

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXXV

Zagreb, 2011.

Broj 68

rasprave i prilozi

UDK 911.3:93/99(497.5)(450Venecija)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. 1. 2011.

Prihvaćeno za objavljivanje: 31. 3. 2011.

GROBNICE HRVATSKE BRATOVŠTINE SV. JURJA I TRIPUNA U MLETAČKOJ CRKVI MALTEŠKOGA REDA (S. GIOVANNI BATTISTA DEL TEMPIO)

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

*Na osnovi objavljenih izvora (Emmanuele Antonio Cicogna, *Corpus delle iscrizioni di Venezia e delle Isole della Laguna Veneta*) i gradiva iz mletačkoga Državnog arhiva i Arhiva Bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Mlecima ukazuje se na hrvatske grobnice u crkvi S. Giovanni Battista del Tempio. U prvome dijelu rada detaljno se govori o oblicima povezanosti hrvatskih iseljenika i njihove bratovštine s crkvom ivanovaca odnosno malteških vitezova. U drugom dijelu priloga raščlanjuju se natpisi na grobnicama koje su pripadale bratovštini. Jedna od njih (obnovljena u 18. stoljeću) zajednička je bratimska grobnica, dok su tri druge pripadale i pojedincima, istaknutim članovima bratovštine. Grobnice u spomenutoj crkvi svjedoče o ugledu i gospodarskoj snazi pojedinih iseljenika, u ovim primjerima onih podrijetlom iz Zete, Perasta i Bosne.*

KLJUČNE RIJEČI: *Mleci, Mletačka Republika, hrvatske prekojadranske migracije, Zeta, Bosna, Perast, crkva S. Giovanni Battista del Tempio u Mlecima, rani novi vijek, nadgrobnji natpisi, crkvena povijest.*

Uvod

Izvorna arhivska građa, tisuće dokumenata i rukopisa iz najraznovrsnijih fondova mletačkih pismohrana i knjižnica nepobitno su posvjedočenje o povijesti hrvatske zajednice u Mlecima, o njezinoj društvenoj ulozi, kao i o gospodarskim i kulturnim pri-

nosima.¹ Manje je, međutim, znano i u historiografiji obrađeno jedno drugo – također vrlo značajno – svjedočanstvo o hrvatskim tragovima u prijestolnici Privedre Republike. Riječ je o grobnicama, nadgrobni natpisima i spomen-pločama diljem mletačkih crkava, a koje su vezane uz posljednja počivališta hrvatskih iseljenika. Najpoznatiji primjeri zasigurno su spomen-ploča u velebnoj dominikanskoj bazilici SS. Giovanni e Paolo (*S. Zuanne Polo*), koja podsjeća da je u toj crkvi sahranjen (na neobilježenom mjestu) najveći hrvatski renesansni komediograf Marin Držić (1508.–1567.), zatim grobnica peraškoga kapetana Ivana Bujovića (1694.) u crkvi S. Giovanni in Bragora, grobnice i posvetne ploče silbanske kapetanske obitelji Ivanušić u negdašnjoj mletačkoj katedrali S. Pietro di Castello (1737. i 1748.), velebni nadgrobni aranžman u čast budvanskog kroničara i mletačkog kanonika Krste Ivanovića (1618.–1688.) u crkvi S. Moisè te mramorna oltarna pala Ivana iz Vrane, admirala na mletačkome zapovjednom brodu u Lepantskoj bitci 1571. godine, načinjena u crkvi S. Giuseppe.²

Brojni mletački nadgrobni natpisi i spomenici više ne postoje. Nestali su zbog ukidanja i rušenja nekih sakralnih zdanja (osobito nakon uspostavljanja francuske uprave), ali i zbog pregradnji i preuređenja crkava koje i danas postoje. Zahvaljujući marnom proučavatelju kulturne povijesti Mletaka i susjednoga otočja – Emmanuelu Antoniju Cicogni – od zaborava su sačuvani brojni natpisi koji su nekoć postojali u mletačkim crkvama i samostanima. Cicognino višesveščano djelo *Corpvs delle iscrizioni veneziane raccolte ed illustrate* (sv. I-VI/1–2, Venecija, 1824.–1853.; ristampa: Bologna, 1969.–1970.) proširio je na osnovi Cicognine rukopisne ostavštine pohranjene u knjižnici Museo Correr u Mlecima suvremeni povjesničar Pietro Pazzi te su tako nastale (spajanjem izvornih Cicogninih knjiga i rukopisne građe) tri nove knjige nazvane punim imenom *Corpvs delle iscrizioni di Venezia e delle Isole della Lagvna Veneta (ovvero riepilogo sia delle Iscrizioni Edite pubblicate tra gli anni 1824 e 1853 che di quelle Inedite conservate in originale manoscritto presso la Biblioteca Correr di Venezia e dal 1867, anno della morte dell'insigne erudito, rimaste in attesa di pubblicazione, opera compilata da Piero Pazzi con il contributo di Sara Bergamasco)*.³

Tragom gradiva objavljenog priređivanjem Pietra Pazzija nastao je i ovaj prilog. Središnja tema rada su grobnice hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Trifone, Scuola Dalmata*) u crkvi S. Giovanni Battista del Tempio (nazivanj o S. Giovanni dei Furlani – prema tamošnjoj uličici Calle dei Furlani) u Mle-

¹ O povijesti hrvatske zajednice u Mlecima objavila sam u proteklih dvadesetak godina niz pojedinačnih radova i monografija. Usporedi, primjerice: Lovorka ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.; ISTA, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik, 2003.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: Odabrane teme*, Zagreb, 2003.; ISTA, *Barani u Mlecima: Povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006. Usporedi i djelo francuske povjesničarke Brunehilde IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venecija 1300–1510*, Roma, 1997. U navedenim monografijama vidi i opsežniji pregled literature o navedenoj problematici.

² L. ČORALIĆ – Boris NIKŠIĆ, »'In memoriam aeternam': nadgrobni spomenici Hrvata u Mlecima«, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. X, br. 1, Zagreb, 2000., str. 13–37; L. ČORALIĆ, »Silbanski paruni Ivanušići«, *Biobibliographica: Zbornik znanstveno-istraživačkog projekta »Hrvatska bio-bibliografska baština«*, sv. 1, Leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', Zagreb, 2003., str. 33–44; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: Odabrane teme*, str. 233–258; L. ČORALIĆ – Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, »Ivan iz Vrane – mletački admiral u Lepantskom boju (1571.)«, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 29, Zagreb, 2005., str. 127–149.

³ Vol. I-III, Venecija, 2001.

cima.⁴ Uz navedeno Cicognino objavljeno gradivo, u radu će biti uporabljena i izvorna građa iz središnjega mletačkog arhiva (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV) i Arhiva Bratovštine sv. Jurja i Tripuna (*Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*, dalje: ASD) koja donosi dodatne podatke o osobama čije su se grobnice nalazile u spomenutoj crkvi, a koristit će se i postojeće spoznaje iz historiografije.

Hrvatska bratovština i crkva S. Giovanni del Tempio

Hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna, utemeljena 1451. godine,⁵ od samoga je početka bila blisko povezana s crkvom S. Giovanni del Tempio. Osnivačka skupština bratovštine održana je 24. ožujka 1451. u prostorijama gostinjca S. Catarina, zgrade smještene neposredno uz samostan ivanovaca S. Giovanni del Tempio u predjelu Castello. Dozvolu za okupljanje i održavanje prve izborne skupštine hrvatskim je iseljenicima odobrio Lorenzo Marcello, tadašnji prior ivanovaca u Mlecima. Dana 19. svibnja 1451. pročitana je u mletačkomu Vijeću desetorice molba kojom se od najviše državne vlasti tražilo odobrenje rada bratimske udruge namijenjene okupljanju i pružanju pomoći pripadnicima hrvatske iseljeničke skupine. Predstavka hrvatskih iseljenika podrobno objašnjava potrebitost osnutka udruge nacionalnog obilježja: nevoljno stanje brojnih sunarodnjaka, koji su nemalim dijelom popunjavali posade ratnih brodova i vojne postrojbe Mletačke Republike, a sada su bez državne pripomoći prepušteni siromaštvu i oskudici. Zbog toga okupljeni hrvatski iseljenici traže pomoć mletačke vlade, kako bi osnutkom i ustrojem vlastite bratovštine mogli svojim sunarodnjacima pružiti osnovnu pomoć i utjehu. Istoga dana Vijeće desetorice odobrava osnutak i djelovanje bratovštine *Illiricorum*, koja će se poglavito baviti humanitarno-karitativnim radom u pružanju pomoći i okupljanju iseljenika s područja istočnojadranske obale. Mletačka vlast odobrava ime udruge posvećene svecima-

⁴ Crkva je do 1312. godine bila u vlasništvu templarskih vitezova (*Fratres militae templi*), a nakon njihova ukinuća odredbom pape Klementa V. pripala je ivanovcima (*Ordo fratrum hospitaliorum Hierosolymitanorum*), koji se od 1340. godine nazivaju rodoskim vitezovima, a od 1540. malteškim vitezovima. Nakon Napoleonova osvajanja Malte, dekretom francuskih vlasti 1804. godine Gran Priorato di Venezia je ukinut, a njihova su imanja zaplijenjena. Tridesetih godina XIX. stoljeća Priorat se obnavlja, a od 1839. godine nosi naslov Gran Priorato di Lombardia e Venezia. Crkva S. Giovanni Battista del Tempio i priorska palača vraćeni su im 1841. godine. Usporedi: Francesco SANSOVINO, *Venetia, città nobilissima et singolare*, Venecija, 1663. (ristampa: Venecija, 1968.), str. 47; Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali di Venecija*, Venecija, 1863. (ristampa: Venecija, 1990.), str. 297; Cesare ZANGIROLAMI, *Storia delle chiese, dei monasterii e delle scuole di Venezia rapinate e distrutte da Napoleone Bonaparte*, Venecija, 1902., ²1962., str. 123–124; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 370; *Venezia città mirabile: Guida alla veduta prospettica di Jacopo de' Barbari* (riedizione e saggi di Corrado BALISTRERI TRINCINATO, Emiliano BALISTRERI, Anna Maria GHION, Dario ZANVERDIANI), Verona, 2009., str. 153. Usporedi i: <http://www.ordinedimaltaitalia.org/gran-priorato-di-lombardia-e-venezia-storia> (učitano: 20. III. 2010.).

⁵ O hrvatskoj bratovštini u Mlecima vidi: Niko LUKOVIĆ, »Bratovština bokeljskih pomoraca Sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima«, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 4, Kotor, 1957., str. 33–43; Guido PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venecija, 1964.; ISTI, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorgio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venecija, 1984.; L. ČORALIĆ, »'Scuola della nation di Schiavoni' – hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima«, *Povijesni prilozi*, god. 18, Zagreb, 1999., str. 53–88; ISTA, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, 215–262. Brojne vrijedne priloge o povijesti bratovštine vidi u godišnjoj publikaciji bratovštine pod naslovom *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone* (dalje: SD).

zaštitnicima sv. Jurju i sv. Tripunu (*ad honorem Sanctorum Georgii, et Triphonis*), njezino sjedište u samostanskoj crkvi ivanovaca S. Giovanni del Tempio te je uvrštava u skupinu tzv. malih mletačkih bratimskih udruga (*Scuole piccole*). Datumi 24. ožujka i 19. svibnja 1451. drže se službenim početcima djelovanja hrvatske bratovštine u Mlecima.⁶

Dana 30. svibnja 1451. potpisan je ugovor s priorom Marcellom, kojim se određuju međusobna prava i obveze hrvatske bratovštine i ivanovaca. U uvodu ugovora ukratko se podsjeća na molbu upućenu Vijeću desetorice (19. svibnja) i odluku toga Vijeća kojom se odobrava rad bratovštine sa sjedištem u toj crkvi. Spominje se prvi saziv skupštine i navode imena izabranih dužnosnika. Prema tekstu ugovora, bratovština dobiva na uporabu dio gostinjsca S. Catarina, u kojem može podići kapelu s oltarom posvećenom sv. Jurju i sv. Tripunu i odrediti četiri grobnice za pokop svojih članova.⁷ U kapeli je dopušteno održavanje misa zadušnica u spomen na pokojne bratime, kao i slavljenje blagdana svetaca-zaštitnika bratovštine.⁸ Prior, nadalje, dopušta preuređenje gostinjsca i dogradnju manje kuće za okupljanje, svečane sjednice i zbrinjavanje članova. Mise (obične i pjevane) u hrvatskoj kapeli držat će svećenik iz crkve ivanovaca, a za naknadu mu pripadaju prihodi od vjernika koji se toga dana okupe na bogoslužju. Troškove održavanja oltara i grobnica, kao i nabavu voštanica i svjećnjaka, u cijelosti snosi udruga. U znak zahvalnosti, bratovština će prioru svake godine na dane njezinih zaštitnika sv. Jurja i sv. Tripuna darovati po jedan kruh, voštanicu tešku jednu libru te četiri dukata. Obje strane obvezuju se na poštivanje ugovorenih obveza, a rok trajanja ugovora nije određen.⁹

U vrijeme kad je bratovština sklapala ugovor s predstojnikom reda, ivanovci su posjedovali nekoliko zgrada i zemljišne terene u neposrednoj okolici samostana. Prvotno sjedište hrvatske udruge tada je okruživao s jedne strane toranj sa zvonikom, a s druge strane

⁶ G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 18–21; Tullio VALLERY, »La Fraternitate overo Scuola in Honore de Missier San Zorzi et Missier San Trifon. Le origini«, *SD*, sv. 1, Venecija, 1966., str. 5–11; G. PEROCCO, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorogio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, str. 5–7; ISTI, »La Scuola di San Giorgio degli Schiavoni«, *SD*, sv. 30/1, Venecija, 1996., str. 8–15; L. ČORALIĆ, »'Scuola della nation di Schiavoni' – hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima«, str. 58–59.

⁷ O bratimskim grobnicama vidi 13. članak Statuta (*Mariogola*) bratovštine: *Dele nostre sepolture: Cum zò chè per le nostre carte in sia le altre cosse, nui avemo libertà da missier lo prior et suo successor de haver in questo luogo e monastier de missier san Zuane del tempio quatro arche per sepelir i nostri fradeli e sorele che in le dite nostre arche volesse far sepelire veramente faremo noticia a chadaun che quelli nostri fradeli et sorele che fosse sepolte per questa nostra scuola el dito missier lo priore e successor non diè haver alguna cosa aceto i prediti soldi XI per cadaun e do candele et pagar quello avrirà l'archa. Ma veramente se quelli che se fesse sepelir et avesse del suo et fesse la spexa per lui, messier le prior die haver ducato 1 da lui over da quelli fesse la spexa, oltre de zìò sel fesse vestido quello i fosse convegnudi cum el ditto missier lo prior et successor dichiarando in questo ordene che se le dite nostre sepolture fosse a tempo de peste piene over corpi freschi de cimitero suo ghe serà obligado cum questa medema condicion come appar per le nostre carte*. Usporedi: T. VALLERY, »La Fraternitate overo Scuola in Honore de Missier San Zorzi et Missier San Trifon. Il primo Statuto (1455)«, *SD*, sv. 6, Venecija, 1973., str. 8.

⁸ O služenju misa za pokojne bratime, kao i o služenju nedjeljnih misa te misa u povodu blagdana govore 11. i 12. članak Statuta. Usporedi: Tullio VALLERY, »La Fraternitate overo Scuola in Honore de Missier San Zorzi et Missier San Trifon. Il primo Statuto (1455)«, str. 6, 8; ISTI, »Una doverosa rivendicazione«, *SD*, sv. 51/2, Venecija, 2006., str. 8–9.

⁹ Tekst ugovora između hrvatske bratovštine i priora ivanovaca vidi u: G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 209–214. Usporedi i: L. ČORALIĆ, »'Scuola della nation di Schiavoni' – hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima«, str. 59.

manja poljana namijenjena groblju te prostran vrt okružen kućama. Iako nije u cijelosti pripadala hrvatskoj udruzi (susjedstvo s Bratovštinom S. Giovanni Battista), zgrada je prostorno bila mnogo veća od današnjega sjedišta. Unutrašnjost sjedišta bratovštine bila je uređena po uzoru na druge onodobne mletačke udruge. U prizemlju se nalazio prostor za vjerske obrede s glavnim oltarom posvećenim sv. Jurju, a na katu dvorana za svečane sjednice i okupljanje bratima. Carpacciove slike, nastale između 1502. i 1507. godine, tada su ukrašavale kat sjedišta.¹⁰

Skladan suživot hrvatske udruge sa susjednom Bratovštinom S. Giovanni Battista u okrilju samostanskoga gostinca ivanovaca prekinut je izborom mletačkoga plemića Sebastiana Michiela na mjesto novoga priora.¹¹ Za razliku od svojih prethodnika Lorenza Marcella i Bertuccia Contarinija, koji su tijekom službovanja iskazivali punu spremnost za suradnju s hrvatskom udrugom, Michiel je već na samom početku mandata pokazao izrazitu krutost. Vrijeme Michielova djelovanja ujedno se poklapa sa sve izraženijim napretkom bratovštine, vidljivim kroz brojno članstvo i česte oporučne legatate koji su uvelike pojačavali njezinu gospodarsku stabilnost i neovisnost. Uskoro se pokazalo da ugovor o korištenju prostora u vlasništvu ivanovaca, sklopljen 1451. godine s priorom Marcellom, nije dovoljno jasno izrazio prava i obveze hrvatske udruge. Znatne imovne mogućnosti bratovštine, potreba za preuređenjem i dogradnjom postojećih prostorija te, istodobno, simbolična novčana naknada (četiri dukata, kruh i voštanica), koja se u znak počasti jednom godišnje davala prioru, okolnosti su koje objašnjavaju korijene razmimoilaženja nekada dobrosusjedskih odnosa u crkvi S. Giovanni del Tempio. Pitanje jurisdikcije nad radom bratovštine te uporno Michielovo isticanje prvenstva nad svjetovnom mletačkom vlašću već se 1502. godine našlo pred državnim magistraturom *Giustizia civile*. Presuda sudskog tijela *Giudici del petizion* (donesena 19. listopada 1502.) u ovom je slučaju prevagnula u korist hrvatske zajednice, zabranivši Michieliju uplitanje u svakodnevni život udruge koja je – prema mišljenju svjetovne mletačke vlasti – pripadala pod jurisdikciju civilnih magistratura. Optužbe protiv samostalne politike i rada bratovštine nastavljaju se već iduće godine, kad su članovi pozvani da predaju ključeve prostorija gostinca S. Catarina i – pod prijetnjom crkvenoga izopćenja – prestanu služiti mise u svojoj kapeli. Bratovština se tada iznova obraća svjetovnoj vlasti, vjerujući da će tradicionalna netrpeljivost između mletačke države i Crkve biti dovoljnim zalogom za naklonost mletačkih plemića koji odlučuju u nadležnim magistraturama. Istodobno Michiel nagovara upravu Bratovštine S. Giovanni Battista da tužbom protiv hrvatske udruge pri mletačkom Vijeću desetorice (zbog navodno uskraćenog prava na uporabu oltara sv. Jurja na blagdan sv. Ivana Krstitelja) pojačaju ozbiljnost čitavoga slučaja i pripomognu prevazi u korist ivanovaca. Iako je tužba susjedne bratovštine riješena kompromisnom odlukom, kojom se nastojalo zadovoljiti obje bratovštine, neprestano podizanje optužbi s obje zavađene strane

¹⁰ L. ČORALIĆ, »'Scuola della nation di Schiavoni' – hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima«, str. 60.

¹¹ O višegodišnjem sporu bratovštine s priorom reda ivanovaca vidi: G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 39–44, 216–224; Giulio de MANZINI, »La lunga causa con il priorato dei Gerosolimitani«, *SD*, sv. 15, Venecija, 1982., str. 3–13; Guido PEROCCO – Antonio SALVADORI, *La civiltà di Venezia*, sv. II (Il Rinascimento), Venecija, 1976., str. 756–757; L. ČORALIĆ, »'Scuola della nation di Schiavoni' – hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima«, str. 62–63.

svjedoči da su suživot i dobrosusjedstvo trajno nestali iz samostanskog sjedišta ivanovaca. Nakon niza godina zategnutoga stanja te brojnih pokušaja posredovanja i izmirenja koja su dolazila od najutjecajnijih tijela mletačke svjetovne vlasti (Vijeće desetorice), ali i od mletačkoga patrijarha i Svete Stolice, dana 5. svibnja 1518. postignuto je rješenje koje je svojim kompromisnim sadržajem zadovoljilo obje zavađene strane. Tekst ugovora sročili su *comissarii et executores delegati Apostolici* – Pietro Florian (župnik crkve SS. Apostoli) i Francesco da Donà (svećenik u crkvi S. Trinità). Sporazum je potvrdila i Sveta Stolica (papa Lav X. bulom od 11. veljače 1518.), a konačnu je valjanost ugovor stekao priznanjem mletačkih svjetovnih vlasti.¹² Prema odredbama sporazuma prior ivanovaca dopušta hrvatskoj bratovštini nesmetano korištenje prostora bivšega gostinca S. Catarina, uporabu kapele i oltara u vjerske svrhe te dogradnju i preuređenje bratimskog sjedišta, započeto još 1502. godine (pregradnja zida koji je dijelio prostorije hrvatske udruge i Bratovštine S. Giovanni Battista). Bratovština je – u znak priznanja priorova autoriteta i kao naknadu za proširivanje samostanskog prostora u vlastite svrhe (*per ricognitione et per la concessione de sudetti luoghi*) – obvezatna platiti oko 260 dukata te godišnji novčani dar prioru povisiti za tri dukata (sa četiri na sedam dukata). Presuda je značila kraj višegodišnjeg priorova pritiska i uplitanja u rad bratovštine te, istodobno, definiranje njezina samostalnog statusa nalik ostalim onodobnim mletačkim nacionalnim udrugama. Smirivanje iscrpljujućeg sukoba s ivanovcima omogućilo je udruzi da se u godinama najjačega dolaska hrvatskih prekojadranskih iseljenika u cijelosti usmjeri na njihovo institucionalno objedinjavanje. Brojne i sredstvima bogate darovnice (zemljišni posjedi u Venetu, kuće i tereni u Mlecima i drugo), pristigle upravo tijekom nastupajućeg razdoblja, dodatno će učvrstiti gospodarsku snagu hrvatske bratovštine i potvrditi njezino prevažno mjesto u kontekstu ostalih useljeničkih zajednica u Mlecima.

Hrvatske grobnice u crkvi S. Giovanni Battista del Tempio

Prethodno je spomenuto kako je hrvatska bratovština 1451. godine sklopila s priorom ivanovaca Lorenzom Marcellom ugovor temeljem kojega je u crkvi S. Giovanni del Tempio imala pravo na uporabu grobnica za pokop svojih članova, kao i na pravo na služenje misa. Brojne pregradnje i preuređenja unutrašnjosti crkve rezultirali su da danas većina grobnica ne postoji odnosno da su kameni natpisi koji o njima svjedoče izmješteni na drugo mjesto. Takav je slučaj sa zajedničkom grobnicom Bratovštine sv. Jurja i Tripuna koja se nalazila u sredini crkve (ispred oltara posvećenog sv. Jurju i Tripunu). Natpis koji je zabilježio Emmanuele Antonio Cicogna glasi:

*SEPULTURA DELLA SCUOLA
DI SS. GIORGIO E TRIFON
DALLA NAZION DALMATINA
RINOVATE L'ANNO 1758.*¹³

¹² Tekst sporazuma objavio je G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 221–224.

¹³ E. A. CIGOGNA, *Corps delle iscrizioni di Venezia e delle isole della Laguna Veneta*, sv. I, br. 2, str. 596.

Riječ je, dakle, o natpisu koji je podignut relativno kasno, u vrijeme kada se vršilo temeljito preuređenje »furlanske« crkve. Natpis je kasnije izmješten izvan crkve i nalazi se uzidan u klausturu samostana malteških vitezova.¹⁴

Spomenuti natpis odnosi se na zajedničku grobnicu članova hrvatske bratovštine. Sljedeće tri grobnice, također zabilježene u Cicogninoj monografiji, nastale su na inicijativu pojedinaca. Kronološkim slijedom prva je takva grobnica podignuta 1529. godine, a tekst njezina natpisa glasi:

*SEPULTURA DE S NOVELO E DE
S NADAL DA ZETA FRADELI E DA
SUA ZOVENTÙ FINA ALLA DECREPITA
ANO NAVEGADO VIVESTO E STADO
INSIEME E DI LE SUE FADIGHE ANO
FATO QUESTE SEPOLTURE E FANO
UN PRESENTE DI ESE SEPOLTURE A LA
FRATERNITA DI LA SCHOLA DE MISIER
S. ZORZI DE LA NACION DE SCHIAONI
MDXXIX¹⁵*

Iz teksta, napisanog u venetskom narječju, doznajemo da su braća Novelo i Božo (Nadal), zavičajem iz Zete i po zanimanju pomorci, svojim sredstvima podigli grobnicu u crkvi Ivanovaca te su je poklonili Bratovštini sv. Jurja i Tripuna. Natpis nije postojao u vrijeme života i djelovanja Emmanuela Antonija Cicogne. Podatak da je taj grobnica uistinu postojala autor zahvaljuje drevnijim autorima te njihovim rukopisnim zbirkama iz koje je crpio građu za zapis u kamenu koji u 19. stoljeću više nisu postojali.¹⁶

U svojim prethodnim istraživanjima poblizega zavičajnog podrijetla iseljenika sa šireg područja istočnog Jadrana obazirala sam se i na zavičajne skupine iz današnje Crne Gore.¹⁷ Važan njihov dio činili su i useljenici iz Zete, područja kojime su onodobni mletački (ali i drugi izvori) smatrali prostor od podlovcenske Crne Gore do Skadarskoga jezera. Zetski su iseljenici u Mlecima bili posebno učestalo prisutni od konca 15. stoljeća do oko 1525. godine, odnosno u razdoblju kada njihovo matično područje za duga stoljeća unaprijed dospijeva pod osmansku vlast. Društveno i gospodarsko svakodnevlje zetskih iseljenika u velikoj se mjeri podudaralo s drugim iseljenicima zavičajem s istočnog Ja-

¹⁴ Zabilješku o natpisu, kao i njegovu fotografiju, donosi T. VALLERY u radu »Una doverosa rivendicazione«, SD, sv. 51/2, Venecija, 2006., str. 9.

¹⁵ E. A. CICOGNA, *Corpus delle iscrizioni di Venezia e delle isole della Laguna Veneta*, sv. I, br. 25, str. 600–601.

¹⁶ Riječ je o dokumentima iz zbirke Gradenigo (*codice Gradenigo*), iz višesvećanih svezaka dokumenata koje je prikupio Gian Domenico Coleti (u. 1798.) te iz Palferova djela *Memorabilia venetiarum monumenta antiquis recentioribusq. lapidibus insculpta quae centum et sexaginta perlustratus templa Ioannes Georgius Palferus exerpit urbis decori, fidelium pietati studiosor. deliciis inservitura*. Posljednji rukopis nastao je u 17. stoljeću i pohranjen je u Biblioteca Marciana.

¹⁷ Useljenici zavičajem iz unutrašnjosti Crne Gore u mletačkim su vrelima najčešće označavani *de Montenegro* ili *de Zeta*. Prvu skupinu obradila sam u radu »Tragom crnogorskih iseljenika u Mlecima (XV.–XVII. st.)«, *Istorijski zapisi*, god. LXXVII, sv. 1–4, Podgorica, 2004., str. 7–44. Iseljenike iz Zete obradila sam u tekstu pod naslovom »Iseljenici iz Zete u Mlecima (XV. – XVII. stoljeće): prilog poznavanju crnogorsko-mletačkih veza u prošlosti«, prihvaćeno za objavljivanje u istom časopisu.

drana. Poglavitito su živjeli u istočnome gradskom predjelu Castello – višestoljetnoj središnjoj zoni naseljavanja nemletačkih nacionalnih skupina. Ponajprije su bili zaposleni u obrtničkim i pomorskim zanimanjima,¹⁸ ubrajali su se u sloj srednje i manje imućnih građana, snažno su bili povezani sa zajednicom prekojadranskih iseljenika te aktivno uključeni u mletačko vjersko svakodnevlje.¹⁹ Učestalo povezani s mletačkim crkvama, samostanima i hospitalima, Zečani su u svojoj novoj domovini zabilježeni i kao aktivni članovi Bratovštine sv. Jurja i Tripuna, koja je ponajprije (ali ne i isključivo) okupljala iseljenike s hrvatskoga etničkog prostora. O zetskim iseljenicima, pomorcima Boži i Novelu – darivateljima nacionalne udruge iseljenih »Skjavuna« – nemamo dodatnih posvjedočenja u izvorima. No da su Zečani – čvrsto privrženi zajednici iseljenika od Istre do Boke i Bara – bili uključeni u ovu bratovštinu svjedoče nam neki konkretni podatci iz njihovih oporuka. Tako, primjerice, Nikola Jurjev iz Zete izrijekom navodi kako je njegova želja da mu tijelo počiva *in archis Schole S. Georgii Sclavorum* te bratovštini za troškove ukopa dariva tri dukata.²⁰ Grobnicu *Scole sclavorum apud S. Johannem Baptista* odabire za svoje ukopno mjesto i Luka Radov, a njegov legat bratovštini iznosi jedan dukat.²¹ Opći navod o sahrani u crkvi *S. Johannis a Templo* bilježimo u oporuci Katarine, supruge Jurja iz Zete, a sličan navod nalazimo i u oporuci Stane pokojnoga Nikole.²² Zetski iseljenici, intenzivno povezani s brojnim mletačkim crkvenim ustanovama, u svojim oporukama rado su se prisjećali njima posebno bliske i važne bratimske udruge te su joj – prema svojim mogućnostima – darivali dio svoje imovine (najčešće manje novčane iznose).²³

Navedeni su podatci zanimljivo svjedočanstvo o ugledu koji je Bratovština sv. Jurja i Tripuna imala među iseljenicima sa širega područja istočnog Jadrana. Sljedeće dva primjera također će govoriti tome u prilog.

***

¹⁸ Posebno je zapažen primjer Nikole Stjepanovog, koji se kao predstojnik udruge mletačkih izrađivača vesala (*remeri*) bilježi u više mandatnih razdoblja od 1545. do 1570. godine. U vrijeme njegova upravljanja bratovštinom obnovljena je bratimska kapela u crkvi S. Bartolomeo te postavljena nova oltarna pala. Usporedi: *La Mariogola dei remeri*, edizione critica a cura di Giovanni CANIATO, elektronsko izdanje, u: *L'arte dei remeri: i 700 anni dello statuto dei costruttori di remi* (a cura di Giovanni CANIATO), Venecija, 2007., str. 79, 127, 133–134, 137.

¹⁹ Zetski su iseljenici u Mlecima ponajprije bili povezani s katoličkim crkvenim ustanovama, a u manjoj mjeri i s tamošnjom pravoslavnom crkvom (Grčka pravoslavna crkva). U nizu primjera vidljivo je da stroga podjela na katoličke i pravoslavne vjernike tada nije postojala, već je objedinjavajuća pripadnost kršćanskoj vjeri dominirala duhovnim svjetonazorom onodobnih građana Mletaka. Zetski iseljenici, koji su bili tijesno povezani i s katoličkim i pravoslavnim crkvenim ustanovama u iseljeništvu i u zavičaju, zorna su potkrepa te tvrdnje.

²⁰ ASV, Notarile testamenti (dalje: NT), b. 968., br. 395., 3. III. 1508.

²¹ ASV, NT, b. 968., br. 277., 10. IX. 1515.

²² ASV, NT, b. 958., br. 168., 31. V. 1509.; NT, b. 127., br. 795., 13. II. 1536.

²³ Lena uxor Stephani de Zeta: Item dimitto pauperibus Scole S. Georgii ducati doi (ASV, NT, b. 676., br. 629., 10. XI. 1509.); Stefanus condam Pauli de Zeta: Dimitto Scole S. Georgii Dalmatorum ducatos tres (NT, b. 742., br. 59., 15. III. 1510.); Paulus condam Luce de Zeta: Item dimitto Scole mee S. Georgii ducatos tres (NT, b. 143., br. 66., 16. III. 1517.); Maria relicta Andree de Zeta: Dimitto Scole S. Zorzi di Schiavoni ducati doi (NT, b. 930., br. 466., 19. V. 1536.).

Iz 1628. godine datira grobnica koju su prethodno dali podići tada već pokojni Vicko Marković pokojnoga Tripuna iz Perasta te braća Petar i Luka (za koje nije sasvim jasno jesu li ujedno i Vickova braća).

*SEPULTURA DEL Q. VICENZO Q. TRIFON
MARCOVICH DA PERASTO ET DI M. PIERO
ET LUCA FRATELLI ET DE SUOI HEREDI
MDCXXVIII.*²⁴

Peraštani su, izvori i historiografija to nepobitno potvrđuju, jedna od vodećih zavičajnih skupina u Bratovštini sv. Jurja i Tripuna, a povijest njihova nevelikoga gradića imala je – u kontekstu mletačke politike prema istočnome Jadranu – vrlo važnu ulogu. Smješteni na graničnom rubu prema osmanskim stečevinama, Peraštani su se zarana istaknuli i kao umješni ratnici, sudionici svih važnijih pomorskih bojeva u južnojadranskim vodama. Teška stradanja u protuosmanskim bojevima zadesila su Peraštane 1571. i osobito 1624. godine, kada su berberski gusari napali i opljačkali grad te odveli u zatočeništvo mnoštvo domaćega puka. Pogubnom se činila i 1654. godina, kada su nalet osmanske vojske Peraštani uspješno spriječili, na čemu im je priznanje odao i hrvatski ban Petar Zrinski. Zbog iznimnih zasluga u mletačkoj mornarici Peraštani su odlikovani posebnom čašću – pravom da predstavnici 12 rodova čuvaju mletački ratni stijeg (*gonfalone*) na admiralском brodu te kao počasna garda sudjeluju pri ceremoniji isplavljanja duždeva broda (*Bucintoro*) s kojega se vršilo svečano vjenčanje dužda s morem. Zahvaljujući uspješnoj karijeri u mletačkoj vojnoj službi mnogi su Peraštani, mahom odvjerci uglednih gradskih obitelji, uvrštavani u red vitezova sv. Marka (*Cavalieri di San Marco*).

Vrhunac gospodarskog razvoja Perasta postignut je u 18. stoljeću, kada grad preuzima prvenstvo u pomorsko-trgovačkoj djelatnosti Boke. Općina Perast tada obuhvaća 13 sela; u gradu živi više od 300 obitelji, a prema statistici iz 1754. godine u gradu su zabilježena 44 broda, 393 mornara, 37 kapetana i viših pomorskih časnika. Peraške pomorske obitelji glasovite su diljem Jadrana i Sredozemlja, a njihovi brodovi plove u sve važnije europske luke. Zapadnojadranska obala, poglavito glavni grad Republike sv. Marka, imat će i za Peraštane, kao i za većinu hrvatskih pomoraca i trgovaca, iznimno važno mjesto u ostvarenju brojnih i razgranatih vanjskotrgovačkih poslova.²⁵

²⁴ E. A. CICOĞNA, *Corpvs delle iscrizioni di Venezia e delle isole della Laguna Veneta*, sv. I, br. 17, str. 599.

²⁵ O povijesnom razvoju Perasta vidi temeljnu literaturu: Francesco VISCOVICH, *Storia di Perasto dalla caduta della Repubblica Veneta al ritorno degli Austriaci*, Trieste, 1898.; Niko LUKOVIĆ, *Boka Kotorska*, Cetinje, 1951., str. 101–124; Miloš MILOŠEVIĆ, »Nosoci pomorske privrede Perasta u prvoj polovini XVIII vijeka«, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 7, Kotor, 1958., str. 83–134; ISTI, »Neki aspekti pomorske privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine (1420–1797)«, u: *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942–1962*, sv. II, Zagreb, 1962., str. 1785–1818; Miho MONTANI, »Pomorstvo Perasta u portretima brodova«, *isto*, str. 1861–1883; ISTI, »U sjeni zbivanja zlatne epohe Perasta«, u: *12 vjekova Bokeljske mornarice*, Beograd, 1972., str. 57–74; Pavao BUTORAC, *Razvitak i ustroj peraške općine*, Perast, 1998.; ISTI, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999.; ISTI, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću: politički pregled*, Perast, 2000.; L. ČORALIĆ, »'U slavu Prejasne Republike': Peraški ratnici – čuvari duždevog stijega«, *Acta Histriae*, letnik 8, št. 1 (IX). Prispjevki z mednarodne konference »Čast: identiteta in dvoumnost neformalnega kodeksa (Sredozemlje, 12.–20. stol.)«, Koper, 11.–13. november 1999., Koper, 2000., str. 87–98; ISTA, »Peraštani u Mlecima (15.–18. stoljeće)«, u: *Stjepanu Antoljaku u čast* (zbornik), ur. Josip KOLANOVIĆ, Zagreb, 2003., str. 199–210.

Odvjetci peraških pomorskih i trgovačkih obitelji (Balović, Bane, Banić, Bošković, Brajković, Bronza, Burović, Čorko, Dabović, Grubaš, Kolović, Kosović, Krilović, Kršanac, Marinović, Marković, Martinović, Matošević, Mazarović, Milin, Smeća, Štukanović, Zambela, Zmajević i druge) u Mlecima su učestalije prisutni od 17. stoljeća, a u 18. stoljeću su – uz Dobročane i Prčnjane – vodeća bokeljska zavičajna skupina u gradu na lagunama. Paruni i kapetani brodova, imućni trgovci čije je poslovanje zahvaćalo sve važnije luke Jadrana i Sredozemlja, Peraštani su zasigurno predstavljali elitniji dio bokeljske skupine u Mlecima na izmaku ranoga novog vijeka. Tradicionalno čvrsto povezani s Katoličkom crkvom, ali i sa svojim sunarodnjacima, Peraštani su u ranonovovjekovnoj povijesti Bratovštine sv. Jurja i Tripuna bili među dominantnijim članovima, a među njima izrijeком se često bilježe i odvjetci pomorskog roda Marković. Iz te se obitelji kao predstojnici (*guardian grande*) hrvatske bratovštine bilježe Vicko (1643.), Gabrijel (1676.), Vicko (1716.) i Nikola (1768.).²⁶

Obitelj Marković ubrajala se među zapaženije peraške rodove. Još u 16. stoljeću jedan od njezinih najistaknutijih odvjetaka bio je Petar Stjepković Marković, navigator (pilot) na zapovjednoj lađi Don Huana Austrijskog u Lepantskoj bitci 1571. godine, a zbog iznimne vještine pohvalio ga je i odlikovao španjolski vladar.²⁷

Vicko Tripunov Marković, zabilježen na bratimskoj grobnici u Mlecima, zapažen je peraški pomorac i trgovac koji se u vrelima javlja od sedamdesetih godina 16. stoljeća. Prema pisanju Pavla Butorca, jednog od najistaknutijih znalaca povijesti Perasta, Vicko Marković je tada djelovao na uspostavi trgovačkih veza Boke i Dalmacije s albanskim područjem (tada već pod osmanskom vlašću) te je nedaleko od luke Drač uz potporu tamošnjih vlasti osnovao pristanište koje je trebalo poslužiti za bokeljske brodare i njihovo trgovačko poslovanje s Albanijom. Taj pokušaj, kako se čini, nije urodio plodom te su mu Osmanlije uskoro zapalile brod i zarobile ga zajedno s cjelokupnom posadom (otkupina je iznosila 1200 dukata).²⁸

Luka Tripunov Marković je Peraštanin koji se bilježi četrdesetih godina 17. stoljeća, ali nismo sigurni da je ovdje riječ o osobi navedenoj na nadgrobnoj ploči u crkvi S. Giovanni del Tempio.²⁹ Riječ je o zapaženome pomorskome kapetanu i sudioniku protuosmanskih djelovanja na bokeljskome području u doba Kandijskoga rata (osobito u vrijeme osmanskih izravnih napada na Perast). Zanimljiva je, nadalje, epizoda iz života toga Peraštanina koja se zbila 1645. godine (na Jurjevo), a vezana je uz višegodišnje sukobe Kotora i Perasta glede patronata nad opatijom sv. Jurja. Izvori govore da je na taj svečani dan tadašnji opat Mihovil Cisilla dao pripremiti objed za neke svoje kotorske rođake i prijatelje.

²⁶ G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, str. 233–235; L. ČORALIĆ, »Peraštani u Mlecima (15.–18. stoljeće)«, str. 208. Kao obični članovi bratovštine bilježe se i Grgur Markov Marković (1724.) i Krsto Lukov Marković (1733.). Usporedi: ASD, Capitolar della Veneranda Scuola di SS. Giorgio e Trifone della Nation Dalmata, anno 1724, 1733.

²⁷ F. VISCOVICH, *Storia di Perasto dalla caduta della Repubblica Veneta al ritorno degli Austriaci*, str. 256; P. BUTORAC, *Razvitak i ustroj peraške općine*, str. 45–46; ISTI, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću: Politički pregled*, str. 56; L. ČORALIĆ, »'U slavu Prejasne Republike': Peraški ratnici – čuvari duždevog stijega«, str. 90.

²⁸ P. BUTORAC, *Kulturna povijest grada Perasta*, str. 35; ISTI, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću: Politički pregled*, str. 27.

²⁹ Na ploči nije navedeno da su braća Luka i Petar u trenutku izradbe ploče već pokojni.

Uvrijedivši se što nisu pozvani na proslavu, Peraštani su opremili oružanu lađu pod zapovjedništvom kapetana Luke Markovića te dočekali kotorsku feluku, otisnuli se potom za njom prema otočiću i prisilili je na povratak. Iskrcavši se na otočiću, Peraštani su zatekli spremljen objed kojime su se, iako, nepozvani, bez ustručavanja pogostili. Opat se, kazuju svjedočanstva, prestravljen zaodjenuo u misno ruho, stojeći cijelo vrijeme uz oltar.³⁰

***

Naposljetku, četvrta u nizu grobnica članova Bratovštine sv. Jurja i Tripuna u mletačkoj crkvi ivanovaca odnosno malteških vitezova pripadala je bosanskomu pomorcu i trgovcu Luki Mihovilovu, preminulom u Splitu 1639. godine. Tekst nadgrobnog natpisa glasi:

*LVCAS EX MICHAELE BOSNENSIS
ONORANDUM TRIREMIVM VENETAR. DVCTOR
MERCIMONI[I]S DVCTIS PROVENTIBVS AVCTIS
DE REP. OPTIME MERITVS
ARTE NAVTICA CELEBRIS
VITE INTEGRITATE SPECTABILIS
ELEMOSINIS EROGATIS INSIGNIS
SPALETI MORTVVS KAL. AVG. MDCXXXIX.
HOC CLAVDITVR TVMVULO
QUEM VNA CVM ARA
SIBI SVISQ. BOSNENSIBVS LEGATOR DECREVIT.³¹*

Slično iseljenicima iz Zete, čiji su članovi također imali zapaženu ulogu u Bratovštini sv. Jurja i Tripuna, i o useljeničkoj skupini zavičajem iz Bosne također treba kazati nešto više. Kao i Zečani, i iseljenici s područja Bosne i Huma u Mletke su ponajprije dolazili u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća, to jest u razdoblju kada je najveći dio njihove zemlje već bio pod osmanskom vlašću. Bosanski su iseljenici u svim temeljnim sastavnicama svoga društvenog svakodnevlja činili sastavni dio hrvatske useljeničke skupine. I oni su najčešće bili uključeni u pomorske djelatnosti (mornari, gondolijeri), a vrlo često bilježimo ih i kao uspješne trgovačke poduzetnike.³² Mleci su bili novi dom i za izbjegli ogranak humske velikaške obitelji Kosača, ali i za Pribislava Vukotića, diplomatskog predstavnika i viteza djelatnog u doba hercega Stjepana Vukčića Kosače.³³

³⁰ P. BUTORAC, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću: Politički pregled*, str. 41–42, 53, 56, 61; L. ČORALIĆ, *Iz prošlosti Boke: Odabrane teme*, Samobor, 2007., str. 80.

³¹ E. A. CICOĞNA, *Corpus delle iscrizioni di Venezia e delle isole della Laguna Veneta*, sv. I, br. 14, str. 599.

³² Takav je primjer imućni trgovac Pavao Grgurov iz Kreševa, darovatelj franjevačkih samostana u rodnoj Bosni, koji u Mlecima piše oporuku u trenutku kada kreće na opasno i neizvjesno putovanje u domovinu (tijekom kojega, kako sam navodi – »neka mu Bog bude na pomoći«). Usporedi: L. ČORALIĆ, »Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća«, *Historijski zbornik*, sv. 46 (1), Zagreb, 1993., str. 49–50; ISTA, »Pavao Grgurov iz Kreševa – jedan istaknuti hrvatski trgovac u Mlecima u XVI. stoljeću«, *Spomenica Filipa Potrebiće* (uredila Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL), Zagreb, 2004., str. 133–140.

³³ Lajos THALLÓCZY, »Testament des Pribislav Vukotić, des Kämmerers Herzog Stefans, von Jahre 1475«, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914., str. 222–230; Anto BABIĆ, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972., str. 151–157; Pavao ANĐELIĆ, »Doba srednjovjekovne bosanske države«, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966., str. 501; Sima

Iseljenici iz Bosne, i oni imućnijega statusa i društvenoga ugleda, a i oni koji su pripadali sloju siromašnijih gradskih pučana, naješće su živjeli u predjelu Castello, a u svojem svakodnevnom životu ostvarivali su brojne veze sa sunarodnjacima iz raznih dijelova istočnojadranske obale.

Luka Mihovilov, imućan pomorski poduzetnik koji je dio poslovnih djelatnosti obavljao i za mletačku državu, tipičan je predstavnik elitnijega dijela iseljeničtva. U izvorima se bilježi u oporučnom spisu jednog drugoga imućnoga i poduzetnoga bosanskog trgovca – Miloša Markova (1611. god.). Miloš raspolaže s više stotina dukata kapitala koje predaje u ruke svojem izvršitelju – Luki Mihovilovu, tada pisaru na mletačkoj trgovačkoj galiji (*Luca de Michael scrivan della galia de mercantia*) te za njega s punim povjerenjem izjavljuje kako ga smatra *come mio fratello*. Luka je obavezan prikupiti sve što su Milošu dugovale neke mletačke magistrature (vjerojatno za obavljanje prijevoznike službe na brodovima), kao i brojni pojedinci (trgovci zavičajem iz Bosne, Dalmacije i Boke kotorske) te sakupljena sredstva predati Lukinoj sestri odnosno (ako ona tada bude mrtva) njezinoj kćeri (njihova osobna imena ne navode se u spisu). Luki se, nadalje, povjerava da za spas oporučiteljeve duše podijeli deset dukata *ai poveretti*. Miloš Markov umro je u siječnju 1612. godine te je njegov spis pred mletačkim bilježnikom otvorio izvršitelj oporuke Luka Mihovilov.³⁴

Luka Mihovilov bio je i izravno uključen u rad Bratovštine sv. Jurja i Tripuna. Godine 1637. spominje se kao član njezina Velikoga vijeća (*Capitolo grande*), a 1639. godine – iste godine kada je i preminuo – član je jednog od bratimskih vijeća (*XII di nazion*).³⁵

Zaključak

Proučavanje povijesti hrvatske zajednice u Mlecima istraživaču nudi – ponajprije zahvaljujući obilju sačuvane građe – višestruke mogućnosti proučavanja i raščlambe brojnih sastavnica iz njezina društvenog života. Jedna od najvažnijih tema u okviru te široke problematike odnosi se na hrvatsku Bratovštinu sv. Jurja i Tripuna, udrugu koja je od svoga osnutka 1451. godine predstavljala središnju ustanovu okupljanja iseljenika od hrvatskoga sjevera, preko Istre, Dalmacije, Bosne i Boke do budvansko-barskog priobalja. Članovi bratovštine *degli Schiavoni* nisu bili nužno samo iseljenici iz krajeva koji su se nalazili pod mletačkom upravom. U njezinu se članstvu i odborima bilježe i iseljenici iz Slavonije, Bosne, Hrvatskoga primorja te s područja Dubrovačke Republike. Bratovštini su pripadali i neki iseljenici zavičajem iz unutrašnjosti Crne Gore, ponajprije oni katoličke vjere. O tome svjedoče izvorni spisi iz Arhiva bratovštine i Državnog arhiva u Mlecima, ali i – što

---

ĆIRKOVIĆ, »Počteni vitez Pribislav Vukotić«, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, sv. X/1, Beograd, 1968., str. 259–275; PAVO ŽIVKOVIĆ, »Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća (Primjeri novog plemstva u Bosni)«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 21, Zagreb, 1988., str. 23–34; L. ČORALIĆ, »Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća«, str. 53–55, 57–58.

³⁴ ASV, NT, b. 770., br. 80., 12. XII. 1611.

³⁵ ASD, Capitolare della Veneranda Scuola di SS. Giorgio e Trifone della Nation Dalmata, anno 1637. i 1638.; L. ČORALIĆ, »Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća«, str. 49.

je bio predmet ovoga rada – grobnice bratovštine i njezinih članova u crkvi S. Giovanni del Tempio. Iseljenici iz Perasta, Zete i Bosne, objedinjeni zajedničkim »skjavunskim« identitetom, koji ih je razlikovao od Mlečana i drugih (nacionalnih) useljeničkih skupina, ovdje su pronašli svoj trajni počinak. Ovaj rad stoga, osim što želi ukazati na neke konkretno osvjedočene biljege prisutnosti istočnojadranskih useljenika u Mlecima, teži naglasiti i razvidnu činjenicu da je u kasnome srednjem i početkom ranoga novog vijeka skupina iseljenika podrijetlom od Zagreba do Bara osjećala nedjeljivu jedinstvenost. *Scuola degli Schiavoni* tada još ne nosi ime *Scuola Dalmata* te će promjene u identitetu članova te skupine iseljenika nastupiti mnogo kasnije, na izmaku ranoga novovjekovlja. Ta problematika, međutim, nije predmet ovoga rada i ostaje zadaćom za neka buduća istraživanja i znanstvene prosudbe.

Summary

GRAVES OF THE CROATIAN FRATERNITY OF ST. GEORGE AND TRIPHON IN THE VENETIAN CHURCH OF OF THE MALTESE ORDER (S. GIOVANNI BATTISTA DEL TEMPIO)

Archival sources, thousands of documents and manuscripts from various Venetian archival fonds and libraries, witness impact of the Croatian community in Venice, its social role and its influence on the Venetian economy and culture. Still there is one more trace of the Croatian presence in the cradle of Serenissima Respublica, and this one has not been well investigated in historiography, though it is quite important. Namely, in many Venetian churches there are many graves, tombstones and memorial plaques that mark final resting places of Croatian emigrants. The most known example probably is the memorial plaque in the great Dominican basilica SS. Giovanni e Paulo (S. Zuane Polo), which reveals that in this church lies body of the most important Croatian renaissance writer Marin Držić (1508-1567); though today we do not know the exact place of his burial. Similarly, in the church S. Giovanni in Bragora there is grave of famous Perast captain Ivan Bujović (1694), and in the former Venetian cathedral S. Pietro di Castello there are grave and memorial plaque of Split captains family Ivanušić from 1737 and 1748. When we are talking about these grave markers one must not omit fabulous tombstone honoring Krsto Ivanović chronicler from Budva and Venetian canon (1618-1688) placed in S. Moisé church, as well as marble altarpiece in S. Giuseppe church what was donation of John of Varna – the famous Venetian admiral and commander in the battle of Lepanto (1571).

*On the basis of the published sources (Emmanuele Antonio Cicogna, *Corpus delle iscrizioni di Venezia e delle Isole dela Lagvna Veneta*) and archival materials from the Venetian State Archives and Archives of the fraternity of St. George and Triphon in Venice author reveals data about the Croatian graves in the Venetian church S. Giovanni Battista del Tempio. In the first part of the article author discusses various types of social and economic ties between Croatian emigrants and their fraternity with this church of the Knights Hospitallers. Consequently, in the second part author analyzes inscriptions on*

the memorial plaques that belonged to the confraternity. One of them (renovated in the eighteenth century) was fraternally common grave, while other three were individual final resting place of prominent fraternity members. All these graves witness that some of the Croatian emigrants from Zeta, Perast and Bosnia were quite prominent and distinguished in the Venetian community.

KEY WORDS: *Venice, Venetian Republic, Croatian trans-Adriatic migrations, Zeta, Bosnia, Perast, church S. Giovanni Battista del Tempio in Venice, early modern times, tombstones, ecclesiastical history.*

UNE CONCEPTION FRANÇAISE DES RÉGIONS CROATES AU XVIIe SIÈCLE : LA RÉCEPTION DE L'ŒUVRE DE IVAN LUČIĆ DANS SON CONTEXTE

Luc ORESKOVIC, Pariz

Le catalogue de la bibliothèque de l'académicien français Jean Chapelain (1595–1674) mentionne sous le numéro 3852 l'ouvrage intitulé « De Regno Dalmatiae et Croatiae » de l'historien croate Ivan Lučić (1604–1679). La réception en France de cette œuvre, dans son édition de Frankfort publiée en 1666, s'inscrit dans le contexte géopolitique spécifique du Grand Siècle. Les échanges scientifiques qui animent les cercles d'érudits permettent alors une évolution des concepts géographiques et culturels sur l'identité d'un peuple situé à la périphérie de l'Europe chrétienne. Dès l'âge classique, la reconnaissance d'une existence nationale des Croates se précise par le vecteur des recensions.

MOT CLÉS: *Jean Lucius-Lučić, Jean Chapelain, Académie française, Johann Heinrich Boecler, Charles du Cange, échanges scientifiques, histoire croate.*

Dans les publications françaises du XVIIe siècle, la Croatie fut-elle perçue autrement que sous l'angle d'une zone frontière entre la chrétienté et l'empire ottoman ? Très peu d'éléments permettent de s'écarter de l'image d'une région d'affrontements illustrant si communément une Croatie qui s'investit entièrement dans une résistance armée face à un Islam conquérant. Mais quelques érudits français en perçurent des aspects plus complexes. À l'inverse de la prospérité du terme générique de cravate qui s'accompagne souvent d'un sens guerrier et péjoratif, notons l'occurrence très sporadique du mot Croatie quand il se rattache à un concept purement géographique, historique ou plus rarement culturel. Encore doit-on considérer les termes annexes de Dalmatie, Istrie, Liburnie et Slavonie ou Esclavonie afin d'avoir une approche plus exhaustive. Mais, concernant une frontière de catholicité, les considérations religieuses interfèrent dans cette représentation géographique. En 1666, survient la publication de l'une des œuvres de l'historien Ivan Lučić (1604–1679)

à Amsterdam, puis à Frankfort, sous le titre *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, rapidement découverte et appréciée par des érudits français. La mise en parallèle des conceptions géopolitiques successives des régions croates, avant, pendant, et après la réception de cet ouvrage éclaire l'évolution qui se dessine dans une approche éminemment politique du concept de nation.

I – Les superpositions géographiques

Dans quelle mesure, au XVIIe siècle, la dimension politique de la Croatie fut-elle appréhendée au travers de publications spécifiques ? Le plus souvent improprement perçue comme une partie du royaume de Hongrie, la Croatie ne se voit considérée dans sa propre existence que dans peu d'ouvrages diffusés en Europe. La cartographie illustre un intérêt qui se manifeste lors de périodes précises, à l'aune d'une stratégie diplomatique ou militaire dans ces régions de frontières situées entre l'Europe catholique et la terre d'Islam, mais également situées sur les marges des possessions héréditaires du Habsbourg d'Autriche. Les cartes reflètent la superposition de termes issus d'un substrat antique et de définitions ethniques plus récentes.

Le cartographe flamand Abraham Ortelius (1527–1598), qui fut le premier à inclure dans ses atlas des cartes historiques¹, présente quelques informations sur les régions croates. L'édition française de son *Théâtre de l'univers* réalisée par C. Plantin à Anvers en 1587 contient les descriptions des paysages de ces régions de confins. Un ensemble, allant de Gorizia jusqu'à l'Istrie, constitue un cadre géographique dans lequel s'inscrivent la Carniole, la marche des Wendes et le Karst (« *Gortz, Karst, Chaczeole, Carniole, Histrie et la Marche des Windiens (Slavonie)* »). Encore l'auteur ne dissimule-t-il pas son ignorance sur les caractéristiques physiques de ces contrées et leur peuplement : « *De la Marche des Windiens, Histriens et Gorintiens, il nous en faudra puis apres parler, & pourtant à présent nous n'en dirons rien. De Carniole, Karst, & Chaczeole, pour en parler à la vérité, à peine ay-ie de quoy en escrire* »². Les villes de Zadar et de Šibenik, possessions vénitienes en Dalmatie, sont mieux connues : « *Elles sont toutes deux villes maritimes ; sur le nuage de la mer Hadriatique, & sous la puissance des Venetiens* »³. Les régions croates sont définies dans le cadre des possessions du royaume de Hongrie : « *Dessous la couronne de ce pays d'Hongrie, appartiennent aussi les païs de Slavonie, ou Windischlande, Crabate, & Dalmatie, située sur la Mer de Venise, dont l'une partie appartient aux Venetiens, & une autre au grand Turc ; tellement que le Roy d'Hongrie en tient la moindre partie. La ville capitale de ce pays de Slavonie s'appelle Zagrabia ; & du pays de Crabate, s'appelle Bigithon. Les habitans d'Hongrie parlent tous langage Scytique, & est une langue différente de toutes autres circonvoisines* »⁴. La confrontation entre chrétienté et Islam est le fil directeur de cette lecture géographique des confins.

---

¹ Abraham ORTELIUS, *Theatrum orbis terrarum*, Antverpiae, apud A. Coppenium, 1570.

² *Ibid.*, p. 63.

³ *Ibid.*, p. 82.

⁴ *Ibid.*, p. 83.

Au début du XVIIe siècle, les éléments de géographie physique se rapportant à l'Esclavonie ou Dalmatie sont définis dans quelques notices accessibles aux plus instruits. Retenons notamment la description qui en est faite dans le dictionnaire de Jean Nicot, le *Thresor de la langue française* publié en 1606 : (au nom Dalmace) « *Est une contrée du pays de Illyrie, c'est d'Esclavonie, laquelle vise à la mer Adriatique, et tient de l'Ouest à la Liburnie autre partie d'iceluy pays d'Esclavonie appelé Croatia, dont le peuple, selon que Florus recite, repaire la plus part du temps és forests, exerçant voleries et brigandage sur les passans, et si neantmoins est plantureuse de minieres d'or, selon Pline au livre 33. chap. 4. Aucuns appellent aujourd'huy ceste contrée de Dalmace, Esclavonie sur la mer, ou de mer, Dalmatia* »⁵. C'est en regard du golfe de la mer Adriatique que ces pays sont d'abord localisés. Soucieux de définir le plus fidèlement le cadre géopolitique de certains épisodes de l'épopée carolingienne, Claude Fauchet reprend en 1601, dans son livre intitulé *Fleur de la maison de Charlemaigne...*, les informations diffusées dans les atlas géographiques de son temps. Il décrit la mer qui :

« ----- vient s'engoulfrer entre l'autre coste
d'Italie et de l'Esclavonie. Lequel bras jadis
s'apelloit mer de dessus ou Hadriatique, à cause
d'une ville de ce nom, assise en la coste d'Italie, et
aujourd'huy porte le nom de Golphe De Venise,
dautant que ceste ville est la plus puissante
de ladite mer. Ce golphe dis-je, se trouve long
d'environ deux cents cinquante lieues, jusques
à ce que ladite mer ait affronté le pays de
Frioul et la basse Lombardie, du costé de
Padouë, Ferrare et Ravenne : - - - - - »⁶.

Liburnie est un nom parfois perçu comme synonyme de Croatie, suivant par exemple la précision apportée par le lexicographe Jean Nicot dans son dictionnaire publié en 1606 : « *Croace, olim Liburnia, nunc Croatia* »⁷. La région est traditionnellement située entre l'Istrie et la Croatie, dans l'arrière-pays de Rijeka, aux confins de la Carniole (actuelle Slovénie). Mais, difficile à cerner, elle est parfois confondue avec la Croatie littorale par analogie avec la toponymie de l'Antiquité⁸. Pour les Vénitiens, elle correspond au

⁵ Jean NICOT, *Thresor de la langue françoise, tant ancienne que moderne, auquel entre autres choses sont les noms propres de marine, vénerie et faulconnerie, cy devant ramassez par Aimar Rançonnet, vivant conseiller et président des enquêtes au parlement revu et augmenté en ceste dernière impression de plus de la moitié par Jehan Nicot, vivant conseiller du roy et maistre des requêtes extraordinaires de son hôtel, avec une grammaire françoise et latine, et le recueil des vieux proverbes de la France ; ensemble le Nomenclator de Junius mis par ordre alphabétique et creu (augmenté) d'une table particulière de toutes les dictionns*, Paris, éd. David Douceur, 1606, p. 173.

⁶ Claude FAUCHET, *Fleur de la maison de Charlemaigne, qui est la continuation des Antiquitez françoises contenant les faits de Pépin et ses successeurs, depuis l'an 751 jusques à l'an 840 ... recueillie par M. le président Fauchet*, l'éd. de Paris : J. Périer, 1601, livre 2, chapitre 15, p. 157.

⁷ J. NICOT, op. cit., p. 167. Voir « Croace ».

⁸ Voir, par exemple, la carte réalisée par Abraham Ortelius et publiée à Anvers en 1590, *Pannoniae, et illyrici veteris tabula ex conatibus geographis Abrahami Ortelii*, dédiée à Ludovico Haller ab Hallerstein, où la Liburnie correspond au versant maritime des monts Velebit, entre Senj et Trogir, ou bien la carte réalisée par Christopher Sgrooten et Gérard de Jode et publiée à Anvers en 1593, où la localisation de la Liburnie

secteur avoisinant l'Istrie aux abords de Lovran et Trsat⁹. Tant les territoires que leurs habitants sont victimes d'une identification aléatoire, résultat du chevauchement de terminologies diverses. La définition que donne des Dalmates le lexicographe Jean Nicot démontre l'amalgame des termes servant à désigner les peuples des régions croates : « *Sont les peuples de Dalmace qui sont aussi appelez Dalmaciens. On les appelle à present du titre general d'Esclavons* »¹⁰. Dès cette époque, la variété des acceptions complique la compréhension des réalités de géographie physique et humaine. Pour les contemporains, l'analyse des dimensions historique et institutionnelle de ces régions de confins en est d'autant plus malaisée.

Avec le jésuite Philippe Briet (1601–1667), qui compare fort utilement les terminologies antiques et modernes¹¹, les régions sont plus précisément circonscrites en ensembles et sous-ensembles. L'approche de l'Illyrie antique se fait selon deux définitions, l'une stricte « *stricte sumptum* » se limitant à la Liburnia et à la Dalmatia, l'autre plus vaste « *late sumptum* » englobant la Pannonia, la Dacia, mais aussi la Noricum, la Vindelicia et la Rhaetia (que l'on situe en Germanie)¹². Une carte intitulée Pannoniae et Illyricum situe ces espaces compris entre le Danube et la mer Adriatique. La nouvelle approche géographique de ces régions se fait dans le cadre du Grand Royaume de Hongrie « *De Magno Hungariae Regno, seu Regionibus olim Hungarico Sceptro subditis* »¹³. Plus confusément la Croatie (Croacia) est identifiée à la Krbava, région frontière pénétrée par les armées turques depuis l'année 1493 et, malgré les tentatives du ban Jean Corvin († 1504) de repousser les Turcs dans ce secteur et aux abords de Bihać, annexée à l'empire ottoman jusqu'en 1689 : « *Sumpsisse videtur à Corbatis populis, seu Crobatis quorum Cedrenus meminit. A Germanis Krabaten appellantur, & à Latinè loquentibus Corbavi, ut & regio Corbavia* ». Le partage du territoire entre les souverains ottoman et autrichien est précisé : « *Regitur à Turcâ per Saniacos, qui à Bosmensi Praefecto pendent. Hic quoque Praefectus Austriacus* »¹⁴. C'est la Croatie même qui est partagée : la distinction entre la Croatie autrichienne (« *Austriaca, la Croace impériale* ») et la Croatie turque (« *Turcica, la Croace turquesque* »), qui comprend notamment Bihać et la Krbava, est donc clairement énoncée¹⁵. Quant à elle, la Dalmatie est partagée entre la république de Venise (qui a acheté à la Hongrie le comté de Zadar) et les ottomans : « *comitatus Zarensis emptus ab Hungaris pertiet ad Venetos. Hi autem ex suâ ditione Dalmaticâ colligunt quotannis 50. millia Ducatorum* » et « *Turca Saniacos plures habet in urbibus munitis, qui omnes pen-*

---

recouvre celle de la Krbava (Carbavatia), ou encore la carte publiée par Petrus Bertius à Amsterdam en 1618, *Liburnia*, qui correspond aux régions côtières de Rijeka à Šibenik et à l'arrière-pays en Lika et Krbava. L'ouvrage de Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, publié en 1668, restitue également une carte historique de la Liburnie.

⁹ À cet égard, la carte publiée par Giovanni Antonio Magini à Venise en 1620, *Istria olim Iapidia*, distingue de l'Istrie la « *Parti della Liburnia* » qui commence aux environs de Fiume (Rijeka).

¹⁰ J. NICOT, *op. cit.*, p. 173. Voir « *Dalmaces* ».

¹¹ Philippe BRIET, *Parallela geographiae veteris et novae* (« *Parallèles de l'ancienne et de la nouvelle géographie* ») 3 vol., cartes, Parisiis, Sumptibus Sebastiani Cramoisy et Gabrielis Cramoisy, 1648–1649.

¹² *Ibid.*, p. 167.

¹³ *Ibid.*, p. 299.

¹⁴ *Ibid.*, p. 301.

¹⁵ *Ibid.*, p. 316.

dent ex Bosnensi Praefecto »¹⁶. Il est rappelé que certaines régions frontières de la Croatie impériale restent exposées aux offensives pénétrantes et à l'occupation par les Turcs : « *Segna, seu Zeng, ad mare cuius ager misere à Turcis aliàs deformatus* » et « *Petrina, ad fl. Colapim Kulp, antea dicta Assagrad, à Bassa Assano Bosniae qui eam muniit...* ».

Retenons la particularité de la Dalmatie, généralement perçue comme un prolongement de l'aire culturelle italienne dont l'influence est évidente. Les possessions vénitiennes, qui s'égrènent tout au long de la côte dalmate et des îles de l'Adriatique placées sous l'administration de podestats, justifient cette approche. Pierre Du Val (1619–1683), géographe du roi, signale dans *Le voyage et la Description d'Italie* (1656), première synthèse française à l'usage des voyageurs français en Italie réalisée sur la base de son propre voyage effectué en 1653, que la République de Venise possède entre autres provinces l'Istrie, « *Zaara & nombre d'autres places en Dalmatie* »¹⁷. Au détour de ses *Mémoires* (publiés en 1656), l'abbé Michel de Marolles (1600–1681), qui raconte comment il constitua un recueil d'images en taille-douce sur des sujets variés (plus de 70.000), ne mentionne qu'un artiste croate du XVIe siècle « *Iulio Clavio, de Croacie* », encore l'a-t-il classé dans « *six vingt volumes de Maîtres* » de l'Italie¹⁸. L'origine du célèbre graveur et miniaturiste n'est pas ignorée, mais ayant exercé son art principalement dans la péninsule italique, il s'insère dans la sphère culturelle italienne. À ces considérations essentiellement géographiques, s'ajoute l'héritage des séquences historiques dont les littérateurs ont retenu les traits marquants se rapportant à la côte dalmate.

II – Des marges de l'empire carolingien aux confins de l'Europe chrétienne

Parmi les repères chronologiques qui émaillent les ouvrages d'histoire produits en France depuis la fin du XVIe siècle, quelques-uns se rapportent directement à la Dalmatie. Outre l'histoire des lieux saints de Lorette et Trsat qui ne peut manquer de mentionner l'escale de la Santa Casa en terre dalmate en 1291, plusieurs œuvres littéraires à la gloire de la monarchie française recensent certaines occurrences croates et dalmates reliées à des épisodes de la geste carolingienne. Compréhension et interprétation de l'histoire médiévale sont au cœur d'une réflexion sans cesse renouvelée par les auteurs de récits et de chroniques.

La rédaction puis l'enseignement des faits historiques se rapportant au règne de Charlemagne tendent à justifier, a posteriori, l'interventionnisme de la France dans plusieurs régions de l'Europe, y compris le secteur géographique de la mer Adriatique. La tradition s'entend comme une légitimation des prétentions de la monarchie française, qui se veut l'héritière de l'idée impériale carolingienne, à rechercher des obligés dans les confins de l'Europe. À cet égard, examinons l'œuvre de Claude Fauchet (1530–1602). Ce magistrat qui fut secrétaire du cardinal de Tournon († 1562), fait partie de ces historiens travaillant

¹⁶ *Ibid.*, p. 302.

¹⁷ Pierre DUVAL, *Le voyage et la description d'Italie montrant exactement les raretez et choses remarquables qui se trouvent es provinces...* par P. Du Val, Paris : G. Glouzier, 1656, p. 21.

¹⁸ Michel DE MAROLLES, *Les Mémoires de Michel de Marolles, abbé de Villeloin, divisez en trois parties*, à Paris, chez Antoine de Sommaville, au Palais, en la Gallerie des Merciers, à l'Escu de France, MDCLVI, p. 155.

sur l'origine du peuple français et développant l'idée d'un sentiment national¹⁹. Dans son ouvrage intitulé *Fleur de la maison de Charlemaigne...*, publié en 1601, il expose des arguments politiques dont usera la monarchie française pour justifier ses actions diplomatiques et militaires dans les régions vénitiennes et croates durant le XVIIe siècle.

« [...] D'autre costé, Henry duc de Frioul victorieux en tant de batailles gagnées sur les huns, fut semblablement tué pres Transisca, une ville de Liburnie (c'est de Frioul) en une embusche que ceux de ladite ville luy dresserent. »²⁰.

La vengeance est un argument largement invoqué par les théoriciens d'un interventionnisme armé. En ce sens, Claude Fauchet est le précurseur des ambitions de la monarchie française telles qu'elles s'affirmeront au tournant des années 1650, après le traité de Westphalie. L'aire adriatique deviendra un terrain propice au jeu diplomatique des années 1660 puis aux manœuvres militaires de la marine au début du XVIIIe siècle.

« *Cependant Charles accompagné de Pepin roy d'Italie son fils, et d'une armée de gens choisis, partit de Mayence environ la fin d'automne et vint en Italie par Liburnie (c'est Frioul) où il fit couper la teste à aucuns habitans de Tarsatica : pour venger la mort de Henry leur duc, par eux tué : et en la place il mit Cadolac* »²¹.

Claude Fauchet rapporte encore la réaction des « Français » carolingiens qui sous la conduite du roi Pépin engagent une expédition punitive contre les possessions vénitiennes en Dalmatie.

« *Le Roy Pepin courroucé de l'infidelité des ducs de Venise, qui s'entendoient plus avec les grecs qu'avec les françois, s'apresta pour leur faire la guerre : et si vous croyez les nostres, mit la ville et les ducs en son obeissance: et puis envoya son armée de mer piller les ports de Dalmacie, [...]* »²².

Une politique extérieure s'esquisse sur la base des événements historiques. L'antériorité des faits peut sembler justifier l'interventionnisme de la France. Claude Fauchet développe le thème de la protection sur les populations de l'aire adriatique. Sollicitée en des termes diplomatiques, elle fut par conséquent apportée en pleine légitimité. Le précédent permettra de nouvelles initiatives au XVIIe siècle.

---

¹⁹ Voir notamment J. G. ESPINER-SCOTT, *Documents concernant la vie et les oeuvres de Claude Fauchet*, Paris, éd. Droz, 1938.

²⁰ Claude FAUCHET, *op. cit.*, livre 2 chapitre 7, p.119–120.

²¹ *Ibid.*, livre 2 chapitre 8, p. 123.

²² *Ibid.*, livre 2, chapitre 15, p. 156–157.

Les années qui précèdent la publication et la diffusion de l'œuvre de Ivan Lučić offrent un contexte particulièrement favorable à la découverte d'une frontière vers laquelle convergent les regards des chancelleries occidentales. En France, de 1663 à 1665, l'actualité semble justifier l'édition de plusieurs cartes géographiques consacrées au théâtre d'opération entre les forces chrétiennes et les ottomans qui se situe aux confins de la Hongrie et de la Croatie. Alors même que les offensives turques se font plus menaçantes sur les marges orientales des possessions du Habsbourg d'Autriche, un surcroît d'intérêt se manifeste dans la cartographie. En 1663, Pierre Duval est l'auteur d'une carte de la zone de confrontation entre chrétiens et musulmans, intitulée : *Les Confins des Chrestiens et des Turcs en Terre Ferme*²³. La même année, Nicolas Langlois publie une carte de la région qui reprend les données restituées par le cartographe hongrois Johannes Sambucus²⁴. Nicolas Sanson²⁵ publie en 1664 une carte qui précise les positions vénitiennes en Dalmatie²⁶, puis en 1665 une carte des pays circonvoisins dans un contexte plus large entre Pologne, Allemagne, Italie et Turquie, « *là ou ap(re)se)nt les Turcqs peuvent avoir a desmeler* »²⁷. Les cartes de Nicolas Langlois et de Nicolas Sanson illustrent les enjeux stratégiques du moment.

Les abords de la Drave seront le théâtre des manœuvres militaires des chrétiens face aux Turcs en 1664, permettant la victoire de Saint-Gothardt en Hongrie. L'itinéraire du corps de troupes confié au comte de Coligny et dépêché par Louis XIV auprès des Impériaux suivra le cours de ce fleuve. D'une certaine manière, les événements se succéderont dans l'esprit de l'épopée carolingienne. Le parallélisme entre les Francs et les Français est une volonté politique. La portée stratégique qui émane des poèmes de Claude Fauchet ne peut manquer d'inspirer les heureux successeurs des armées franques.

*« Charles qui avoit deliberé de ne bouger d'Aix
pour adviser aux affaires de Saxe, envoya
Arnon archevesque de Juvavia, (c'est Vivian, et
maintenant Saltzbourg retourné d'Italie) et le
Roy Pepin avec une grosse armee, sur la frontiere
orientale de Bavieres : lesquels entrans*

²³ Pierre DUVAL, *Les Confins des Chrestiens et des Turcs en Terre Ferme. C'est a dire la Hongrie, l'Esclavonie, la Croatie et la Dalmatie* / Par P[ierre] Du Val Geographe Oridin[aire] du Roy. Avec privilège pour 20 ans. Paris. Pierre Du Val, 1663.

²⁴ Nicolas LANGLOIS, *Carte de Haute et Basse Hongrie, Transilvanie, Sclavoniae, Croatiae et Dalmatie, dessinée sur les lieux par un gentilhom(m)e hongrois*, A Paris, chez N(icolas) Langlois, rue S(aint) Jacques à la Victoire, 1663. Inspirée de la carte du hongrois Johannes Sambucus (Tirnaviensis, 1531–1584) qui faisait partie du cercle humaniste à la cour de l'archiduc Maximilien d'Autriche.

²⁵ Nicolas SANSON, géographe, né en 1600 à Abbeville, mort en 1667, enseigna la géographie au jeune roi Louis XIII et fut nommé géographe ordinaire du roi et conseiller d'État.

²⁶ Nicolas SANSON, *Carte de Dalmacie ou sont remarques les Places qui appartiennent a la Republique de Venise, a la republique de Raguse, et au grand seigneur des Turqs, tirée de divers auteurs*, par le s(ieu)r Sanson d'Abbev(ille) Geogr(aph)e ord(inai)re de sa Maj(es)te, A Paris, chez Pierre Mariette, rue S(ain)t Jacques a l'Espera(n)ce, avec privilege du Roy pour Vingt Ans, 1664.

²⁷ Nicolas SANSON, *Hongrie, Transilvanie, Esclavonie, Croatie, Bosnie, Dalmacie (et) c(etera), et partie des Pays Circonvoisins : vers la Pologne, l'Allemagne, l'Italie et c(etera) la ou ap(re)se)nt les Turcqs peuvent avoir a desmeler. Tirée des Auteurs de ces quartiers qui en ont donné quelques mémoires jusques a present. Par le S(ieu)r Sanson d'Abbeville Geogr(aph)e ord(inai)re de Sa Majeste, A Paris, chez Pierre Mariette, rue S(aint) Jacques a l'Espera(n)ce avec Privilege du Roy pour vingt ans, 1665.*

*au pays des avarrois, les chasserent et destruirent
entierement : estandant les limites de Bavieres
jusques à la riviere de Drave : et y mirent
des peuplades de bavarrois et venedes : que je
pense estre croaciens, lesquels multiplierent et
emplirent tout le païs, jadis appartenans aux
huns ; et qu'ils tiennent encores meslez avec les
hungres : qui sont ceux de Hungrie »²⁸.*

Revenons sur quelques-uns des termes employés dans ce passage consacré aux espaces reconquis sur des populations barbares. Aux abords de la Drave, les « Croaciens » semblent succéder aux Venedes ou Wendes. Claude Fauchet esquisse les vagues de peuplement en ces régions. Selon cette perspective historique, l'installation des Croates qui se substituent aux Avars ou aux Huns résulte de la politique guerrière de Charlemagne aux marges de son empire. Outre une théorie de leur filiation, le rappel d'une dette de ces peuples envers Charlemagne est suggérée.

*« Incontinent apres le noël de
l'an huict cens six, que l'empereur
avoit fait au palais de Thionville,
Willard et Beat ducs de Venise,
Paul duc, et Donat, evesque de Jadere,
ambassadeurs des dalmates, le vindrent saluer et
luy faire de grands presens : pour le supplier de
prendre la protection des venitiens et des
esclavons ».*

L'imperium carolingien regardé avec nostalgie par les Bourbons au XVIIe siècle préfigure les attendus d'une diplomatie toujours plus ambitieuse. L'équilibre des grands empires est censé se jouer en ce lieu.

*« Paul remonstroit à Charlemaigne,
que ce seroit grand honte aux françois, s'ils
souffroient que la coste d'Esclavonnie et
Dalmace, qui de si pres regardoit l'Italie, et qui
estoit du partage de l'empire d'occident, demouroit
en la puissance des grecs : car se seroit
faire perdre aux françois la possession de la mer
Hadriatique. Qu'il la falloit prendre avant que
la guerre commençast entre les deux empereurs.
Que jusques icy l'empereur avoit assez
monstré sa patience, sur la dissimulation et
secrete envie de Nicephore : mais si le grec le
premier se saisissoit d'Esclavonnie, sans doute*

---

²⁸ Claude FAUCHET, *op. cit.*, livre 2, chapitre 7, p.120–121.

*les françois ne se trouveroient si forts de ce
costé-là, quand il faudroit entrer en guerre
ouverte* »²⁹.

Puisque les populations vénitiennes et dalmates s'en remettent à la toute puissance de la monarchie franque, un devoir de protection échoit au successeur capétien. L'idée politique d'un droit d'ingérence devient un poncif cultivé par la diplomatie française du XVIIe siècle. L'idée de l'ancienne soumission des peuples des régions vénitienne et dalmate ressurgit dans la vision historique alors en vigueur. Ainsi François Eudes de Mézeray (1610–1683), dans son *Histoire de France depuis Faramond jusqu'au règne de Louis le juste* (publiée en 1685), rappelle l'initiative de « Jean Duc de Zara, & quelques autres Seigneurs de Dalmatie, chacun d'eux portant de grands presents à l'Empereur pour luy demander secours en cas que les Grecs les attaquassent. [Charlemagne semble alors exercer son autorité sur ces régions limitrophes de l'empire byzantin]. Ils arriverent à Thionville sur la fin de l'année, & là il ordonna ce qu'il luy plut touchant les Ducs & les peuples, tant de Dalmatie, que les Venitiens ; paroles qui, à mon advis, monstrent assez que la Venetie dépendoit de luy »³⁰.

Dans un secteur de confrontation avec l'Islam, les signes d'une terre chrétienne sont affirmés. Toute une littérature rappelle l'empreinte religieuse de ces territoires de confins. Important centre de pèlerinage marial, Trsat (Tarsatica ou Transisca, dans les récits se rapportant à l'époque carolingienne) est une des rares localités de Croatie à ne pas être méconnue, puisqu'elle fut une escale de la Sainte Maison de la Vierge (en 1291), selon la tradition largement diffusée à la fin du Moyen-Âge. Peut-être parce que ses habitants se montrèrent trop peu vertueux, la Santa Casa fut déplacée par les anges jusqu'à Lorette (1294). Aussi, la spécificité de la bourgade croate de Trsat apparaît dans les éditions françaises consacrées au culte de Notre Dame de Lorette. L'œuvre de l'Italien Orazio Torsellini est déjà bien connue en France, par exemple par une édition réalisée à Rouen en 1616³¹. S'ajoutent les ouvrages français reprenant ce récit traditionnel de la translation miraculeuse de la Santa Casa de Palestine à Lorette, itinéraire qui passait par la Dalmatie dont quelques données géographiques et historiques sont exposées. En 1665, Nicolas de Bralion, prêtre de l'Oratoire de Paris, mentionne Trsat et les territoires de Croatie³². Dans son ouvrage publié à Paris en 1686³³, le Provençal Honoré Bouche (1598–1671) restitue également la tradition du transport par les anges de la Maison de la Vierge en 1291 : « *cette sainte Chapelle fut premierement enlevée & portée par les Anges en Esclavonie, ou Dal-*

²⁹ *Ibid.*, livre 2, chapitre 12, p. 141.

³⁰ François Eudes DE MÉZERAY, *Histoire de France depuis Faramond jusqu'au règne de Louis le juste...*, Paris, chez Denys Thierry, Jean Guignard, Claude Barbin, 1685, p. 431. « Charles I. Roy XXIII Liv. IX », années 804–806.

³¹ Orazio TORSELLINI, *Lauretanae historiae libri quinque*, Rothomagi, apud T. Daré, 1616. Voir dans les pages 28–29 : « ...Nicolaus Frangipanius è primanobilitate Romana, Croatiae, Dalmatiae, Iстриae Praetor (Magnus Ban ab incolis vocabatur) regionem illam administrabat, ... ».

³² Nicolas DE BRALION, *La Sainte Chapelle de Laurette ou l'histoire admirable, très exacte, et très autorisée de ce sacré Sanctuaire, par Nicolas de Bralion, Parisien, Prestre de l'Oratoire*, à Paris, chez Georges Iosse, rue St. Jacques, à la Couronne d'Espines, MDCLXV, p. 38–39.

³³ Honoré BOUCHÉ, *La Sainte Vierge de Laurette, ou Histoire des divers transports de la maison de la glorieuse Vierge Marie qui estoit en Nazareth : et la description des miracles et des choses merveilleuses qui se trouvent en cette sainte maison*, Paris, C. Lebeau, 1686.

macie, & reposée sur une petite colline, située entre les deux villages de Tersacte & de Flumen, proche & au conspect de la mer Adriatique, ou de Venise, mer qui auparavant, à ce que l'on raconte, estoit extrêmement orageuse, & depuis par le doux aspect de la Mere de douceur, a esté merveilleusement addoucie, pour nous faire voir qu'un des principaux effets que la Reine des Anges devoit operer par son arrivée en nostre Europe, estoit la paix entre les Princes Chrestiens en ce temps-là, & une douceur & reconciliation pour nos pechez envers le Pere Eternel »³⁴. C'est dans « nostre Europe » que s'inscrit le fait miraculeux et ses bienfaits. En définissant le contexte géographique dans lequel se situe Trsat, première étape de la translation de la Santa Casa, un inventaire de l'ensemble des peuples chrétiens de cette partie de l'Europe est établi : « Le bruit de cette nouveauté s'expand en bref par toutes les Provinces voisines, la Croacie, l'Istrie, la Dalmacie, l'Esclavonie »³⁵.

III – La géographie et l'histoire au service de la politique

En France, un tournant marque l'approche des régions croates lorsqu'est reçue l'œuvre de Ivan Lučić, *De Regno Dalmatiae et Croatiae*. Ce secteur n'est plus seulement considéré comme un lieu de confrontation armée entre l'Orient et l'Occident, mais trouve une forte dimension culturelle et historique, dont les preuves sont apportées. Dans son orientation, l'ouvrage de Ivan Lučić correspond à un contexte spécifique aux plans religieux et politique. Depuis lors, son intérêt a été reconnu par plusieurs études. L'œuvre est habituellement considérée comme le premier document critique de l'historiographie croate. Mais certains historiens estiment qu'elle serait partielle, prenant parti pour Venise³⁶. Natif de Trogir (Trau), en Dalmatie vénitienne, Ivan Lučić s'est pourtant montré plutôt hostile à la République de Venise³⁷. En réalité, son approche historique permet d'embrasser l'ensemble des territoires où vivent les Croates, une aire qui est alors partagée entre Venise, Vienne et Istanbul. Elle transcende les frontières des États au XVIIe siècle. La devise de Ivan Lučić qui était « Amor patriae et veritatis » concernait sa patrie croate, alors morcelée.

Les considérations religieuses

La tradition du père fondateur de l'écriture slavonne personnifiée par Saint-Jérôme est reprise dans les notices sur la Dalmatie. En 1648, Philippe Briet retenait déjà cette référence à Saint Jérôme concernant la Dalmatie : « Plerique literas profitentur aemuli S. Hieronymi, quem suum popularem vocant »³⁸. À propos de l'ouvrage de Ivan Lučić, la notice du Journal des Savants explique en 1666 qu'« on y voit un petit discours où il est examiné si saint Hierosme estoit Italien ou Dalmate »³⁹. La dimension nationale affleure encore dans

---

³⁴ *Ibid.*, p. 31–32.

³⁵ *Ibid.*, p. 33.

³⁶ Veljko GORTAN, Vladimir VRATOVIĆ, « Les caractéristiques fondamentales de la latinité croate », p. 7–63, *Cahiers Croates*, n° 7–10, 1998–1999, Paris, voir p. 15.

³⁷ Jacob SPON, George WHEELER, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 & 1676*, Tome premier, La Haye, chez Rutgert Alberts, 1724, p. 56.

³⁸ Philippe BRIET, *op. cit.*, p. 302.

³⁹ *Journal des sçavants*, 1666, du lundy 12 avril MDCLXVI par le sieur G. P., p. 178.

cette problématique qui tient à cœur des Croates puisque la tradition veut que ce docteur de l'Église (vers 340–420), pourtant antérieur à la présence des Croates en Dalmatie, soit le fondateur de leur écriture glagolitique, dite de Saint Jérôme (*littera Hieronymiana*), et le traducteur de la Bible en leur langue. Le contexte des orientations missionnaires de l'Église catholique doit être évoqué. Les institutions romaines ont pesé dans la définition moderne des territoires de l'Illyrie. Ces considérations étaient connues de Ivan Lučić, qui réalisa la majeure partie de sa formation à Rome et y mourut⁴⁰. Dans la ville éternelle, il exerça des responsabilités au sein de la congrégation Saint-Jérôme des Illyriens, institution canoniale qui apportait un soutien au catholicisme dans les territoires croates et dalmates.

La définition apportée au terme d'Illyrie prend un sens géographique qui s'articule donc en fonction des priorités linguistiques de la stratégie missionnaire initiée par Rome. À l'évidence, la conception défendue par le Saint-Siège et la congrégation de la Propaganda Fide induit un soutien du catholicisme face à l'Islam et l'orthodoxie. Selon un mémoire élaboré par les jésuites au début du XVIIIe siècle, le pape Grégoire XIII (pape de 1572 à 1585) considérait la « nation illyrienne » dans son étendue la plus vaste, comprenant les royaumes de Bulgarie, Macédoine, Serbie, Bosnie, Slavonie, Croatie et Dalmatie⁴¹. L'idéal d'une langue slave qui pourrait être comprise par l'ensemble des peuples de la région orientale de l'Europe conduisit la Propaganda à entretenir la confusion sur la nature véritable de la langue dite « illyrienne ». Le rôle de la Congregatio de Propaganda Fide dont les orientations en faveur de la recherche d'une *lingua litteralis* applicable aux Slaves de religion catholique de l'Istrie à la Bosnie orientale⁴² déboucha en effet sur le choix d'une forme de langue slave que l'on croyait être la plus ancienne « lingua illyrica antiqua » (parfois qualifiée de rédaction russe de la littérature croate en glagolitique). La nécessité était apparue de préparer une nouvelle édition du missel glagolitique. Ce missel romain en idiome slavon fut l'œuvre du franciscain Raphaël Levaković en 1631. Mais il abandonna la rédaction croate traditionnelle pour adopter une langue théoriquement commune à tous les Slaves⁴³. À cette époque, le Saint Siège favorisa donc la publication de livres liturgiques en paléoslave dans l'espoir d'attirer par ce moyen les Slaves orientaux dans l'union avec l'Église romaine⁴⁴. Beaucoup croyaient que cette langue pouvait être utilisée non seulement dans la liturgie, mais également dans beaucoup de pays limitrophes, comme la Slovénie, et même des pays plus éloignés comme la Pologne, la Bohême, la Moravie, la Thrace, la Lusace et la Moscovie. Il s'avère que les expressi-

⁴⁰ Inhumé dans l'église Saint Jérôme des Croates à Rome. Sa pierre tombale porte l'inscription suivante : ILLYRICAE NATIONIS IN URBE PRAESIDIBUS / JOANNI LUCIO NOBILI TRAGURIENSI / QUI DALMATIAE CROATIAE PATRIAMQ. HISTORIAM / ILLUSTRAVIT ET CONSCRIPSIT / OB III ID JAN MDCLXXIX

⁴¹ Archives de la Société de Jésus (ARSI), Ven. 107 II, f° 400r. « La S.ta memoria di Gregorio XIII considerata l'ampiezza della Nazione Illirica quale parlandodi quella, che abita di qua dal Danubio forma sette grandi, e già felici Regni di Bulgaria, Macedonia, Servia, Bosna, Slavonia, Croatia, e Dalmatia... »

⁴² Elizabeth VON ERDMANN-PANDŽIĆ, « Les livres d'église croates et l'élaboration de la langue croate », p. 45–70, *Cahiers Croates*, n° 7–10, 1998–1999, Paris, voir p. 54–55.

⁴³ J. BURIC, « Libri croati publicati a cura della S.C. di Propaganda Fide », dans *Compendio di storia della sacra congregazione per l'evangelizzazione di popoli. O« De propaganda fide », 1622–1972*, Rom – Freiburg – Wien, Herder, Vol. II, chapitre XVI, p. 829.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 828.

ons« illirico »,« slavo »,« slavnico »,« schiavone » furent utilisées comme synonymes de la langue« croate vivante »⁴⁵.

Concernant la terminologie d'Illyrie, les enjeux sont sensiblement différents pour les clercs croates de Dalmatie et de Croatie proprement dite. Révélatrice est l'affaire concernant la définition des pays illyriens au sujet des candidatures recevables à la dignité et fonction de chanoine de l'église Saint Jérôme des Illyriens à Rome⁴⁶. En 1652, la question se pose de savoir si un candidat slovène peut accéder à ce bénéfice. Le débat porte sur la nature de la langue slovène : est-ce une langue« illyrienne » ? À cet égard, les ecclésiastiques eurent des hésitations. Au début de cette polémique le religieux Juraj Križanić et son ami Jeronim Pastrić prétendaient que les Slovènes n'appartenaient pas aux pays illyriens. Puis Križanić changea d'opinion en estimant qu'ils devaient être inclus dans l'Illyrie. Finalement, le tribunal de la Rote, au Saint-Siège, devant lequel l'affaire fut portée, trancha en 1656 en faveur d'une délimitation des pays illyriens excluant la Carniole (ou Slovénie). Désormais étaient clairement définis comme pays illyriens appelés à former des prétentions aux sièges canoniaux de l'église Saint Jérôme les seules Croatie, Slavonie, Dalmatie et Bosnie⁴⁷. À Rome depuis 1654, Ivan Lučić a suivi de près les polémiques qui agitaient la congrégation (ou confrérie) Saint Jérôme. Dans sa réunion du 15 mars 1659, la congrégation lui demanda de préparer une carte des provinces illyriennes, qui serait en accord avec la sentence de la Sainte Rote, afin de déterminer les ayant droits au sièges canoniaux. Le travail fut réalisé par le dessinateur cartographe italien Buffalini suivant les conseils de l'abbé Stéphane Gradi [Stjepan Gradić] († 1683), président de la confrérie Saint Jérôme et gardien de la bibliothèque vaticane, et de son ami Ivan Lučić dont la part d'influence doit être évoquée⁴⁸. Pour l'historien croate, le terme Illyrie se rapportait à un ensemble de territoires regroupant la Dalmatie, la Croatie, la Slavonie et la Bosnie. Mais le tracé des frontières serait inspiré d'une conception italienne. Cette carte est reproduite dans son *De Regno Dalmatiae et Croatiae*. Elle reflète la situation des frontières entre terres chrétiennes et empire ottoman. Dans son œuvre, Ivan Lučić rejette l'idée selon laquelle les Croates et les autres Slaves de ces régions auraient leurs racines parmi les anciens Illyriens. Toutefois il accepte la terminologie antique des lieux géographiques. À l'opposé de la conception de Juraj Križanić, considéré comme un des pères du panslavisme, d'une grande Illyrie où le pays slovène trouverait sa place, Ivan Lučić adopte le concept d'Illyrie étroite contribuant ainsi à l'apaisement des tensions. En cela, il s'accorde avec la présentation de l'Illyrie par le jésuite Philippe Briet (1649) en« *stricte sumptum* » limitée à la Liburnia et à la Dalmatia, s'imbriquant dans un ensemble« illyrien » plus vaste« *late sumptum* ». Mais surtout, le concept présenté par Ivan Lučić correspond aux projets politiques du ban de Croatie Pierre Zrinski, avec lequel il entretint une correspondance.

---

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ M. MARKOVIĆ, « Doprinos Jurja Križanića i njegovih suvremenika geografskom poznavanju ilirskih zemalja (contribution de Georges Krizanic et de ses contemporains aux connaissances géographiques des pays illyriques) », dans *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683–1983) – Radovi o životu i djelu Jurja Križanića*, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 4, Zbornik Radova, II. dio., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb, 1986, p. 241.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Ljudevit Anton MARAČIĆ, *Malo čudo hrvatsko, Hrvatski tragovi u Vječnom Gradu*, Zagreb, 2001, p. 127. Ivan Lučić fut choisi comme vice-président de la confrérie en 1662, puis désigné président en 1663.

Le réseau des échanges scientifiques

De manière opportune, le goût pour les antiquités classiques qui anime le XVIIe siècle a favorisé les relations entre Ivan Lučić et d'autres érudits en Europe et notamment en France. Ainsi, lors de ses recherches sur les monuments antiques et les divers éléments historiques en Dalmatie, Ivan Lučić redécouvrit en 1663, dans la bibliothèque d'un notable de la ville dalmate de Trogir, un manuscrit restituant une œuvre de l'écrivain latin Pétrone († 66). Cette version du *Satyricon*, plus complète que celles qui avaient été publiées jusqu'alors, avait d'abord été imprimée à Padoue en 1662 ou 1664 sur l'initiative de Marinus Statilius, également natif de Trogir. Connaissant la valeur de ce texte, Ivan Lučić obtint du légat de Venise auprès du Saint-Siège que le manuscrit fut envoyé à Rome pour y être examiné. Tandis que Thomas Reinesius († 1667), conseiller de l'électeur de Saxe et pensionné par Louis XIV, en donnait une édition à Leipzig en 1666 qu'il dédia à Colbert, puissant ministre du roi de France, de son côté Ivan Lučić en transmettait une copie aux frères Guillaume et Pierre Blaeu qui l'imprimèrent à Amsterdam en 1668 et 1669⁴⁹. Un premier envoi de Ivan Lučić avait été détourné vers Paris. Jean Mentel fit publier en 1664 puis en 1665 des éditions parisiennes reproduisant celle de Padoue⁵⁰. Il semble que le comte de Bussy-Rabutin s'en inspira fortement dans son *Histoire amoureuse des Gaules*. En 1666, le texte redécouvert fait alors l'objet d'un vif débat quant à son origine.

La transmission du texte de Pétrone ouvrait un champ d'investigation incluant les rivages dalmates. Ivan Lučić se trouve donc entraîné dans une polémique scientifique qui lui confère la notoriété. Son œuvre d'historien serait appréciée en fonction de sa découverte philologique. En quelque sorte, la révélation d'une nouvelle version du *Satyricon* fut le motif ou le vecteur d'une rencontre entre un érudit dalmate et ses homologues occidentaux. Ivan Lučić, soutenu par l'abbé Gradi natif de Raguse (Dubrovnik) et conservateur de la bibliothèque du Vatican, défendait son authenticité. Hostiles à Lučić, l'orientaliste Johann Christoph Wagenseil (1633–1705), de Nuremberg, et l'historien et philologue parisien Adrien de Valois (1607–1692) publièrent leur critique en 1665 à Paris. L'année suivante, sous le pseudonyme de Statilius de Trau, le médecin Pierre Petit (1617–1687), de l'académie des *Ricovrati* de Padoue, et l'un des sept membres de la pléiade latine de Paris, réfuta Adrien de Valois et Wagenseil⁵¹. Pour mieux se prévaloir de l'expérience et de la sagesse, Adrien de Valois tenta de jeter le discrédit sur Statilius en le qualifiant de « jeune homme »⁵². La joute qui anima les détracteurs et leurs adversaires motiva une mission exploratoire de l'antiquaire et voyageur

⁴⁹ Théodore PÉTREQUIN, « Découverte d'un manuscrit de Pétrone à Trau, en 1663. Épisode de l'histoire littéraire de Lyon au XVIIe siècle. », p. 417–431 in *Revue du Lyonnais. Esquisses physiques, morales, et historiques*, tome second, Lyon, Imprimerie de L. Boitel, 1835, note 2 p. 427–428.

⁵⁰ Joseph Éléonor PÉTREQUIN, « Nouvelles recherches historiques et critiques sur Pétrone et sur les découvertes successives des principaux manuscrits du *Satyricon* », p. 1–188 in *Mémoires de l'académie impériale des sciences, belles-lettres & arts de Lyon*, classe des Lettres, tome treizième, Paris, Durand, Lyon, Palud, 1866–68, p. 67.

⁵¹ Théodore PÉTREQUIN, « Découverte d'un manuscrit de Pétrone à Trau, en 1663. Épisode de l'histoire littéraire de Lyon au XVIIe siècle. », p. 417–431 in *Revue du Lyonnais. Esquisses physiques, morales, et historiques*, tome second, Lyon, Imprimerie de L. Boitel, 1835, p. 423–424 : « *Responsio ad dissertationes de Traguriani Petronii fragmento*, Paris, 1666, in-8°. ».

⁵² Cette méthode de dénigrement est signalée et dénoncée par Jacob Spon. Le conflit des générations est aussi celui des écoles historiques.

lyonnais Jacob Spon (1647–1685). Lors de son voyage à Trogir en 1675, il pourra vérifier le caractère ancien du document manuscrit⁵³. Dès 1677, Adrien de Valois se montrera plus favorable dans la préface du Pétrone publié à Paris⁵⁴. Ramené à Rome par Laurent Stalius, le manuscrit sera acheminé à Paris par les soins de l'abbé de Louvois pour être finalement déposé dans la bibliothèque du roi de France en 1703⁵⁵. En France, la valeur des écrivains de l'Antiquité sera bientôt au cœur de la querelle des Anciens et des Modernes.

Les enjeux politiques

Quel sens donner à l'histoire du royaume de Croatie et de Dalmatie produite par un érudit installé à Rome, mais qui cultive son attachement à la mère patrie ? La portée politique de cette publication est manifeste, à l'heure où le ban (vice-roi) de Croatie Pierre Zrinski (ban de 1665 à 1670) s'affirme comme un adversaire des Habsbourg dont la couronne de Hongrie-Croatie est vacillante. Les négociations secrètes du ban croate avec les diplomates du Roi-Soleil, entre 1664 et 1669, vont-elles conduire à l'éviction du Habsbourg ? Parmi les intentions que l'on prête à Pierre Zrinski, figure le projet de restaurer la Hongrie-Croatie dans une souveraineté entière, et même la volonté de constituer une Croatie indépendante. La diplomatie secrète qui exista entre la Couronne de France et les magnats croates entre 1664 et 1670 doit être rappelée. Dès septembre 1664, la comtesse Anne-Catherine Zrinski-Frankopan († 1673), épouse de Pierre Zrinski et belle-sœur du ban de Croatie Nicolas Zrinski († 1664), se déplace à Venise où elle rencontre l'évêque Pierre de Bonzi, ambassadeur de Louis XIV près la république de Venise. Elle lui présente l'importance des « États » de son époux en Croatie, dotés d'un port de mer, Buccari (Bakar) « capable de contenir une armée » et permettant de faire parvenir en Italie « sans avoir besoin de demander le passage à aucun Prince, des troupes de Croatie et de Hongrie » quand le roi de France « en aura besoin ». Les comtes Zrinski sont réputés « souverains » dans leurs possessions⁵⁶. En septembre 1666, le chevalier de Grémonville, ambassadeur français à la Cour de Vienne, transmet à Louis XIV les propositions du comte Pierre Zrinski afin de soutenir les projets des nobles hongrois et croates, les Mécontents hostiles à l'empereur Léopold Ier de Habsbourg. Le plan d'insurrection reposerait sur le soutien français. Le comte Pierre Zrinski demande notamment que le roi de France fasse débarquer sur les côtes « de Croatie, un petit corps d'environ 2.000 hommes (sous le commandement d') un maréchal de camp, quelques petites pièces d'artillerie, des canoniers (sic), des ingénieurs, avec de l'argent » et des armes pour 10.000 hommes, « arquebuses et pistolets »⁵⁷. La

---

⁵³ Margaret DALY DAVIS (herausgegeben und kommentiert von), *Jacob Spons »Archaeologia« : Eine Systematik für die Antikenforschung*, Fontes 38, E-Quellen und Dokumente zur Kunst 1350–1750, <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2009/790/>, p. 15.

⁵⁴ *Journal des Sçavants*, XXXIV, du lundi 27 août 1703, « Fragment de Pétrone trouvé à Traou en Dalmatie en l'année 1663 & mis dans la Bibliothèque du Roy en 1703 », p. 894.

⁵⁵ Théodore PÉTREQUIN, *op. cit.*, p. 426 et note 2 p. 428. Voir surtout *Journal des Sçavants*, XXXIV, du lundi 27 août 1703, « Fragment de Pétrone trouvé à Traou en Dalmatie en l'année 1663 & mis dans la Bibliothèque du Roy en 1703 », p. 895. Manuscrit référencé sous le numéro 7989.

⁵⁶ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance Diplomatique, Venise 85, f° 122, 13 septembre 1664.

⁵⁷ *Ibid.*, Hongrie 2, f° 104, 9 septembre 1666.

notion d'un État qui se veut souverain apparaît déjà dans ces tractations. Les révélations apportées par le chevalier de Grémonville en avril 1670, alors que le soulèvement a échoué en Croatie, confirment les intentions du ban de Croatie. Pierre Zrinski a cherché à obtenir de l'empereur un« *accommodement* ». Il aurait demandé à être déclaré prince en Croatie, néanmoins« *dans la dépendance de l'empereur* ». Le rang d'un prince quasi souverain est recherché. Cette prétention excessive sera rejetée⁵⁸. Mais ce statut pourrait aisément être comparé à celui d'un prince du Saint-Empire, le contexte et les spécificités germaniques étant bien connues des magnats croates. Pierre Zrinski se déplaça à plusieurs reprises à Ratisbonne lors des réunions de la Diète. De plus, son cousin éloigné Johann Šubić Perański avait sur sa recommandation été reçu en 1660 à la cour de Saxe, où il exerçait depuis de hautes charges auprès de l'électeur Johann-Georg II. En Croatie, le concept étatique était déjà incarné par les institutions du Sabor (assemblée des représentants des ordres du royaume tri-unitaire de Dalmatie-Croatie-Slavonie, en réalité limité au seules Croatie et Slavonie, puisque la Dalmatie relevait de la république de Venise) et du ban (vice-roi) dont la charge était détenue alors par Pierre Zrinski, complété par une administration propre à la Croatie (hormis en Croatie militaire). Il ne restait plus qu'à s'affranchir de la tutelle politique du Habsbourg d'Autriche, roi en titre. Selon Grémonville, au cours des années 1667–1668, pendant la maladie de l'empereur et roi Léopold Ier et dans l'hypothèse de son décès, le ban de Croatie avait même convenu un arrangement dans ce sens avec la république de Venise. La Sérénissime l'aiderait à se déclarer prince de la Croatie sous sa protection« avec la jonction des places de Trieste et de plusieurs autres qui confinent à cet Estat là »⁵⁹. À n'en pas douter, le projet politique de Pierre Zrinski transparait déjà dans la cartographie proposée en 1666 par Ioannes Lucius⁶⁰. Logiquement, les développements qui affectent la Croatie en 1670 captent l'attention de la diplomatie française. La cartographie réalisée en France s'en fait également l'écho : Nicolas Sanson publie alors une carte sur la partie méridionale de la Hongrie⁶¹.

L'œuvre de Ioannes Lucius s'inscrit dans une politique qui exalte la nation croate. La carte *Illyricum Hodiernum* de Johannes Blaeu qu'elle contient est une affirmation de la réalité du statut juridique spécifique des territoires croates. La carte recouvre d'abord les territoires slaves, ne faisant figurer qu'une parcelle de la« *ungariae pars* », au-delà de la Drave. En regard des cartes supra-régionales réalisées en France de 1663 à 1665 par Pierre Duval, Nicolas Langlois et Nicolas Sanson, ce cadrage est certes restrictif et novateur. La Croatie est considérée à elle seule, découplée de la Hongrie. Mais cette carte de Blaeu sous-tend également les prétentions du premier des Croates vis-à-vis du monarque autrichien, souverain en titre de ces mêmes territoires. Fait significatif, dans le cartouche au bas de la carte, une dédicace en l'honneur de Pierre Zrinski, ban (vice-roi) des royaumes de Croatie,

⁵⁸ *Ibid.*, Autriche 36, f° 296–297, 17 avril 1670.

⁵⁹ *Ibid.*, Autriche 36, f° 316, 27 avril 1670.

⁶⁰ Voir par exemple sur le contexte, Miroslav KURELAC,« *Illyricum hodiernum*« Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski », *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti JAZU*, vol. 6, Zagreb, 1969, pp. 143–154, et, du même,« *Lučićev autograf djela »De regno Dalmatiae et Croatiae« u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi* », *ibid.*, pp. 155–168. Voir enfin Miroslav KURELAC, *Ivan Lučić Lucius, otac hrvatske historiografije*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.

⁶¹ Nicolas SANSON, *Partie Meridionale du R(oyaume) de Hongrie tirée de divers Auteurs par le S(ieur) Sanson d'Abb(eyville) Geog(raphe) de Sa Maj(esté)*, Paris, vers 1670.

Dalmatie et Slavonie⁶², fait précéder la dignité de vice-roi et les titres patrimoniaux, les charges auprès de l'empereur étant reléguées à la fin de la titulature⁶³. De plus, en restituant une généalogie des comtes Zrinski qui souligne l'extraction noble et « nationale » des Šubić de Zerín, l'historien Ivan Lučić préparait vraisemblablement les esprits⁶⁴. Cette généalogie sera restituée par Charles du Cange (1610–1688) dans son *Historia Byzantina* publiée en 1680⁶⁵. Remarquons que Du Cange termine ce chapitre consacré aux souverains du royaume de Croatie par une description des armoiries croates : « *eschiqueté d'argent et de gueules de 20 pièces* »⁶⁶ se rapprochant de la représentation adoptée par Johannes Blaeu dans la carte *Illyricum hodiernum* de 1666.

Une œuvre croate reçue en France

L'ouvrage de Ivan Lučić publié à Amsterdam et à Frankfort en 1666, intitulé « *De Regno Dalmatiae et Croatiae* »⁶⁷, fut reçu en France à la faveur des liens noués sous l'égide de Colbert par le poète et académicien Jean Chapelain (1595–1674) avec des écrivains et érudits européens⁶⁸. Ce livre fut ainsi signalé à l'académicien par Jean Henri Boecler (Johann Heinrich Boecler, 1611–1672), « *premier professeur d'histoire à l'académie de Strasbourg* » et pensionné du roi de France. L'accueil de l'ouvrage fut-il favorable ? S'en remettant à l'appréciation de Boeclerus, Chapelain lui fit part de son intention de l'acquérir : « *Je n'avois point ouy parler de ce Joannes Lucius ni de la Description de la Croatie et de la Dalmatie. L'ouvrage ayant vostre suffrage, je ne le rencontreray point à vendre que je ne le prenne et je vous rends grâces de me l'avoir indiqué* »⁶⁹. La renommée du savant croate parmi les lettrés

⁶² Johannes BLAEU, *Illyricum hodiernum, quod scriptores communiter Sclavoniam, Itali Schiavoniam nuncupare solent, in Dalmatiam, Croatiam, Bosnam, et Slavoniam distinguitur. Sed cum ejus majorem partem Turcae obtineant, in Praefecturas eorum more Sanzacatus dictas divisum est, reliquum autem Veneti, Ungari, et Ragusini tenent. Sanzacatus sunt Bosna, Residentia Bassae, Poxega, Cernik, Bihak, Lika et Carbava, Clissa, Herzegowina*. Avec avec les armoiries de Bosnie, Dalmatie, Slavonie et Croatie (52 cm X 44 cm). Citée par Anka PANDŽIĆ, *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske, izložba povijesnog muzeja Hrvatske, Muzej za umjetnost i obrt, Listopad-Studen 1988*, Zagreb.

⁶³ « Ill.mo et Excele.mo Domino D.no Petro Comiti Perpetuo De Zrin, regnor. Dalmatiae, Croatiae & Sclavoniae Bano, Bano hereditario Maritimo, Praesidi Legradensis et peninsulae Marakoz hereditario Capiteneo et D.no Comiti Hereditario de Lycâ, Odoriâ, Corbaviâ, Almiso, Clissîâ, Scardonâ, Ostrovizzâ, Breberio, etc. Argentisodinarum in Gosdansio et Kothanizzâ Libero Domino Sacrae Caesareae Majest. Consiliario et Camerario ».

⁶⁴ Ioannis LUCII Dalmatini, *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterlaedami, apud Joannem Blaeu, MDCLXVI, p. 270–271, Comites Breberiensis de genere Subich.

⁶⁵ Charles DU FRESNE, sieur DU CANGE, *Historia Byzantina duplici commentario illustrata*, Lutetiae, apud Ludovicum Billaine, 1680, p. 304.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 304.

⁶⁷ Ioannis Lucii Dalmatini, *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterlaedami, apud Joannem Blaeu, MDCLXVI. Autres éditions : Francofurti, 1666 ; Amstelodami, 1668.

⁶⁸ Colbert avait demandé à Jean Chapelain, en 1662, une liste des savants français et étrangers susceptibles de recevoir des gratifications de Louis XIV. Ce sont soixante savants qui furent ainsi gratifiés par le roi, dont quinze étrangers et quarante-cinq français.

⁶⁹ Bibliothèque Nationale de France, Manuscrits, fonds français, nouvelles acquisitions, n° 1888 – 550, 1664–1668, f° 132 / Chapelain à Boeclerus. Voir également une mention partielle dans *Lettres de Jean Chapelain de l'Académie française*, publiées par Ph. Tamizey de Larroque, correspondant de l'Institut et du ministre de l'Instruction publique, Paris, Imprimerie nationale, MDCCCLXXXIII, 1880–1883. Tome second, 2 janvier 1659–20 décembre 1672, p. 420, note 1.

se vérifie auprès d'un protégé du père De La Chaise, jésuite confesseur du roi. En effet, Jacob Spon, qui fut lui-même en relation avec le professeur Boecler auprès duquel il étudia la littérature antique à Strasbourg en 1662–1664⁷⁰, manifesta la plus grande estime pour Ivan Lučić qu'il rencontra à Rome. En 1675, le voyageur français fut même hébergé à Trogir dans la demeure désertée par le Dalmate depuis de longues années⁷¹.

L'attention portée par Jean Chapelain à l'ouvrage de l'auteur croate se traduit par un compte rendu favorable publié dans le *Journal des Sçavans*⁷². La notice indique que l'édition de l'ouvrage, datée de 1666, se trouve chez Fr[édéric] Léonard à Paris. Mesurons le cheminement d'une œuvre rare sur un thème peu commun. La recension admet que des lacunes caractérisent la connaissance de ce pays croate si lointain. Mais les premières lignes soulignent l'originalité d'une telle œuvre consacrée à un pays méconnu : « *Comme il n'y avoit point encore d'Histoire particulière de Dalmatie, & de Croatie, il ne faut pas douter que celle-cy ne soit pas tres bien receuë* ». La valeur de l'ouvrage tiendrait-elle davantage au caractère unique de la publication qu'à la qualité de son contenu ? Malgré le satisfecit donné par Boeclerus, l'absence d'éléments de comparaison sur un tel sujet aurait autorisé les réserves d'usage. L'esprit critique que manifeste l'historien croate est toutefois apprécié : « *il mesle au recit de toutes ces choses une sçavante Critique pour faire voir les fautes de ceux qui ont dit quelque chose de cette Histoire avant luy* ». Subordonnée à l'analyse scientifique, l'œuvre de Lučić se devait de recevoir un accueil bienveillant.

Le rapport des influences géopolitiques qui interfèrent sur le territoire croate apparaît dans la présentation historique publiée par Ivan Lučić. Cette dimension est clairement perçue dans la notice du *Journal des Sçavans* : « *Après cela cét Autheur décrit les guerres qui ont esté entre les Rois de Hongrie, les Venitiens, & les autres princes qui ont eu quelque pretention sur ce pays* ». La Croatie appartient donc implicitement à ce monde civilisé, à cette Europe toujours menacée à l'heure des grandes offensives turques du XVIe et du XVIIe siècles. Le souvenir de la bataille de Saint-Gothardt (1664) est toujours vivant. En quelque sorte, la notice s'inscrit dans l'actualité. En France, depuis quelques années déjà, les nouvelles parvenues de Vienne et de Venise au bureau d'adresse et présentées régulièrement dans les gazettes, restituent les épisodes héroïques de la confrontation entre l'Europe chrétienne et l'Islam ottoman et entretiennent un esprit de croisade. Les exploits guerriers des comtes Nicolas et Pierre Zrinski y sont souvent relatés⁷³. Sensible aux détails exposés dans le livre de Ivan Lučić, le rédacteur de la notice du *Journal des Savants* s'épanche sur les vicissitudes éprouvées par la Dalmatie. Une fatalité semble peser sur ce

⁷⁰ Margaret DALY DAVIS (herausgegeben und kommentiert von), *Jacob Spons »Archaeologia« : Eine Systematik für die Antikenforschung*, Fontes 38, E-Quellen und Dokumente zur Kunst 1350–1750, <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2009/790/>, p. 40.

⁷¹ Jacob SPON, George WHEELER, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 & 1676*, Tome premier, La Haye, chez Rutger Alberts, 1724, p. 56.

⁷² *Journal des sçavants*, 1666, pp. 177–178. Notice référencée « Histoire de Dalmatie & de Croatie, par Lucius » dans la table des journaux de l'année 1666.

⁷³ Voir par exemple *Recueil des Gazettes, Nouvelles ordinaires et extraordinaires, Relations et récits...* de l'année 1660. n° 37, p. 281, De Venise le 28 février 1660 ; n° 54, p. 414, De Venise le 10 avril 1660, les comtes Serin sont mentionnés dans le n° 93, p. 713, De Vienne le 9 juillet 1660 ; n° 96, p. 762, De Vienne le 23 juillet 1660 ; n° 98, p. 771–772, ordinaire du 28 août 1660, De Vienne le 30 juillet 1660 ; n° 109, p. 854, De Grats en Stirie le 18 août 1660.

pays qui depuis le temps des Romains a subi« diverses invasions des Barbares qui y ont exercé plus de cruauté qu'en aucun autre lieu du monde ». Mais, outre les ruines de ces temps antiques, c'est bien l'idée politique d'un royaume qui est exhumée :« On trouvera encore dans ce livre l'Histoire du Royaume d'Esclavonie, & celle de la ville de Salone, autrefois capitale de Dalmatie, mais aujourd'huy tellement ruinée, qu'il n'en reste aucun vestige ». Jacob Spon pourra écrire en 1675 de Jean Lucius que« Sa patrie lui est obligée de l'avoir tirée des ténèbres de l'Antiquité, par l'histoire qu'il en a faite »⁷⁴.

Plus encore, Ivan Lučić initie une véritable pédagogie au profit de ses lecteurs en Europe. La notice du *Journal des Savants* rapporte que :« de plus, il y a à la fin de ce livre quantité de pièces historiques très curieuses »⁷⁵. En soulignant les attraits d'une culture pluriséculaire, l'historien croate parvient à ennoblir l'image de sa patrie et favorise les recherches qui ressortissent au domaine de la philologie. Considérons l'influence que put avoir l'œuvre de Lučić sur les études entreprises après coup au sujet de l'histoire croate. En France, lorsqu'il rédige le chapitre intitulé« *Reges Dalmatiae et Croatiae* », de son *Historia Byzantina*⁷⁶, Charles du Fresne, sieur du Cange reprend fréquemment les informations délivrées par l'historien croate. Dans cette suite de notices sur les souverains de la Croatie médiévale, Joannes Lucius fait l'objet de plus d'une quarantaine des 105 notes infra-paginales contenues dans ce chapitre. Ce seul rapport démontre l'importance de l'information enfin accessible à l'érudit français qui n'aurait pu se satisfaire des quelques références aux chroniques vénitiennes de Andrea Dandolo⁷⁷, pour 13 occurrences, ou à celles de Thomas archidiacre de Split⁷⁸, pour 9 occurrences. Dans le même chapitre, Charles Du Cange rappelle que, selon les annales de l'histoire des Francs, l'influence de Charlemagne atteignit les régions dalmates :« *Sub altero vero Regum Stemmata complura in Dalmatiae maritimis occupasse oppida eosdem Francos in iisdem Annalibus nostris legimus* » et explique plus précisément que des envoyés vénitiens et dalmates furent reçus par l'empereur des Francs :« *Narant quippe Carolum M. sub an DCCCVI excepisse in Theodonis villae Palatio Villericum & Beatum Venetorum Duces, Paulum Jaderensem Ducem, & Donatum ejusdem urbis Episcopum, Dalmatarum legatos...* »⁷⁹. Le lien entre histoire française et histoire croate est acté selon le croisement des sources.

La découverte de l'œuvre de Ivan Lučić apparaît comme une parenthèse, voire une exception, au cours d'un moment privilégié, dans une série de témoignages souvent superficiels sur des territoires croates considérés comme accessoires dans une vision plus régionale. Par la suite, si la Dalmatie reste un sujet d'attention, les questions se rapportant à la nation croate sont éludées. Rétrospectivement, mais également en reflet d'une réputation belliqueuse déjà établie, les peuples des confins sont généralement chargés d'une infinité de défauts et présentés comme dépourvus d'humanité. Ainsi, le sieur Amelot de la Houssaye (1634–1706), qui fut secrétaire à l'ambassade de France à Venise, dans sa traduction

---

⁷⁴ Jacob SPON, George WHEELER, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 & 1676*, Tome premier, La Haye, chez Rutger Alberts, 1724, p. 55.

⁷⁵ *Journal des sçavants*, 1666, p. 178.

⁷⁶ Charles DU FRESNE, sieur DU CANGE, *op. cit.*, voir p. 295–305.

⁷⁷ Doge de Venise et chroniqueur, décédé le 7 septembre 1354.

⁷⁸ Archidiacre Thomas de Split (1200–1268), auteur des *Historiae Salonitanae*.

⁷⁹ Charles DU FRESNE, sieur DU CANGE, *op. cit.*, p. 296.

de l'Histoire des Uscoques de Minuccio Minucci (début XVIIe siècle), publiée à Paris en 1682, affirme dans la préface : « ...Il y aura toujours des Scelerats et des Voleurs, et qui pis est, protégés par les grans, sous des prétextes spécieux de Religion et de Justice, comme l'étoient les Uscoques par les Ministres de l'Archiduc de Graz, qui les préconisaient comme des Gédéonites et des Macabées, et même des Anges Tutélaires de la Chrétienté contre les Infidèles, quoi qu'ils lui attirassent les armes, et qu'ils missent tout en combustion... »⁸⁰. Le récit d'un autre serviteur de la diplomatie française à Venise à la fin du XVIIe siècle illustre à la fois les a priori concernant un territoire toujours menacé par les Turcs et dont la dimension stratégique prime sur toute autre considération. Alexandre-Toussaint Limojon, sieur de Saint-Didier, qui, de 1672 à 1677, fut secrétaire du comte d'Avaux, ambassadeur de France près la république de Venise, témoigne de la conception française du rivage dalmate. Dans son ouvrage intitulé *La ville et la république de Venise* publié à Paris en 1680, l'auteur perçoit d'abord les peuples des rivages dalmates comme des ennemis des Turcs : « L'infanterie que la République entretient en temps de paix est presque toute composée de capelets, qui sont Esclavons, Morlaques et Albanais, c'est-à-dire de ces peuples au delà de la mer Adriatique, lesquels confinent avec les Turcs, dont ils sont si forts ennemis qu'ils ne sont jamais en paix avec eux ». Il précise : « Ils sont armés de longs sabres et de carabines, forts bons soldats et très affectionnés au service de la République »⁸¹. Durant les quelques années qui précèdent la Guerre de Succession d'Espagne, les tensions entre les Impériaux et la France conduisent à un surcroît d'intérêt pour ces frontières des possessions de la maison de Habsbourg. Dans ce contexte précis, la cartographie française produit plusieurs relevés des rivages de la mer Adriatique, lieu d'affrontement possible entre les forces navales françaises et les Impériaux. De la collaboration entre le Vénitien Vincenzo Maria Coronelli⁸² et le Français Nicolas Sanson résulte une carte du golfe de Venise publiée en 1693⁸³. Tandis qu'un nouveau soulèvement des Mécontents en Hongrie sous la conduite du prince hongrois François II Rakóczi, petit-fils de Pierre Zrinski, fragilise les Impériaux et menace de s'étendre à la Croatie, quelques cartes sont encore éditées en 1700 et 1703⁸⁴. Au plan régional, la question hongroise s'impose davantage.

⁸⁰ Abraham Nicolas AMELOT DE LA HOUSSAYE, *Traduction de l'Histoire des Uscoques*, A Paris chez la veuve Loÿs Billaine, MDCLXXXII (1682). Traduction de l'œuvre de l'archevêque de Zadar, en Dalmatie vénitienne, Minuccio MINUCCI (1551–1604), *Historia degli Uscochi* scritta da Minucio Minuci arcivescovo di Zara, éditée à Venise en 1606 et en 1676, 1677, 1683 (e continuata dal P. M. Paolo dell'Ordine de'Servi). Dans les tables de l'ouvrage, certains renvois sont éloquentes : « Les confins produisent toujours des méchantes gens », « Les Peuples qui confinent ensemble ne sont jamais unis, Pourquoi », « Représailles ordinaires dans les Confins »

⁸¹ Alexandre-Toussaint DE LIMOJON, sieur DE SAINT-DIDIER, *La Ville et la république de Venise*, 1 vol. in-12 de 904 pages imprimé à Paris en 1680, édition C. Delagrave, Paris, 1891, p. 204.

⁸² Le franciscain vénitien Marco Vincenzo Coronelli (Venise, 1650–1718), encyclopédiste, cartographe et cosmographe de la Sérénissime République, se déplaça à Paris où il réalisa notamment les globes astronomiques dits de Marly pour Louis XIV.

⁸³ Vincenzo Maria CORONELLI, Nicolas SANSON, *Le golfe de Venise, avec ses principaux caps, promontoires (et) ports de mer. Dressé sur les mémoires les plus nouveaux du P(ère) Cornelli (et) autres*. Par le S(ieur) Sanson Geographe du Roy. A Paris, chez H(ubert) Jaillot, avec privilège du Roy, 1693.

⁸⁴ Vincenzo Maria CORONELLI, Jean Baptiste NOLIN, *Le royaume de Dalmacie, divisé en ses comtez, territoires et c(etera), La Morlaquie et la Bosnie*. Par le Père Coronelli Cosmographe de la Serenissime Republique de Venise. Dédié à Son Excell(ence) Monseigneur Monseigneur Jerome Venier, chevalier, ambassadeur de la Serenissime Republique de Venise pres de sa Majeste tres Chrestienne. Par ses très

Flux et reflux dans l'approche du concept d'une nation croate marquent le XVIIe siècle, le paroxysme étant incarné par les projets politiques de Pierre Zrinski pendant la période éphémère des années 1660, au cours de laquelle émerge l'œuvre de Ioannes Lucius. Observons la concomitance des projets croates et de la stratégie diplomatique française en cette région du sud-est de l'Europe catholique. Tant par la connaissance de l'ouvrage de Ivan Lučić que par l'approche cartographique qui se consolide, l'attention de quelques érudits révèle l'existence historique d'une nation, voire d'un hypothétique État, dont le statut de royaume est judicieusement rappelé par l'exhumation de sources médiévales. De ce fait, une certaine présentation de la géographie et de l'histoire a préparé un projet politique trop vite interrompu. En estimant les informations délivrées par l'auteur croate, les érudits français posèrent un regard complaisant et valorisant sur un pays très périphérique, dont l'image fut ainsi précisée et renouvelée.

Sažetak

FRANCUSKO POIMANJE HRVATSKIH KRAJEVA U 17. STOLJEĆU: RECEPCIJA DJELA IVANA LUČIĆA U TOM KONTEKSTU

Povijesna i zemljopisna djela francuskoga jezičnog područja početkom 17. stoljeća vrlo malo prostora posvećuju hrvatskim prostorima. Ako ih već i spominju, onda to čine u odnosu na granice oko kojih se spore mletačke, ugarske i otomanske vlasti. Inače se u navedenim djelima razgraničenja i zemljopisni pojmovi spominju, čini se, slučajno. U isto vrijeme, spomen na karolinške ratničke ekspedicije do rubova Bizantskog Carstva, na granice Hrvatske i Dalmacije, puno je bolje prikazan i valoriziran. Nadalje, 1660. godine, dakle za vladanja Luja XIV. (1643.–1715.), obilježene su francuskim diplomatskim i vojnim intervencijama na granicama Austrije i Otomanskoga Carstva.

Povoljno mišljenje Jeana Chapelaina u odnosu na povijesno djelo Ivana Lučića javlja se u trenutku kada francuska diplomacija održava povlaštene veze s hrvatskim banom. Mreža Chapelaineovih dopisnika potiče znanstveni pristup proučavanju povijesti hrvatskog naroda kako na jadranskom tako i na dinarskom i panonskom prostoru.

Ilirski nacrt koji razvija Ivan Lučić inspiriran je kartografijom koja opisuje hrvatska područja isključujući ih iz poistovjećivanja s Ugarskom.

KLJUČNE RIJEČI: *Ivan Lucius-Lučić, Jean Chapelain, Francuska akademija, Johann Heinrich Boecler, Charles du Cange, znanstvene razmjene, hrvatska povijest*

---

humbles serviteurs le r(évérénd) P(ère) Coronelli et J(ean) B(aptiste) Nolin, Paris, vers 1700. Voir également Guillaume DELISLE, *Carte de la Hongrie et des Pays qui en dependoient autrefois. Dressée sur un grand nombre de memoires et cartes manuscrites ou imprimees rectifiees par les Observations du c(om)te Marilli (Marsigli) et quelques autres.* Par Guillaume De l'Isle Geographe de l'Academie Royale des Sciences. A Paris, chez l'auteur sur le quai de l'Horloge, avec privilège du Roy pour 20 ans, 1703. Guillaume Delisle, géographe, (Paris, 1675–1726) fut reçu à l'Académie des sciences en 1702.

KANONIKAT ANGELINI U ROVINJU

Ante TEKLIĆ – Eugen TEKLIĆ, Rovinj

Središte istraživanja usmjereno je na laički kanonikat Angelini, koji je djelovao pri župnoj crkvi sv. Eufemije u Rovinju od 1725. do 1893. godine. Služeći se izvornom arhivskom građom, daje se cjelokupna slika o djelovanju tog kanonikata u vjerskom i ceremonijalnom životu Rovinja. U uvodu se obrazlaže pojam kaptola i rovinjski Kaptol sv. Eufemije, njegova važnost i ugled u vrijeme osnivanja kanonikata Angelini. Potom se izlaže potreba osnivanja kanonikata, prava i dužnosti njegovih kanonika u životu Crkve u Rovinju do utrnuća 1893. godine. U završnom dijelu predstavljaju se kanonici kanonikata Angelini. Rad želi predstaviti jednu od najvažnijih institucija u rovinjskoj župi, a u prilogu se objavljuju cjeloviti prijepisi pravnih akata.

KLJUČNE RIJEČI: *crkvena povijest, novi vijek, Rovinj, crkva sv. Jurja i sv. Eufemije, Kaptol sv. Eufemije, kanonikat Angelini, Elizabeta Angelini, kanonici.*

1. Uvod

U drugoj polovini 17. i prvoj polovini 18. stoljeća Rovinj doživljava demografski i ekonomski procvat.¹ Na ekonomskom se polju brzo prilagodio novim potrebama tržišta, a gospodarstvo se temelji na proizvodnji vina i maslinova ulja,² pomorskom prijevozu,³

¹ Marino BUDICIN, »Lo sviluppo dell' abitato di Rovigno oltre il canale sulla terraferma (secoli XVII e XVIII)«, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* (= *ACRSR*), vol. XXII, Trieste-Rovigno, 1992., str. 107–145.; Miroslav BERTOŠA: *Istra: Doba Venecije (XVI-XVIII stoljeće)*, Pula, 1995.; ISTI, »Due progetti veneti per sistemare i porti di Parenzo e di Rovigno nella seconda metà del secolo XVII, *ACRSR*, vol IV, Trieste-Rovigno, 1973., str. 179–203; ISTI, »Rovinj: Frammenti za povijesni portret grada«, u: *Rovinj-Rovigno* (monografija), Zagreb, 1994., str. 7–15; ISTI, »Istra u osvitu XVIII. stoljeća: politički, društveni i gospodarski život«, u: *Franjevci u Rovinju kroz povijest* (ur. Aldo KLIMAN), Pula, 2006., str. 23–35; Slaven BERTOŠA, »I rovinnesi nei registri di stato civile di Pola dal 1613 al 1817«, *ACRSR*, vol. XXX, Trieste-Rovigno, 2000., str. 433–486; Antonio MICULIAN, »La costituzione veneta a Rovigno ed il ruolo delle magistrature, dei popolani e dei vicini«, *Zbornik radova s Prvog istarskog povijesnog biennalea*, sv. 1., Poreč, 2005., str. 226–240.

² *Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku* (ur. Egidio IVETIC), Collana degli Atti, N. 26., Rovigno, 2009., str. 400.

³ U XVII. st. u Rovinju je bilo 500 mornara. U: Giacomo Filippo TOMMASINI, »De' Commentari storico-geografici della Provincia dell' Istria«, *Archeografo Triestino*, vol. IV, Trieste, 1837., str. 424; M. BERTOŠA, »Pietra bianca detta d' Istria: Povijesni esej o iskorištavanju, trgovanju i krijumčarenju istarskog kamena od

lovu⁴ i preradi ribe.⁵ Upravo je ribolov potaknuo gradnju većih brodova, a rovinjski pomorci postaju traženi na Mediteranu. Uvale i razvijena rovinjska obala pružali su utočište mnogim krijumčarima koji se bogate.⁶ Osim navedenih aktivnosti, još od rimskih vremena, Rovinj je bio poznat po kamenolomima iz kojih je, dolaskom Venecije na vlast u Rovinju 1283. godine,⁷ vađen kamen za ulice, trgove, rivu i zgrade Republike sv. Marka. Kamen je bio pogodan za Veneciju jer je tvrd i otporan dugo vremena na led i sunce.⁸ Tim su se kamenom radile i restaurirale javne zgrade i Duždeva palača; crkva sv. Jakova, sv. Spasa, sv. Ivana i sv. Jurja, bazilika i Trg sv. Marka, crkva Gospe od Zdravlja (*Santa Maria della Salute*) i prokurative (*Procurative*).⁹ Godine 1571. kamen se izvezio u Loreto za Svetu kuću (*Casa di Loreto*).¹⁰ Poljoprivreda, eksploatacija kamena i pomorstvo akumulirali su kapital koji je omogućio demografski rast. Na početku 18. stoljeća Rovinj je imao 5.643 stanovnika, 1716. godine 7.000,¹¹ 1740. godine 7.357, a 1750. godine 8.782 stanovnika.¹² Rovinj se prostorno širi u predgrađa.¹³ Istodobno dolazi do procvata i vjerskog života. Gradi se crkva sv. Eufemije, najveći građevinski projekt do tada u Rovinju, kojim se htjela pokazati ekonomska moć.¹⁴ Osnivaju se: Bratovština za pokoj mrtvih 1715., 1725. Bratovština sv. Benedikta, 1733. osnovana je Bratovština Presvetog Trojstva, 1734. Bratovština Kristove muke, 1735. Bratovština sv. Lovre, 1740. Bratovština Blažene Djevice Marije od Utjehe te 1755. Bratovština kršćanskog nauka.¹⁵ U tako duhovnom i ekonomski bogatom gradu djelovale su mnoge institucije koje su se brinule za njegov ekonomski i duhovni prosperitet. Nositelj duhovnog života

XVI. do XVIII. stoljeća», *Histria Antiqua – Časopis Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju: In honorem ad quadragesimum anniversarium Vesnae Girardi Jurkić dicata*, sv. 18/2, Pula, 2009., str. 384–385.

⁴ Tih se godina s obalnog ribarenja prelazi na ribolov na otvorenome moru. U: *Istra kroz vrijeme*, str. 400.

⁵ Egidio IVETIC, »Epoca Veneta«, u: *Rovigno d' Istria*, (ur. Franco STENER), vol. 1., Trieste, 1994., str. 115; *Istra kroz vrijeme*, str. 343; Bernardo BENUSSI, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste, 2004. (pretisak.), str. 139–140; M. BUDICIN, »Profilo storico delle attività economiche«, u: *Rovigno d' Istria* (ur. Franco STENER), vol. 2., Trieste, 1997., str. 418; Egidio IVETIC, *L' Istria moderna. Un'introduzione ai secoli XVI–XVIII*, Trieste–Rovigno, 1999., str. 119.

⁶ Dana 19. studenoga 1749. donesena je u Rimu odluka o gradnji zapadne fasade apostolske palače i zvonika u Loreto od istarskog kamena. Budući da je Venecija bila u sukobu s Papinskom Državom, trebalo je krijumčariti kamen. Kardinal Rezzonico ugovorio je s Rovinježem Mattiom Borijem prijevoz (odnosno krijumčarenje) kamena. U: M. BERTOŠA, »Pietra bianca detta d' Istria«, str. 386.

⁷ B. BENUSSI, *Storia documentata*, str. 73.

⁸ Francesco RODOLICO, *Le pietre delle città d' Istria*, Firenze, 1953., str. 198; M. BERTOŠA, »Pietra bianca detta d' Istria«, str. 384.

⁹ Alessandro CELLA, »La pietra dell' Istria«, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (dalje *AMSI*), vol. LXXXIX (n. s. XXXVII), Trieste, 1989., str. 80; M. BERTOŠA, »Pietra bianca detta d' Istria«, str. 385.

¹⁰ M. BUDICIN, »Profilo storico delle attività economiche«, str. 428; M. BERTOŠA, »Pietra bianca detta d' Istria«, str. 386.

¹¹ *L' Istria* IV, br. 39–40, str. 156. Časopis *L' Istria* uređivao je povjesničar i arheolog Pietro Kandler. Tiskan je u Trstu od 1846. do 1852. godine.

¹² B. BENUSSI, *Storia documentata*, str. 124.

¹³ *L' Istria* V, br. 6., str. 41; M. BUDICIN, »Lo sviluppo dell' abitato di Rovigno«, *ACRSR*, vol. XXII, Trieste – Rovigno, 1992., str. 127; E. IVETIC, »Epoca Veneta«, str. 115.

¹⁴ E. IVETIC, *L' Istria moderna*, str. 141.

¹⁵ B. BENUSSI, *Storia documentata*, str. 171–172; Tomaso CAENAZZO, »Cinque secoli di dominazione Veneta a Rovigno« (prezentirao: G. ROSSI SABATINI), *ACRSR*, vol. IX, Trieste–Rovigno, 1980.–1981., str. 461.

kroz cijeli novi vijek bio je rovinjski Kaptol. Vjerski život i prezentiranje moći iskazivalo se utjecajem u Kaptolu sv. Eufemije.¹⁶

1.1. Kaptol

Kaptol (lat. *capitulum* – poglavlje, zbor kanonika) crkvena je institucija osnovana pri nekoj crkvi u kojoj njezini službenici imaju kanoničko pravo te obavljaju svečanije bogoslužne obrede u stolnoj ili zbornoj crkvi.¹⁷ Utemeljuje ih i ustrojava Sveta Stolica na temelju kanonskog prava.¹⁸ Sam latinski naziv govori da su članovi kaptola živjeli po točno utvrđenim pravilima – kanonima. Naime, kada su se okupljali na redovitu molitvu, kanonici su se na samom početku morali pomoliti i iz Svetog pisma pročitati jedno poglavlje. Osim čitanja iz Biblije, na početku bi se pročitalo i jedno poglavlje iz kaptolskog statuta ili regule. Kaptoli su stare crkvene institucije povezane s biskupom kojem su pomagali, i u samom središtu biskupije i po cijeloj biskupiji. U počecima su kanonici živjeli s biskupom. Uz pomoć koju su pružali biskupu imali su obvezu i savjetovanja biskupa po različitim pitanjima, sudjelovali su na svečanim liturgijskim obredima, predstavljali su biskupa kao njegovi delegati. To su obično bili generalni vikari, birani među uglednijim kanonicima. Rovinjski prepozit Christofor Umilini (prepozit od 1649. do 1671. godine), rodnom iz Vodnjana, obnašao je u Porečkoj biskupiji službu generalnog vikara.¹⁹ U slučaju sedisvakancije kanonici su upravljali biskupijom preko kaptolskog predstavnika, a obično je to bio generalni vikar. Kanonicima su postajali ugledniji svećenici ili pripadnici plemićkih ili utjecajnijih obitelji. Teže je običan neutjecajan svećenik u srednjem i ranome novom vijeku imao mogućnost postati kanonikom. Laici koji su ostavljali legat, nadarbinu ili mansionariju uvjetovali su svoju ostavštinu različitim zahtjevima. Neki laici imali su veće posjede i prihode te su, uz to što su imali svoje pristalice ili rođake u kaptolu, imali mogućnost osnovati i zaseban kanonikat. Takvu mogućnost ostvarila je Elizabeta Angelini pok. Rocca, supruga Giovannija Antonija grofa Califfija. Elizabeta je bila kći jedinica bogatog posjednika Rocca Angelinija. Zbog svojih nesebičnih darova sirotinji i nemoćnicima bila je prozvana *madre dei poveri*. Pokopana je u crkvi Majke Božje od Milosti. Sačuvan je natpis ispod oltara od 13. prosinca 1762. godine.²⁰ Elizabeta je pripadala uglednoj obitelji Angelini koja je došla u Rovinj iz Venecije 1678. predvođena Giacomom pok. Nicolòa. Ipak, kanonik Oliviero Costantini smatra Giovannija Anzola Angelinija iz Venecije utemeljiteljem obitelji Angelini u Rovinju.²¹ Obiteljski je grb sačuvan na grobnici kanonika Antonija Angelinija koji postoji ispred oltara sv. Nikole.

¹⁶ Sveta Eufemija, ranokršćanska djevica i mučenica, podnijela je mučeništvo u Kalcedonu 16. rujna 304. Oko 800. godine njezine su relikvije u sarkofagu na čudesan način dospjele na otok Rovinj. U: Dragutin NEŽIĆ, *Iz istarske crkvene povijesti*, Pazin, 2000., str. 202.

¹⁷ »Kaptol«, *Opći religijski leksikon*, Zagreb, 2002.; Ivan OSTOJIĆ, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Split, 1975., str. 11–19.

¹⁸ Kan. 503., *Zakonik kanonskog prava proglašen vlašću Pape Ivana Pavla II. s izvorima*, Zagreb, 1996.; Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, Zagreb, 2001., str. 12.

¹⁹ »16/1 Informazioni«, *Acta Capitularia XVI*, Arhiv kaptola u Rovinju (=ACR), str. 24v.

²⁰ Giovanni RADOSSI – Antonio PAULETICH, »Repertorio Alfabetico delle Cronache di Rovigno di Antonio Angelini«, *ACRSR*, vol. VII, Trieste-Rovigno, 1976.–1977., str. 236.

²¹ G. RADOSSI – A. PAULETICH, »Compendio di alcune cronache di Rovigno di Antonio Angelini«, *ACRSR*,

1.2. Kaptol u Rovinju

Za formiranje neke crkvene općine potrebni su određeni uvjeti: kler i vjernici laici, točno određeni teritorij i sakralni prostori. Tako je moralo biti i u Rovinju. Prvi dokument koji svjedoči o nekom obliku crkvene uprave u Rovinju jest bula pape Sergija IV. iz 1010. u kojoj se spominje župa Rovinj – *Ruvinii parochiam*.²² Župna crkva sv. Eufemije mjesto je u kojem nastaje Kaptol koji je i u Rovinju i u Porečkoj biskupiji kroz cijelo drugo tisućljeće uživao velik ugled. Uz Rovinj, u Porečkoj biskupiji kolegijalne kaptole imala su manja naselja kao što su bila Bale, Dvigrad, Motovun, Pazin, Sveti Lovreč, Savičenta, Tinjan i Žminj.²³ Budući da se kaptol vezuje uz neku crkvu, tako je rovinjski Kaptol važan upravo zbog svoje znamenite crkve koja je nosila i naziv *Insigne*. Kaptol zborne i župne crkve sv. Eufemije imao je nekoliko dužnosti. Osnovna je bila briga za liturgiju i bogoštovlje. Kao crkvena i pravna ustanova imao je Statut kojim je organiziran život kanonika. Najstariji dokumenti o njegovu ustroju i djelovanju nisu sačuvani. Tek *Statuto* iz 1842. godine u preambuli naglašava da rovinjski Kaptol kroz povijest »*ebbe varia forma e varii statuti*«. ²⁴ Prva čast u Kaptolu sv. Eufemije u Rovinju bila je prepozit (lat. *praepositus, praepositus*).²⁵ Prvi spis u kojem se spominje ime jednog od članova Kaptola sv. Eufemije nalazi se u dokumentu iz 1183. godine *et hujus rei sunt testes Joannes praepositus de Rubino, et Clerici ejusdem Ecclesiae*.²⁶

2. Osnivanje kanonikata Angelini

U rovinjskom je Kaptolu, uz prepozituru i četiri kanonikata, osnovan još jedan, šesti kanonikat.²⁷ Inicijativa je stigla od Elizabete Angelini. Samo je obitelj Angelini imala pravo izbora kanonika. Obveza kanonika bila je svakodnevno slavljenje svete mise na oltaru sv. Eufemije, a u manjoj mjeri posvećivalo se dušobrižništvu.²⁸ Dana 12. srpnja 1725. zvonjavom velikog zvona sazvan je Kaptol sv. Eufemije. Odazvali su se prepozit Domenico Ferrarese i kanonici Matteo Ferrarese i Bartolomio de Cavallieri, dok je Nicolò Cabrini, premda uredno pozvan kako je potvrdio ostijarij,²⁹ bio odsutan. Isto tako bio je odsutan i

---

vol. VI, Trieste-Rovigno, 1975.–1976., str. 257.

²² »16/1 Informazioni«, *Acta Capitularia XVI*, str. 2r.

²³ Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, Zagreb, 2008., str. 353; Mario PAVAT, *La Riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola*, Rim, 1960., str. 207.

²⁴ *Statuto del Capitolo e del Clero curato dell' Insigne Chiesa collegiata e Parrocchiale di S. Eufemia Vergine e Martire in Rovigno: Raccolta di materie diverse spettanti al Reverendissimo Capitolo dell' insignie collegiate Di Rovigno*, ACR, str. 32r-35v.

²⁵ *Lexicon latinitatis mediae aevi Jugoslaviae*, vol. II., Zagreb, 1978., str. 893.

²⁶ Pietro KANDLER, *Codice diplomatico istriano*, ad. ann. 1183., Trieste, 1986.

²⁷ Ivan GRAH, »Izvjestaji porečkih biskupa Svetoj Stolici (1588.–1775.)«, *Croatia christiana periodica*, VII, br. 12., Zagreb, 1983., str. 35.

²⁸ G. RADOSSI – A. PAULETICH, »Repertorio«, str. 253. U članku se navodi da je udovica, no Antonio je još živ te sudjeluje u kasnijim raspravama oko kanonikata, a grobnica mu je podignuta 1736. godine. U: *isto*, str. 324.

²⁹ Ostijarij, lat. *ostiarium* – vratar (*ostium*-vrata) klerik je koji je imao najniži mali red-prvi stupanj svećeničkog reda. Zadatak ostijarijâ bio je da drže ključeve crkve, zatvaraju i otvaraju crkvu, puštaju vjernike unutra. Poslije su ih zamijenili sakristani. U: Josip ŠETKA, »Ostijarij«, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split, 1976., str. 195; Anđelko BADURINA, *Leksikon ikonografije, liturgike i zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1985., str. 443.

kanonik Angelini jer se na dnevnom redu nalazio predmet od interesa za njegovu sestričinu. Elizabeta Angelini izrazila je namjeru osnovati jedan kanonikat, a kako se to tiče svih kanonika rovinjskog Kaptola, nazočni su zaključili da svi kanonici moraju izraziti svoje mišljenje nakon što budu upoznati sa sadržajem predloženih članaka Ugovora, a prije usvajanja konačne odluke. Kaptolski je pisar bio zadužen upoznati odsutne kanonike sa sadržajem članaka. Molbu Elizabete Angelini uručio je Kaptolu 11. srpnja 1725. njezin bratić, kanonik Antonio Angelini.³⁰ U molbi se Elizabeta pozivala na odgoj svojih roditelja. Iz poštovanja prema takvom odgoju i svojim roditeljima željela je osnovati kanonikat kako bi ispunila njihovu želju.³¹ Prije traženja potrebnih dozvola viših instanci, najprije se obratila kanonicima Kaptola sv. Eufemije kako bi zajedno utvrdili oblik, način i uvjete koji su potrebni za dobivanje odobrenja. U preambuli se navodi da to čini kako bi se povećala slava Božja. Molba je sastavljena par dana prije nego je pročitana u Kaptolu. U nedjelju 8. srpnja u kući kanonika Angelinija, koja se nalazi izvan mosta u predjelu (kontradi) sv. Ivana Krstitelja, Elizabeta je pozvala javnog bilježnika kako bi ispunila želje svog oca o ustanovljenju kanonikata pri Kaptolu, što on zbog iznenadne smrti nije uspio učiniti. Za ustanovljenje kanonikata osigurava fond od 4.000 dukata, koji se sastoji od zakupa u tolikom iznosu, a koji će poslužiti kao prihod kanonikata (doslovno »miraz«) pod sljedećim uvjetima:

1. Kanonikat se ustanovljuje u kaptolskoj crkvi sv. Eufemije pod zaštitom (invokacijom) sv. Marije i sv. Elizabete, a pod pokroviteljstvom sv. Eufemije, a taj kanonikat mora uvijek biti svećenički.
2. Kanonik će imati sve povlastice i nadležnosti kao što imaju i ostali kanonici u crkvi, kako za života tako i u času smrti pa će mu se u tom smislu organizirati odgovarajući pogreb.
3. Imat će sjedište (u koru) iznad svećenika koji nisu kanonici, a iza kanonika, ali u statusu ostalih kanonika.
4. Imat će aktivno i pasivno pravo glasa u Kaptolu, ali ne kada je riječ o pravima kanonika, njihovim prihodima i službi kao i izvršavanju kanoničkih zadaća za koje su plaćeni.
5. U skupovima u kojima će ravnopravno sudjelovati bit će dužan snositi šestinu troškova koji bi eventualno nastali.
6. Imat će raspored i u dotičnom tjednu slaviti svetu misu i ostale obveze kako propisuje Kaptol.
7. Nikada neće moći tražiti ni dobiti bilo koju naknadu, ni iz desetine ni u obavljanju pogrebnih usluga, a ako bude sudjelovao u bilo čemu što donosi prihod, dužan ga je prepustiti preostaloj petorici kanonika, kako je oduvijek bio običaj.
8. Kanonik kanonikata dužan je svaki dan slaviti svetu misu na povlaštenom oltaru sv. Eufemije, osim u danima kada bude imao konventualne dužnosti, kako je već navedeno, a osim toga bit će dužan sudjelovati u duhovnim potrebama prema zahtjevu Eliza-

³⁰ *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, ACR, str. 177.

³¹ *Capitolare sexto 1855*, ACR, str. 247.

bete Angelini, s time da će jedan dan u tjednu biti slobodan i od mise i dušobrižništva prema Elizabeti Angelini. Bude li spriječen ili odsutan duže od mjesec dana, njegova je obveza da nađe dostojnog zamjenika na svoj trošak, s time da njegova odsutnost ne može potrajati duže od onoliko mjeseci koliko dopušta Tridentski koncil, pod prijetnjom kazne koja je tada propisana.

9. Bit će dužan sudjelovati u Zboru kao i ostali kanonici te obavljati sve ostale službe i zadaće koje obavljaju kanonici prema općem i sinodalnom ustrojstvu.
10. Kanonik će za svoje propuste dobiti negativne bodove kao i ostali kanonici, a za svaki negativan bod bit će dužan platiti 2,5 solida. Godišnje će iznos kazne biti podijeljen pola u Blagajnu za čistilište, a pola u Blagajnu za siromašne, kako bi se novac koristio za duše u čistilištu i za potporu siromaha.³²
11. Kanonik će uvijek morati biti iz obitelji Angelini. U doba izbora ili predstavljanja (kandidata, op. a.) mogao je to činiti netko tko barem ima stupanj podđakona, uz uvjet da svećenik ima red đakona ili podđakona, s time da će sinovi i muški nasljednici Cristofora, sina Giacoma, imati prednost nad ostalim svećenicima iz obitelji. Ako bi netko od obitelji imao titulu doktora, onda bi njemu pripalo mjesto (kanonika) i u slučaju da ima red podđakona. U slučaju da u obitelji ne bi bilo podđakona, đakona ili svećenika, prednost se trebala dati kandidatima po ženskoj lozi, uzimajući u obzir spomenute kriterije, uz izjavu onih koji još nisu svećenici da će naći zamjenu za slavljenje svete mise.
12. Pravo razmatranja kandidata ima najprije Elizabeta Angelini, a poslije nje doživotno kanonik Antonio Angelini, koji će se morati pridržavati gore navedenih odredaba. Nakon smrti kanonika Angelinija pravo izbora imat će Elizabeta Angelini, ako bude živa. Nakon njezine smrti to će pravo prijeći na njezine muške potomke, tako da će najstariji imati pravo odabira. Ako se muška loza ugasi, navedeno pravo prijeći će na ženske potomke. Ako izumre i ženska loza, tada pravo razmatranja i izbora prelazi na rovinjski Kaptol, koji će predstaviti kandidate biskupu.
13. U slučaju spora između obitelji Angelini i spomenutog beneficija (kanonikata), po želji Elizabete Angelini neopozivo će presuditi biskup porečki, a ne kakav drugi sud.
14. U slučaju sedisvakancije, Kaptol je dužan odabrati kanonika koji će slaviti svetu misu. Molba je pročitana te su kanonici trebali razmisliti o njoj do sljedeće sjednice.³³

Dana 19. srpnja 1725. sazvan je Kaptol sv. Eufemije. Prisutni su bili prepozit Domenico Ferrarese te kanonici Matteo Ferrarese, Nicolò Cabrino, Bartolomio de Cavallieri, a odsutan je bio Antonio Angelini. Prepozit je predložio da bi se trebalo još pitati za mišljenje u Veneciji. U svome pismu koje je uputila sljedećeg dana, Elizabeta Angelini požalila se na odugovlačenje Kaptola i traženje tuđeg mišljenja, premda je stvar potpuno jasna i ide u korist samog Kaptola. Drži da nije stavila uvjete koji su suprotni pravici. Dva dana po-

---

³² *Fondazione e Statuti dell' Ospitale, e della Confraternita dei poveri infermi di Rovigno. Nonchè Nota Cronologica dei benefattori, dei lassiti, e donazioni. 1858* (rukopis), (sign. R-6567), Zavičajni muzej grada Rovinja, str. 92.

³³ *Capitolare Terzo dal 1715–1745*, ACR, str. 177–183.

slije 21. srpnja ostijarij Rocco upoznao je sve članove Kaptola s ovim pismom Elizabete Angelini.³⁴

Odobrenje je trebao dati dužd. Stoga je Elizabeta Angelini, početkom 1726. godine, uputila najprije molbu duždu kako bi osnovao kanonikat pri crkvi sv. Eufemije. Navodi da je, potaknuta očevom željom, pokrenula osnivanje kanonikata koji bi imao »duhovni miraz« (*Dote spirituale*) od 4.000 dukata od zakupnina vlastitog zemljišta, uz uvjet da taj kapital bude uvijek smatran laičkim.³⁵ Dužd Alvise Mocenigo odgovara 22. rujna 1725. (vidi: *Prilog 1*) da se u skladu s mišljenjem pravnih savjetnika (*Consultori in Jure*) dopušta Elizabeti Angelini pok. Rocca osnivanje kanonikata ili crkvene kapelanije pri zbrojnoj crkvi sv. Eufemije s kapitalom od 4.000 dukata iz zakupa, s time da patronatsko pravo nad tim kanonikatom ostane uvijek u laičkim rukama. U slučaju smrti osobe koju je ovlastila osnivačica, patronatsko bi pravo prešlo na koparskog načelnika i kapetana. Tom je odlukom obitelj Angelini izgubila mogućnost biranja novih kanonika.³⁶ Sljedeći zadatak bio je uputiti molbu Elizabete Angelini rovinjskom Kaptolu s precizno naznačenim uvjetima za osnivanje kanonikata.³⁷ Drugu molbu trebao je odobriti mjesni ordinarij. Porečki biskup Pietro Grassi (1711.–1731.),³⁸ 14. listopada 1725., najprije dopušta Elizabeti Angelini osnivanje kanonikata i potvrđuje novčani iznos od 4.000 dukata = 24.807 mletačke lire.³⁹ Sljedeće godine 22. siječnja biskup izdaje dekret kojim odobrava Elizabetin izbor te Antonio Angelini postaje prvi kanonik laičkog kanonikata Angelini.⁴⁰ Kanonicima se 25. veljače 1734. godine obratio Rocco pok. Domenica, zastupnik kuće Califfi u ime Elizabete Angelini Califfi i smatra da je došlo do propusta. Prema njemu kanonici nadarbenici ne bi smjeli raspolagati prihodima od zakupnine, jer bi tu slobodu nesavjesni mogli zloupotrijebiti. Stoga moli Kaptol da nadzire priljev prihoda i raspored rashoda kako se to ne bi dogodilo. Glasovanjem je njezin prijedlog prihvaćen jednoglasno.⁴¹ Dana 28. studenoga 1736., sazvan je Kaptol. Odazvali su se: Domenico Ferrarese, Bortolomio de Cavallieri, Gasparo Sottolichio, Leonardo Sbisà i Giuseppe Ferrarese. Oni su istražili zapise pohranjene u arhivu i utvrdili obveze kanonika tog kanonikata. Odlučili su se obratiti biskupu kako bi od njega dobili zadovoljštinu u sljedećem:

1. Kanonik Angelini dužan je platiti svoj razmjerni dio u strukturiranju arhiva.
2. Dužan je sudjelovati u razmjernim troškovima naknade koja ide biskupu prigodom njegove vizitacije.
3. Dužan je sudjelovati u svim procesijama. U slučaju nedolaska kažnjava se kako je predviđeno i za ostale.

³⁴ *Isto*, str. 186–188.

³⁵ *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, str. 7.

³⁶ *Isto*, str. 8–9.

³⁷ *Isto*, str. 10–12.

³⁸ Remigius RIZLER – Pirminus SEFRIN, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum – S. R. E. cardinalium – Ecclesiarum antistitum series. vol. VI, 1730–1799*, Padova, 1958., str. 328; F. BABUDRI, »I vescovi di Parenzo e la loro cronologia«, *AMSI*, XXV, fasc. 1–2, 1910., Parenzo, str. 271.

³⁹ *Isto*, str. 13.

⁴⁰ Dekret je sačuvan i ima suhi pečat. U: *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*.

⁴¹ »25. veljače 1734.«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, (neoznačena stranica).

4. Dužan je kao i svi kanonici odraditi svoj turnus (jednotjedno »dežurstvo«, kao i prigodom posebnih blagdana).

Te su prijedloge (žalbe) trebali predočiti biskupu kanonici Sbisà i Giuseppe Ferrarese.

Rezultat glasovanja po svim točkama bio je jednoglasan.⁴²

Kanonici nisu bili zadovoljni nekim postupcima kanonika Angelinija. Željeli su spor riješiti pred biskupom Mazzolenijem⁴³ te šalju zahtjev da se kanonika Angelinija vodi pred biskupa. Ponudili su Angeliniju da se spor riješi kod biskupa, i to prije njegova dolaska u Rovinj u vizitaciju. Ali kanonik dr. Giacomo Angelini suprotstavio se tome te je zahtijevao da se sam brani pred biskupom za vrijeme vizitacije. Kanonici se s tim nisu složili jer bi to poremetilo program biskupske vizitacije, a pogotovo ne bi bilo primjereno da vjernici čuju sporove među svećenicima. Stoga šalju dva kanonika da donesu sve papire koji će biti potrebni za pravni postupak (vidi: *Prilog II*). Budući da niti Kaptol niti biskup nisu mogli riješiti spor, kanonici su zatražili pomoć od Elizabete Angelini. Dana 5. studenoga 1737. upućuju pismo u kojem kazuju da se dotad nisu obratili sudu svojim žalbama protiv kanonika Giacoma Angelinija iz poštovanja prema njoj i ne želeći je ražalostiti. No došlo je do pogoršanja stvari tako da imenovani ne samo što ne izvršava svoje obveze već je odbio svečano se odjenuti prilikom svečanosti, na što je zapravo obvezan. Time izaziva nezadovoljstvo naroda. Potpisali su se prepozit Domenico Ferrarese i kanonici Matteo Ferrarese, Bortolomio de Cavallieri, Gasparo Sottolichio, Leonardo Sbisà.⁴⁴ Elizabeta Angelini Califfi odgovara iz Venecije kanonicima 12. studenoga 1737. Žali što kanonikat ne daje rezultate koje je željela, podržava ih i predlaže da poduzmu odgovarajuće mjere kako bi doveli u red kanonika Angelinija.⁴⁵ Elizabetin suprug Antonio Califfi također piše iz Venecije kanonicima 22. prosinca 1737. i navodi kako je zbog nastalog stanja potrebno prići izradi novog Pravilnika, a on je spreman razmatrati prijedlog Pravilnika koji će mu kanonici donijeti zajedno s kanonikom Angelinijem.⁴⁶ Kanonici su mu 3. siječnja 1738. odgovorili kako su prezauzeti svojim obvezama da bi mogli napustiti svoje sjedište. Oni su imali u Veneciji svog zastupnika Ludovika Rozu pa je Califfi mogao s njim raspraviti sve što je potrebno.⁴⁷ Predmet je završio pred duždom. Kanonici pišu 11. lipnja 1738. svom zastupniku Ludoviku Rozi u Veneciji i ukazuju kako smatraju da se u prijedoru između njih i kanonikata Angelini najbolje držati onoga što će odlučiti dužd, kod kojega se predmet nalazi. Mišljenja sa strane, ako su dobronamjerna, razmatrat će se s dužnom pažnjom.⁴⁸ Dana 2. prosinca 1738. zvonjavom velikog zvona sazvan je Kaptol u prostorijama arhiva, a odazvali su se kanonici Matteo Ferrarese, Bortolomio de Cavallieri,

---

⁴² »Stampa«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, str. 15–16; *Capitolar Terzo dal 1715–1745*, str. 363.

⁴³ Vincenzo Maria Mazzoleni bio je jedini porečki biskup s titulom nadbiskupa. Najprije je kao nadbiskup djelovao na Krfu, a zatim je 18. lipnja 1731. imenovan porečkim biskupom. Dolaskom u Poreč nije se odrekao nadbiskupske titule. Umro je 16. prosinca 1741. Usp. R. RIZLER – P. SEFRIN, *Hierarchia catholica*, str. 328; F. BABUDRI, »I Vescovi di Parenzo«, str. 271.

⁴⁴ »A«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, str. 15.

⁴⁵ »B«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, str. 17.

⁴⁶ »C«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, str. 18.

⁴⁷ »D«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, str. 19; *Capitolar Terzo dal 1715–1745*, str. 388.

⁴⁸ »E«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, str. 20.

Gasparo Sottolichio, Leonardo Sbisà. Odsutan je bio prepozit, a kanonik Giacomo Angelini nije prisustvovao budući da je riječ o predmetu koji se njega tiče. U sporu između Kaptola i kanonikata obitelji Angelini zajednički su prijatelji predložili članke Ugovora, koje su prethodno prihvatili kanonik Giacomo Angelini, nositelj tog kanonikata, Giovanni Antonio Califfi i Elizabeta Angelini. Zadaća je Kaptola razmotriti i prihvatiti ovaj Ugovor, a potom ide na odobrenje kod dužda. Ugovor je sastavljen 11. studenoga 1738. i imao je sljedeće točke:

1. Kanonik Angelini platit će šesti dio troškova koji su nastali ili će nastati unutar Kaptolskog arhiva, pod uvjetom da može vidjeti sačuvane dokumente arhiva i po potrebi zatražiti kopije.
2. Nositelj kanonikata bit će dužan zauvijek plaćati katedralnu i biskupsku pristojbu kao i ostali kanonici.
3. Dužan je sudjelovati zauvijek u svim procesijama, osim onih molitava zbog kojih Kaptol ima pravo na milodare.
4. Dužan je sudjelovati na svetim misama uoči Spasova i korizme.
5. Dužan je svečano se odjenuti svaki put kada se posebice odjenu kanonici.
6. Dužan je osloboditi Kaptol od godišnjega seminarskog davanja.
7. Kaptol nema ingerencije nad sredstvima kanonikata Angelini kao ni u razmatranju i izboru tog kanonika.
8. Kaptol neće ubuduće zahtijevati od kanonikata ništa više od onoga što sada daje, a ni kanonikat neće tražiti ništa od Kaptola.

Ove su članke potvrdili kanonik Giacomo Angelini, Giovanni Antonio Califfi i Elizabeta Angelini Califfi.

Na glasovanju u Kaptolu za članke su glasovala četiri kanonika, a nitko nije bio protiv.⁴⁹ Odobrenje je trebalo tražiti u Senatu. Dana 5. ožujka 1740. (vidi: *Prilog III*) Vijeće umoljenih sa zadovoljstvom je prihvatilo postignuti Sporazum između Kaptola i kanonikata Angelini. Kako su pravni savjetnici smatrali da ništa od dogovorenog nije suprotno vijećnim zakonima, Vijeće je prihvatilo u cijelosti svih 8 točaka Sporazuma.⁵⁰

2.1. Kanonikat Angelini

Kanonici kanonikata Angelini obavljali su svoje dužnosti savjesno te se kroz nekoliko desetljeća nisu događale nikakve promjene. Rovinj je demografski rastao te su i duhovne potrebe bile veće. Godine 1590. bilo je 1.000 duša za pričest, a oko 1750. godine više od 8.000 te se željelo povećati broj kanonika. Na kaptolskim sjednicama kanonici to naglašavaju i traže pomoć od biskupa.⁵¹ Osim duhovne vlasti tu je odluku morao donijeti dužd. Komuna Rovinj i Kaptol trebali su prijedlog odaslati. Komuna je dugo tražila povećanje

⁴⁹ *Capitolar Terzo dal 1715–1745*, str. 406–407.

⁵⁰ »Per il Rever. Capitolo de' Canonici di Rovigno.(12/2)«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*, ACR, str. 20.

⁵¹ *Capitolar Terzo dal 1715–1745*, str. 176.

broja kanonika. »Budući da kanonici, zbog malobrojnosti, ne mogu dostojno održavati svetu službu, predlaže se da se udvostruči broj kanonika, i to na način da se svakom kanoniku smanji upola njegov prihod. Jedan od glavnih razloga je što bogoslužje trpi zbog malog broja kanonika.«⁵² Želja Komune, vjernika i kanonika uslišana je te je porečki biskup Francesco Polesini (1778.–1819.)⁵³ poslao spise u Veneciju (vidi: *Prilog IV*). Prijedlog upućen u Veneciju bio je važan za kanonike kanonikata Angelini budući da se tražila podjela prebendi na način da se nikoga ne ošteti. Prihodi kanonikata Angelini nisu se dijelili. U prijedlogu je navedeno da se postojeća prava ne smiju ugrožavati. Dekretom od 23. studenoga 1782. Senat je ovlastio biskupa na podjelu tako da od 4 nastane 8 kanonikata (vidi: *Prilog V*).

Ta je odluka stupila na snagu nakon odobrenja koje je doneseno u Senatu 6. rujna 1783. (vidi: *Prilog VI*) te su s time najprije upoznati koparski načelnik i sudac. Prepozitura nije umnožena pa u Kaptolu sv. Eufemije djeluje prepozit, osam kanonika koji su bili redoviti kanonici Kaptola sv. Eufemije i laički kanonik.⁵⁴ Takvo je dugogodišnje previranje u Kaptolu sv. Eufemije pokazalo moć obitelji i kanonika kanonikata Angelini, budući da su sačuvali svu svoju imovinu. Ipak je bilo nezadovoljstva zbog toga što je kanonikat Angelini ostao nepodijeljen, a to je dovodilo do nesuglasica. Dana 7. prosinca 1784. oglašava se službeno kanonikat Angelini da podjela prebendi u Rovinju od 4 na 8 ni u čemu ne može okrnjiti dosadašnji položaj kanonikata Angelini (vidi: *Prilog VII*). U međuvremenu, 14. prosinca 1784., i prije nego je stigao odgovor Kaptola sv. Eufemije, kanonik kanonikata Angelini don Rocco Angelini upućuje molbu duždu u Veneciju da potvrdi novo stanje stvari. Budući da je u Kaptolu tada postojalo deset kanonika, odlučeno je da i doprinosi kanonikata budu uplaćivani u desetom dijelu. Kao potporu naveo je Antonija Angelinija pok. Cristofora koji je potvrdio da je kanonikat Angelini deseti kanonikat te u toj mjeri i pridonosi Kaptolu. Odgovor je uslijedio nakon mjesec dana u kojem se navodi da Kaptol ne namjerava okrnjiti ugled niti položaj kanonikata Angelini (vidi: *Prilog VIII*).⁵⁵

Kanonici iz kanonikata Angelini i dalje su sudjelovali na sjednicama. Kanonici Kaptola sv. Eufemije nastojali su obveze koje su imali kanonici kanonikata Angelini zadržati na dogovorenom nivou, ne smanjujući obveze bez obzira na povećanje broja kanonika. Kanonik Angelini suprotstavio se podjeli imovine, no nije htio pristati na stare dogovore, nego je nastojao podijeliti obveze. Kaptol je smatrao da kanonikat može podijeliti obveze samo ako podijeli imovinu. U opsežnom službenom pismu predstavnici obitelji Angelini od 14. prosinca 1787. izriču stav da je prije položaj kanonikata bio u stupnju petog kanonikata u Kaptolu (uz četiri redovita), a sada po novoj podjeli postaje deseti pa s tim u vezi i njegovi bi troškovi trebali biti u desetom dijelu. Isto tako, kanonik Angelini trebao je djelovati u Kaptolu svakoga desetog, a ne kao dosad svakog šestog tjedna (vidi: *Prilog IX*). Rovinjski se Kaptol tome protiviti te 4. travnja 1788. izražava svoj stav temeljeći se na Sporazumu od 11. prosinca 1738.⁵⁶ Spor time nije riješen te iz kanonikata Angelini

---

⁵² *Acta Capitularia XX, Miscellanea I ab anno 1400 usque 1770*, str. 7v.

⁵³ R. RIZLER – P. SEFRIN, *Hierarchia catholica*, str. 328; F. BABUDRI, »I vescovi di Parenzo«, str. 272.

⁵⁴ B. BENUSSI, *Storia documentata*, str. 270–271; Jakov JELINČIĆ, »L'archivio capitolare di Rovigno«, *ACRSR*, vol. XXII, Trieste-Rovigno, 1992., str. 339.

⁵⁵ Spis nosi proizvoljan datum 3. siječnja 1784., jer je odgovoreno na priopćenje od 7. prosinca 1784.

⁵⁶ »Per il Rever. Capitolo de' Canonici di Rovigno. (12/2)«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia*

2. kolovoza 1788. osporavaju spis od 4. travnja 1788. budući da kanonikat Angelini nije šesti u nizu kao do tada.⁵⁷ Kaptol sv. Eufemije u odgovoru od 31. srpnja 1789. navodi da nije pozicija u Kaptolu ona koja donosi više ili manje dužnosti i obveza, nego odbijanje kanonikata Angelini da prema svojoj poziciji u Kaptolu sudjeluje i u troškovima Kaptola.⁵⁸ Kompromisno rješenje pokušao je ponuditi kanonik Angelini – sudjelovat će u šestini davanja Kaptolu samo ako njihov glas bude šesti u Kaptolu, a ne deseti. Spor se nije rješavao neko vrijeme. Na strani kanonikata Angelini 5. lipnja 1790. sudjelovali su s prezimenom Angelini: Rocco, Antonio, Giuseppe, Antonio, Angelo, Anzolo, Zuanne, Giacomo i Alvisse.⁵⁹ Kako se kanonici nisu mogli dogovoriti, spor je iznesen pred dužda u Veneciju, koji je bio krajnja sudbena instancija te je u Duždevoj palači 14. veljače 1790. presuđeno u korist kanonikata Angelini.⁶⁰

2.2. *Utrnuće kanonikata Angelini*

Kanonikat Angelini imao je u počecima velik ugled zbog činjenice da ga je osnovala bogata, utjecajna i pobožna obitelj Angelini. Također je kanonikat bio istaknut zbog velikih prihoda koje su dobivali od fundacije. Popis imovine prikupljene u fundaciju zapisan je u spisu koji se čuva u Arhivu rovinjskog Kaptola.⁶¹ Kanonici kanonikata Angelini uzimali su dobit redovito, no početkom 19. stoljeća prinos nije bio dovoljan za uzdržavanje »zbog krize«. Ono što se dobivalo od toga nije bilo dovoljno za dostojanstven život drugog kanonika.⁶² Za razliku od zapisa u kaptolskom arhivu, rovinjski povjesničar Bernardo Benussi smatra da su krivci za nedovoljne prihode kanonici kanonikata Angelini, koji su nepažljivo i nemarno gospodarili fundacijom kanonikata.⁶³ Važan spis koji govori o zanimanju svjetovnih institucija za kanonikat Angelini poslan je iz Carskoga kraljevskog okružnog komesarijata Rovinj 15. studenoga 1842. prepozitu i dekanu Andreu Roccu, kojim traži dokumentaciju u Svezi kanonikatom Angelini. Spominje se da je 1831. godine naređeno pregledavanje dokumenata kanonikata Angelini. Pregled nije obavljen zbog zahtjeva za odgodom od strane kanonika Mihovila Žufića, koji je obnašao tu dužnost. Smrću kanonika Žufića sva je dokumentacija predana prepozitu.⁶⁴ U vrijeme vakancije od 1837. do 1850. godine brigu o prihodima vodio je Kaptol sv. Eufemije.⁶⁵ Odluku o prijenosu dobara u imovinu Kaptola sv. Eufemije donio je Ordinarijat Porečke i puljske biskupije 20. srpnja 1837. U dokumentu se od Kaptola zahtijeva da se nikakve promjene ne mogu obaviti bez suglasnosti »više instancije«. Jedino što se od Kaptola traži jest da dobra pretvori u likvid-

Angelini 1716–1893, ACR, str. 41–42.

⁵⁷ *Isto*, str. 43–44.

⁵⁸ *Isto*, str. 45–46.

⁵⁹ *Isto*, str. 51–52.

⁶⁰ *Isto*, str. 77–80.

⁶¹ *Fondo, ouero dotte del Canonico di casa Angelini di quatro mille ducati come segue, Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893.*, nenumerirane str.

⁶² »5. studenoga 1868.«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*.

⁶³ B. BENUSSI, *Storia documentata*, str. 273.

⁶⁴ »Br. 408.«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*.

⁶⁵ G. RADOSSI – A. PAULETICH, »Repertorio«, str. 253.

na.⁶⁶ Razlog tako dugoj vakantnosti jest u činjenici da se kanonikat mogao obnoviti samo onda kada se napravi bilanca njegova poslovanja, kojom se dokaže da se može održavati u skladu s prilikama u trenutku njegova osnivanja. Spis je izdan u Ordinarijatu Porečke i puljske biskupije 30. srpnja 1842. godine.⁶⁷ Sebastiano Bronzin 1850. godine podnosi izvješće koje je omogućilo privremeno djelovanje kanonikata.⁶⁸ Biskupski ordinarijat obavještava Kaptol sv. Eufemije da smatra oportunim privremeno imenovati kanonikom dr. Giuseppe Sbisà, čiji će prihodi biti oni koji pripadaju kanonikatu, s time da kanonik Sbisà obnaša sve obveze tog kanonikata.⁶⁹ Kanonik Sbisà bio je privremeno na toj dužnosti te se kanonikata odriče 1854. godine, tako da je kanonikat ponovno vakantan.⁷⁰ Skrb o prihodima i nadalje ima Kaptol. Zahvaljujući savjesnosti kanonika s gospodarenjem dobara, 1866. godine imovina se uvećava.⁷¹ Osim kratkog razdoblja vakancije, kanonici kanonikata Angelini ponovno djeluju od 1868., kada je kanonik Antonio Rocco mogao raspolagati novcem (fiorini 8232), ali nije smio trošiti kamate, koje su se pribrajale godinama (svota od 1079 fiorina). Prilikom preuzimanja dužnosti 15. studenoga 1868., kanonik Rocco sastavio je izvješće (vidi: *Prilog X*) i najvažnije podatke. Kanonik Rocco obavljao je svoju dužnost *canonicus fundationis Angelini*⁷² do 1893. godine, a od tada kanonik Rocco postaje kanonik Kaptola sv. Eufemije.⁷³ Premda nikada nije službeno ukinut, od 1894. godine kanonikat Angelini je prazan.

3. Kanonici kanonikata Angelini

Naposljetku, ovdje ćemo završno navesti kanonike kanonikata Angelini, kronološkim slijedom njihova djelovanja i spominjanja u vrelima:

Antonio Angelini 1726.–1734.

Giacomo Angelini 1734.–1789.

Rocco Angelini 1773.–1799.

Angelo Angelini 1789.–1802.

Mihovil Žufić 1803.–1837.

Giuseppe Sbisà 1850.–1854.

Antonio Rocco 1868.–1893.

4. Zaključak

Članak je osvijetlio najvažnije detalje laičkog kanonikata. Dok su brojne bratovštine u Rovinju okupljale veći broj vjernika, Elizabeta Angelini htjela je velika naslijeđena sred-

---

⁶⁶ »Br. 577.«, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*.

⁶⁷ »30. srpnja 1842.«. *Isto*.

⁶⁸ »Rendiconto 1850.«. *Isto*.

⁶⁹ »17. studenoga 1850.«. *Isto*.

⁷⁰ »Canonicato Angelini«, *Isto*, neoznačena str.

⁷¹ B. BENUSSI, *Storia documentata*, str. 273.

⁷² *Status personalis et localis dioecesis Parentinae et Polensis initio anni 1869.*, Rubini, str. 13.

⁷³ *Status personalis et localis unitarum dioeceseon Parentinae et Polensis ineunte anno 1894.*, Parentii, str. 15.

stva od roditelja uložiti u najveću čast pri crkvi sv. Eufemije pa osniva kanonikat obitelji Angelini. Kanonike je u početku ona sama birala, a poslije, premda je u početku željela da njezina obitelj bira novog kanonika, pravo izbora prešlo je na svjetovnu instituciju. Kanonikat Angelini primjer je kako su laici položajem i novcem mogli kupiti službu na najčasnijemu mjestu u gradu. Kanonik kanonikata imao je svakodnevnu dušobrižničku službu samo prema Elizabeti Angelini. Srednji je vijek obilježen simonijom i u tome je vremenskom razdoblju kupovanje raznih duhovnih službi bila uobičajna praksa. Takva praksa drastično je smanjena u novom vijeku. Također je kanonikat Angelini primjer kako su svjetovne osobe imale utjecaj u rovinjskoj crkvenoj općini budući da su u sporovima između Kaptola i kanonikata Angelini u ravnopravnom položaju. Na primjeru kanonikata Angelini može se vidjeti i duboka vjera pojedinca i obitelji koji su Crkvi htjeli iskazati najveću čast financirajući duhovnog službenika koji ne bi opterećivao župnu zajednicu ili duhovnu instituciju. Razumljiva je iskrena pobožnost i želja osobe koja ulaže u prekogrobni život, i za sebe i za cijelu obitelj. Kanonikat Angelini imao je još jednu veliku ulogu: da s ostalim kanonicima veliča Boga kroz liturgiju i sudjelovanje na pobožnostima. Nastao je u vrijeme kada se povećao broj vjernika, a istodobno se u Rovinju tražio način da se povećaju broj kanonika. Veliku pomoć i vjernicima i kanonicima pružio je novi laički kanonikat jer je kanonik iz kanonikata Angelini preuzeo obvezu da jedan tjedan dana bude na usluzi vjernicima. U svom je dijelu sudjelovao u troškovima Kaptola. Nesuglasice i probleme koji su nastajali između duhovnih osoba u početku se rješavalo pred duhovnim institucijama. Poslije će ta praksa prestati te će se sporovi između Kaptola i kanonikata Angelini rješavati pred svjetovnim instancijama. Kaptol sv. Eufemije sudjelovao je u povećanju imovine u najtežem razdoblju u vrijeme vakantnosti. Kanonici iz laičkog kanonikata Angelini bili su ravnopravni s ostalim rovinjskim kanonicima u obavljanju svih dužnosti koje su spadale na Kaptol te su ih izvršavali do 1893., kada je posljednji kanonik iz kanonikata Angelini dao ostavku.

DODATCI

Prilog 1.: 22. rujna 1725.

Dekret Senata. Na temelju mišljenja pravnih savjetnika dozvoljava se Elizabeti pok. Rocca Angelini iz Rovinja da osnuje kanonikat ili crkvenu nadarbinu pri Kaptolu sv. Eufemije u Rovinju s kapitalom od 4000 dukata od zakupnina (ACR, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*)

Decreto dell' Eccellentissimo Senato.

Che in ordine a quanto consigliano li Consultori in Jure a tenore delle pubbliche Leggi sia permessa ad Elisabetta quondam Rocco Angelini da Rovingo di fondare senza che possan riconoscer pregiudizio gli altri Canonici, un Canonicato, o Capellania Ecclesiastica in quella Collegiata di Sant' Euffemia coll' assegnazione di Dote di Ducati quattromille Livellarj, e con la risserva del Jus Patronato, e la ragion di nominare, e presenatar al detto Canonicato, o Capellania resti perpetuamente al Laico, e Secolare, e che mai passi all'

Ecclesiastico; Resta inoltre stabilito, che nel caso cessasse la disposizione a favore de' chiamanti dalla Fondatrice, debba essere esso Jus Patronato disposto al Podestà, e Capitano di Capo d' Istria pro tempore. Pur nel caso si rendesse difficile l' esazion de Livelli, che si divisano assegnare per l' erezione sudetta, resta stabilito, che mai consolidar si possa il Dominio utile col diretto a favore delli benefizj, e che li Fondi, e Beni, quali venissero intromessi o restituiti, debbano a tenor delle Leggi esser novamente concessi a Livello a Persone Secolari senza minima alterazione del primo Canone, e della convenuta, nova Pensione. Quare Auctoritate supradicti Causidici; Mandamus vobis ut ita exequi faciatis, has autem registratas praesentanti restituite.

Datum in Nostro Ducali Palatio, die vigesima secunda Septembris Indictione quarta MDCCXXV.

Angelo Nicolosi Segretario

Prilog II.: 12. travnja 1737.

Rješavanje spora između kanonika Angelini i Kaptola sv. Eufemije (ACR, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*)

All' Illustrissimo e Reverendissimo Signore, Padrone,

Monsignore Vincenzo Mazzoleni Vescovo di Parenzo, Conte e Signore d' Orsera

Vertendo alcune differenze trà questo Reverendo Capitolo et il Reverendo Signore Canonico Angelini, fù invitato da Noi perché amichevolmente si Compiacesse di rimetter le medesime nella Persona di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima, perché Ella con il suo altissimo intendimento decidesse la medesima prima della visita già intimata. Ricusò lui la cortese oblazione, professando di volersi diffender qui in tempo di Visita il che sarebbe di sommo disturbo di Vostra Signoria Illustrissima, e Reverendissima et assieme forse anco di scandalo di questi abitanti per sentire contrasti funesti frà ministri dell' Altare, pertanto siamo stati necessitati farlo citare inanzi a Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima per il primo giorno giuridico dopo la citazione, e a tale effetto avanziamo (...) due, dà Signori Canonici Sbisà e Ferrarese come Procuratori del Capitolo, perché essi a nome dello stesso girino tutti quei atti, che saranno confacenti per li effetti di giustizia. Siamo sicuri, che col solito della sua somma benignità accoglierà le nostre premure. Mentre umiliati col baccio delle sagre vesti si protastiamao:⁷⁴

Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

Humilissimi Devotissimi Obbligatissimi Servitori

Don Domenico Ferrarese Canonico Preposito

Don Matteo Ferrarese Canonico

Bartolomeo de Cavallieri Canonico

Gasparo Canonico Sottolichio

---

⁷⁴ Ci protestiamo.

Prilog III.: 5. ožujka 1740.

Vijeće umoljenih. Dekret Senata. Senat odobrava 8 članaka Sporazuma između kanonikata Angelini i rovinjskog Kaptola (ACR, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*)

1740. 5. Marzo. In Pregadi.

Decreto dell' Eccellentissimo Senato approvativo.

Per l' informazioni ora lette de Consultori in Jure sopra il Memoriale prodotto alla Signoria Nostra viene di rilevare il Senato con piacere posto fine alle vertenze insorte in materia d' incombenze del Canonicato fondato dalla Contessa Elisabetta Angelini Califfi nella Chiesa Colleggiata di S. Eufemia di Rovigno tra il Canonico Possessore dall' una, e li Canonici di detta Chiesa dall' altra parte con l' Accordo stabilito nelli otto presentanti Capitoli.

Nel mentre però in questi s' osserva da Consultori niente esservi di contrario alle Pubbliche Leggi, o poter riuscire di pregiudizio al Pubblico interesse, restano li otto Capitoli sudetti per autorità di questo Consiglio approvati, e susseguitarne averà l' intiera sua esecuzione per il maggior servizio del Signor Dio, etc. in edificazione de Sudditi.

Michiel Angelo Marino Segretario

Prilog IV.: 23. prosinca 1782.

Vijeće umoljenih. Dekret Senata o raščlanjivanju (podjeli) kanonikata u Rovinju. (ACR, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*)

1782. 23. Decembre.

In Pregadi.

Decreto dell' Eccellentissimo Senato per smembrazione de Canonicati di Rovigno.

Le Carte rimesse al Senato dalla vigilanza del Consiglio di X. ad esso pervenute col mezzo di Vostre Lettere 14. Aprile decorso insieme con la esposizione fattavi dal zelo dell' attuale Monsignor Vescovo di Parenzo mettono in vista li gravi inconvenienti rilevati nell' amministrazione della Cura Spirituale della Terra di Rovigno, che sono parte personali del Preposito di quella Colleggiata, e parte nascenti dai bisogni spirituali non suffragati d' una Popolazione accresciuta fino al numero 18000. Anime.

Congiungendosi però queste conoscenze importanti alle cose precedentemente esposte dalla Deputazione Straordinaria ad Pias Causas sopra le istanze rassegnate da quella Comunità, Popolo, e Clero, e non convenendo differire più oltre le convenienti providenze in un' emergenza, che abbraccia oggetti interessantissimi di Religione, e di Stato, si addotta in massima l' espediente proposto dallo stesso Prelato, che sul Luogo ha potuto verificare l' esigenze, ed avvalorato anche dal parere dei Consultori in Jure di permettere, ch' egli devenga nelle forme Canoniche, e senza inferir pregiudizio ad alcuno dei viventi Possessori alla smembrazione, e divisione in otto dei quattro Canonicati da effettuarsi in

proporzione delle vacanze per maggior serviggio di quella Chiesa, e coll' incombenze, e prerogative che assicurino in presente, e nell' avvenire il servizio della nostra Santissima Religione, e rendano animato il Clero di quella Terra nelle funzioni del proprio stato, restando intatta la Prepositura col quinto Canonicato annesso, che hanno obbligo di Cura d' anime, e coll' obbligo a' Prepositi di stipendiare quattro Curati per maggior comodo, e beneficio di quella Popolazione.

Nell' atto pertanto di far sapere al Prelato coi modi soliti la mente Pubblica, sarà pure della vostra attenzione di eccitarlo ad estendere il relativo suo Decreto, presservando ai Canonici viventi lo stato possessorio, in cui si trovano, e dichiarando (!) le discipline da osservarsi così per la Sacra officatura del Tempio, che per la necessaria assistenza di quelle Anime per quindi rassegnarsi il tutto alla Pubblica approvazione, nel qual caso s' intenderà circoscritta l' approvazione stessa dalla clausula, che con ciò non s' intenda derogato ad alcuna Pubblica Legge, di general providenza, nè fatto pregiudizio all' elezioni negli otto Mesi presservati al Capitolo col Decreto 22. Dicembre 1770., e nemmeno alle Convenzioni corse tra il Capitolo, e quella Comunità. Con che resta tagliata l' Accettazione della Supplica prodotta nel Collegio Nostro sotto il primo Febraro 1780. dal Parroco, Commissarj, e Sagrestano della Chiesa di S. Euffemia di Rovigno, e relative Commissioni d' Informazione 3. Febraro sudetto alla Deputazione Extraordinaria ad Pias Causas.

E delle presenti sia data Copia ai Capi del Consiglio di X. per lume, e stessamente delle presenti, Decreto Consiglio di X., e Carte asesse alla Deputazione Extraordinaria ad Pias Causas.

Antonio Maria Santorio N.D.

Prilog V.: 1. ožujka 1783.

Decret porečkog biskupa Francesca Polesinija. (ACR, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*)

1783. primo Marzo.

Decreto Monsignor Vescovo di Parenzo.

Francesco Polesini per la Grazia di Dio, e della Santa Sede Romana Vescovo di Parenzo, e sua Diocesi.

Oggetto gravissimo delle nostre pastorali sollicitudini fu la mistica costituzione della Chiesa di Rovigno da che l' abbiamo spiritualmente visitata, e ne abbiamo conosciuto la somma sproporzione delle Sagre Cure di quel Clero, e le spirituali indigenze di quel numerosissimo Popolo. Costituuta sino da tempi più remoti in un Preposito incaricato delle Sagre Funzioni, delle pubbliche Preghiere, e della Cura dell' Anime, ed in quattro Canonici obbligati alla sola Officiatura del Tempio, poteva in allora corrispondere all' edificazione, ed alla salute spirituale di un Popolo di gran lunga minore; ma accresciutosi questo mercè le Divine Benedizioni ad una sorprendente misura, e rimasta sempre intata la primitiva Ecclesiastica costituzione sopravvenne insensibilmente il gravissimo inconveniente, che la Cura delle Anime non pienamente esercitata, rimanesse incolta la Vigna del Signore

per mancanza di adeguati Cultori, e disperso il Gregge di Cristo per difetto di vigilantissimi Pastori. Quindi esigendo una tale mutazione di circostanze, un cambiamento di disciplina, ed un tanto aumento di bisogno un rinforzo di soccorsi, rassegnato alla Pubblica Sovrana Autorità il grave argomento, e le contemplate providenze, con suo supremo religiosissimo Decreto 23. Novembre 1782. autorizzò la nostra Sagra Podestà a smembrare, e dividere in otto li quattro Canonicati con quelle prerogative, ed incombenze, che assicurino in presente, e nell' avenir il serviggio della nostra Santissima Religione, e con quelle Discipline, che concilino la Sagra Officiatura del Tempio, e la necessaria assistenza di quelle Anime. Noi però seguendo gl' impulsi di quella rigida incombenza, che ci obbliga a conservar, e promuovere il Divino Culto, la presente spirituale felicità, e la futura eterna salvezza delle Anime alla principal nostra Cura comesse, esaudendo anche le Istanze di quel Clero, Comunità, e Popolo implorante l' aumento dei Canonici in virtù del presente nostro Vescovile Decreto deveniamo alla determinazione di così importante indispensabile provvedimento costituendo (!) in via di Canonica smembrazion delli 4., 8. Canonicati, ed otto particolari Prebende, delle quali ci consta la Canonica Congrua, ed impartendo (!) ai futuri Canonici cooperatori per la necessaria assistenza delle Anime l' amministrazione dei Santi Sacramenti con quelle regole, discipline, e subordinazioni che sono infrascritte.

Primo. Ad evitar questioni di competenza, confusione de' diritti, e conseguente inosservanza de' comuni doveri sia salva, come prime, la preminenza, la cura dell' Anime, ed il Jus Parrocchiale nella Predicazione, nei Matrimonj, Battesimi, Tumulazioni, e Sagre Funzioni alli Prepositi, in favor de' quali resterà intata lu (!) quinta Prebenda Canonica, ma a peso di essi caderà lo stipendio di quattro Curati, i quali però saranno amovibili, e dovranno impetrare annualmente le necessarie facoltà, ed il Vescovile Mandato.

Secondo. Per soccorrere alle sudette spirituali indigenze della Popolazione cresciuta a 18000. Anime, e volta sempre a maggiore incremento per animare l' ordine dei semplici Sacerdoti agli esercizj del proprio istituto, dal giorno della prodotta Istanza del Clero, Comunità, e Popolo alla vacanza di un Canonicato si eleggeranno due Canonici, fra i quali resterà egualmente divisa, giusta le praticate regole la Prebenda Canonica, ed ogn' altro Certo, ed Incerto Emolumento, ed ai quali incomberà la cooperazione in ogni parte della cura dell' Anime, qual dovere inerente al Canonicato, e specialmente l' amministrazione del Santissimo Sacramento della Penitenza, e l' insegnamento della Dottrina Cristiana ai Fanciuli nei giorni festivi, e in tutto il tempo accettabile della Quadragesima, in cui si presseranno, e admittere gl' Adulti alla partecipazione dei Divini Santissimi Sacramenti; Che perciò gli eletti Canonici prima di ricevere la istituzione, dovranno, secondo il prescritto delle conciliari Costituzione subire il Sinodale esame di morale, ed intellettuale idoneità.

Terzo. Continuarà il Preposito in qualità di Canonico nel dovere d' intervenire alla celebrazione dei Divini Officj, e delle altre Sagre Funzioni, e quallora fosse trattenuto dalla cura delle anime, dovrà esponere questa legitima causa a chi appartiene, ed in caso diverso dovrà soggiacere all' appuntatura, e conseguenti sottrazioni nelle quotidiane distribuzioni.

Quarto. Parimenti li novelli Canonici dovranno fungere con assiduità l' Officiatura del Tempio, e quando nell' ore a ciò destinate fossero da essa richiamati per accorrere ad instantanea cura d' Anime, esposta a chi spetta questa giusta occupazione, dovranno esser esenti dall' appuntatura, e dipendenti discapiti.

Quinto. In tutto il rimanente poi sia di reale diritto, sia di personale prerogativa, dovranno aver luogo, etc. effetto a favor ed a peso di tutti gli otto Canonici le stabilite rispettive Regole, e Convenzioni fra Preposito, e Canonici, e fra li Canonici medesimi a tenor delle Sinodali, e Canoniche Costituzione di tal modo che ogni cosa d' interior economia, e di esteriore disciplina proceda colla dovuta esemplar regolarità, e convenienza.

Diffusa, e resa proporzionata per quanto è possibile con tale stabilimento l' istruzione, e l' amministrazione della nostra Santissima Religione, e quindi promosso il Culto di Dio Signore, e il sommo bene dell' Anime in quella Chiesa, ed in quel Popolo, confidiamo che tutti, e gli obbligati al Ministero dell' Altare, e gli eletti nella sorte del Signore voranno non solo in ossequio della Sovrana Autorità, ed in ispirito di filiale ubbidienza, ma insieme per senso della santa loro vocazione, e per impulso di fraterna carità prestarsi a cooperare con vero zelo all' esatto adempimento di così importanti salutari providenze, che abbracciano sublimi oggetti di Religione, e di Stato, di modo che adeguatamente sovvenute le indigenze spirituali di quell diletissimo Popolo da un emolo più fervore di tutto quel diletissimo Clero divengano ambidue sempre più grati a Dio, utile alla Cristiana Società, e Fedeli all' Inclito religiosissimo Principe, etc. ita etc. omni etc.

Data in Parenzo primo Marzo 1782. Magnificenza Vostra

Francesco Vescovo di Parenzo.

Prilog VI.: 6. rujna 1783. Vijeće umoljenih.

Dekret Senata za koparskog podestata i kapetana u vezi s podjelom kanonikata u Rovinju kojim upoznaje tog dužnosnika s biti navedene podjele i opisom nadležnosti.

1783. 6. Settembre.

In Pregadi.

Decreto dell' Eccellentissimo Senato approvativo.

Al Podestà, e Capitano di Capodistria.

Sopra il Decreto esteso da Monsignor Vescovo di Parenzo, e da Voi accompagnato con le diligenti Lettere 7. Marzo decorso per la smembrazione, e divisione in otto dei quattro Canonicali nella Collegiata di Rovigno, onde conseguire gli oggetti importantissimi contemplati dalle Deliberazioni del Senato 23. Novembre decorso intese si sono le replicate informazioni della Deputazione Straordinaria ad Pias Causas, dei Consultori in Jure, e del Revisore dei Brevi. Non ammettendo però la gravità delle circostanze, che soffrono ulterior dilazione le providenze richieste dai Spirituali bisogni di quel Popolo numeroso, e dal Servizio del Sacro Tempio, nel provare il Senato stesso il Vescovile Decreto dichiara anche le modificazioni colle quali dovrà conseguire l' esecuzione.

Perciò non s' intenderà fatta alterazione alcuna su li diritti, e prerogative del Paroco primitivo, nè li futuri Canonici oltre i naturali doveri saranno obbligati se non al solo debito di amministrare il Sacramento della penitenza, quallora però siano approvati dall' Ordinario Diocesano, etc. insegnare la Dottrina Cristiana, coi metodi, che dall' Ordinario medesimo

saranno prescritti. Le Vacanze dei Canonicati tanto seguite nel tempo in cui pende questo affare dalle Pubbliche Deliberazioni, quanto quelle del tempo avvenire, compresi i nuovi Canonicati doveranno immediatamente dietro alla norma dei Mesi con legitime, e Canoniche Elezioni, e colle successive consuete istituzioni esser rimpiazzate da chi ne ha il dritto rispettivo (!), salvo le condizioni dei temporali possessi, riconfermandosi quanto si è stabilito colle precedenti Deliberazioni 23. Novembre passato, cioè, che non s' intenda derogato ad alcuna Publica Legge di generale provvidenza, nè fatto pregiudizio all' Elezioni delli otto Mesi presservati al Capitolo col Decreto 22. Novembre 1770., e nemmeno alle Convenzioni corse trà esso Capitolo, e quella Comunità.

Di questa Publica intenzione la esatazza (!) vostra ne farà seguire la comunicazione così al benemerito Prelato, come al Capitolo predetto, commettendo in pari tempo il registro delle presenti insieme col Decreto Episcopale nelle Cancelleria, Preture, Vescovati, Capitoli, e della Comunità di Rovigno per la dovuta inalterabile ubbidienza in argomento che interessa gli essenziali riguardi della Religione, e la quiete di un Popolo così numeroso.

E delle presenti sia data Copia ai Consulitori in Jure in riscontro di quanto si delibera dietro alle diligenti ora intese loro informazioni, etc. al Magnifico Cancellier Grande per lume.

Prilog VII.: 7. prosinca 1784.

Priopćenje kanonikata Angelini o svojem položaju prema podjeli broja prebendi i uvećanju broja kanonika.

1784. 7. Decembre.

Costituito a Rovigno de Consorti Angelini.

Costituito in Offizio etc. li Signori Antonio Angelini quondam Cristoforo, Giacomo Angelini quondam Signor Iseppo, Reverendo Domino Giacomo, e Signor Antonio Fratelli Angelini quondam Angelo, Reverendo Domino Angelo, Zuanne e Giacomo Fratelli Angelini quondam Signor Alvise, e facendo cadaun di essi a presservazione del diritto, che ad essi, o loro Discendenti compete, e competir (!) può nei rispettivi casi al Canonicato instituito in questa Insigne Collegiata dall' ora quondam Nobile Signore Conte Angelini Callifi, come da Ducale 22. Settembre 1725., e Decreto Vescovile 14. Ottobre di detto Anno, etc. essendo pervenuto a loro notizia, che sopra alcune pretese di questo Reverendissimo Capitolo riguardanti il sudetto Canonicato sia per assentire il Reverendo Signor Don Rocco possessore di detto Canonicato a compromesso per diffinizione delle differenze stesse; perciò col presente avvertono il detto Reverendo Signor Domino Rocco Angelini non poter egli semplice Usufruttuario comprometter veruna pretesa, che alterar possa lo stato di detto Canonicato, non potendo verun di lui assenso pregiudicar i Canonici successori, protestando in pari tempo di nullità al Reverendissimo Capitolo qualunque novità, che fosse intentata sul proposito; salvo ai Reverendissimo Capitolo sudetto l' uso delle proprie pretese dinanzi i Tribunali competenti, intendendo al caso d' ogni mossa esser formalmente notiziati attesa l' azione che cadauno di essi Costituenti professa, etc sic etc.

Prilog VIII.: 3. siječnja 1784. (godinu vidi u bilj. 46.)

Priopćenje-odgovor rovinjskih kanonika na priopćenje kanonikata Angelini o ugrožavanju prebende.

1784. 3. Gennaio.

Costituto de Signori Canonici di Rovigno di Risposta.

Costituito in Offizio etc il Reverendo Signor Domino Iseppo Canonico Quarantotto Procurator di questo Reverendissimo Capitolo, e per non lasciar senza risposta il tal qual Costituito annotato sotto li 7. Decembre prossimo passato per parte, e nome delli Signor Antonio Angelini quondam Cristoforo, Giacomo Angelini quondam Iseppo, Reverendo Domino Giacomo, e Domino Antonio Fratelli Angelini quondam Anzolo, Reverendo Domino Anzolo, Zuanne, e Giacomo Fratelli Angelini quondam Alvisè per qualunque loro titolo, e rappresentanza dichiara per parte, e nome del Reverendo Capitolo, e di cadauno de Reverendissimi Signori Canonici componenti il Capitolo stesso, qualmente il Reverendissimo Capitolo sudetto non è per intentare, come si suppone alcuna novità contro il Reverendo Signor Domino Rocco Angelini attual possessore del Canonicato instituito dalla quondam Nobil Signora Elisabetta Angelini Contessa Calliffi, ora dichiara, ed aggiunge bensì, che in vista delle nuove pretese intavolate in Capitolo del Reverendo Signor Domino Rocco Angelini Canonico predetto era per devenire alla diffinizione in via amichevole col mezzo di Giudici Compromissarij, qual proposta non ebbe, nè sarà per aver effetto alcuno, non solamente a motivo del Costituto predetto, ma eziandio attesa la continuazione delle cose corse sino in presente, come stanno, e star dovranno, e ciò senza minimo pregiudizio, anzi con espressa risserva, instando pro notizia etc.

Adi 3. detto.

Rifferi Sbisà Comandador aver dato notizia del soprascritto Costituto al Signor Antonio Angelini quondam Cristofolo, al detto Giacomo Angelini quondam Iseppo, Reverendo Domino Giacomo, e Domino Antonio Fratelli Angelino quondam Signor Anzolo, Reverendo Don Anzolo, Signor Zuanne, e Giacomo Fratelli Angelini quondam Signor Alvisè, personalmente etc., in tutto etc.

Prilog IX.: 14. prosinca 1787.

Memorijal supružnika Angelini (ACR, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*)

1787. 14. Decembre.

Memorial de' Consorti Angelini.

SERENISSIMO PRENCIPE.

Presentata da me Eccellentissimo Francesco Canali Causidico.

Il Canonicato Angelini eretto nella Insigne Collegiata di Rovigno in tempo, che la detta Collegiata era composta di un Canonico Preposito, etc. altri 4. Canonici solamente per li

Capitoli della sua fondazione 1725., e per il susseguente Accordo 11. Novembre 1738. seguito con li detti 5. Canonici approvato col Decreto dell' Eccellentissimo Senato 5. Marzo 1740. tanto nel turno delle Settimane, quanto in quelle spese in cui deve concorrer come nel Voto in quelle Congregazioni nelle quali è adnesso partecipar per steso in parità degli altri 5. Canonici che formavano la Collegiata.

Ora che col concorso della Sovrana, e dell' Ecclesiastica Autorità intatta la Prepositura li altri 4. Canonici antichi della collegiata furono ridotti al numero di otto composti da otto Canonici, sicchè il Canonico investito del Canonico Angelini non è più il sesto, ma il decimo Individuo di essa Insigne Collegiata, la stessa massima di parità adottata in detti Articoli della fondazione, e del relativo Accordo esige di ragione che come nel Voto, così anche nel turno, e nelle spese sudette egli abbia a partecipare per decimo: non persuasi il Reverendo Preposito, e gl' altri otto Canonici d' essa Insigne Collegiata di render volontariamente questa giustizia al Canonico Angelini è in necessità il Reverendo Domino Rocco Angelini attual Possessore di detto Canonico unitamente al Signori Antonio Angelini quondam Cristoforo, etc. altri Signori Canonici delle Famiglie Angelini Juspadronanti di presentarsi al Reggio Trono di Signoria Serenissima umilmente implorando che in confronto del detto Reverendo Canonico Preposito, e degli altri 8. Canonici dell' Insigne Collegiata, e Parrochial Chiesa di Rovigno resti terminato, e deciso come ne' Capi seguenti.

Primo. Sarà terminato, e deciso che nel presente nuovo stato di cose ridotti essendo i Canonici che compongono la detta Collegiata insigne al numero di dieci compreso il Preosto la prerogativa del turno abbia a verificarsi per il Canonico Angelini non più in ogni sei Settimane una, come si verificava quando li Canonici erano sei, ma una ogni dieci Settimane per quanto sarà per la massima parità in tal parte stabilita dalla fondazione, e dal relativo Accordo nell' attual nuovo stato di cose opportunamente considerato.

Secondo. Sarà terminato, e deciso, che nel presente nuovo stato di cose le spese alle quali per la fondazione, e relativo Accordo sudetti deve concorrer il Canonico Angelini non abbiano più a ripartirsi per sesto, come si dovevano ripartire quando li Canonici erano sei ma debbano ripartirsi per decimo essendo attualmente dieci, per quanto sarà per la massima di parità in tal parte stabilita dalla fondazione, e dal relativo accordo sudetto nell' attual nuovo stato di cose opportunamente considerato. Grazie.

1787. 15. Dicembre. In Collegio.

Che sia rimessa ai Savj.

Consiglieri.

signor Zuanne Molin
signor Lauro Dandolo
signor Carl' Antonio Donà

signor Gerolamo Zustinian
signor Zan Alvise da Mosto
signor Gerolamo Bragadin

*Prilog X.: 15. studenoga 1868.*Izvjješće kanonika Antonija Rocca o stanju kanonikata Angelini (ACR, *Acta Capitularia XII, contra canonicum de familia Angelini 1716–1893*)

Nome e Carattere di chi ha diritto all'emolumento	Domicilio	Rendita Fissa annuale	Titolo dell'emolumento	Spese annuali d'amministrazione	Importo netto che ne risulta	Osservazioni
Domino Antonio Rocca Canonico sopranumerario Nominato da Sua Maestà Imperiale Reale Imperiale Apostolica Con sovrana risoluzione 4 ottobre corrente anno	Rovigno	Fiorini soldi 412 20 5/10	Benefizio o Canonicato sopranumerario presso il Capitolo Collegiale Curato di Rovigno fondato nel 1725 Dalla signora Elisabetta Angelini Con la dotazione di Ducati Veneti 4000 in capitali livellari quale dotazione Al presente ascende a fiorini 8232 soldi 15 pure in capitali censuari Pupillarmente assicurati a cagione della tristezza de' tempi La somma degli interessi arretrati ascende a fiorini 1079: 71 5/10 i quali mano mano che si riscuoteranno dovranno capitalizzarsi	Fiorini soldi 41 15	Fiorini soldi 371 53/10	Questo beneficio rimasto vacante dall'anno 1837 epoca della morte dell'ultimo possessore canonico Don Michiele Suffichi, fino al presente passato ottobre anno corrente per la sua dotazione caduto in grande deperimento. L'annua rendita non veniva percepita veruno, ma annualmente si capitalizzava finché giungesse ad una cifra conveniente al decoroso sostentamento di un nuovo beneficiario. In quanto agli interessi arretrati ascendenti a fiorini 1079:71 5/10 si deve notare che il neo canonico è obbligato di capitalizzarli appena riscossi detraendo qualsiasi incassata la relativa spesa d'amministrazione convenuta al 10% che (...) di questi arretrati non ne gode per (...) veruno

Summary

CANONRY ANGELINI IN ROVINJ (ROVIGNO)

During the favorable economic circumstances in the first half of the eighteenth century a lay canonry of the St. Euphemia church was founded. This was followed by significant flourishing of the local religious life. Believers started to join confraternities, and Elizabeth Angelini, daughter of the late Rocco and wife of Giovanni Antonio count of Califfi, according to the wish of her parents founded the Angelini canonry. This canonry had substantial financial funds of 4000 ducats, and its canons had several tasks: increase their number; help local parish community, participate in weekly duties and expenses of the Chapter, as well as serve lady Elizabeth regarding her spiritual needs. Regarding their other duties and rights canons of the Angelini canonry were equal to other canons from the local Rovinj Chapter; the only difference was that they had to be accepted by the Angelini family. Although in 1725 Venetian Dodge Alvise Mocenigo confirmed patronage right of Angelini family over this canonry, this concept of family's patronage did not survive since after the Elizabeth's death major and captain of Kopar acquired this patronage right. However, even afterwards Angelini family had some influence on the final decisions regarding the canonry. Namely, sometimes canonry canons had serious disagreements, which could not be solved even by the local bishop, thus the canons asked for final solution at Elizabeth. At the end Venetian Dodge solved this case in 1740 making eight rules that all canons had to obey henceforth. Still this canonry, together with Angelini family, revealed its power in the second half of the eighteenth century, when the number of canons had to increase because of the needs of the growing religious community. Namely, because of this growth there raised organizational need to divide the canonry prebends in two parts. However, Angelini family did not permit this because in this way the financial obligations of canons could be endangered. The entire litigation was in front of the Venetian court of justice and the Dodge ruled in favor of Angelini family, and their canons did not have to pay high fund fees. The first canon was Antonio Angelini, and he was elected according to the Elizabeth's wish on 22nd January 1726. After her death canons were elected by majors of Kopar two times, once the canon was appointed by the bishop of Poreč, and the last Angelini canon was appointed by the Austrian emperor Franz Joseph. It is important to stress that for some time this canonry was vacant. The last canon Antonio Rocco resigned on 9th February 1893. Although even after this year the Angelini canonry was officially listed as one of the lay canons, it has been never revitalized. Namely, as time passed canonry fund lost its value and no one wanted to be appointed to this duty. However, canons of Angelini canonry had fulfilled their main goal: liturgy and pastoral care were reestablished in the local community, as well as they managed to show the power of a lay family in Rovinj.

KEY WORDS: *ecclesiastical history, early modern times, Rovinj, church of St. George and St. Euphemia, Chapter of St. Euphemia, canonry Angelini, Elizabeth Angelini, canons*

UDK 940.2:351.755.2(497.5–3Baranja)''17''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 3. 2011.

Prihvaćeno za objavljivanje: 12. 5. 2011.

OSOBNNA IMENA U MATIČNOJ KNJIZI KRŠTENIH ŽUPNE MATICE LUČ KRAJEM 18. STOLJEĆA

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, Osijek

*Na temelju antroponimijske građe sačuvane u matičnoj knjizi krštenih župe Luč za samo nase-
lje Luč provedena je analiza osobnih imena za razdoblje od početka 1790. do kraja 1799. go-
dine. Imena su kršćanske provenijencije, a zapisana su u latinskoj inačici. Proučena je brojnost
pojedinih osobnih imena, utjecaj štovanja svetice zaštitnice mjesne crkve sv. Marije Magdale-
ne na dodjeljivanje imena djeci, kao i običaji davanja imena po roditeljima i krsnim kumovima.*

KLJUČNE RIJEČI: *osobna imena, matična knjiga krštenih, Luč, južna Baranja, kraj 18. stoljeća.*

1. Uvod

Antroponimijska građa koja je sačuvana u matičnim knjigama zanimljiva je ne samo s jezičnog nego i s povijesnog stajališta budući da njezina analiza omogućava osvjetljavanje određenih vidova kulturne povijesti te povijesti mentaliteta i svakodnevice. Istraživanja usmjerena u tom pravcu mogu biti osobito zanimljiva u onim krajevima koje obilježava značajnija narodnosna i vjerska složenost stanovništva jer mogu pružiti uvid u moguće razlike uzrokovane spomenutim čimbenicima. Južna Baranja, takozvani baranjski »trokut«, odnosno područje Baranje koje se danas nalazi u sastavu Republike Hrvatske, tijekom 18. stoljeća predstavljalo je upravo jedno od takvih, etnički i vjerski, složenih područja budući da su na tom relativno malom prostoru živjeli pripadnici hrvatske, srpske, njemačke i mađarske narodnosne skupine (te pokoji Židov i Rom), odnosno katolici, pravoslavni i kalvini te poneki luteran. Također, razdoblje Bečkoga rata (1683.–1699.) i njegova glavna posljedica – oslobođenje od osmanske vlasti, ali i Rákóczijev ustanak (1703.–1711.), epidemije i drugo uzrokovali su u prvim desetljećima 18. stoljeća važne demografske promjene popraćene migracijama, a proces doseljavanja i planskog naseljavanja stanovništva (osobito njemačkog) trajao je tijekom cijele prve polovine stoljeća. Druga polovina 18. stoljeća, obilježena prosvijećenim apsolutizmom, razdoblje je stabilizacije prilika, jačanja gospodarstva Beljskoga i Darđanskoga vlastelinstva, u čijem se sastavu nalazila južna Baranja, te povećanja broja stanovnika.

Ovaj rad ograničen je na analizu osobnih imena stanovnika baranjskoga naselja Luč krajem 18. stoljeća zabilježenih u matičnoj knjizi krštenih pa predstavlja tek početno nastojanje i poticaj za daljnje komparativno istraživanje bogatog fonda antroponimijske građe sačuvanog u južnobaranjskim matičnim knjigama svih njezinih vjerskih zajednica i narodnosnih skupina. Matične knjige (krštenih, vjenčanih i umrlih) katolika iz 18. stoljeća, ali i matične knjige pravoslavnih i kalvina u južnoj Baranji, uglavnom su sačuvane te u dobrom stanju, ali su ih pravoslavna i kalvinska vjerska zajednica počele voditi tek u posljednjim desetljećima 18. stoljeća i/ili početkom 19. stoljeća.¹ Takva sačuvanost i dostupnost matica glavni je razlog odabira vremenskog okvira ovoga rada. Činjenice da je Luč od 1722. godine sjedište župe, da je bio jedno od najmnogoljudnijih južnobaranjskih naselja u 18. stoljeću te ujedno jedno od rijetkih koja su tijekom cijeloga stoljeća bila nastanjena isključivo katoličkim hrvatskim stanovništvom bile su, uz sačuvanost izvorne građe matičnih knjiga župe Luč, glavni poticaj da se za analizu odabere upravo to naselje.

Luč je smješten u zapadnom dijelu baranjskoga »trokuta«, u blizini rijeke Karašice, u ravnici za koju je popis kotara Branjin Vrh, koji je bio proveden 1785. godine, ustvrdio da je na petini svojega područja poplavna.² Naselje je bilo u sastavu Beljskoga vlastelinstva, koje je, u vrijeme kojim se bavi ovaj rad, pripadalo Mariji Kristini, kćeri Marije Terezije, i njezinu mužu Albertu. Albert i Marija Kristina, koja je umrla 1798. godine, nisu imali djece, pa je vlastelinstvo prema darovnici pripalo nadvojvodi Karlu Ljudevitu.³

Od prvih popisa nakon oslobođenja od osmanske vlasti tijekom cijeloga stoljeća različiti povijesni izvori navode Luč kao mjesto naseljeno isključivo katoličkim hrvatskim stanovništvom.⁴ *Conscriptio* Baranje iz 1713. godine navodi u Luču svega šest obitelji, kanonska vizitacija iz 1729. godine bilježi 424 duše sposobne za ispovijed, ona iz 1738. godine 300 te sedamdeset i dvoje djece, 1757. godine vizitator je zabilježio 771 dušu, a 1782. godine 547 duša sposobnih za ispovijed te 303 djece, dok popis kotara Branjin Vrh 1785. godine navodi 1100 duša, a popisivač je također zabilježio da u Luču u jednoj kući stanuju tri, četiri pa i deset obitelji.⁵

¹ Matične se knjige čuvaju u Državnom arhivu u Osijeku (dalje: DAOs) u *Zbirci matičnih knjiga* (dalje: HR-DAOS-500). Više o matičnim knjigama u Državnom arhivu u Osijeku vidi u: Stjepan SRŠAN, »Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku«, *Arhivski vjesnik*, Osijek, 1987., br. 30, str. 89–102.

² Stjepan SRŠAN, *Baranja 1785. godine*, Osijek, 1999., str. 90.

³ Péter RAJCZI, »Pravno ustrojstvo i funkcioniranje Dardanskog i Beljskog vlastelinstva od nastanka do 1918.«, *Zbornik radova Tri stoljeća »Belja«*, Osijek, 1986., str. 174, 175.

⁴ U kanonskim se vizitacijama stanovništvo Luča navodi kao »iliričko« (ili ono koje govori »iliričkim« jezikom) katoličke vjeroispovijesti (uopće, oznaka »ilirička narodnost« u izvorima se koristila za stanovništvo koje nije bilo njemačke ili mađarske narodnosti, a koje se međusobno razlikovalo s obzirom na pripadnost katoličkoj ili pravoslavnoj vjerskoj zajednici). György Timár na osnovi *Conscriptio* Baranje iz 1713. godine lučke stanovnike svrstava u stanovništvo katoličkih južnoslavenskih naselja, dok popis kotara Branjin Vrh bilježi da su se seljaci u Luču odijevali »po hrvatskom običaju« (*croatico more*). Budući da je riječ o stanovništvu koje je pripadalo hrvatskoj narodnosnoj skupini, bez obzira na nazive koje su popisivači i vizitatori koristili, u ovom će se radu koristiti hrvatska narodnosna oznaka. Vidi: György TIMÁR, »Demografska povijest Baranje do 1910. godine«, *Zbornik radova Tri stoljeća »Belja«*, Osijek, 1986, str. 46; *Kanonske vizitacije – Baranja (1729.–1810.)* (uredio i preveo Stjepan SRŠAN), knj. I., Osijek, 2003., str. 6, 28, 62, 174, 252; Stjepan SRŠAN, *Baranja 1785. godine*, str. 93.

⁵ György TIMÁR, *nav. dj.*, str. 46. *Kanonske vizitacije – Baranja (1729.–1810.)*, str. 7, 29, 63, 175; Stjepan SRŠAN, *Baranja 1785. godine*, str. 90, 92. Općenito o demografskim prilikama u Baranji u 18. stoljeću više u: György TIMÁR, *nav. dj.*, str. 40–64. O vjerskoj strukturi stanovništva južne Baranje vidi više u: Dubravka

U crkveno-administrativnom pogledu cijela je južna Baranja bila u sastavu Pečuške biskupije sve do 1918. godine, kada je *de facto* potpala pod upravu bosansko-đakovačkog i srijemskog biskupa, koji je 1923. godine bio imenovan apostolskim administratorom tih krajeva. Spomenuta područja su i *de iure* pripala Bosansko-đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji 1973. godine. Župa u Luču osnovana je 1722. godine, te je 1729. godine tijekom kanonske vizitacije imala filijale u Branjinu Vrh, Belom Manastiru i Šumarini, da bi uskoro dobila još jednu filijalu u Gajiću, koji je sredinom stoljeća izdvojen iz lučke župe, ali su joj tada bile dodijeljene dvije nove filijale, Popovac i Novo Kneževo. Potkraj 18. i početkom 19. stoljeća Luč je imao tri filijale: Petlovac, Šumarine i Iločku, a takav je razvoj teritorijalne organizacije župa rezultat povećanja broja stanovnika/vjernika, ali i nastojanja na racionalizaciji crkveno-administrativne organizacije u duhu jozefinističkih reformi.⁶

Matične knjige lučki su župnici vodili od samoga osnutka župe, što je zabilježeno i prilikom kanonskih pohoda 1738. i 1782. godine. Tijekom prve od spomenutih vizitacija napomenuto je da nedostaje šest godina, koje će raniji župnik nadopuniti jer je iznio da ima tražene podatke te je obećao da će ih prenijeti nasljedniku. Također je određeno da se nabavi knjiga u koju će se upisivati »stanje duša«. Godine 1782. vizitator je zabilježio da lučki župnik ima matice krštenih, vjenčanih i umrlih, ali i zapisnik u koji se točno unose okružnice i kraljeva priopćenja.⁷ U Državnom arhivu u Osijeku čuvaju se matične knjige krštenih župe Luč iz 18. stoljeća, i to od 1722. do 1769. te od 1769. do 1799. godine, matična knjiga vjenčanih i umrlih od 1723. do 1766., odnosno 1767. godine., matična knjiga vjenčanih od 1773. do 1832. godine te matična knjiga umrlih od 1773. do 1832. godine.⁸ Sve su spomenute knjige pisane latinskim jezikom, uglavnom su u dobrom stanju te ispisane raznim rukopisima župnika, od kojih su neki teže čitljivi dok su drugi krasopisni. Zapisi su najvećim dijelom kontinuirani i potpuni, premda ima pojedinih zapisa kojima nedostaje poneki podatak ili je poneki nečitljiv, ali ima i kraćeg prekida u vođenju matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih od rujna 1733. do početka 1738. godine. Također nedostaju zapisi u matičnoj knjizi vjenčanih za 1753. te u matičnoj knjizi umrlih za 1754. godinu, kao i vjenčanih od 1766. do 1773. te umrlih od 1767. do 1773. godine. Za ovaj je rad korištena matična knjiga krštenih župe Luč za mjesto Luč za razdoblje od početka 1790. do kraja 1799. godine u kojoj su svi zapisi kontinuirani, potpuni i čitljivi.⁹ Matice vjenčanih i umrlih nisu korištene budući da je osnovna namjera rada analizirati osobna imena vezano uz dodjeljivanje imena djeci u promatranom razdoblju, dok je sam odabir kraja 18. stoljeća kao vremenskog okvira analize obrazložen prije u ovome radu.

BOŽIĆ BOGOVIĆ, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću – iz zapisa kanonskih vizitacija*, Beli Manastir, 2009., str. 34–48.

⁶ *Kanonske vizitacije – Baranja (1729.–1810.)*, str. IX, 5, 29, 31, 33, 63, 65, 175, 179, 245; Antun JARM, *Biskupija Đakovačka ili Bosanska i Srijemska – Šematizam 1999./2000.*, Đakovo, 2000., str. 221; Josip BRÜSZTLE, *Povijesti katoličkih župa u istočnom dijelu Hrvatske do 1880. godine*, Osijek, 1994., str. 87–88. O župnoj strukturi Pečuške biskupije u južnoj Baranji vidi više u: Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, *nav. dj.*, str. 28–33.

⁷ *Kanonske vizitacije – Baranja (1729.–1810.)*, str. 27, 175.

⁸ DAOs, HR-DAOS-500, 416R, 417R, 422VM, 423V, 425M.

⁹ DAOs, HR-DAOS-500, 417R.

2. Muška osobna imena

U promatranome desetogodišnjem razdoblju u matičnoj knjizi krštenih župe Luč nalazi se ukupno 666 zapisa djece rođene u selu Luč, od čega se 341 zapis odnosi na mušku djecu (što je oko 51%).¹⁰ Sva su imena zapisana u latinskom obliku, a zastupljena su na sljedeći način: u trideset i tri slučaja Andreas (9,68%), trideset i jedan put Paulus (9,09%), dvadeset i sedam puta Mathias (7,92%), Josephus se pojavljuje dvadeset i šest puta (7,62%), u po dvadeset i pet slučajeva pojavljuju se Jacobus i Stephanus (svako od ta dva imena zastupljeno je sa 7,33%), osamnaest puta Joannes (5,27%), sedamnaest puta Marcus (4,98%), šesnaest puta Georgius (4,69%), u trinaest slučajeva Vincentius (3,81%), jedanaest puta Nicolaus (3,23%), deset puta Thomas (2,93%), u po devet slučajeva Adamus, Cosmas, Thaddeus i Vitalis (svako od tih imena zastupljeno je sa 2,64%), Antonius, Michael i Philippus zabilježeni su svaki po sedam puta (odnosno, svako je ime zastupljeno sa 2,05%), pet puta pojavljuje se Aloysius (1,47%), po četiri puta Elias i Natalis (što je 1,17% zastupljenosti za svako od ta dva imena), Marjanus tri puta (0,88%), Lucas, Matheus i Simon pojavljuju se po dva puta (zastupljenost svakog imena je 0,59%), a po jednom se pojavljuju Augustinus, Balthasarus, Blazius, David, Emericus, Franciscus, Ladislaus, Laurentius, Martinus i Petrus (svako od tih imena zastupljeno je sa 0,29%).¹¹ Poneka od navedenih imena pisana su različitim inačicama: Aloysius/Aloisius, Marjanus/Marianus, Matheus/Mattheus, Thaddeus/Thadaeus i Vincentus/Wincentus.

Sva su imena kršćanske provenijencije, što nakon Tridentskog koncila (1545.–1563.) među katolicima postaje redovita praksa. U lučkoj su matičnoj knjizi krštenih sva imena zapisana tada službenim latinskim jezikom te se stoga ne može doći do njihove moguće uporabne inačice. No budući da se iz drugih povijesnih izvora zna da je Luč naseljavalo isključivo hrvatsko stanovništvo, može se pretpostaviti da bi i za njega mogla vrijediti tvrdnja koju je iznio Petar Šimunović, odnosno da su među Hrvatima bile znatno raširene hipokorističke tvorbe od kršćanskih imena koja su u maticama bila zapisivana u temeljnom stilistički neutralnome službenom imenskom liku te da je od kraja 18. stoljeća hrvatsko pučanstvo iznova koristilo narodna imena kao prijevode svetačkih imena.¹² U prilog taj pretpostavci može ići i relativno oskudan kršćanski imenski izbor, odnosno imenska entropija, koja je svakako otežavala antroponimijsku komunikaciju, budući da je više, odnosno mnogo osoba nosilo isto ime, čemu se u svakodnevnoj uporabi donekle moglo doskočiti korištenjem hiperkoristika ili, primjerice, deminutiva službenoga kršćanskoga osobnog imena.¹³

Ukupno je u promatranom razdoblju u matičnoj knjizi krštenih u Luču zabilježeno trideset i šest različitih muških imena. Među njima su najučestalija ona koja pripadaju apostolima,

---

¹⁰ Dva zapisa, oba iz 1799. godine (21. ožujka i 1. travnja) nemaju zabilježeno ni ime ni spol djeteta, premda su navedena imena roditelja i kumova.

¹¹ Zbog zaokruživanja zbroj niza navedenih postotaka iznosi 99,95% jer su rezultati zaokruživani prema statističkom pravilu zaokruživanja na drugu decimalu. Isto je načelo primijenjeno i pri drugim izračunima postotaka u ovom radu.

¹² Petar ŠIMUNOVIĆ, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb, 2009., str. 147, 148.

¹³ Potvrdu ovih pretpostavki trebalo bi pokušati pronaći u drugim vrstama izvora koji bi mogli čuvati oblike osobnih imena u svakodnevnoj uporabi, što, međutim, premašuje okvire ovoga rada. O raširenoj pojavi imenske entropije više vidi u: Petar ŠIMUNOVIĆ, *nav. dj.*, str. 161–162.

odnosno evanđelistima pa su tako tri najčešća imena Andrija, Pavao i Matija (ukupno se pojavljuju devedeset i jedan put što je 26,69%), a zatim i Jakov, Ivan i Marko. Među najpopularnijim imenima koja ne pripadaju skupini apostola su Josip i Stjepan. Šest najčešćih muških imena (Andrija, Pavao, Matija, Josip, Jakov i Stjepan), od kojih se svako javlja po dvadeset i pet i/ili više puta, čine 48,97% ukupnog fonda muških osobnih imena. S druge strane, preostala dvojica evanđelista, Luka i Matej, javljaju se vrlo rijetko (svako tek po dva puta), a također valja primijetiti da se Petar pojavljuje svega jedanput. Čak deset imena zabilježeno je svega jedanput, što je nešto više od četvrtine svih imena, a svi ovi podaci potvrđuju ranije spomenutu imensku entropiju.¹⁴ Također se može primijetiti da je deset najučestalijih imena svoju popularnost ravnomjerno zadržalo tijekom cijeloga promatranog razdoblja. S druge strane, dio manje učestalih imena pokazuje promjene u popularnosti. Tako se, primjerice, Alojzije nakon 1795. godine više ne pojavljuje, dok je u slučaju Antuna situacija upravo obrnuta, odnosno to ime postaje popularno tek od 1795. godine (do tada se pojavljuje samo jedanput, 1790. godine). Dio se onih imena koja ne pripadaju ni u skupinu najučestalijih, ali ni najrjeđih u razdoblju od 1793. do 1797. godine ne pojavljuje u zapisima, što znači da je njihova popularnost ograničena na početne i završne godine promatranog razdoblja. Takav je slučaj s imenima Kuzma, Mihovil i Tadija, ali i Toma u nešto drukčijemu vremenskom okviru, odnosno od 1794. do 1798. godine, dok su ostala po učestalosti slična imena kroz cijelo promatrano razdoblje zadržala razmjerno ujednačenu popularnost.

U Luču je župna crkva posvećena sv. Mariji Magdaleni, a u njoj su se nalazila tri oltara, veliki posvećen titularnoj svetici, te dva manja posvećena Blaženoj Djevici Mariji Pomoćnici i svetom Martinu biskupu.¹⁵ S obzirom na to, može se zaključiti da mještani Luča pri davanju imena muškoj djeci nisu vodili računa o mjesnoj svetici zaštitnici, odnosno da nisu pribjegavali »prevođenju« ženskoga imena u muško jer bi u tom slučaju broj dječaka imenom Marijan (ako bi se uzelo u obzir da je riječ o muškoj inačici imena Marija)¹⁶ bio znatno veći od trojice koja su ponijela to ime. Također, ime Martin pojavljuje se samo jedanput, iako je jedan od oltara mjesne crkve bio posvećen tom svecu. Što se tiče običaja da se djeci daju imena onih svetaca čiji se spomendan slavi na sam dan ili neki od dana blizih krštenju djeteta, na osnovi analiziranih podataka ne mogu se iznijeti čvrsti zaključci. Naime, u većini slučajeva nije zamijećena statistički značajnija podudarnost između svećanih spomendana i imena dodijeljenih dječacima a da bi se takav običaj mogao smatrati uobičajenim. No u svega nekoliko slučajeva, a u pravilu je riječ o onim imenima koja su vrlo rijetko zastupljena, ta je podudarnost potpuna. Tako su dvojica od ukupno četvorice Ilija krštena točno na svečev spomendan (20. srpnja), a preostala dvojica s par dana razlike. Od ukupno dvojice Luka, jedan je kršten na spomendan tog sveca (18. listopada), a

¹⁴ Primjerice, Petar Šimunović navodi podatke za Dubrovnik i okolicu te tvrdi da je u 17. stoljeću manje od polovice stanovništva dubrovačke okolice nosilo samo pet različitih imena, a da se sav kršćanski repertoar muških imena u 18. stoljeću sveo na svega četrdesetak imena. Očito je da ni manja mjesta seoskoga tipa u kontinentalnom području, kao što je baranjski Luč, nisu izbjegla toj pojavi. Vidi: Petar ŠIMUNOVIĆ, *nav. dj.*, str. 161.

¹⁵ *Kanonske vizitacije – Baranja (1729.–1810.)*, str. 5, 27, 61, 169; Stjepan SRŠAN, *Baranja 1785. godine*, str. 92.

¹⁶ Antun JARM, *Imena i imendani – obiteljski imenar*, str. 78.

jedan s par dana razlike. Također, oba dječaka koja su ponijela ime Matej bila su krštena sa svega dan-dva razlike u odnosu na svečev spomendan (21. rujna). Ime Natalis uobičajeno je davano dječacima rođenim u vrijeme oko blagdana Božića,¹⁷ a upravo je takav slučaj sa svom četvoricom Natalisa koji su u promatranom razdoblju rođeni u Luču.

Davanje imena dječacima prema imenima očeva zabilježeno je u svega trinaest slučajeva, pa se može reći da nije bilo uobičajeno, ali se ne može izostaviti mogućnost da su roditelji odabirali ime po djedovima ili nekome od starijih predaka.¹⁸ U šezdeset slučajeva dječaci su dobili ime prema imenu krsnoga kuma, što znači da je taj običaj bio nešto rašireniji, ali ne i osobito čest, po čemu se Luč razlikuje od većega dijela drugih južnobananijskih mjesta u kojima su u istom razdoblju djeca obaju spolova u najvećem broju slučajeva dobivala ime prema kumu ili kumi.¹⁹

3. Ženska osobna imena

Od 666 zapisa upisanih od početka 1790. do kraja 1799. godine u matičnu knjigu lučke župe, 323 zapisa odnose se na žensku djecu (što je oko 49%). Sva su imena zapisana u latinskom obliku, a prema učestalosti zastupljena su na sljedeći način: dva su najčešća imena Marija i Magdalena, budući da se pojavljuju svako po trideset i osam puta (odnosno, svako je ime zastupljeno sa 11,76%), Anna se pojavljuje trideset i sedam puta (11,46%), Catharina trideset i tri puta (10,22%), dvadeset i devet puta pojavljuje se Clara (8,99%), Eva dvadeset i sedam puta (8,36%), Helena dvadeset i četiri puta (7,43%), u dvadeset i tri slučaja pojavljuje se Martha (7,12%), Julianna u sedamnaest slučajeva (5,26%), Francisca jedanaest puta (3,41%), Anastasia deset puta (3,10%), Ursula sedam puta (2,17%), Agatha šest puta (1,86%), Anna-Maria pet puta (1,55%), imena Stanislava i Maria-Anna zabilježena su svako po tri puta (zastupljenost svakog imena je 0,93%), Margaretha, Elisabetha i Barbara zastupljene su svaka po dva puta (svako je ime zastupljeno sa po 0,62%), a u po jednom slučaju pojavljuju se Veronica, Theresia, Rosa, Orca, Christina i Caecilia. Neka su od imena napisana različitim inačicama: Anna Maria/Anna-Maria, Catharina/Catarina, Julianna/Juliana, Maria-Anna/Marjana/Marjana.

Imena koja su stanovnici Luča davali svojoj ženskoj djeci također su, kao i u slučaju muških imena, kršćanske provenijencije (imena svetica i mučenica), ali postoji nekoliko osobitosti. Tako je ime Stanislava slavenskog podrijetla, Orca je pokraćeni oblik imena (moguće od Aurora, a to je pretkršćansko ime rimske antičke božice zore),²⁰ a kao pokraćeni oblik imena Rosalia javlja se Rosa. Ta se tri imena pojavljuju rijetko (Orka i

¹⁷ Antun JARM, *Imena i imendani – obiteljski imenar*, Zadar, 1996., str. 86.

¹⁸ Za provjeru ove mogućnosti bilo bi potrebno napraviti sustavnu genealošku analizu.

¹⁹ Primjerice, ovakav je običaj krajem 18. stoljeća postojao u mjestima katoličkih župa Čeminac, Darda, Petlovac i Popovac. DAOs, HR-DAOS-500, 124R, 200RV,660R, 699R.

²⁰ Ime Eleonora također se krati na sličan način, tj. Ora, a Orka se javlja i kao skraćeni oblik germanskog imena Roland. Iako se čini da su te dvije mogućnosti manje vjerojatne od Aurore, koja se uobičajeno prevodi sa Zora, Zorka i sl., ipak se ta tvrdnja ne može neosporno potkrijepiti budući da na osnovi dostupnih podataka nije moguće otkriti izvorni neskrraćeni oblik imena. Antun JARM, *Imena i imendani – obiteljski imenar*, str. 17, 37, 96; James HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, 1991., str. 23–24; *Opći religijski leksikon: A–Ž*, Zagreb, 2002., str. 68.

Roza po jedanput, a Stanislava tri puta). Za ženska imena koja su u lučkoj matičnoj knjizi krštenih, kao i muška, zapisana latinskim jezikom, vrijede iste pretpostavke po pitanju njihove moguće uporabne inačice koje su ranije iznesene za muška imena. O relativno oskudnome imenskom izboru ženskih imena, što je pojava koja je uočena i kod muških imena, svjedoči podatak prema kojem je zabilježeno svega dvadeset i pet različitih imena, a to pokazuje da je imenska entropija bila izrazitija kod ženskih nego kod muških osobnih imena. Ovdje valja uzeti u obzir da se dva od tri najčešća imena, Marija i Ana, ponavljaju i u različitim inačicama povezivanja tih dvaju imena Ana-Marija, Marija-Ana, Marijana, što u određenom smislu dodatno sužava imenski fond. Dva najčešća imena davana djevojčicama su Marija i Magdalena, koja su dana gotovo četvrtini (23,52%) svih djevojčica rođenih u promatranome desetogodišnjem razdoblju. Šest najčešćih ženskih imena (Marija, Magdalena, Ana, Katarina, Klara i Eva), od kojih se svako javlja više od dvadeset i pet puta, čine 62,53% ukupnog fonda ženskih osobnih imena.²¹ Osim toga, šest je imena zabilježeno svega jedanput, što je, kao i kod muških imena, oko četvrtine svih imena. Kao zanimljivost može se izdvojiti da žensko ime Franciska pripada u skupinu relativno popularnijih imena, dok se istodobno Franjo pojavljuje svega jedanput. Za ženska kao i za muška imena može se primijetiti da je deset najučestalijih imena svoju popularnost ravnomjerno zadržalo tijekom cijeloga promatranog razdoblja.²²

Činjenica da su dva najčešća ženska imena Marija i Magdalena pokazuje da su se mještani Luča često i rado opredjeljivali svojim kćerima dati ime po mjesnoj zaštitnici sv. Mariji Magdaleni. Po pitanju običaja da se djevojčicama daju imena svetica ili mučenica čiji se spomendan točno ili otprilike podudara s danom krštenja, mogu se iznijeti slične tvrdnje kao i za muška imena, odnosno, u velikoj većini slučajeva nije u tom smislu zamijećena statistički važnija podudarnost koja bi omogućila iznošenje čvrstih zaključaka. Sličnosti s muškim imenima također postoje i po pitanju davanja imena djevojčicama prema majkama, što je zabilježeno u svega dvanaest slučajeva te se ne može smatrati uobičajenim, ali se i ovdje otvaraju pitanja o mogućnosti davanja imena po nekom od starijih predaka. U šezdeset i jednom slučaju djevojčice su dobile ime prema imenu krsne kume, što, kao i u slučaju imena dječaka, ukazuje na nešto veću raširenost toga običaja, što je ipak još uvijek neznatno u odnosu na ranije spomenute južnobaranjske župe u kojima je taj običaj gotovo pravilo. Jedina je iznimka ime Ana Marija, koje se u toj inačici pojavljuje tri puta, a sva tri puta i kuma je nosila isto ime.

4. Zaključak

Analiza zapisa matične knjige krštenih župe Luč za istoimeno naselje u razdoblju od početka 1790. do kraja 1799. godine dovela je do utvrđivanja fonda osobnih imena koja su potkraj 18. stoljeća bila dodjeljivana novorođenoj djeci prilikom krštenja kao i neke

²¹ Slične je pojave u Dubrovniku i okolici opisao Petar Šimunović navodeći da je u 18. stoljeću sav kršćanski repertoar bio reduciran na dvadesetak ženskih imena te da je u 17. stoljeću više od 60% ženskog pučanstva nosilo samo pet različitih imena. Petar ŠIMUNOVIĆ, *nav. dj.*, str. 161.

²² Ista tvrdnja može se primijetiti za sva ona imena koja se pojavljuju dovoljno puta da bi uopće imalo smisla pratiti moguće promjene u njihovoj popularnosti.

od uobičajenih načina na koje su imena bila odabirana. Zasebno su analizirana muška i ženska osobna imena, ali među njima ni u jednom vidu nisu uočene znatnije razlike, osim što je općenito prisutna imenska entropija nešto izraženija kada su u pitanju ženska imena te što se par ženskih imena (Orka i Roza) pojavljuje u pokraćenom obliku, što nije slučaj ni s jednim muškim imenom. Također, samo je među ženskim imenima zabilježeno jedno slavensko ime (Stanislava). Sva muška i gotovo sva ženska imena kršćanske su provenijencije, a sva su zabilježena u latinskoj inačici te kao takva ne bi mogla poslužiti kao materijal za utvrđivanje etničke pripadnosti njihovih nositelja (koju, međutim, utvrđuju drugi povijesni izvori), niti se na osnovi njih može doći do njihove moguće uporabne inačice. Analiza je također pokazala da su mještani Luča osobito rado svojim kćerima davali imena po svetici čije ime nosi župna crkva sv. Marije Magdalene, jer su to dva najčešća imena koja je ponijela gotovo četvrtina ženske djece, ali i da su dječaci i djevojčice rijetko bili nazivani imenima svojih roditelja. Običaj davanja imena prema krsnim kumovima u Luču nije bio osobito uvriježen, za razliku od naselja u dijelu susjednih južnobaranjskih župa te u tom smislu taj običaj stanovnika Luča predstavlja određenu posebnost.

Tab. 1. Popis i broj muških i ženskih imena iz matične knjige krštenih župne matice Luč u razdoblju od početka 1790. do kraja 1799. godine

Muška osobna imena	Broj
Andreas	33
Paulus	31
Mathias	27
Josephus	26
Jacobus	25
Stephanus	25
Joannes	18
Marcus	17
Georgius	16
Vincentius	13
Nicolaus	11
Thomas	10
Adamus	9
Cosmas	9
Thaddeus	9
Vitalis	9
Antonius	7
Michael	7

Ženska osobna imena	Broj
Maria	38
Magdalena	38
Anna	37
Catharina	33
Clara	29
Eva	27
Helena	24
Martha	23
Julianna	17
Francisca	11
Anastasia	10
Ursula	7
Agatha	6
Anna Maria	5
Stanislava	3
Maria-Anna	3
Margaretha	2
Elisabetha	2

Muška osobna imena	Broj
Philippus	7
Aloysius	5
Elias	4
Natalis	4
Marjanus	3
Lucas	2
Matheus	2
Simon	2
Augustinus	1
Balthasarus	1
Blazius	1
David	1
Emericus	1
Franciscus	1
Ladislaus	1
Laurentius	1
Martinus	1
Petrus	1

Ženska osobna imena	Broj
Barbara	2
Veronica	1
Theresia	1
Rosa	1
Orca	1
Christina	1
Caecilia	1

Summary

PERSONAL NAMES IN THE REGISTERS OF BAPTISMS OF LUČ PARISH AT THE END OF THE EIGHTEENTH CENTURY

Analysis of the baptisms' register in the parish of Luč from the period between 1790 and 1799 revealed that among male and female names there was no significant change or difference, except the fact that name entropy is slightly more expressed among female names, which is generally quite common. Moreover, some female names (Orka and Roza) occur in a shorten form, which is not case with any of the local male names. Similarly, only among female names there was only one of Slavic origin (Stanislava). All the other names are of the Christian origin and written in Latin form. In the analyzed register there are 36 different male names, and the most frequent six (Andrew, Paul, Mathias, Joseph, James/Jacob and Stephen) consist 48,97 % of the entire fond of the used male personal names. Among recorded female names the most frequent were Mary and Magdalen. These two names were given to almost a quarter baptized girls, which reveals that parish saint (St. Mary Magdalen) was quite popular among the local believers. By the same token, female names Anna, Catharine, Clara and Eva, together with two aforementioned, were given to 62,53% of all the recorded baptized girls. It seems that at the end of the eighteen century people of Luč rarely named their children after their predecessors. Similarly, custom of naming children after their godfathers/godmothers was not often, which makes this settlement distinctive regarding the customs of the neighboring parishes in the Southern Baranya.

KEY WORDS: *personal names, register of baptisms, Luč, Southern Baranya, end of the 18th century*

HERMAN BOLLÉ I RESTAURACIJA ŽUPNE (RANIJE PAVLINSKE) CRKVE U REMETAMA NAKON POTRESA 1880. GODINE

Dragan DAMJANOVIĆ, Zagreb

Nakon potresa od 9. studenoga 1880. remetska župna crkva i dvor temeljito su restaurirani 1882. godine prema projektima Hermana Bolléa dijelom u neogotičkom, dijelom u neorenesansnom stilu. Članak rekonstruira kronologiju restauracije te govori o financijskim problemima koji su se javili i pitanju odabira stila.

KLJUČNE RIJEČI: *Herman Bollé, Remete, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, historicizam, restauracija spomenika, neogotika, neorenesansa*

Uvod

Iako je nekadašnja pavlinska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama jedan od najvažnijih arhitektonskih spomenika okolice Zagreba, njezina je novija povijest slabo poznata, osobito intervencije na arhitektonskoj sanaciji te opremanju nakon potresa 1880. godine.

Jednobrodna jednotoranjska građevina poligonalnog svetišta, podignuta, kako novija arheološka istraživanja pokazuju, po svoj prilici u 14. stoljeću, a tijekom 17. i 18. stoljeća u više navrata temeljito pregrađena, nakon ukinuća pavlinskog reda 1786. postala je najprije filijalna kapela župe sv. Šimuna u Markuševcu, a nakon što je 1810. remetsko vlastelinstvo došlo u posjed zagrebačkih nadbiskupa, utemeljena je, dvije godine poslije, remetska župa. Odmah potom nadbiskup Maksimilijan Vrhovac poduzima prvu opsežniju restauraciju crkve koja je zahvatila ponajprije unutrašnju opremu i oslik.¹ Ona, međutim, neće biti ni približno tako sveobuhvatna kao restauracija izvedena 1880-ih godina.

¹ O remetskoj crkvi više u: Janko BARLE, *Remete. Povijesni podaci o samostanu, crkvi i župi*, Zagreb, Tisak i naklada Marka Milesunića, 1914.; Kamil DOČKAL, *Samostan bl. Djevice Marije u Remetama*, tiskopis, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. XVI 296 (3) (o intervencijama na crkvi nakon ukinuća pavlina na str. 692–695). Marijana SCHNEIDER, »Likovna dokumentacija građevne povijesti Remeta«, *Iz Starog i Novog Zagreba*, III., Zagreb, 1963., str. 85–105; Zorislav HORVAT, »Srednjovjekovna arhitektura pavlinskih samostana u Hrvatskoj«, *Kultura pavlina u Hrvatskoj*, Zagreb, Globus, Muzej za umjetnost i obrt,

Restauracija remetske crkve pripada, naime, skupini najopsežnijih restauracijskih zahvata izvedenih nakon potresa ne samo u opusu arhitekta koji ju je projektirao, Hermana Bolléa, već i uopće. Usprkos tome nije dosad podrobnije obrađena u literaturi koja govori o povijesti remetske crkve, pa ni u najvažnijim sintezama o toj građevini i pavlinskom samostanu Janka Barlèa i Kamila Dočkala.² Izvori sačuvani u raznim fondovima Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu, te vijesti u onodobnom zagrebačkom tisku, omogućuju, međutim, dosta preciznu rekonstrukciju događaja vezanih za radove u Remetama 1880-ih godina, a istodobno otkrivaju i cijeli niz problema koji su se javili pri obnovama sakralnih i javnih građevina u Zagrebu i okolici nakon potresa.

Stradanje remetske crkve i samostana u potresu 1880. godine

Remetska crkva i župni dvor pripadaju skupini građevina koje su najviše stradale u potresu 9. studenoga 1880. Velike štete izazvalo je osobito urušavanje svoda u glavnom brodu koji je uništio ili jako oštetio velik dio opreme crkve: oltare, klupe i propovjedaonicu te orgulje na koru. Na bočnoj kapeli svetog Maksimilijana, koja se nalazila s južne strane broda, ostao je pak stajati svod, no zidovi su jako popucali.³ I crkveno pročelje bilo je dosta oštećeno, zabat se urušio, a zvonik između crkve i župnog dvora raspuknuo se na sve četiri strane.⁴ Župni dvor, bivši samostan, bio je pak tako oštećen (»Dimnjaci su se srušili, stiene popucale, rupe nastale u krovu, a strop mjestimice probušen. Stvari župnikove, koje nisu jur propale, izložene su kiši i vjetru.«) da je tadašnji remetski župnik Matija Pavlec (službovao u Remetama 1860. – 1890.) morao noćiti u vinogradarskoj kući koju mu je dala na korištenje jedna župljanka.⁵ U crkvi se u trenutku potresa nije nalazio nitko, tako da nije bilo stradalih, no jedan je seljak svjedočio događaju iz neposredne blizine. Tvrdio

1889., str. 95–109 (100); Đurđica CVITANOVIĆ, »Arhitektura pavlinskog reda u baroknom razdoblju«, *Kultura pavlina u Hrvatskoj*, Zagreb, Globus, Muzej za umjetnost i obrt, 1989., str. 111–125 (113); Milan KRUHEK, »Povijesno topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj«, *Kultura pavlina u Hrvatskoj*, 1989., Globus, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, str. 67–94 (79). Izvrsnu povijesnoumjetničku sintezu povijesti crkve i samostana donosi diplomski rad Ive MEŠTROVIĆ, *Povijest pavlinske crkve u Remetama i zidne slike Ivana Krstitelja Rangera u njoj*, diplomski rad, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2011. Arheološki nalazi koji bacaju novo svjetlo na pitanje starosti crkve publicirani su u: Boris MAŠIĆ, Tajana PLEŠE, »O dijelu numizmatičkih nalaza otkrivenih uz crkvu Blažene Djevice Marije u Remetama«, *Numizmatičke vijesti*, Zagreb, br. 61., 2008., str. 223–230; Boris MAŠIĆ, Tajana PLEŠE, »O skupnom nalazu zlatnoga novca uz crkvu Blažene Djevice Marije u Remetama«, *Opuscula archaeologica*, 33, Zagreb, 2009. [2010], str. 207–219. (o pitanjima datiranja gradnje crkve na str. 209–211).

² Isto, str. 37–39; DOČKAL, *nav. dj.*, str. 695–697.

³ Nadbiskupski arhiv Zagreb (dalje NAZ), Nadbiskupski duhovni stol (dalje NDS), dosje br. 1768–1888., Odluka Podžupanije zagrebačke br. 625–1881., Zagreb, 12. 2. 1881.; O oštećenjima u potresu i u: DOČKAL, *nav. dj.*, str. 696; Josip TORBAR, »Izvjješće o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880.«, *Djela JAZU*, Knjiga I., Zagreb, 1882., str. 32–33; Max HANTKEN VON PRUDNIK, »Das Erdbeben von Agram im Jahre 1880.«, *Bericht an das K. ung. Ministerium für Ackerbau, Industrie und Handel*, Budimpešta, 1882., str. 61–63; Franz WÄHNER, »Das Erdbeben von Agram am 9. November 1880.«, *Aus dem LXXXVIII. Bande der Sitzungsber. der kais. Akademie der Wissenschaften*, I. Abth., Wien, Aus der kaiserlich – königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1883., str. 47–49.

⁴ SCHNEIDER, 1963., str. 102; Ante STANTIĆ, »Kratak pregled povijesti remetske crkve i samostana«, *Kaj*, br. 3–5, 1977., str. 85–104. (98). Slično i u: »Potres od 9. studenoga 1880.«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 258., 10. 11. 1880., str. 2–3.

⁵ »Remete«, 10. studenoga, *Obzor*, Zagreb, br. 260., 12. 11. 1880., str. 2.

Ivan Standl, Glavno pročelje remetske župne crkve i dvora nakon potresa od 9. studenoga 1880.; Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, inv. br.: 12620; neg.: II-9974

je kako je potres bio tako snažan da nije mogao ostati stajati na nogama, te da se poslije urušavanja svoda digla prašina koja se sat vremena nije uspjela do kraja slegnuti.⁶

Pod dojmom jačine potresa i raznih glasina dio zagrebačkih novina donio je vijesti kako je remetska crkva toliko oštećena da joj nema spasa (»Liepe crkve Majke Božje Remetske neima više. Jučerašnji jutarnji potres uništi ju.«).⁷ Pisalo je kako će se morati ukloniti njezini ostatci,⁸ da su orgulje pale s kora na tlo i zdrobile se,⁹ da Zagrepčani više nikada neće imati prilike odlaziti u tu građevinu na tradicionalna hodočašća,¹⁰ a svi su odreda žalili za lijepim freskama na svodu crkve koje su se zdrobile pri urušavanju.¹¹

⁶ »Zagrebačke crtice«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 286., 14. 12. 1880., str. 3.

⁷ »Remete«, 10. studenoga, *Obzor*, Zagreb, br. 260., 12. 11. 1880., str. 2.

⁸ »Potres i opet potres«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 260., 12. 11. 1880., str. 1–2 (2).

⁹ »Potres od 9. studenoga 1880.«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 258., 10. 11. 1880., str. 2–3.

¹⁰ »Erdbeben«, *Agramer Zeitung*, Zagreb, Nr. 261., 13. 11. 1880., str. 2–3.

¹¹ »Erdbeben«, *Agramer Zeitung*, Zagreb, Nr. 261., 13. 11. 1880., str. 2–3; »Remete«, 10. studenoga, *Obzor*, Zagreb, br. 260., 12. 11. 1880., str. 2.

Ivan Standl, Začelje župne crkve i dvora u Remetama nakon potresa od 9. studenoga 1880.; Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, inv. br.: 16564; neg.-

Vrlo brzo se pokazalo da se djelomično ipak radilo o pretjerivanju. Crkva je, kako je dijelom i spomenuto, doista bila jako oštećena, no zidovi su se dobro držali, orgulje su bile oštećene, no stajale su na koru, a samo svetište s oltarom Majke Božje ostalo je gotovo neoštećeno.¹² Stoga je i crkva, koja je isprva bila zatvorena, a misa se služila na otvorenom,¹³ vrlo brzo postala ponovno dostupna znatiželjnicima koji su u nju počeli svraćati u sve većem broju, osobito nakon što je fotograf Ivan Standl, angažiran tjedan dana nakon potresa na izradi fotodokumentacije stradalih građevina u Zagrebu i okolici,¹⁴ izradio niz fotografija remetske crkve koje su potom krajem 1880. bile objavljene u zagrebačkom Viencu.¹⁵ Urušena crkva postala je, naime, svojevrsna atrakcija – građani se vikendom kolima vozili do Remeta i hodali po njezinoj uništenoj unutrašnjosti.¹⁶ Osobito je velik broj znatiželjnika obilazio ruševine crkve i dvora na tradicionalni dan proštenja Zagrepčana u

¹² »Erdbeben«, *Agramer Zeitung*, Zagreb, Nr. 261., 13. 11. 1880., str. 2–3.

¹³ »Erdbeben«, *Agamer Zeitung*, Zagreb, Nr. 265., 17. 11. 1880., str. 1–2.

¹⁴ »Erdbeben«, *Agramer Zeitung*, Zagreb, Nr. 264., 16. 11. 1880., str. 1–2; »Fotografije potresom oštećenih zgrada«, *Obzor*, br. 265., 18. 11. 1880., str. 2.

¹⁵ »Samostan i crkva remetska poslije potresa; Po fotografiji I. Standla«, *Vienac*, Zagreb, br. 52., 25. 12. 1880., str. 848; »Nutrina remetske crkve poslije potresa; Po fotografiji I. Standla«, *isto*, str. 849.

¹⁶ »Zagrebačke crtice«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 286., 14. 12. 1880., str. 3.

Ivan Standl, Unutrašnjost župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije nakon potresa 9. 11. 1880., pogled prema koru; Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, inv. br.: 16565; neg.: II-16256

Remetama, drugi dan Uskrsa 1881.¹⁷ Obilazak neosiguranih ruševina, kao i činjenica da je župnik Matija Pavlec tom prilikom namjestio provizorni oltar ispod očuvanoga kora u unutrašnjosti crkve, izazvao je negodovanje dijela zagrebačkog tiska, koji je upozoravao na opasnost od urušavanja ostataka građevine na hodočasnike.¹⁸ Kako se upravo toga ljeta urušio na vjernike svod u crkvi u Bistrici kod Bleda u Sloveniji, inzistiranje na zatvaranju ruševina remetske crkve za posjetitelje još više se intenziviralo.¹⁹

Čini se da je tisak i u ovom slučaju pretjerivao budući da je već pri očevidima s početka 1881. utvrđeno da su ostatci crkve dosta stabilni. Nakon što se zemlja prestala učestalo tresti, Podžupanija zagrebačka, koja je u okolici Zagreba nadzirala obnovu sakralnih i javnih građevina stradalih u potresu 1880. godine, oformila je, naime, u siječnju 1881., povjerenstvo koje je trebalo pregledati njihovo stanje i utvrditi stupanj oštećenja.²⁰ Remetska crkva pregledana je 17. siječnja te je tom prilikom službeno ustanovljeno da oštećenja nisu prevelika, odnosno da se ipak neće morati rušiti niti crkva niti župni dvor.²¹ Utvrđeno je da

¹⁷ »Zagrebačke crctice«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 88., 19. 4. 1881., str. 3.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ »Župna crkva u Remetah«, *Obzor*, Zagreb, br. 190., 18. 8. 1881., str. 2.

²⁰ »Zagreb«, *Katolički list*, Zagreb, br. 4., 27. 1. 1881., str. 31, »O crkvah, s potresa postradalih«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 22., 28. 1. 1881., str. 2.

²¹ *Isto*. Slično i u: NAZ, NDS, dosje br. 1768–1888., Odluka Podžupanije zagrebačke br. 625–1881., Zagreb,

Trijumfalni luk i svetište remetske crkve oko 1938. godine; Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, inv. br.: 866; neg.: /

su bočni zidovi dosta čvrsti, te kako se na njima dobro drži krov, pa da je crkvu potrebno samo očistiti, ograditi daskama svetište i kapelu, na kojima su još uvijek stajali oštećeni svodovi, te je tako osposobiti za bogoslužje.²²

Popravicima se odmah potom i pristupilo – očišćen je šut svoda koji se urušio u brod crkve, a jedini dio svoda koji je u brodu ostao stajati, iznad kora u ulaznom dijelu crkve, uklonjen je kako ne bi došlo i do njegova urušavanja i uništenja kora i orgulja. Radovi na podbočivanju ostataka svodova u crkvi već su bili znatno uznapredovali i s cjelovitom restauracijom zasigurno bi se tada započelo da 3. veljače 1881. nije jak potres ponovno pogodio same Remete (u Zagrebu se jedva osjetio), kojom prilikom su crkva, a osobito župni dvor bili dodatno oštećeni. Dio župnog dvora koji se sa sjeverne strane naslanjao na crkvu tako se nagnuo da se činilo kako će povući sa sobom i sjeverni zid svetišta crkve.²³ Pukotine na zidovima župnoga dvora koje su dotad bile široke jedva 10 centimetara, sada su se pak raširile na pola metra, pa se čovjek mogao jednostavno uvući kroz njih u unutrašnjost zgrade.²⁴ Jači se potresi nakon veljače 1881. nisu više dogodili u Remetama, no težina oštećenja bivšega samostanskog kompleksa, nedostatak novca i neizvjesnost što donosi budućnost odgodit će radove na obnovi sve do sredine 1882. godine.

Kronologija restauracije remetske crkve 1881.–1882. godine

Obnovu remetske crkve i župnoga dvora, kao patron, odnosno posjednik dobara u mjestu, većim je dijelom trebao financirati zagrebački nadbiskup. Pri spomenutom povjerenstvenom pregledu oštećenosti građevina u Remetama u siječnju 1881. bilo je stoga utvrđeno da je Nadbiskupija zagrebačka dužna u roku od dva mjeseca sastaviti projekt za restauraciju.²⁵ Potres iz veljače iste godine odgodio je, međutim, sastavljanje operata sve do svibnja, kada su se ravnatelj nadbiskupskih dobara Ljudevit Botka i remetski župnik Matija Pavlec sastali s remetskim župljanima. Prema Botkinu dopisu tom su prilikom župljani izjavili kako nemaju stoke za ručne i vozne radove, niti gotova novca te da mole nadbiskupa da on snosi sve troškove restauracije, a ako nije u mogućnosti to učiniti, da ukine remetsku župu i njezino područje pripoji susjednim župama: selo Gračani Šestinama, sela Gornji i Donji Bukovec Markuševcu, a ostatak župi sv. Petra u Vlaškoj ulici u Zagrebu.²⁶ Je li to pismo u većoj mjeri odražavalo stav organa Nadbiskupije zagrebačke ili su remetski župljani vrlo brzo nakon sastanka s Botkom promijenili svoje stavove, teško je reći, sigurno je samo kako već u srpnju 1881. Remećani šalju dopis Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade kojim prosvjeduju protiv inicijative za ukidanjem njihove župe te što obnova crkve

12. 2. 1881.

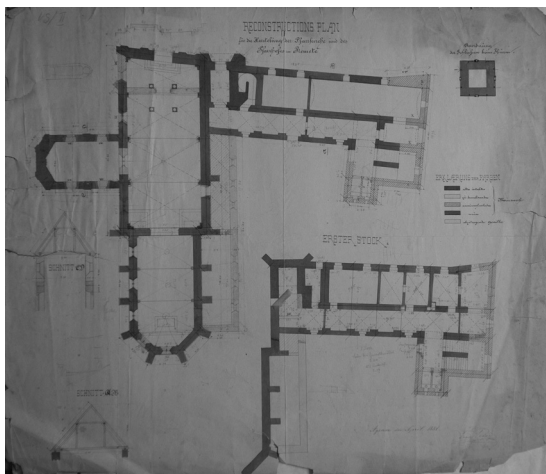
²² NAZ, NDS, dosje br. 1768–1888., Odluka Podžupanije zagrebačke br. 625–1881., Zagreb, 12. 2. 1881.; DOČKAL, *nav. dj.*, 695.

²³ »O popravcima na remetskoj crkvi«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 29., 7. 2. 1881., str. 2–3.

²⁴ *Isto.*

²⁵ NAZ, NDS, dosje br. 1768–1888., Odluka Podžupanije zagrebačke br. 625–1881., Zagreb, 12. 2. 1881.

²⁶ NAZ, Prezidijski spisi (dalje PS), dosje br. 89–1883., Ravnateljstvo nadbiskupskih dobara (ravnatelj Ljudevit Botka) nadbiskupu Mihaloviću, Zagreb, 20. 5. 1881.; *isto*, Nadbiskup Mihalović Zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu (dalje ZVBiN-u), PS br. 56–1882., Zagreb, 11. 4. 1882.

Franjo Poicy, Tlocrt župne crkve i dvora u Remetama 1881. s naznakama koji će se dijelovi restaurirati, a koji rušiti. Jasno se vidi kako se u tom trenutku razmišljalo i o očuvanju kapele sv. Maksimijana; NAZ, Zbirka građevnih nacрта, sign. II-51

još nije započela, zbog čega, istaknuli su, propadaju sačuvani spomenici prošlosti.²⁷ Dopis je odmah potom proslijeđen nadbiskupu Josipu Mihaloviću, međutim, sve do početka travnja 1882. ništa nije učinjeno da bi se crkva popravila.

Ključan problem koji je doveo do odgađanja radova na obnovi remetske crkve predstavljalo je namicanje potrebnih sredstava. Naime, kako je vrlo velik broj crkava stradao u potresu i u samom Zagrebu i u okolici, osigurati sva potrebna sredstva, osobito privatnim patronima posjednicima vlastelinstava na čijem su se području nalazile te građevine, nije bilo moguće.²⁸ Remetska crkva nalazila se, kako je i spomenuto, na posjedu zagrebačkoga nadbiskupa, koji je bio obvezan popraviti cijeli niz građevina u samom Zagrebu i okolici. Prioritet je, dakako, dan radovima na sanaciji objekata u Zagrebu – nadbiskupskog dvora, u kojem se nakon potresa nije isprva moglo stanovati, te katedrale i sjemeništa. Od sakralnih građevina u okolici grada popravljene su pak 1881.–1882. crkve u Miholcu, Konjščini, Vugrovcu i Čučerju.²⁹ Ukupne je troškove popravaka građevina stradalih u potresu, koje je morao pokriti Nadbiskupski duhovni stol, sam nadbiskup procjenjivao na 150.000 for.³⁰ Cijena obnove samo remetske crkve iznosila je pak nešto više od 28.000 forinti,³¹ dakle gotovo petinu iznosa, što je doista bio velik novac. Radilo se o u osnovi najvećem izdatku Nadbiskupskoga duhovnog stola za obnovu sakralnih građevina u zagrebačkoj okolici na-

²⁷ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Župljani župe remetske Kralj. Zemaljskoj vladi, Pr. br. 200–1881., Remete, 23. 7. 1881.

²⁸ »Pomoć crkvama«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 266., 19. 11. 1880., str. 2.

²⁹ Zbog čega su upravo te građevine predstavljale prioritet, nije do kraja jasno. Podatak preuzet iz: NAZ, PS, dosje br. 89 – 1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, PS br. 56–1882., Zagreb, 11. 4. 1882.

³⁰ NAZ, Stolni kaptol (dalje SK), Kut. br. CLXIII, dosje br. 186, nadbiskup Josip Mihalović SK-u, br. pr. 23., Zagreb, 18. 2. 1881.

³¹ B., »Remetska crkva i župa«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 103., 5. 5. 1882., str. 4; Hantken ih je procjenjivao i na znatno veći iznos od 38.000 for., od kojih je 30.000 otpadalo na crkvu, a 8.000 na župni dvor. HANTKEN VON PRUDNIK, 1882., str. 63.

kon potresa (sljedeći najveći iznos koji je tom prilikom potrošen odnosio se na restauraciju crkve u Čučerju, koja je plaćena samo 10.000 forinti).³²

Odgadanje radova dovelo je ubrzo do sukoba Podžupanije zagrebačke i remetskih župljana s nadbiskupom pa je pitanje obnove remetske crkve na kraju dospjelo i na Hrvatski sabor. Podžupanija je, naime, poslala početkom travnja 1882. nadbiskupu dopis s upitom što je učinjeno na obnovi remetske crkve, s napomenom da su prisiljeni i druge patrone podsjećati na njihovu dužnost, pa da su stoga slično morali učiniti i s nadbiskupijom.³³ Dopis je izuzetno uvrijedio nadbiskupa, koji je poduži odgovor uputio Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade. Tvrdio je kako je, osim velikih troškova koje je nadbiskupija imala nakon potresa u obnovi crkava i drugih zdanja, odgodu radova na remetskoj crkvi uvjetovao i nedostatak građevnog materijala zbog brojnih radova na popravcima privatnih i javnih građevina, zatim da su se u Remetama dosta dugo osjećali potresi, da tamošnji župljani imaju u blizini crkve u Šestinama i Markuševcu pa im »niti sada ne manjka duševne okriepe«, te da nema govora o opasnosti od urušavanja ostataka crkve na vjernike jer je remetski župnik izradio poseban oratorij u kojem održava mise, a na kraju je ponovno ustvrdio kako je većina župljana za ukinuće župe.

Iz pisma je očito da je nadbiskup bio za obnovu crkve u smanjenom obliku, jer je smatrao da tako veliku građevinu župljani ne bi mogli sami uzdržavati, a i bojao se da će nadbiskupija u cijelosti morati snositi troškove restauracije. Rješenja, međutim, nije nametao, već je predložio da se svi postojeći nesporedni riješe utemeljenjem povjerenstva koje je trebalo ispitati želje župljana s obzirom na sudbinu i župe i crkve.³⁴

Povjerenstvo je Zemaljska vlada utemeljila već sredinom travnja 1882. Na čelu mu se nalazio Vladin tajnik Ljudevit pl. Hervoić, dok su članovi bili: Viktor pl. Uzorinec (od strane podžupanije), zatim župnik remetski Matija Pavlec, arhitekt Herman Bollé, predstavnici remetskih župljana te od strane nadbiskupije ravnatelj nadbiskupskih dobara Botka i kanonik Franjo Budicki.³⁵

Upravo uoči očevida koji je održan 3. svibnja 1882., pitanje remetske župe i crkve dospjelo je i na Hrvatski sabor. Zastupnik Pisačić pitao je, naime, na sjednici krajem travnja tadašnjeg predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Ivana Vončinu je li istina da nadbiskup namjerava ukinuti remetsku župu te je li istina da nadbiskupija ne izvršava svoje patronatske dužnosti prema tome mjestu.³⁶ Povlačenje tog pitanja u Saboru treba promatrati ponajprije u kontekstu odnosa tadašnje hrvatske opozicije prema nadbiskupu Mihaloviću, koji je optuživan da je predstavnik promađarske politike te da je potpuno nezainteresiran za poboljšanje položaja hrvatskog naroda. Svaku priliku za napad na nadbiskupa opozicija je spremno iskorištavala, pa tako i odgađanje restauracije remetske crkve koje se smatralo pokušajem izbjegavanja patronatskih dužnosti.

³² NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, PS br. 56–1882., Zagreb, 11. 4. 1882.

³³ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Veliki župan Zagrebačke podžupanije Ivan Vardijan nadbiskupu Josipu Mihaloviću, br. 4117, Zagreb, 2. 4. 1882.

³⁴ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, PS br. 56–1882., Zagreb, 11. 4. 1882..

³⁵ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., ZVBiN Nadbiskupu Mihaloviću, br. 3926, Zagreb, 13. 4. 1882.; Pr. br. 59–1882.; NAZ, SK, dosje br. 344–1882., Podžupanija zagrebačka Općinskom poglavarstvu u Sesvetama, br. 4579–1882, Zagreb, 27. 4. 1882.

³⁶ »Hrvatski sabor«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 93., 24. 4. 1882., str. 2–3.

Vončina je istom prilikom na sjednici Sabora porekao sve Pisačićeve insinuacije, a ubrzo potom službene Narodne novine objavile su opširan osvrt na okolnosti restauracije remetske crkve, koji je u osnovnim crtama pratio spomenuti nadbiskupov dopis Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade iz travnja 1882., pa je nesumnjivo i napisan u krugovima same nadbiskupije.³⁷

Nekoliko dana kasnije, početkom svibnja 1882., kako je bilo i planirano, spomenuto je povjerenstvo pregledalo remetsku crkvu, župni dvor, sastalo se s mještanima te konačno razriješilo sve nedoumice koje su se protezale kroz proteklih godinu i pol dana. Župljani su odbili ukinuće župe, obvezali su se sudjelovati u voznim i ručnim radovima pri obnovi u naravi ili novcu, a Bollé je ustanovio kako se i župni dvor i crkva mogu gotovo u cijelosti popraviti. Jedini nesporazum koji je tom prilikom izronio odnosio se na protivljenje župljana iz sela Gračana, koji su zahtijevali da se obnovi i njihova kapela, a ne samo župna crkva, zajedničkim prinosom svih župljana.³⁸

Bollé je odmah potom angažiran na izradi novih projekata za restauraciju, te su u srpnju 1882. konačno započeli radovi na obnovi crkve i župnog dvora u Remetama.³⁹ Radove je izvodio Johann (Ivan) Flaschke,⁴⁰ dok je nadzor nad obnovom imao sâm Bollé.⁴¹ Do početka rujna radovi na popravcima župnoga dvora već su bili uvelike završeni,⁴² a do kraja 1882. i crkva je bila u cijelosti restaurirana.⁴³

Ubrzo po završetku radova pokazalo se da su strahovanja nadbiskupa Mihalovića kako će morati pokriti sve troškove restauracije remetske crkve i dvora, odnosno da župljani neće biti u mogućnosti pomoći ni u gotovu novcu niti u vidu voznih i ručnih radova, bila opravdana. Župljani su, naime, morali prema tadašnjim zakonima izvoditi pri restauraciji spomenute vozne i ručne radove,⁴⁴ no čini se kako se nisu dogovorili s poduzetnikom Flaschkijem da ih sami izvode, pa su ih morali naposljetku platiti u gotovu novcu, što im je predstavljalo prevelik financijski teret.⁴⁵ Mjesto je bilo dužno dati ukupno 2.048 forinti, no poduzetnik je, očito u strahu da neće moći nikada naplatiti svoja potraživanja, smanjio naposljetku iznos na 1.500 for.⁴⁶ Niti tako smanjen iznos župljani sami nisu bili sposobni

---

³⁷ Potpisan je s B., pa je moguće da ga je napisao i sam Bollé. B., »Remetska crkva i župa«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 103., 5. 5. 1882., str. 4.

³⁸ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., ZVBiN nadbiskupu Mihaloviću, br. 4542, Zagreb, 10. 5. 1882.

³⁹ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, Gradec, pr. br. 142., 29. 7. 1882. Slično i u: NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Podžupanija zagrebačka (Veliki župan Ivan Vardian) nadbiskupu Mihaloviću, br. 1875., Zagreb, 20. 2. 1883.

⁴⁰ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, Gradec, pr. br. 142., 29. 7. 1882. Flaschke je gotovo istodobno izvodio radove, također prema Bolléovim projektima, na restauraciji župne crkve u Dubrancu u Turopolju. Janko BARLE, *Povijest turopoljskih župa*, Zagreb, Tisak Antuna Scholza, 1911., str. 31.

⁴¹ NAZ, SK, Kut. br. CLXX, dosje br. 327–1887. Fr. Matković i Fr. Budicki SK-u, Zagreb, 28. 6. 1886.

⁴² »Crkva remetska«, *Pozor*, Zagreb, br. 203., 5. 9. 1882., str. 3.

⁴³ Sudeći prema Izvješću o radu Podžupanije zagrebačke za 1882. godinu: »Izvješće kr. podžupanije zagrebačke o njezinu djelovanju g. 1882.«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 104., 7. 5. 1883., str. 2–3. Doslovno se kaže da je dovršena: »rekonstrukcija župne crkve remetske«.

⁴⁴ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, Gradec, pr. br. 142., 29. 7. 1882.

⁴⁵ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Podžupanija zagrebačka (Veliki župan Ivan Vardian) nadbiskupu Mihaloviću, br. 1875, Zagreb, 20. 2. 1883.

⁴⁶ NAZ, SK, Kut. br. CLXV, dosje br. 225., providnik Holjac SK-u, Zagreb, 31. 3. 1883.

Herman Bollé, Projekt za restauraciju glavnog pročelja remetske župne crkve, 1882.; NAZ, Zbirka građevnih nacрта, sign. II-51

u kratko vrijeme pokriti, pa je novac posuđen od Zemaljske vlade,⁴⁷ te je u idućih nekoliko godina raspisivanjem poreza na župljane vraćan vladi sa 6% kamata.⁴⁸

Od ukupnih troškova obnove od 28.000 forinti, sam je nadbiskup naposljetku donirao, prema Janku Barleu, znatnih 17.000,⁴⁹ čime je doista izdašno ispunio svoje patronatske obveze prema župi.

Stilsko rješenje restauracije remetske crkve

Kako je u uvodu već napomenuto, radovi na restauraciji remetske crkve predstavljaju važno ostvarenje karijere Hermana Bolléa. Povjerenje projekata za restauraciju upravo njemu posve je razumljivo budući da je Bollé u siječnju 1880. postao glavni arhitekt Nadbiskupije zagrebačke kojemu su povjereni gotovo svi veći poslovi na izgradnji novih i restauraciji starih sakralnih građevina, a katkada i župnih, kanoničkih i prebendarskih dvorova.⁵⁰

⁴⁷ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Prijepis broja 3653–1883., Veliki župan Ivan Vardian ZVBiN-u, Zagreb, 5. 4. 1883.

⁴⁸ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Prijepis broja 3653–1883., Veliki župan Ivan Vardian ZVBiN-u, Zagreb, 5. 4. 1883.; NAZ, NDS, dosje br. 1768–1888., Matija Pavlec NDS-u, Remete, 8. 6. 1888.

⁴⁹ BARLE, 1914., str. 38.

⁵⁰ O Bolléovu položaju u institucijama Nadbiskupije zagrebačke i stolnog Kaptola više u: Dragan DAMJANOVIĆ, »Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine«, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, br. 34., Zagreb, 2010., str. 131–148.

Unutrašnjost remetske crkve, današnje stanje; fot. D. Damjanović, 11. 9. 2010.

Bočno pročelje remetske crkve, današnje stanje; fot. D. Damjanović, 11. 9. 2010.

Prvotne projekte za restauraciju remetske crkve i župnog dvora nakon potresa, izvedene nesumnjivo već 1881., nije izradio Bollé, već graditelj Franjo Poicy (Poici) za Ravnateljstvo nadbiskupskih dobara. Tek nakon komisijskog pregleda građevine u svibnju 1882., Bollé preuzima projektiranje obnove u svoje ruke.⁵¹ Iako je Bollé zasigurno dijelom slijedio smjernice koje je Poicy zadao, autorstvo stilskih intervencija pri obnovi crkve 1882., a većim dijelom i konačno prostorno rješenje crkve i dvora, pripada Bolléu. Osim što izvori potvrđuju kako je nove projekte za restauraciju Bollé predao u srpnju 1882.,⁵² i u Bolléovoj biografiji, napisanoj u vrijeme nedugo nakon izvedenih radova, Remete su redovito ističane kao njegovo važno i uspješno djelo (tako npr. u dopisu Khuena Hédervaryja Franji Josipu I. u kojem se moli dodjela Bolléu naslova građevnog savjetnika).⁵³

⁵¹ Ime graditelja koji je prvi sastavio projekt nije dovoljno čitko. NAZ, PS, dosje br. 89–1883., ZVBiN nadbiskupu Mihaloviću, br. 4542, Zagreb, 10. 5. 1882.

⁵² NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, Gradec, pr. br. 142., 29. 7. 1882.

⁵³ Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond br. 77, mikrofilm br. Z-2397, Kraljevski ministar Hrv.-slav.-dalm. u Budimpešti, Kutija br. 117., opći spisi za 1890., dosje br. 970–1890., dopis bana Khuena Hédervaryja Franji Josipu, br. 2076. Pr., Zagreb, 22. 6. 1890.

Od trenutka kada je krajem 1880. postalo jasno da je remetsku crkvu moguće obnoviti, osnovno je pitanje bilo hoće li se obnavljati samo svetište ili građevina u cjelini. U početku se mislilo kako će biti moguće sačuvati samo svetište.⁵⁴ Kada se početkom 1881. shvatilo da ni ostali dijelovi remetske crkve nisu previše oštećeni, postavilo se pitanje je li s obzirom na veličinu župe potrebno obnavljati cijelu građevinu. U strahu od velikih troškova restauracije nadbiskup Mihalović je naime, kako je dijelom i rečeno, bio pristaša teze da se ipak pristupi samo obnovi svetišta, odnosno da se ostatak građevine ukloni, što jasno pokazuje činjenica da je i u pismu Zemaljskoj vladi naglasio da treba »točno proučiti, da li je od potrebe, da se u sadanjoj svojoj veličini uzpostavi crkva ili bi dovoljno bilo, da se od sadanjega svetišta u gotičkom slogu podigne područna kapelica«,⁵⁵ te da je odmah potom kanoniku Franji Budickom, predstavniku nadbiskupije u povjerenstvu koje je u svibnju 1882. ispitivalo stanje crkve, odredio da pažljivo ispita treba li se cijela crkva restaurirati ili samo svetište.⁵⁶ Tek kada se pitanje obnove potegnulo na Hrvatskom saboru, promijenio je stav i istaknuo kako nipošto ne bi dopustio rušenje crkve, već bi: »odstraniv kasnije prizidane dielove, koji nisu u suglasju s njenim prvobitnim liepim gotičkim slogom, – dao ju liepo prema graditeljskoj umjetnosti u starodrevni njezin crkveni stil i ljepotu staviti, te bi i nadalje ostala ta stara hrvatska historička uspomena, – a Zagrepčanom omiljelo mjesto proštenja«. ⁵⁷

Na tragu citiranih nadbiskupovih riječi su i istodobni Bolléovi zaključci nastali pri komisijskom pregledu građevine u svibnju 1882. On je, naime, potvrdio da se i crkva i dvor mogu gotovo u cijelosti popraviti, samo da bi se trebao ukloniti najviši kat župnoga dvora, odnosno bivšega samostana, te krilo dvora/samostana prislonjeno uz crkvu sa sjeverne strane svetišta jer je ocijenjeno kao suvišno i previše oštećeno, kao i hodnik, koji se na njega nadovezivao.⁵⁸

Dvor naposljetku ipak neće biti tako temeljito pregrađen kako je Bollé predlagao. Drugi kat zgrade ipak nije skinut, a dijelom je sačuvano i krilo dvora prislonjeno sa sjeverne strane svetišta – samo su uklonjene dvije gornje etaže i otvoren je time pogled na gornje dijelova zidova svetišta i broda crkve.⁵⁹

Dok u stilsko rješenje stambenoga dijela kompleksa Bollé pri obnovi 1882. uopće nije intervenirao, pročelja crkve, a donekle i tornja, nešto je ipak znatnije preoblikovao, iako ne u onolikoj mjeri koliko je to zasigurno priželjkivao.

U to je vrijeme bilo dobro poznato da je remetska župna crkva srednjovjekovna gotička građevina te da ju je podigao red pavlina. Stoga je osnovni motiv radova osim sanacije šteta od potresa predstavljalo uklanjanje kasnijih dodataka građevini (ponajprije baroknih)

⁵⁴ »Potres od 9. o. mj.«, *Katolički list*, Zagreb, br. 48., 25. 11. 1880., str. 387–388.

⁵⁵ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović ZVBiN-u, PS br. 56–1882., Zagreb, 11. 4. 1882..

⁵⁶ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., Nadbiskup Mihalović kanoniku Budickom, Pr. br. 59, Zagreb, 15. 4. 1882.

⁵⁷ B., »Remetska crkva i župa«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 103., 5. 5. 1882., str. 4.

⁵⁸ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., ZVBiN nadbiskupu Mihaloviću, br. 4542, Zagreb, 10. 5. 1882.

⁵⁹ Krajem 20. stoljeća župni je dvor dograđen s istočne strane dvorišta koje je time ponovno zatvoreno, kao što je bilo do početka 19. stoljeća, kako pokazuju tlocrti kompleksa graditelja Josipa Reymunda nastali krajem 18. ili početkom 19. stoljeća sačuvani u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, Acta aedificalia. O dogradnjama na istočnoj strani remetskog kompleksa i nalasku gotičke plastike pri tim radovima više u: Vanda KARAČ, »Novi nalazi gotičke arhitektonske plastike s pavlinskog samostana u Remetama«, *Kaj*, god. 25, br. 5–6, Zagreb, 1992., str. 63–68.; MAŠIĆ, PLEŠE, 2009. [2010.], str. 208–209.

i njezino restauriranje »u suglasju s njenim prvobitnim liepim gotičkim slogom«. ⁶⁰ Restaurirajući srednjovjekovne građevine, Bollé je, naime, redovito u cijelosti preoblikovao i njihova pročelja i njihovu unutrašnjost u skladu s idejama o čistoći i jedinstvu stila, odnosno prema pretpostavci kako bi one izgledale da su u cijelosti sagrađene i opremljene u srednjem vijeku, dakle u vremenu kada je započela njihova izgradnja. U Remetama te su ideje provedene samo u određenoj mjeri, ponajprije zbog nedostatka sredstava. Glavno barokno pročelje crkve Bollé stoga ne uklanja, već ga restaurira u stilu srednjoeuropske/njemačke (neo)renesanse. ⁶¹ Intervenira pritom minimalno – gradi novi zabat, budući da je stari potpuno uništen u potresu, oblikuje ga u vidu školjkaste niše, a sličan motiv postavlja na mjestu ranijih baroknih voluta te u gornje dijelove pročelja dodaje kamene obeliske i križ. Ne ruši ni sačuvani kor za orgulje u unutrašnjosti crkve s freskama na svodovima i zidovima, možda i zbog protivljenja župljana, a i zagrebačkih građana, kojima su se sviđale Rangerove freske, ⁶² a ne izbacuje ni barokni glavni oltar, iako je zaklanjao otvoreni gotički prozor u svetištu, zasigurno ne stoga što je cijenio njegovu umjetničku vrijednost koliko zbog činjenice da sredstava za izradu novoga nije bilo.

Sve ostale dijelove i crkve i zvonika restaurira (ili bar nastoji restaurirati) u neogotičkom stilu. Na zvonik koji stoji između župnog dvora i glavnog pročelja crkve postavlja tako novi sat s jednostavnim okvirom, a na vrhu novu vitku »gotičku« kupolu te ga učvršćuje željeznim sponama. ⁶³ Nastoji ukloniti i barokni portal i luk u prizemlju pročelja zvonika i na mjestu njega projektira novi neogotički portal, no nestašica sredstava i tu je dovela do odustajanja pri izvedbi. ⁶⁴

Ni novca za potpunu regotizaciju unutrašnjosti broda i svetišta crkve nije bilo, no Bollé je odlučio provesti što temeljitiju restauraciju, koliko su mu to već ograničena sredstva omogućavala. Novčana sredstva najčešće su predstavljala osnovno ograničenje u opsegu intervencija pri Bolléovim, ali i drugim sličnim historicističkim restauracijskim poduhvatima. Gdje su velika sredstva bila na raspolaganju, kao u slučaju restauracije crkve, župnog dvora i hodočasničkog kompleksa u Mariji Bistrici, građevine su temeljito, gotovo u cijelosti transformirane. U slučajevima, kao u Remetama, gdje nije bilo dovoljno novca, restauracijski su zahvati tek fragmentarno transformirali građevinu. ⁶⁵

---

⁶⁰ B., »Remetska crkva i župa«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 103., 5. 5. 1882., str. 4.

⁶¹ Koji je redovito koristio pri intervencijama na baroknim crkvama. Dragan DAMJANOVIĆ, »Herman Bollé i obnove baroknih sakralnih građevina u stilu srednjoeuropske (neo)renesanse«, *Prostor*, Zagreb, br. 1 (41.), 2011., u pripremi.

⁶² O freskama ispod kora remetske crkve više u: Sanja CVETNIĆ, »Likovni i pisani izvori za slikane medaljone s čudima Majke Božje Remetske Ivana Krstitelja Rangera u Remetama«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 29, Zagreb, 2005., str. 187–200.

⁶³ NAZ, PS, dosje br. 89–1883., ZVBiN nadbiskupu Mihaloviću, br. 4542, Zagreb, 10. 5. 1882.; »Proštenje kod Majke Božje u Remetah«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 87., 15. 4. 1884., str. 1–2

⁶⁴ Bollé je, čini se, držao kako je zvonik gotički, iako je zapravo dovršen 1691. SCHNEIDER, 1963., str. 88; CVITANOVIĆ, 1989., str. 113.

⁶⁵ Restauracija remetske crkve primjer je stilske restauracije, karakteristične za drugu polovinu 19. stoljeća. Sličan tip restauracijskih zahvata susrećemo kod Bolléova učitelja Friedricha Schmidta, kao i kod brojnih Schmidtovih učenika. Više o problematici u: József SISA, »Neo-Gothic Architecture and Restoration of Historic Buildings in Central Europe: Friedrich Schmidt and his School«, *Journal of the Society of Architectural Historians (JSAH)*, Chicago, 61/2 (2002.), str. 170–187.

Pitanje restauracije svetišta remetske crkve, koje je iz potresa od studenoga 1880. izašlo uglavnom neoštećeno, bilo je osobito problematično. Zagrebački je *Obzor* tako tvrdio u siječnju 1881. kako će se Rangerove freske u tom dijelu građevine sačuvati,⁶⁶ dakle očito se u prvo vrijeme držalo da se u svetištu neće previše intervenirati. Vjerojatno je naknadni potres od 3. veljače 1881. doveo do odustajanja od njihova čuvanja jer se tada svod na sjevernoj strani dijelom odvojio od zida i ostao stajati u zraku.⁶⁷ Kada se naposljetku pristupilo restauraciji crkve, od čuvanja oslika u svetištu potpuno se odustalo. Barokizirani svod svetišta s Rangerovim freskama Bolléu se, naime, zasigurno nije uklapao u stilsku koncepciju, te on izvodi novi, nešto niži neogotički križno rebrasti svod, ispod starijega svoda, i zaklanja na taj način sačuvane freske. I ostatke fresaka u brodu (osim spomenutih ispod kora) prekriva novim jednostavnim dekorativnom neogotičkim oslikom, zelene boje, koji je imitirao gradnju u pravilnim kamenima tesancima.

Osim oslika i svoda u svetištu, Bollé intervenira i u izgled bočnih pročelja crkve. Na istočnom i južnom zidu svetišta te južnom zidu broda dijelom otvara stare, a dijelom izrađuje nove visoke gotičke bifore te zida dio novih kontrafora – na mjestu gdje se prije nalazila kapela sv. Maksimilijana (u kojoj se do početka 19. stoljeća nalazio oltar Majke Božje Remetske, no tada ju je preuredio i posvetio svom svecu zaštitniku tadašnji zagrebački nadbiskup Maksimilijan Vrhovac),⁶⁸ koju u cijelosti uklanja. Rušenje te kapele, iako je nesumnjivo u skladu s Bolléovim pristupom restauraciji spomenika, bilo je, čini se, ipak dijelom motivirano ne samo željom za jedinstvom stila već i težnjom da se uštedi. Svaka-ko, razlog nije bila isključivo njezina ruševnost nakon potresa, budući da je i u kapeli, kao i u svetištu, svod ostao stajati.

Svod u brodu crkve nije obnavljan, nesumnjivo ponajprije zbog financijskih razloga. Izgradnja velikoga neogotičkog svoda stajala bi jako puno, a kako su i inače troškovi obnove bili vrlo visoki, Bollé je posegnuo za rješenjem koje nije rijetko u njegovoj arhitekturi – drvenim oslikanim stropom (poput stropa župne crkve u Dubrancu ili kapele u zagrebačkom sjemeništu).⁶⁹ Vjerojatno kako bi se prilagodio visini trijumfalnog luka te naglasio vertikalitet unutrašnjeg prostora crkve, drvena konstrukcija, oslonjena na kamene konzole vezane uz bočne zidove, nije oblikovana u vidu jednostavnoga ravnog stropa, već trapeza. Glavne grede stropa dijelom su ornamentirane, pozlaćene i oslikane dekorativnim fitomorfim oslikom.

Iako je remetska crkva isticana u tisku kao važna nekropola hrvatskih uglednika iz prošlosti⁷⁰ i iako je Podžupanija zagrebačka, kako je to već napomenuo Barlè,⁷¹ zahtijevala od nadbiskupije »da se kod izradka plana za popravak crkve očekuje takav operat, koj će ob-

⁶⁶ »Župne crkve u okolici zagrebačkoj«, *Obzor*, Zagreb, br. 17., 22. 1. 1881., str. 2.

⁶⁷ »O popravcih na remetskoj crkvi«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 29., 7. 2. 1881., str. 2–3.

⁶⁸ BARLÈ, 1914., str. 47–48.

⁶⁹ Nije poznato tko je izveo strop. Sigurno je da je izveden pri obnovi 1882. jer ga spominju novinske vijesti. »Proštenje kod Majke Božje u Remetah, *Narodne novine*, Zagreb, br. 87., 15. 4. 1884., str. 1–2.

⁷⁰ »U oči uzkrasa«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 87., 16. 4. 1881., str. 7. U novinama se ističe: »Ruševina je i krasna crkva remetska, grobnica starih banovah hrvatskih i drugih znamenitih ljudih. Sve je to uništio nemili potres mjeseca studenoga 1880. nu dat će Bog da će se opet sazidati remetska crkva i dati prijaznije lice romantičnoj toj dolini.«

⁷¹ BARLÈ, 1914., str. 38; DOČKAL, *nav. dj.*, str. 695–697; STANTIĆ, 1977., str. 99; MEŠTROVIĆ, 2011., str. 75–76.

zir uzeti na sačuvanje spomenikah građevnih u crkvi i na koliko su vrijedniji s historičkog i umjetničkog gledišta«, ⁷² Bollé je ipak, kao i u zagrebačkoj katedrali, pristupio uklanjanju grobnih spomenika koji su se nalazili u njoj. Uklonjen je i veći dio inventara, no to nisu uvjetovali toliko stilski razlozi koliko stradanje u potresu gotovo svih predmeta koji su se nalazili u brodu crkve.

U desetljećima koja će slijediti intervencije, nastaviti će se ponajprije u unutrašnjosti remetske crkve. Već sredinom 1880-ih najprije su popravljene stare orgulje na koru, ⁷³ da bi se 1900. pristupilo postavljanju novih neogotičkih orgulja. Nakon orgulja 1887.–1888. izrađene su nove klupe, klecala i propovjedaonica, a popravljani su i pobočni oltari te krov i prozor na koru crkve. ⁷⁴ Restauriran je potom 1891. kip Blažene Djevice Marije na glavnom oltaru, no izvori, nažalost, ne preciziraju o koliko se velikoj intervenciji radilo, ⁷⁵ kao što ni ne otkrivaju jesu li novi elementi opreme izvedeni prema Bolléovim projektima. Tko god da ih je projektirao, međutim, sigurno je kako je riječ o kvalitetnim primjerima historicističkoga umjetničkog obrta.

Današnji izgled unutrašnjosti remetske crkve rezultat je brojnih konzervatorskih intervencija 20. stoljeća. Bolléov koncept interijera gotovo da se više ne može vidjeti (osim u očuvanom stropu). Nakon što je, naime, sondiranjima i istraživanjima 1938. i nakon Drugog svjetskog rata otkriveno da su freske u svetištu, na zidovima broda i trijumfalnom luku ostale djelom sačuvane ispod »Bolléove« žbuke, ⁷⁶ pristupilo se njihovu otkrivanju i restauraciji nastojanjima tadašnjega župnika Leopolda Rusana. ⁷⁷ Time je iz unutrašnjosti crkve uklonjen dio intervencija 19. stoljeća tako da danas samo rijetke fotografije svjedoče o njezinu kratkotrajnome »historicističkom« interijeru.

---

⁷² NAZ, NDS, dosje br. 1768–1888., Odluka Podžupanije zagrebačke br. 625 – 1881., Zagreb, 12. 2. 1881.

⁷³ NAZ, NDS, dosje br. 1768–1888., Poglavarstvo općine Maksimir Arhidakonatu Kotara zagrebačkog, br. 5746, Maksimir, 30. 5. 1888.

⁷⁴ NAZ, NDS, dosje br. 40–1888., Župnik remetski M. Pavlec s crkvenim starješinama Imbrom Tkalčićem, Josipom Svrljačem(?) NDS-u, Remete, 10. 7. 1887.; NAZ, NDS, dosje br. 40–1888., Fr. Budicki NDS-u, Zagreb, 2. 1. 1888.

⁷⁵ NAZ, NDS, dosje br. 2919–1891. župnik Gustav Lepušić nadbiskupu Mihaloviću, Remete, 8. 8. 1891.

⁷⁶ Marijana SCHNEIDER, »Likovni izvor za kulturnu povijest – zavjetne freske u Remetama«, *Iz starog i Novog Zagreba*, IV, Zagreb, 1968., str. 79–108. (81); Marija MIRKOVIĆ, »Zidne slike u crkvi Majke Božje Remetske«, *Kaj*, br. 3–5, Zagreb, 1977., 127–136. (127–128).

⁷⁷ DOČKAL, *nav. dj.*, str. 696.; MEŠTROVIĆ, 2011., str. 15.

*Summary**HERMAN BOLLÉ AND RESTARUATION OF THE PARISH (PREVIOUSLY PAULINE) CHURCH IN REMETE AFTER THE EARTHQUAKE OF 1880*

The parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Remete is one of the most important architectural monuments in the surroundings of Zagreb. The church was built as Pauline monastery church in the fourteenth century, and it was decorated in Gothic style. During seventeenth and eighteenth centuries the church was significantly renovated in Baroque style, and from the beginning of the nineteenth century it became a parish church. Earthquake that struck Zagreb on 9th November 1880 heavily damaged this object: falling of the ceiling in the central nave ruined altar, pews, pulpit and organs in the church choir. At the southern side of the nave there was chapel of St. Maximilian, whose side walls cracked but the vault remained almost intact. Church front was also quite damaged: gable collapsed and the walls of the bell-tower, which was placed between the church and rectory, ruptured on all four sides. Parish house, previously monastery, was in such poor condition that parish priest could not live in it any more.

Because of these huge damages reconstruction of Remete church became one of the most complicated restorations after the big earthquake, not only regarding the work of Herman Bollé but in general. Expenditures of renovation were 28.000 forints, and contemporary bishop of Zagreb Josip Mihalović donated 17.000 forints. However, according to the contemporary laws bishop – as a patron of the church – had to cover most of the costs of the renovation.

Since another earthquake (in February 1881) further damaged the church and the rectory, as well because of the shortage of the necessary funds, the renovation begun only in summer of 1882, and this provoked discontent of local parishioners. Namely, the parishioners were afraid that the parish would be dissolved and the church demolished. On the other hand, the Archbishopric of Zagreb had serious expenditures after the earthquake because expenses of renovation of all the damaged ecclesiastical objects in the diocese raised up to 150.000 forints.

Restoration was carried out according the plans of architect Herman Bollé, who was leading architect of the Archbishopric of Zagreb and Chapter table. Although Bollé's style was to renovate churches in radical Gothic style the Remete church was not reconstructed in this manner because of the lack of renovation funds. Its baroque front was just repaired, and baroque choir with the fresco paintings of Ivan Ragner was restored to its previous condition together with the altar. However, baroque chapel of St. Maximilian was demolished and on the side walls Bollé had restored old Gothic windows. Moreover, in the sanctuary Bollé erected new cross vault, and the central nave got new wooden ceiling which was now partly painted.

Restorations of the church in the twentieth century removed a part of the Bollé's additions. Moreover, some of the Ranger's fresco paintings, which had been covered by Bolle's work, now were restored – mainly in the sanctuary and the central nave.

KEY WORDS: *Herman Bollé, Remete, parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, historicism, restoration of monuments, neo-gothic, neo-renaissance.*

VJERSKE KONVERZIJE U BOSNI I HERCEGOVINI S KRAJA 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA U SVJETLU NEPOZNATOG ARHIVSKOG GRADIVA*

Zlatko KUDELIC, Zagreb

Autor analizira vjersku politiku austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini na primjeru triju konverzija na katoličanstvo. Prikazuje dosadašnje historiografske rezultate i iznosi nove zaključke na temelju uglavnom nekorištenog arhivskoga gradiva.

KLJUČNE RIJEČI: *Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska Monarhija, islam, katolicizam, pravoslavlje, Katolička crkva, Srpska pravoslavna crkva, konverzije, Josip Stadler, historiografija*

1. Uvod

Jedna od kontroverznijih tema historiografije o vjerskoj i crkvenoj politici austougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini (dalje: BiH) jest pitanje konverzija na katolicizam, usko povezano s raspravama o ciljevima austrougarske politike u BiH i sredstvima kojima su trebali biti ostvareni, o kojima autori iznose vrlo različite ocjene. Konverzije na katoličanstvo tijekom austougarske vladavine u BiH izravno su bile povezane s političkim i crkvenim djelovanjem vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera,¹ o kojem je historiografija iznosila vrlo kontradiktorne zaključke. Oni se kreću od optužaba za provođenje konverzija i Stadlerova

* Ovaj rad napisan je u sklopu znanstvenog projekta »Katolicizam, islam i pravoslavlje u identitetskim procesima u Bosni i Hercegovini«, koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Šifra projekta: 019–0190612–0599.

¹ Josip Stadler (1843.–1918.) bio je vrhbosanski nadbiskup od 1882. do 1918. godine. Opširnije o ovoj temi: Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja sabora 1910.)*, Zagreb, 1985.; Tomo VUKŠIĆ, *Međusobni odnosi između katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.–1903.): Povijesno-teološki prikaz*, Mostar, 1994.; Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik in Bosnien und Herzegowina (1878–1918)*, Paderborn, 1998.; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., str. 13–28, 80–90, 101–114, 243–257; Zoran GRIJAK, »Benjamin Kallay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler. Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini« *Prilozi*, sv. 33., Sarajevo, 2004., 101–134; Zoran GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju u svjetlu neobjavljenih arhivskih izvora«, u: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, Zagreb, 2009., str. 545, 559–560.

prozivanja za njihovo poticanje u starijoj historiografiji i nekim novijim radovima² do teze da je muslimanski autonomni pokret bio reakcija na katolički prozelitizam, uz napomenu nekih autora da su protivnici katolicizma u BiH plašili suvremenike navodnim Stadlerovim prozelitizmom,³ preko teze o Stadlerovoj zaštiti interesa Hrvata katolika i zauzimanju za onaj dio stanovništva BiH za koji se nije imao tko založiti, a bio je izložen agresivnoj srpskoj propagandi i pojačanoj muslimanskoj propagandi⁴ pa do teze o zanemarivanju Katoličke crkve i katolika u BiH od strane Zemaljske vlade u korist dviju snažnijih vjerskih zajednica, islamske i pravoslavne, koja je u britanskoj historiografiji ocijenjena kao oživljavanje nacionalističke i anakrone interpretacije koja previđa činjenicu da je režim težio ispraviti posljedice režimske politike, koja je prijetila destabilizirati slabu katoličku zajednicu.⁵ U ovom tekstu pokušat ćemo utvrditi utemeljenost spomenutih interpretacija na temelju dosad uglavnom neiskorištenog arhivskoga gradiva o konverzijama koje su se dogodile krajem 19. i početkom 20. stoljeća i postale izvor stalnih polemika između nadbiskupa Stadlera i Zemaljske vlade o službenoj državnoj vjerskoj politici u BiH. To su slučajevi promjene vjere Franza Höpfergera, Esther Altaraz, Jelene Maksimović i Mehmeda Sinanovića, koji su izazvali veliko zanimanje državnih vlasti zbog Stadlerovih optužaba da su postupci vlasti tijekom tih konverzija slabili položaj katolika i korisili jačanju položaja islamske i pravoslavne vjerske zajednice, što su vlasti oštro opovrgavale iznoseći argumente kojima su nastojale osporiti Stadlerove teze.⁶ Te su se polemike pojavile zbog različitih tumačenja određenih

² Tomislav KRALJAČIĆ, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1987.; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 195 i 970. bilj.; Mitja VELIKONJA, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, 2003., str. 127–129, 134–136. Velikonja je naveo da je prozelitizam bio uzrok sukoba u BiH, koji da su tajno podržavali i država i Rimokatolička crkva, a Stadlera je pogrešno ubrojio u isusovce.

³ Opasnost od nasilnog pokrštavanja kao sredstvo zastrašivanja muslimanskog pučanstva u BiH, koje su muslimanci predstavnici koristili u političkoj borbi, istaknuli su Noel Malcolm, T. Vukšić, Srećko Džaja i Marco Attila Hoare. Prema mišljenju R. Okeya, muslimanske i pravoslavne optužbe za katoličku propagandu u najvećoj mjeri bile su pretjerivanja jer je u svojoj biti država bila ideologijski sekularna. Opširnije: Zlatko KUDELIC, »Srpska pravoslavna crkva u Bosni Hercegovini tijekom austrougarske vladavine u novijoj domaćoj i inozemnoj historiografiji«, *Croatia christiana periodica*, god. XXXII, br. 62, Zagreb, 2008., str. 33–34, 36, 42–43, 45–46, 52–53, 55–60; Robin OKEY, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878–1914*, Oxford, 2007., str. 115.

⁴ Z. KUDELIC, »Srpska pravoslavna crkva u Bosni Hercegovini«, str. 47–48; Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici, 1850–1918.*, Zagreb, 1994.

⁵ Britanski povjesničar R. Okey je knjigu hrvatskog povjesničara Z. Grijaka o Stadlerovu političkom djelovanju ocijenio vrlo profesionalno napisanim djelom, ali je Grijakovu tezu da je cilj austrougarskih vlasti bilo stvaranje uvjeta za kontinuirano slabljenje katoličke zajednice u BiH radi provođenja međukonfesionalne ravnoteže nazvao »uskrsnućem tradicionalne nacionalističke interpretacije« koja previđa činjenicu da cilj režima nije bilo slabljenje katolika, nego ispravljanje posljedice režimske politike koja je prijetila destabilizirati zajednicu čiju je postojeću slabost režim želio ublažiti. Okeyeva je teza zbudujuća jer on spominje »posljedice režimske politike koja je oslabila položaj katolika«, iz čega možemo zaključiti da režim nije vodio politiku koja bi išla na ruku katolicima, a to ističe i Z. Grijak. Stoga je nejasno zašto Okey naziva Grijakov zaključak »uskrsnućem tradicionalne nacionalističke historiografije« ako i sam zaključuje da je režimska politika slabila položaj katolika. Odgovor na to pitanje izostao je jer Okey nije objasnio u kojem se razdoblju to događalo niti je naveo konkretne negativne posljedice režimske politike za katoličku zajednicu. Opširnije: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 130, 225–226, 263. Opširnije: R. OKEY, *Taming Balkan Nationalism*, str. 114, 118–122 i 14. bilješka na 287. strani.

⁶ Arhivsko gradivo o ovim slučajevima nalazi se u Arhivu Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH) u Fondu Zajedničkog ministarstva financija (ZMF) te Fondu Zemaljske vlade (Landesregierung), Opća grada (dalje: ZV, broj dokumenta), Konverzije. Zahvaljujem dr. sc. Zoranu Grijaku, voditelju spomenutog projekta, na ustupljenom gradivu iz Arhiva u Sarajevu, koje koristim u ovom radu.

zakonskih odredaba o konverzijama od strane Zemaljske vlade s jedne i nadbiskupa Stadlera s druge strane, pa ih je potrebno ukratko opisati zbog razumijevanja prijepora između njih. Spomenuti prijepori pojavili su se odmah na početku austrougarske vladavine zbog Stadlerova neslaganja s tezom austrougarskih vlasti o masovnoj konverziji muslimana na kršćanstvo, koja se prema očekivanjima trebala dogoditi u doglednoj budućnosti. No bečki politički krugovi nisu željeli da se konverzija dogodi preko Pravoslavne crkve jer bi time bio povećan broj Srba u BiH, u čiju su lojalnost prema Monarhiji sumnjali, pa su zagovarali stvaranje muslimansko-hrvatskog bloka, a pitanje konverzija trebalo je ostaviti za razdoblje nakon aneksije BiH. Zbog pretpostavljenoga političkog zблиžavanja Hrvata i muslimana austrougarske vlasti očekivale su kako će se Katolička crkva suzdržati od poticanja pojedinačnih konverzija koje su mogle izazivati afere i burne reakcije muslimana i pravoslavaca i izazvati njihovo političko približavanje. No nadbiskup Stadler nije držao realnim mišljenje službenih vlasti o zблиžavanju katolika i muslimana, nego je zagovarao ukidanje restriktivnih uredaba o konverzijama, što je za vlasti bilo neprihvatljivo jer su strahovale od sukoba s ostalim vjerskim zajednicama.⁷

Već u prvim godinama austrougarske vladavine pokazalo se da će konverzije na katolicizam biti kamen spoticanja između nadbiskupa Stadlera i vlasti jer su 1883. godine roditelji dviju muslimanki, uz pomoć državnih organa, spriječili njihovu konverziju, a vrhunac Stadlerovih prijepora s vlastima glede konverzija bio je sudski proces koji je Zemaljska vlada pokrenula protiv Stadlera zbog uloge u konverziji Useife Deliahmetović, koju je on sklonio na sigurno mjesto, a vlasti su stale na stranu muslimana iz Kreševa i podržale zahtjev da se ona vrati u roditeljsku kuću. U Beč se uputilo i izaslanstvo od 44 ugledna muslimana s prosvjedom protiv Stadlera, koji je optužen za zločin nad slobodnom voljom osobe, a kreševskoga gvardijana Josipa Divića vlasti su progonile zbog prihvaćanja U. Deliahmetović. Na kraju je optužnica protiv Stadlera povučena, ali su ga vlasti i dalje nastojale uvjeriti da svojim postupcima ne izaziva muslimane.

Ovaj slučaj iskorišten je za donošenje zakonske odredbe o konverzijama, a prva je bila naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o konverzijama od 9. srpnja, objavljena 15. srpnja 1891. u službenom glasniku Zemaljske vlade, kojom Stadler nije bio zadovoljan jer su uvjeti za njihovu provedbu bili teško ostvarivi zato što je naredba propisivala da obraćenik mora biti punoljetan, tj. navršiti 24 godine, da bi mogao očitovati nakanu obraćenja službeniku vjerske zajednice koju namjerava napustiti, ali ovaj mu nije morao izdati potvrdu koja bi svjedočila o očitovanoj nakani obraćenja. U tom slučaju obraćenik se morao obratiti jednom od šest okružnih ureda u Bosni i Hercegovini (u Sarajevu, Travniku,

⁷ Potrebno je napomenuti da je i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer zagovarao konverziju muslimana na katoličku vjeru jer je vjerovao da bi to potaknulo pravoslavno pučanstvo u BiH na prihvaćanje unije. On je glavnim protivnicima crkvene unije držao Mađare, koji su u njoj vidjeli i opasnost zbog mogućega političkog jačanja Slavena, što je bilo protivno mađarskim planovima o uvrštavanju BiH u ugarski dio Monarhije. Prema njegovu mišljenju otpor konverzijama bio je motiviran i protukatoličkim raspoloženjem među protestantima u vrhu državne uprave jer su zajedničkim ministrima financija imenovani uglavnom Mađari, od kojih su neki bili kalvinisti, ali i suvremenim protukatoličkim liberalnim stajalištima u Monarhiji, čiji je cilj bio potisnuti utjecaj Crkve iz javnog života. Opširnije: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 148–151, 157–176, 225–227, 248–249; Z. GRIJAK, »Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije iz 1903. godine u svjetlu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini«, *Chroatica christiana periodica*, god. XXXII, br. 62, Zagreb, 2008., str. 78–87, 89–90.

Banjoj Luci, Bihaću, Tuzli ili Mostaru) da mu izda potvrdu, a s tom potvrdom odlazio bi službeniku vjerske zajednice u koju želi stupiti. Postupak verifikacije obraćenja morao je u roku od dva mjeseca obaviti državni službenik i o tome obavijestiti okružne vlasti, koje su trebale odlučiti hoće li neko obraćenje biti dopušteno ili neće. Stadler je 25. srpnja 1891. obavijestio bečkog nuncija Alojzija Galimbertija da ne može prihvatiti naredbu, a posebno neprihvatljivim činila mu se odluka da obraćenje ne ovisi o crkvenim službenicima, nego o političkom režimu koji se već dokazao protivnim svakom obraćenju s islama na katolicizam. Nepotpunost zakona vidio je i u tome da nije dopuštala obraćenje djeci obraćenika ako su maloljetna, dok je odredbu da se na verifikaciju obraćenja trebalo čekati dva mjeseca smatrao opasnom zbog mogućeg pritiska na obraćenika od strane rodbine i vjerske zajednice iz koje on potječe. Budući da je Stadler Vladinu naredbu o konverzijama držao protivnom crkvenim zakonima, smatrao je da ne može biti odobrena, te naglasio da vlasti zbog favoriziranja muslimana donose tako restriktivne odredbe, usmjerene na sprječavanje konverzija s islama. Sveta Stolica je također reagirala s prosvjedom od 8. rujna 1891. istaknuvši da je prepuštanje odluke o verifikaciji obraćenja civilnim vlastima doživjela kao uvredu Crkve i nije se složila s odredbom o dobnoj granici obraćenika, a biskupe u Bosni i Hercegovini pozvala je da se suzdrže od suradnje na njezinoj primjeni.

Stadler je 29. prosinca 1892. od Zemaljske vlade tražio izmjene u naredbi o konverzijama, pa je unesena dopuna prema kojoj bi nadležni državni ured mogao izdati potvrdu o nakani obraćenja, ako to ne bi htio učiniti službenik vjerske zajednice koju obraćenik kani napustiti. Sveta Stolica obavijestila je Stadlera da Katolička crkva u Bosni i Hercegovini može tolerirati novi dogovor o konverzijama u Bosni i Hercegovini, ali se on nije mogao smatrati ugovorom sa Svetom Stolicom, a nije ni bio objavljen zbog nespremnosti austrougarskih vlasti da priznaju kako ih je Katolička crkva prisilila na ustupke kao i zbog obzira prema caru Franji Josipu I. jer se objavljivanje nove, dopunjene naredbe moglo shvatiti kao dezavuiranje careva potpisa. To austrougarske vlasti nisu bile spremne dopustiti, pa su u dogovoru s Crkvom postigle da novu naredbu promovira Crkva, a rješenje je pronađeno u objavljivanju dopunjene naredbe u formi okružnice. Stadler je svećenstvo izvijestio o dogovoru okružnicom od 6. siječnja 1896., ali nije bio zadovoljan instrukcijom, napose zbog toga što nije uvažila zahtjev Svete Stolice da se odredi da najmanja dopuštena dob obraćenika bude 12 ili 14 godina. Konačni dogovor bio je kompromis koji nije nikoga zadovoljio, a organi vlasti pozivali su se i dalje na naredbu iz 1891. godine,⁸ što će se vidjeti i u slučajevima konverzija koje opisujemo u ovom tekstu. Na kraju kao vrlo znakovitu moramo istaknuti i činjenicu da je zajednički ministar financija B. Kállay u pismu 14. ožujka 1900. ustvrdio kako je reguliranje problema konverzija bilo pogreška austrougarskih vlasti, jer se zelotima (vjerskim fanaticima) među svećenstvom omogućilo da u puku potiču smutnje, pa je i naredbu o konverzijama iz 1891. godine i njezine dopune označio pogreškom, čijem je nastanku osobno pridonio. Zaključio je da su narav ljudi i opće prilike na Orijentu (Istoku) takvi da svaka pojedina vjerska grupa teži prema najvećoj mogućoj autonomiji i njeguje separatističke težnje, ujedno nastojeći što više potisnuti druge.⁹

---

⁸ Z. GRIJAK, »Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije«, str. 89–93; Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam u Bosni i Hercegovini«, str. 538–543.

⁹ PR, 33/1900. II. Usp: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 559–560.

2. Slučaj Franza i Viktora Höppergera

Prijepore glede konverzije Franje i Viktora Höppergera potaknula je žalba dabrobosanskog metropolita Nikole Mandića od 29. listopada / 11. studenoga 1898. Zemaljskoj vladi BiH da ga je pravoslavni vjeroučitelj učiteljske škole (P. Lapčević) izvijestio kako učenici pravoslavne vjere Viktor i Franz Höpperger iz Prve narodne škole ne dolaze na pravoslavni vjeronauk zato što ih njihov otac Franz, koji je ranije u Beču prešao na pravoslavnu vjeru svoje supruge, namjerava uputiti na rimokatolički vjeronauk, jer je odlučio sa ženom s pravoslavne vjere prijeći na rimokatoličku vjeru, pa je želio da to učine i djeca. Metropolit Mandić upozorio je Zemaljsku vladu da spomenuti učenici ne mogu prije punoljetnosti prijeći na drugu vjeru jer to zabranjuje naredba visoke Zemaljske vlade za BiH od 9. srpnja 1891. godine.¹⁰ Nešto kasnije, 12. veljače 1899., direktor učiteljske škole Đorđe Bujkić izvijestio je Zemaljsku vladu da ga je spomenuti vjeroučitelj Lapčević u drugoj polovini 1898. godine obavijestio kako su Franz i Victor Höpperger, do tada polaznici pravoslavnog vjeronauka, počeli pohađati rimokatolički vjeronauk zato što je otac spomenutih učenika, Franz Höpperger stariji, odlučio da dječaci pohađaju rimokatolički vjeronauk nakon što su njegova supruga i oba sina prešla 1. studenoga 1898. s pravoslavlja na katoličanstvo. Spomenuti direktor potvrdio je Zemaljskoj vladi 14. ožujka 1899. da otac spomenutog učenika Franza Höppergera mlađeg, Franz stariji, pripada rimokatoličkoj vjeri, a majka pravoslavnoj vjeri, ali da je prešla na katoličanstvo 1. studenoga 1898., napomenuvši da je otac (Franz stariji) austrijski podanik, ali da roditelji glede vjerosipovijesti svoje djece nisu ništa dogovorili ni prije ni nakon prelaska na katoličku vjeru. I Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski u Sarajevu potvrdio je 31. svibnja 1899. da je Franz Höpperger, katolik rodom iz Beča, prešao u Beču na »rišćansku« (pravoslavnu) vjeru i oženio se »rišćankom« (pravoslavkom) Helenom Bunjevčević iz Osijeka, ali se 1. studenoga 1898. opet vratio natrag u Katoličku crkvu zajedno sa ženom, sinovima Franzom, Viktorom, Stjepanom i Karlom te kćerkom Teodorom, jer nije bilo nikakve prepreke ni od Katoličke crkve ni civilnih zakona glede prijelaza s jedne vjere na drugu, jer prema mišljenju Nadbiskupskog ordinarijata odredbe glede prijelaza iz jedne vjere u drugu nisu vezale strance, nego samo domaće. No nadbiskup Stadler požalio se Zemaljskoj vladi 8. lipnja 1899. da je redarstveni činovnik Mandić u Sarajevu nekoliko puta zvao Franza Höppergera da potvrdi je li točno da je prešao na katoličku vjeru te kada i zašto, i tražio iskaznicu koju mu je izdao Ordinarijat kako ne bi zbog prijelaza više bio uznemiravan. Stadler je upozorio Vladu da se stranci u Bosni ne vežu ni na kakve civilne zakone glede prijelaza iz jedne vjere u drugu, a da spomenuti Mandić nije imao pravo postavljati takva pitanja čak i kad bi se spomenuta obitelj vezala uz zemaljske propise o prijelazu iz jedne vjere u drugu. Stadler je takvo ponašanje državnog činovnika nazvao primjerom (negativnog) raspoloženja prema katoličkoj vjeri i onima koji je u BiH prihvaćaju, pa je protestirao protiv postupka spomenutog Mandića i zamolio vladu da ubuduće zabrani takvo protuzakonito postupanje protiv stranaca koji se ovdje obrate i prijeđu u Katoličku crkvu.¹¹

¹⁰ ZV, 56–241/1899. (ćirilica).

¹¹ ZV., 520, 1899.; ZV, 56–241/1899. I. (hrvatski, rukopis).

Zemaljska vlada odgovorila je 17. srpnja 1899. kako je točna samo Stadlerova konstatacija da se stranci (austrijski državljani) ne vežu za civilne zakone, koji su mjerodavni za prijelaz domaćih osoba, tj. iz BiH, iz jedne vjere u drugu, ali se nije složila s tezom da stranci (austrijski državljani) nisu uopće bili vezani ni za kakve zakone glede prijelaza iz jedne vjere u drugu, nego istaknula da su podvrgnuti onim zakonskim ustanovama koje u tome pogledu postoje za kraljevske zemlje zastupane u Carevinskom vijeću, što je određeno okružnicama Vlade za BiH od 28. studenoga 1884. (br. 25015/I.) i od 10. svibnja 1885. (br. 10725/I.). Kako važeći zakonski propisi nalažu da državljani zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću moraju svoju izjavu o vjerskom prijelazu poslati neposredno političkim vlastima onoga mjesta u području zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću u kojem su imali posljednje boravište, a F. Höpperger je imao posljednje boravište u Beču, Zemaljska je vlada napomenula da njegova izjava iznesena u Sarajevu nije pravno valjana, nego da je on kao pripadnik kraljevina i zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću vezan na odnosne zakone svoga zavičaja i dužan tuzemnoj vlasti dati potrebne obavijesti. No to nije vrijedilo za njegovu djecu čak i da je utvrđena valjanost njegova prijelaza, jer zakon propisuje da se vjeroispovijest djece ne može promijeniti u dobi između 7 i 14 godina.¹²

Konačni pravorijek donio je 26. rujna 1901. zajednički ministar Kállay, koji je naglasio da su se u ovom slučaju otvorile dvije mogućnosti kao posljedice činjenice je li Franz Höpperger prijavio mjerodavnim vlastima svoje istupanje iz Katoličke crkve ili nije. Naime, ako to nije učinio prema odredbama 6. članka zakona od 25. svibnja 1868., njegovo istupanje ne bi bilo pravno valjano, pa bi ga državne vlasti i dalje držale katolikom, a ako u međuvremenu nisu ni on ni supruga pravno uredili pitanje vjeroispovijesti svoje djece, prema drugom stavku prvog članka spomenutog zakona djeca ostaju u očevoj vjeri i smatraju se katolicima. No ako je Höpperger pravovaljano i na vrijeme podnio nadležnim vlastima dokaz o napuštanju Katoličke crkve, stariji sin Franjo, rođen prije tog događaja i pripadajući katoličkoj vjeri, slijedit će sukladno odredbi drugog stavka drugog članka citiranog zakona oca u pravoslavnu vjeru, ali mlađi Viktor, rođen nakon napuštanja Katoličke crkve, odmah će pripasti grčko-istočnoj, tj. pravoslavnoj vjeri. Pritom je naglašeno da povratak oba roditelja 1899. godine natrag katoličkoj vjeri nije bio bitan za vjeroispovijest njihove djece jer su obojica do tog vremena imala 7 godina, što je bilo u skladu s drugim stavkom drugog članka citiranog zakona. Kállay je ustvrdio da zato što Franz Höpperger stariji nije nadležnim političkim vlastima u Austriji osobno sam obznanio prelazak na pravoslavlje 12. ožujka 1890., oblasna prijava pravoslavnog svećenika u Beču o njegovu prelasku na pravoslavlje ne bi odgovorala 3. i 6. članku citiranog zakona iz 1868. godine ni propisanoj odredbi Ministarstva bogoštovlja i Ministarstva unutrašnjih poslova od 18. siječnja 1869. pa je istup Franza Höppergera starijeg iz Katoličke crkve bio nevažeći, a sinovi su mu i dalje pripadali katoličkoj vjeri i imali se držati katolicima. Kállay je preporučio Zemaljskoj vladi da naredi nižim vlastima da dotična djeca i dalje polaze katolički vjeronauk tijekom školovanja, a Pravoslavnom konzistoriju u Sarajevu da argumentirano objasni glede njihove žalbe od 29. listopada 1898. kako je u ovom slučaju njihovo po-

---

¹² ZV, 56–241/1899 (prijepis s njemačkog na hrvatski) Nadbiskup Stadler više je puta ukazivao na apsurdnost ovakve odredbe prema kojoj su roditelji bili dužni odgajati svoju malodobnu djecu u vjeri koju su svojevolumeno napustili (hrvatski, strojopis).

zivanje na odredbe o konverzijama važećima za BiH bilo pogrešno, jer one vrijede za bosansko-hercegovačke zemaljske pripadnike, ali da za austrijske podanike o kojima je riječ u ovome konkretnom slučaju, bez obzira na mjesto prebivanja, vrijede zakonske odredbe Ministarstva bogoštovlja i nastave. Istu je presudu trebalo dostaviti i nadbiskupu Stadleru, a pod istim datumom upućena je i dabrobosanskom (sarajevskom) mitropolitu Nikoli Mandiću.¹³

3. Konverzija Ester Altarac

Drugi primjer kojim je nadbiskup Stadler nastojao potvrditi tezu o lošem odnosu vlasti prema Katoličkoj crkvi, a koji je sa svoje strane Zemaljska vlada iskoristila kako bi dokazala da je i katoličko svećenstvo kršilo zakone u nekim slučajevima konverzija na katoličanstvo, bio je slučaj 15-godišnje Židovke Esther Altarac, čiji se otac Avram 10. rujna 1902. Vladinu povjereniku za glavni grad Sarajevo žalio da ju je nadbiskup Stadler smjestio u samostan, a kad je došao po nju, ona je odgovorila da se želi pokrstiti. Iako je Avram Altarac zamolio nadbiskupa Stadlera da je pusti, nadbiskup to nije htio objasnivši da je Esther dobrovoljno došla k njemu i izjavila da se želi pokrstiti. No Avram Altarac nije prihvaćao mogućnost da mu kćerka, koja je nešto kasnije napustila Ordinarijat, postane katolkinja, nego je svim sredstvima nastojao da je vrati kući, pa se obratio Vladinu povjereniku za grad Sarajevo, koji je 10. rujna slučaj predočio Zemaljskoj vladi s odgovarajućim ispravama, koja je dan kasnije uputila Ordinarijatu Vrhbosanske nadbiskupije dopis o ovom slučaju.¹⁴

Nakon toga je nadbiskup Stadler 13. rujna svoje viđenje spomenutih događaja iznio Vladi i izazvao njezinu reakciju zbog prigovora da ona nema iste kriterije za pripadnike različitih vjeroispovijesti pri prosuđivanju prihvatljivosti nečijeg obraćenja. Prema Stadlerovoj verziji događaja, spomenuta Esther sama je izrazila želju da postane katolkinja, čemu su se usprotivili njezini roditelji i tražili da se vrati kući, pa su je čak na silu odveli. No ona se opet vratila i zamolila da prvo bude podučena u katoličkoj vjeri, a zatim i pokrštena, na što su ponovno reagirali njezini roditelji i ujak, koji su je opet željeli odvesti natrag, ali je ovaj put roditeljima rečeno da će se Esther vratiti samo ako to sama zaželi, što ona nije učinila, nego je istog dana napustila Ordinarijat, ali nije bilo poznato kamo je otišla.

Ovaj slučaj Stadler je iskoristio da se požali na nejednak odnos Zemaljske vlade u pitanju obraćenja, prigovorivši da Vlada uvijek podržava stranu protivnu katoličkoj vjeri i pri obraćenju osobe islamske vjeroispovijesti na katoličku vjeru reagira vrlo gorljivo, dok prilikom obraćenja katolika na islam uopće ne reagira. Stadler je kao primjer naveo prelazak jedne katolkinje na islam u isto vrijeme kada se pojavio slučaj Esther Altarac, na što nitko od vlasti nije reagirao, dok je Esterin slučaj izazvao veliku pozornost, a Vlada pokazala zabrinutost da Židovka ne bi postala katolkinja, iako se ona samo pokazala i prijavila. Stadler je upozorio da ona uopće nije bila podučena u katoličkoj vjeri niti pokrštena, ali da će to biti napravljeno bude li ona ustrajala na tome i da to ne proturječi ni jednom zakonu

¹³ ZV, 155, 176/1901.; ZVS, konverzije, br. 99., fasc. 1., 155170., 1901. (njemački, strojopis).

¹⁴ ZVS, 757., 1902. (hrvatski).

ni kanonskom ili crkvenom pravu, kojega se on mora držati jer je Sveta Stolica zabranila držati se onoga prvog zakona za prijelaz s jedne vjere na drugu, odnosno Stadler je pritom mislio na naredbu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o konverzijama od 9. srpnja 1891. Naglasio je da se tog zakona Vlada nije držala ni prije ni sada, za što je kao primjer naveo slučaj Höppergerove obitelji, iako se u spomenutoj konvenciji izričito u napatku br. IV govorilo da se spomenute odredbe o prijelazu s jedne vjere na drugu odnose samo na urođenike, tj. osobe rođene u BiH, što je značilo da s inovjercima koji nisu iz ovih zemalja valja postupati po crkvenim propisima.

Stadler se požalio da i u drugim stvarima Zemaljska vlada postupa samovoljno, bez obzira na Katoličku crkvu, posebno prilikom krštenja u nuždi, kada roditelji koji nisu mogli naći svećenika iz svoje Crkve ili vjere, dijete daju krstiti kod svećenika iz druge Crkve. No Stadler je upozorio da protestantska djeca koju su krstili katolički svećenici nisu ostajala katolička, nego protestantska, jer se katolički svećenici u tom slučaju ne drže svećenicima niti smiju obući u crkveno ruho, nego se smataju privatnim osobama, a roditelji tako pokrštene djece unaprijed napominju da tu djecu neće odgajati kao katolike, dok je u Foči prilikom krštenja katoličkog djeteta od strane pravoslavnog svećenika Vlada odlučila da dijete mora pripasti Pravoslavnoj crkvi, iako je otac (prezimenom Božić) napomenuo da želi dijete odgajati u katoličkoj vjeri i da ne želi da pripadne Pravoslavnoj crkvi. Stadler je na kraju zamolio Vladu da se obrati Kállayu i zamoli ga da sa Svetom Stolicom postigne dogovor s obzirom na sve pojedinačne konverzije, kako Ordinarijat u Sarajevu ne bi dolazio u sukob s Vladom prilikom svake pojedinačne konverzije.¹⁵

Na Stadlerov prigovor osvrnula se Vlada 23. rujna dopisom Zajedničkomu ministarstvu financija u Beč, kratko opisavši događaje vezano uz nakanu obraćenja Esther Altaraz na katolicizam, ali nije bila sigurna koji su je motivi vodili prema konverziji, pa je kao vjerojatan razlog spomenula primjer konverzije Mersade Kabiglio iz 1900. godine, kada su motivi bili svađa u obitelji i materijalna oskudica. Budući da nije baš bila potpuno sigurna što se događalo s Esther Altaraz, Vlada je ukratko objasnila okolnosti njezine konverzije i povratka u roditeljski dom, napomenuvši da su takvim razvojem događaja bili potpuno zadovoljni i ovdašnji Židovi. No upozorila je da je Stadler u slučaju konverzije Mersade Kabiglio, usprkos načelnom odbijanju odredbe o konverzijama, otvoreno priznao potrebu za većom susretljivošću i bio sklon ustupcima od slučaja do slučaja, u smislu stajališta Zemaljske vlade, a sve u interesu umirivanja drugih vjerskih zajednica, što se prema Vladinu mišljenju moglo iščitati iz izvještaja od 23. prosinca 1900. Vlada je procijenila da Stadler, koji nju sada otvoreno proziva za pristranost u korist nekatoličkih vjerskih zajednica, ustrajno iskrivljuje odredbu o konverzijama, pri čemu se ponovo poziva na Božje zakone, od kojih da ni papa ne bi smio nikako ni pomisliti odustati, i zahtijeva zaključenje jednog posebnog sporazuma, dakle konkordata sa Svetom Stolicom, kojim da bi se jedino mogle ukloniti razlike glede tumačenja konverzija. Protiv tog Stadlerova stava Vlada se pozvala na detaljno iznesene razloge u izvještaju od 10. ožujka, koji se odnose na odredbe o konverzijama, a neriješenim je ostavila pitanje hoće li i u kojoj mjeri nadbiskup Stadler svojem nepomirljivome crkvenom stajalištu pokušati pribaviti valjanost, naglasivši da

---

¹⁵ ZV, 837/1902. Res. I. (hrvatski). Usp: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 556.

ona, pozivajući se na postojeće zakonske propise, mora brinuti da umanjí ili ukine trzavice između različitih vjerskih zajednica.¹⁶

Konačni Vladini zaključci, izneseni 17. listopada iste godine, nisu išli u prilog Stadleru jer su njegovi prigovori odbijeni u četiri točke: prvom točkom Vlada je odbacila Stadlerovu tvrdnju da ona u slučajevima konverzije na katolicizam uvijek istupa protiv Katoličke crkve, posebno kad je riječ o istupanju iz islamske vjerske zajednice, pri čemu nakon svake pojedinačne konverzije izbija sukob između Crkve i Vlade koja se u to upliće te da su zbog nasilne intervencije zemaljskih vlasti konverzije često onemogućene. Vlada je naglasila da postoje konkretni primjeri uspješnih provedbi konverzija na katolicizam koji idu u korist Katoličkoj crkvi, pri čemu su neke provedene po pravovaljano vođenom postupku, što je prema njezinu mišljenju dokazivalo kako razlog sporova s Vladom i onemogućavanja konverzija nisu odredbe o konverzijama, nego njihova zloraba od katoličkog svećenstva. Kao primjer koji je navodno dokazivao njezinu izuzetnu susretljivost prema Katoličkoj crkvi, Vlada je navela slučaj Hasnije Arnautovića iz travnja 1895. godine, kada je Vlada ostavila *in suspensio* provedbu pravno valjane odluke šerijatskog suca da devetomjesečno dijete mora biti vraćeno ocu muslimanu, kako bi dijete moglo ostati kod majke koja je postala katolkinja. Kao drugi primjer Vlada je navela slučaj sedamnestogodišnje Anđe Marić iz Livna, koja je u listopadu 1897. pobjegla iz roditeljske kuće, a Vlada je nije vratila ocu na njegov zahtjev, a kao treći slučaj konverziju sedamnaestogodišnje Milje Lukendić iz jajačkog okruga, koja je provedena iako su i njezin otac i pravoslavni svećenik istaknuli da je maloljetna. Osim tih slučajeva Vlada je kao dokaze protiv Stadlerove teze spomenula i konverzije dvadesetogodišnje Sofije Zurunac iz Mostara u listopadu 1895., dvadesetosmogodišnje Stane Tarkane u ožujku 1896., dvadesetogodišnjeg Atifa Arnautovića iz fojničkog okruga u siječnju 1897., devetnaestogodišnje Roze Gavrić iz travničkog okruga u veljači 1897., Marte Milisavljević, dvadesetosmogodišnje pravoslavke iz zeničkog okruga, također u veljači 1897, te konverziju pravoslavke Jelene Maksimović iz Vlasenice 1902. godine, na koju ćemo se posebno osvrnuti u ovom radu. Vlada je napomenula da postoje i slučajevi kod kojih rimokatoličko svećenstvo ne samo da je zanemarilo odredbe o konverzijama nego i one odredbe ugovorene s biskupima 1895. godine, i to tako što su bez ikakve formalnosti i odbijajući ikakav državni utjecaj u Katoličku crkvu primili dvadesetogodišnjeg Šehana Barukčiju iz travničkog okruga u rujnu 1897., dvadesetogodišnjeg Ibrahima (Muju) Arnauta iz Travnika u studenom 1895., Hajriju Pindžu iz Vareša u studenom 1897. te Saliha Sišu iz Sarajeva, Nuriju Krajišnika, Mošu Barucha i Mustafu Salibegovića (Zečevića), naglasivši da je četiri zadnje spomenute osobe krstio sam nadbiskup Stadler zaobišavši odredbe o konverzijama. Prema Vladinu mišljenju ti su slučajevi pokazali da u pojedinim slučajevima konverzija za sporove Vlade i Katoličke crkve nisu krive odredbe o konverzijama niti Vladino ponašanje, nego pretjerana revnost i nedovoljna susretljivost katoličkog svećenstva, tijekom kojih su i planirane konverzije onemogućene.

Drugom točkom Vlada je odbacila Stadlerov prigovor da je slučaj konverzije Franza Höppgerera pokazao kako Zemaljska vlada, suprotno odredbama o konverzijama i kon-

¹⁶ ZVS, 800/1902. (njemački, pisana gotica).

venciji iz 1895. godine, nastoji na štetu Katoličke crkve utjecati na slučajeve promjene vjere osoba koje nisu zemaljski pripadnici BiH te naglasila da se Stadler ne obazire na objašnjenje koje mu je dato 11. srpnja 1899., nego da je ponovno iznio gledište kako odredba o prijelazu s jedne vjere u drugu vrijedi samo za zemaljske pripadnike BiH, a da kod inovjeraca koji ne spadaju u te zemlje treba postupati prema crkvenim instancama, dok se prema inozemnom preobraćeniku treba postupati isključivo prema crkvenim zakonima, i to tako da se ne može dopustiti primjena njegovih zavičajnih zakona na konverziju. Vlada je ocijenila da se to nije odnosilo na slučaj Höpperger jer da je tu bila riječ samo o pitanju u kojoj će vjeri biti odgajani sinovi spomenutog Höppergera kao učenici upisani u državnu zemaljsku ustanovu, a ne o konverziji. Istaknula je da ne može prihvatiti Stadlerovo tumačenje kako se s inozemnim konvertitima treba postupati samo po crkvenim propisima i bez obzira na dotično zavičajno zakonodavstvo jer bi time mogla biti okrivljena za teško prekoranjenje kompetencija, nego da ona sa svoje strane samo može prepustiti inozemnim konvertitima odluku hoće li ili neće prihvatiti propise svoga zavičajnog zakonodavstva i time htjeti ili odbiti pomoći svojoj konverziji priznanjem od državne uprave. Zemaljska je vlada naglasila da ustrajava na tom gledištu i da ni u kojemu pojedinom slučaju vjerskog obraćenja inozemnoga građanina ne pokušava prisvojiti ikakvu nadležnost, naglasivši da je teza o Vladinu utjecaju na slučajeve preobraćenja inozemnih državljana u Katoličku crkvu ili o njihovu sprječavanju jednostavno izmišljena.

Trećom točkom Vlada se osvrnula na Stadlerov prigovor kako odluka visokog ministarstva od 17. lipnja 1902. o vjerskoj naobrazbi učenice Regine Božić pokazuje očitu pristranost u slučajevima kada roditelji zbog nedostatka dušobrižnika svoje vjere dijete krste kod dušobrižnika druge vjere, jer se katoličko svećenstvo uvijek pokazuje voljnim provesti tzv. suplatorsno krštenje,¹⁷ dok akatoličko svećenstvo provodi pravi »lov na duše« na štetu Katoličke crkve, i da ga u tome podržava Zemaljska vlada. Vlada je naglasila kako ne samo da može osporiti tu tezu na temelju argumenata nego da se može dokazati kako se u mnogočemu događalo baš suprotno, jer da se u slučaju Regine Božić radilo samo o vjerskom opredjeljenju jedne djevojke iz mješovitog braka, kojoj je majka bila pravoslavka, a otac katolik, ali kako tu nije bilo posebnoga roditeljskog sporazuma, djevojka je morala prihvatiti majčinu vjeru bez obzira na to što je obred krštenja proveo pravoslavni svećenik uvažavajući sve obredne formalnosti. Vlada je držala pretjeranim zahtjev da pravoslani svećenik obred krštenja provede samo suplatorsno i u korist Katoličke crkve jer se radilo o djevojci iz mješovitog braka za koju je bila važeća vjeroispovijest njezine majke budući da se roditelji drukčije nisu izjasnili. Vlada je upozorila da je i nadbiskup Stadler u slučaju učenika više gimnazije Friedricha Rädisha pokazao kako nastoji djecu akatoličkih roditelja pridobiti za Katoličku crkvu kada ih je zbog nepostojanja protestantskog svećenika krstio katolički dušobrižnik, jer je spomenuti učenik bio sin protestantskih roditelja, koji

---

¹⁷ Ovaj problem istaknuli su biskupi u predstavi zajedničkomu ministru financija Istvánu Buriánu 1903. godine, kad su napomenuli da katolička strana prilikom krštenja pravoslavnog djeteta, zbog odsutnosti pravoslavnog svećenika, nije upisivala dijete u matične knjige ako su roditelji željeli dijete odgajati u pravoslavnoj vjeri. No pravoslavni su svećenici prisvajali pravo na odgoj katoličke djece koju su krstili u pravoslavnoj vjeri čak ako su roditelji katolici izjavili da žele dijete odgajati kao katolika, pa su prema odluci državnih organa vlasti djeca morala pohađati pravoslavni vjeronauk ili napustiti državnu školu. Vidi: Z. GRIJAK, »Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije iz 1903. godine«, str. 88.

su se za krštenje djeteta obratili katoličkom svećeniku, ali s izričitim uvjetom da krštenik mora i dalje ostati u Protestantskoj crkvi, ali da je nadbiskup Stadler na temelju tog krštenja polagao pravo na Rädüscha držeći ga pripadnikom Katoličke crkve. Prema mišljenju Zemaljske vlade, slučajevi Regine Božić i Friedricha Rädüscha pobijali su navedene Stadlerove optužbe o pristranosti državnih vlasti u navedenim pitanjima jer se Vlada samo ograničavala na to da donese zakonski odgovarajuću odluku o vjerskoj nastavi djece koja su na taj način krštena.

Posljednjom, četvrtom točkom, Vlada je odbacila i prigovor da u slučajevima konverzija maloljetnih osoba pokazuje nesklonost Katoličkoj crkvi i time omogućava vraćanje takvih obraćenika u nekatolički roditeljski dom, što najčešće završava onemogućavanjem konverzije. Vlada je glede tog prigovora napomenula da se on može razriješiti uzme li se u obzir čl. 1. odredbe o konverziji od 9. srpnja 1891., koji propisuje da je prijelaz iz jedne u drugu priznatu vjersku zajednicu zemaljskih pripadnika BiH bez obzira na spol, a pod pretpostavkom normalnoga duhovnog i ćudorendog stanja s postignutom punoljetnošću dopušten i kad je dotična osoba stekla potpunu tjelesnu i duhovnu zrelost. Po tom su članku, dakle, i nepunoljetne osobe bile spremne za konverziju ako su postigle duhovnu i tjelesnu zrelost, a njezino utvrđivanje bilo je u dvojbenim slučajevima stvar procjene liječničkih stručnjaka, dakle *questio facti*. Što se pak ticalo zahtjeva roditelja da se obraćenici vrate u roditeljsku kuću, dotične vlasti povodile su se samo pretpostavkom da je pod svaku cijenu trebala biti osigurana potpuna sloboda savjesti obraćenika. Stoga je Vlada zaključila da je to također *questio facti* i da o ispravnoj procjeni svih čimbenika koje treba uzeti u obzir ovisi treba li prihvatiti žalbu roditelja ili ne. U pravilu se saslušanje o konverziji preporučivalo na neutralnome mjestu, a ako se njime ne bi raspolagalo, raznolikost suprotstavljenih utjecaja o tome isključivalo je utvrđivanje jedne opće vezujuće norme u tom pogledu pa je odluka o želji za vraćanjem morala biti prepuštena činjenicama i uvidu nadležnoga političkog tijela. No Vlada je upozorila da ta odluka ne mora pogodovati akatoličkim roditeljima koji su se protivili konverziji, što je prema njezinu mišljenju najbolje pokazao slučaj Anđe Marić iz livanjskog okruga u listopadu 1897. godine, koja, iako tek sedamnaestogodišnjakinja, ipak nije vraćena majci u strogo pravoslavnu kuću jer se činilo da je ugrožena njezina sloboda savjesti. Time je prema Vladinu mišljenju, dokazano da je i taj prijekor, koji je iznio nadbiskup Stadler, kao i svi ostali, neutemeljen.¹⁸

4. Slučaj Jelene Maksimović

Treći slučaj kojim je Zemaljska vlada pokušala opovrgnuti Stadlerove teze o njezinoj pristranosti prilikom konverzija bila je konverzija pravoslavke Jelene Maksimović iz Vlasenice, zbog koje je Okružnom nadleštvu u Tuzli pravoslavni metropolit Živković 22. svibnja uručio pritužbu, a ured je o tome izvijestio Zemaljsku vladu 18. lipnja 1902. Jelena Maksimović je živjela sa žandarmerijskim narednikom Ivanom Bukvićem u konkubinatu od 1900. godine i udala se za njega te prešla dobrovoljno s pravoslavne na katoličku vjeru, no pravoslavna je metropolija u Tuzli, u postupku provedbe te kon-

¹⁸ ZVS, 800. res. 1902. (njemački, pisana gotica).

verzije, koju je proveo Rimokatolički župni ured u Modriči, vidjela prekršaj Naredbe o konverzijama iz 1891. godine i zatražila reakciju vlasti. Okružno nadleštvo u Tuzli utvrdilo je da je J. Maksimović iz Vlasenice namjeru o istupanju pravodobno priopćila okružnim vlastima u Vlasenici i tamošnjemu pravoslavnom parohu, ali budući da boravi u Modriči, to nije učinila usmenim, nego pisanim putem. No pravoslavni paroh u Modriči Stevo Popović, kojem se Jelena obratila osobno, odbio je izdati potvrdu jer je za to bio nadležan svećenik u Vlasenici, a kada se Jelena pisanim putem obratila pravoslavnomu svećeniku Gojku Markoviću u Vlasenici, on joj nije udovoljio jer se nije pojavila osobno, ali je dodao da on konverziju ne može spriječiti s obzirom na to da je zakonski odobrena. Jelenini bezuspješni pokušaji nagnali su mladoženju Bukvića da se obrati pravoslavnomu župnom uredu u Vlasenici za odobrenje potrebne potvrde, a ured je proslijedio taj zahtjev metropolitu Mandiću u Sarajevo, koji ga je pak proslijedio žandarmerijskomu zapovjedništvu, nakon čega je Bukvić zadržan radi izjave. Nakon što je dao izjavu, Bukvić je dobio dopis rimokatoličkoga vojnog župnika u Sarajevu, kojim je upućen rimokatoličkomu župniku u Modriči, kojemu je opisao svoju molbu, a Župni ured proslijedio ju je rimokatoličkomu vojnom svećeniku u Sarajevu i nadbiskupu Stadleru, koji je 15. prosinca 1901. Župnom uredu u Modriči dopustio provesti Jeleninu konverziju, ali bez spomenute potvrde. Time je, prema mišljenju Okružnog nadleštva u Tuzli, učinjena povreda Naredbe o konverzijama iz 1891. godine.¹⁹

Zemaljska je vlada u Sarajevu Zajedničkomu ministarstvu financija 23. lipnja 1902. godine navela da u slučaju Jelene Maksimović iz Vlasenice, koja je, nakon dvanaest godina života u izvanbračnoj zajednici sa žandarmerijskim narednikom Ivanom Bukvićem iz Modriče, prešla s pravoslavne na katoličku vjeru i za njega udala, nije došlo do povrede Naredbe o konverzijama, jer je J. Maksimović namjeru o istupanju iz Pravoslavne crkve pismeno priopćila pravoslavnomu župniku (parohu) u Vlasenici i usmeno pravoslavnom parohu u Modriči, ali ipak nije od pravoslavnih crkvenih organa dobila propisani ispis iz Pravoslavne crkve. Zemaljska je vlada procijenila da je konverzija J. Maksimović lišena svakoga političkog značenja te da su vjenčanju bili nazočni najugledniji građani iz Modriče pravoslavne vjere i time posvjedočili da se ni na koji način ne osjećaju povrijeđeni konverzijom. Mišljenje Zemaljske vlade prihvatio je i odjelni predstojnik u Zajedničkome ministarstvu financija 3. srpnja 1902. godine.²⁰ Nakon toga se Zemaljska vlada obratila Okružnom nadleštvu u Tuzli 7. srpnja 1902., napomenuvši da je metropolit Živković htio da njegovo očitovanje o toj stvari iz »pridržanih mu razloga« ostane usmeno. Nasuprot svomu ranijem mišljenju ustvrdio je da nije bilo nikakvog razloga za intervenciju okružnih vlasti, budući da konverzija Jelene Maksimović ne proturječi Naredbi o konverzijama iz 1891. godine. Ujedno je opovrgnuo informacije prema kojima su ugledni građani Modriče pravoslavne vjere bili nazočni na vjenčanju Jelene Maksimović.²¹

---

¹⁹ ZV, 475/1902. Reservat I. (njemački).

²⁰ ZV, 475//1902. (ZMF, Prez. BH, 921/1902) Dokument iz fonda ZMF-a priložen dokumentu iz fonda ZV-e. *Isto.* U prethodnom dokumentu navodi se da u konkubinatu živi dvije godine, od 1900. godine. (njemački, pisana gotica).

²¹ ZV, 521/1902. (njemački, pisana gotica).

5. Konverzija Mehmeda Sinanovića

Poseban slučaj u pitanju preobraćenja na katolicizam tijekom austrougarske vladavine u BiH predstavljao je spor glede konverzije Mehmeda (Alojzija nakon prihvaćanja kršćanstva) Sinanovića, koji je kršten 17. prosinca 1905. O toj su konverziji potpuno različit opis iznijeli nadbiskup Stadler, s jedne, te predstavnici vlasti, s druge strane. Početak slučaja Mehmeda Sinanovića bio je dolazak njegovih rođaka iz Trebinja sredinom prosinca 1905. godine, kad je, prema zapisniku napravljenom 31. prosinca u uredu Vladina povjerenika za glavni grad Sarajevo Mirona von Zarzyckog, u Sarajevo prvo došao Ramo Tičić, Mehmedov tutor po odluci šerijatskog suda u Trebinju od 17. srpnja 1901., i izvijestio da je Mehmed zbog djevojke iz katoličke obitelji odlučio promijeniti vjeru, ali da je prihvatio poziv svoga bolesnog djeda Durana Gatačkića da se vrati u Trebinje, preuzme djedov posjed i brine se o njemu kao jedini potomak. Zbog djedova poziva Mehmed je htio od uprave duhanske tvornice zatražiti otpusnicu o dosadašnjem službovanju, te je pred Ramom Tičićem, svojim šogorom Avdom Tičićem i dvojicom Trebinjaca izjavio da će ostati u muslimanskoj vjeri i da mu je žao što je rodbini nanio sramotu odlukom o promjeni vjere. No, iako mu je šogor platio dugove i nadao se da će Mehmed poći u Trebinje, on je drugog dana, nakon posjeta duhanskoj tvornici, gdje se htio oprostiti od direktora, izjavio da neće u Trebinje, nego da će ostati u Sarajevu i raditi u tvornici, pa je Ramo Tičić zatražio od Zarzyckog da mu preda Mehmeda kako bi ga on odveo u Trebinje. Mehmed se istog dana odazvao Zarzyckijevu pozivu i predočen mu je zapisnik s Tičićevom izjavom, a nakon priopćenja da će njegov tutor sudski zatražiti donošenje odluke o povratku u Trebinje, Mehmed je izjavio da će idući dan dragovoljno oputovati u Trebinje, samo je zatražio da on i šogor prenoće u zgradi redarstva jer je već bilo kasno. Zbog uznemirenosti koja se pojavila među muslimanima, Mehmed se bojao noćiti negdje sa strane, pa je u zapisniku istaknuto da mu je dopušteno s Ramom Tičićem prenoćiti kod redarstva, a na kraju je izjavio da će vjerojatno oputovati u Ameriku jer mu je mrsko bilo ostati među muslimanima koje je uvrijedio prijelazom na drugu vjeru.

U zapisnik je unesen i opis tih događaja koji je iznio Husein Omanović, učenik preparandije u Sarajevu, napomenuvši da ga je 28. prosinca 1905. Mehmedov šogor Avdo Tičić pismeno izvijestio da će Mehmedu, ako se vrati u Trebinje, pokloniti novoootvorenu trgovinu u Trebinju, a djed imanje u vrijednosti od 6000 kruna. Husein je to pismo pokazao Mehmedu u gostionici *Marienhof*, a Mehmed je odgovorio da vjeruje sadržaju pisma, ali da mu je teško ostaviti ženu zbog koje je prihvatio katoličku vjeru. Husein je tada Mehmedu predložio da s djevojkom ode u Trebinje i vjenča se s njome, ali svaki u svojoj vjeri, što je ovaj prihvatio i rekao da će pitati djevojku hoće li poći s njime, te je izjavio da žali što je promijenio vjeru. No idućeg dana Mehmed je Huseinu rekao da djevojku nije mogao vidjeti i da ne može otići iz duhanske tvornice bez otkaznog roka, jer mora dobiti svjedodžbu o ponašanju. Husein se tada ponudio da mu isti dan nabavi svjedodžbu i ujutro otiđe u Trebinje, što je Mehmed prihvatio i izjavio ponovno da želi ostati musliman jer da se predomislio i da žali što je prihvatio drugu vjeru. Kad ga je Husein pozvao da posjeti Vladina povjerenika radi primitka otpusnice i izjave kako će se vratiti islamu i otići u Trebinje, Mehmed to nije htio, opravdavši se stidom i osjećajem neugode, pa je zamolio Huseina da on sam posjeti povjerenika. On je to učinio, a Zarzycki je Huseinu

obećao donijeti otpusnicu popodne istog dana, napomenuvši da Mehmed ne treba doći jer ga još uvijek drži muslimanom zato što nije legalno prešao u drugu vjeru i stoga ne treba davati nikakve izjave glede tog događaja kod vlasti. Husein se dogovorio s Mehmedom da ga čeka u kavani *Lohner* dok mu od povjerenika ne donese svjedodžbu, no kad se uputio povjereniku, na ulici je sreo Mehmedova tutora Ramu Tičića te rođake Avdu i Aliju Tičića i njegova strica Omera Sinanovića, koje je onda pozvao u kavanu k Mehmedu. Kad se vratio s otpusnicom, Mehmed je bio zadovoljan i izjavio da će isti dan otići s rođacima u Trebinje, a Husein je ponovno naglasio da mu je Mehmed rekao nakon onog pisma kako mu je žao što je prešao u drugu vjeru te da će ostati u islamskoj vjeri i otići u Trebinje, te da je isto ponovio pred svojim rođacima i Alijom Arnautovićem, mesarom u *Marienhofu* (Marijin dvor, dio Sarajeva). To su potvrdila i spomenuta četvorica, tj. Omer Sinanović, Avdo i Alija Tičić te Alija Arnautović svojim potpisima na kraju zapisnika.²²

O Sinanovićevu slučaju govorilo se u muslimanskim političkim krugovima i trebao je biti iskorišten u političke svrhe, što se vidi iz izvješća policijskog konfidenta kodnog imena Filan, sastavljenog na hrvatskom i njemačkom jeziku u Sarajevu 21. i 22. prosinca 1905., koji je upozorio da se u Sarajevu prilikom susreta Dervišbega Miralema i Šerifa Arnautovića s Saliogom Bičakčićem, koje je Filan nazvao »ekstremistima«, spominjao i Sinanovićev slučaj. S Bičakčićem se susrelo i izaslanstvo koje je bilo kod Zemaljske vlade zbog tog slučaja, a on im je predložio podnijeti tužbu caru Franji Josipu I. jer je po njegovu mišljenju Vlada pokazala pristranost zato što je Sinanovićev kum bio Emil Hörmann, sin dvorskog savjetnika Konstantina Hörmanna, tada šefa jednog odsjeka Zemaljske vlade, što je prema Bičakčićevu mišljenju ukazivalo da je Vlada bila spremna pokrstiti muslimane. Dan kasnije, 22. prosinca, na drugom sastanku kod Bičakčića, komu su nazočili H. Mehmed Telalagić, Avdaga Šahimagić, H. Hasan Nezirhodžić, H. Avdija Demirdžić, Omeraga Užičanin, H. Avdija Nedopek i Halilpašić, a pridružio im se Šerif Arnautović,²³ dogovoreno je da se o Sinanovićevu slučaju pošalju brzojavi u Carigrad i Beč, ali da to treba napraviti iz Novog Sada, i da taj slučaj treba tendenciozno razglasiti u oporbenim srpskim novinama. Sudionici sastanka zamjerali su Vladi što nije išla zakonitim putem u Sinanovićevu slučaju i ponovili da je Hörmannova prisutnost na krštenju pokazala Vladinu sklonost takvom ponašanju. Konfident Filan razgovarao je i sa šerijatskim sucem Hadži Hafisom Isom efendijom Osmanagićem, koji je zaključio da je to, uz problem jezika u islamskim učilištima kod mlađih generacija, koje da koriste hrvatske, a ne turske ili arapske izraze, bio još jedan od Vladinih pokušaja da muslimane pohrvati, katolicizira i odvoji ih od Carigrada.²⁴ Koji su bili učinci tih planova i prijedloga, nije poznato iz dostupnih dokumenata, ali je u brzojavi Zemaljske vlade od 31. prosinca 1905. upućenom zajedničkomu ministru financija Istvanu Buriánu bilo navedeno da je Mehmed Sinanović

²² ZMF, pres. 1906., br. 144., ad No 49 res R-e.

²³ Šerif Arnautović (1874.–1935.) politički se angažirao u muslimanskome autonomnom pokretu i bio je interniran u Raškoj gori kod Mostara, a zbog veleizdaje osuđen je na dvije godine zatvora. Povezao se sa srpskim opozicijskim krugovima u Monarhiji. Postao je virilni član bosanskohercegovačkog Sabora 1910. godine, a u Kraljevini Jugoslaviji je 1933. godine imenovan senatorom. Opširnije: Osman HADŽIĆ, »Arnautović, Šerif«, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, I, Zagreb, 1926., str. 84; Josip NAGY, »Arnautović, Šerif«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1941., str. 638–639; Z. GRUJAK, *Politička djelatnost*, str. 195–212, 662, bilj. 969.

²⁴ ZMF, pres 1905., br. 1573. (njemački, strojopis).

pod pritiskom svojih rođaka opozvao promjenu vjere, ostao musliman i otputovao istog dana u Trebinje, gdje je otvorio dućan, pa je popustila uznemirenost među muslimanima, a postala je upitnom i planirana deputacija u Beč.²⁵

Iscrpniji i vrlo različit opis događaja oko Sinanovićeve konverzije donio je list *Das Vaterland*²⁶ 21. siječnja 1906., prema kojem je dvadesetogodišnjeg Mehmeda nakon šestomjesečnog podučavanja u katoličkoj vjeri krstio 17. prosinca Stadlerov tajnik Antun Buljan, Stadler mu je podijelio sakrament potvrde, a Mehmedov krsni kum bio je Gregor Lešić, upravitelj biskupijskih dobara, dok mu je kod potvrde kum bio spomenuti student Emil Hörmann. No autor članka je istaknuo da se već dva sata nakon krštenja skupilo 35 muslimana i da su sa sarajevskim gradonačelnikom Kulovićem na čelu došli u Vladu žaliti se protiv tog događaja, pa je Vlada ustuknula i umjesto da je neofita Alojza, kako se Mehmed nazvao, zaštitila od ugnjetavanja, predala ga je »muslimanskom fanatizmu« i potjerala ga u Trebinje koristeći se lukavštinom i prisilom: prvo je 30. prosinca musliman Husein Omanović iz Trebinja, inače učenik Učiteljske preparandije, pokušao nagovoriti Alojza (Mehmeda) da pođu u policiju, ali kada to nije uspio, odveo ga je u jednu kavanu, u kojoj je sasvim neočekivano sreo muslimane iz Trebinja, i to šogora Avdu Tičića te Ramu Tičića, skrbnika svoje mlađe sestre, koji su ga nagovarali na vraćanje islamu i povratak u Trebinje. Čak su mu uručili svjedodžbu direktora tvornice duhana, a koja je izdana bez Mehmedova znanja, kako ništa ne bi sprječavalo njegov trenutačni odlazak. On je sljedećeg dana, 31. prosinca, otišao sa svjedodžbom nadbiskupu Stadleru i izjavio da želi ostati u katoličkoj vjeri i zadržati svoju službu u tvornici duhana, a nikako je ostaviti, ali Stadler nije poduzeo nikakve dalje korake uvjeren da će Zemaljska vlada ispuniti svoju dužnost i znati zaštititi slobodu jedne osobe. No, prema autoru članka, Mehmeda je iste večeri policija zatvorila i 1. siječnja odvela u Trebinje, odakle je javio ovdašnjim poznanicima da je vrlo strogo čuvan, ali da je vjeran katoličkoj vjeri i da razmišlja kako bi opet mogao dobiti slobodu, a pročulo se i da je pobjegao u Dalmaciju.

Istog dana kada je muslimanska delegacija podnijela tužbu Zemaljskoj vladi, policija je Stadleru javila da su se osvetoljubivi muslimani urotili protiv njegova života i upozorila ga da se, ako napušta dom, treba četvrt sata prije javiti policiji jer je zapovjedbno da ga uvijek prilikom napuštanja stana prate barem tri pripadnika sigurnosne službe. Autor članka zajedljivo je primijetio da Stadler bez posebnih mjera zaštite nije siguran za vlastiti život ni pred Vladinim očima usred bijela dana te napomenuo da je Stadlera nakon Mehmedova odvođenja u Trebinje posjetio Vladin povjerenik za Sarajevo (Miron von Zarzycki, op. Z. K.) u pratnji zapisničara, koji je na temelju pismene naredbe civilnog adlatusa trebao ispitati nadbiskupa o okolnostima Sinanovićeve krštenja. Stadler je priznao da je naredio provođenje spornog krštenja, a na povjerenikovo pitanje zašto se nije držao odredbe Zemaljske vlade o konverzijama, odgovorio je da je tu Naredbu iz 1891. godine Sveta Stolica

²⁵ ZMF, pres. 1906., br. 5. (njemački, strojopis).

²⁶ *Das Vaterland (Domovina)* bio je list katoličkog usmjerenja, a izlazio je od 1. rujna 1860. do 31. prosinca 1911. Naglasak mu je bio na vanjskopolitičkim temama, a gotovo da i nije sadržavao lokalne teme ili privredna pitanja. Naklada mu je u početku bilo oko 8000 primjeraka, ali je početkom 20. stoljeća pala na 5000 primjeraka. Konkurentski list bio mu je *Reichspost*, kršćansko-socijalnog usmjerenja, koji je izlazio od 1. siječnja 1894. do 30. rujna 1938., kada je ukinut dolaskom nacista na vlast. Opširnije: Kurt PAUPIÉ, *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1959.*, Band I, Wien, 1960.

osudila kao protivnu katoličkoj vjeri, pa su biskupi bosanskohercegovačke crkvene provincije Vladi i Ministarstvu pismeno i usmeno obznanili da je ne smiju niti će je prihvatiti, na što imaju pravo prema odluci Njegova Veličanstva, koje je Katoličkoj crkvi osiguralo punu slobodu, a prema kojoj se katolički biskup mora pokoravati naredbama najvišega crkvenog poglavara, rimskog pape.

Stadler nije htio potpisati zapisnik jer ga je po njegovu mišljenju povjerenik pozvao na odgovornost zbog situacije za koju nije bio mjerodavan, ali je 17. siječnja Stadleru uručena presuda prema kojoj je kažnjen s 500 kruna jer se ogriješio o odredbu od 9. srpnja 1891. o prijelazu s jedne na drugu vjeru u BiH i zanemarivši 3. paragraf dotične odredbe naložio svom tajniku da krsti Mehmeda Sinanovića. Presuda se temeljila na okrivljenikovu (Stadlerovu) priznanju, pri čemu je kao olakotna okolnost uzeta u obzir njegova dotadašnja neporočnost, a kao otegotne Stadlerovo navodno zanemarivanje spomenute odredbe, koje je među domaćim pučanstvom izazvalo veliku uzrujanost i ogorčenost, te činjenica da je namamio i drugu osobu na nepoštivanje spomenute uredbe. Stadler je odbacio rečenu presudu i odbio platiti ikakvu kaznu, ali se nije htio ni žaliti objasnivši da je zakonska odredba od 9. srpnja 1891., na koju se pozvala Vlada, donesena bez prethodnog sporazuma sa Svetom Stolicom, a bila je toliko protivna katoličkoj vjeri da je Sveta Stolica njezino provođenje strogo zabranila i napomenula da ono što propisuje Vladina odredba ne samo da ne odobrava nego da ne može ni tolerirati, nego samo trpjeti pod pritiskom vlasti i nepravde. Zato je Stadler tvrdio da nije bio dužan držati se te odredbe niti je smatrati važećom za katolike, pa se nije mogao ni ogriješiti o nju, niti je mogao povjerniku u toj stvari priznati sudsku kompetenciju nad njim. Autor članka postavio je pitanje uživa li Katolička crkva u BiH pod novom kršćanskom vlašću onakvu slobodu za kakvom čezne i kakva joj se jamči, napomenuvši kako je dobro poznato da katolici češće otpadaju od vjere i ostaju u Sarajevu, ali je Vlada to znala i šutjela, kao i u slučajevima ponovnog krštenja muslimana, koji su kao i Vlada znali za to, ali je sve ostalo mirno. Naglasio je da se u ovom slučaju galama digla zbog nekoliko fanatičnih huškača, a da se austrijska Vlada ne bi trebala sramiti, njima za ljubav, na sebe natovariti bruku i sramotu i suprotstaviti se pravilima Katoličke crkve i napasti katoličkog dužnosnika vjernog svojoj službi jer je bilo vrijeme da Zemaljska vlada pođe drugim smjerom i bez odgađanja izvan snage stavi odredbu o promjeni religije koja se ogrješuje o katoličku vjeru i Svetu Stolicu.²⁷

Nadbiskup Stadler uručio je 22. siječnja 1906. Zemaljskoj vladi prosvjednu notu zbog intervencije vlasti u povodu Sinanovićeve konverzije, navevši i prijašnje slučajeve Vladinih intervencija u korist islamske vjerske zajednice. Upozorio je vlasti da je Katolička crkva ovisna o Svetoj Stolicu i da se stoga ne može pridržavati Naredbe o konverzijama, koju ne prihvaća Sveta Stolica, koja je odbacila austrougarske uredbe o konverzijama u Bosni i Hercegovini zato što po tim uredbama niti jednomu muslimanu ne bi bilo moguće provesti konverziju na katolicizam. Iznio je slučaj Sale Sivrić, kojoj su najprije na silu oduzeta djeca, a zatim je udajom za muslimana izgubila svaku mogućnost izbora glede konverzije, a nakon toga je uslijedila ova afera zbog Sinanovićeve obraćenja, koji je, postavši katolik, izgubio posao u tvornici duhana, nakon čega su ga njegovi rođaci na silu i uz policijski

---

²⁷ »Die Beurteilung des Erzbischofs von Sarajevo«, *Das Vaterland. Zeitschrift für österreichische Monarchie*, 21. I. 1906., br. 19., Jahrgang XXXXVII., 1–2.

nadzor odveli u rodno mjesto (Trebinje). Stadler je zahtijevao da Vlada poštuje propise Katoličke crkve na način kako to čini s propisima islamske vjerske zajednice i zahtijevao da Mehmed ostane u katoličkoj vjeri, koju je slobodne volje prihvatio, te da se vrati na posao koji je nepravедno zbog konverzije izgubio.²⁸ No građanski doglavnik Isidor Benko istog je dana odbacio Stadlerove navode o utjecaju austrougarskih vlasti na Mehmedovo držanje i pristranoj podršci njegovoj obitelji i pozvao se na Naredbu o konverzijama iz 1891. godine, koju su odbacili i Sveta Stolica i austrougarska vlast, konstatiravši da je nadbiskup Stadler s mjerodavnog mjesta primio jasne obavijesti o Naredbi o konverzijama iz 1891., ali da odbija bilo kakvu raspravu o tome. Benko je odbacio Stadlerovu tezu da je Mehmed dobio otkaz, nego zaključio da je svojevóljno napustio posao kada su mu u Sarajevo pristigli rođaci i rekli da mu je djed osigurao egzistenciju u Trebinju ako se vrati islamu, da nije izručen rođacima, nego se s njima susreo »u rodbinskoj ljubavi« te da je svojevóljno, a ne pod policijskom pratnjom, otputovao u Trebinje. Benko je Sinanovićevo konverziju proglasio nezakonitom jer prilikom nje nisu poštovani propisi Naredbe iz 1891. godine, a naglasio je da Zemaljska vlada Sinanovićev povratak na islam smatra potpuno zakonitim jer se u prisutnosti svojih rođaka i zakonitog tutora u uredu Vladina povjerenika za Sarajevo, u koji je došao svojevóljno, očitovao da se vraća »svojoj pradjedovskoj islamskoj vjeri«.²⁹

Nadbiskup Stadler osporio je 31. siječnja 1906. Benkove tvrdnje kako se Nadbiskupski ordinarijat u svojim pritužbama zbog postupaka Zemaljske vlade prilikom Mehmedove konverzije poslužio neistinitim informacijama i da je Zemaljska vlada postupala zakonito, naglasivši da se Zemaljska vlada nije pridržavala niti naredbe iz 1891. godine, koju je potpisala, nego je čak u restriktivnom postupanju išla ispod njezine razine. Podsjetio je da je Sveta Stolica odbila Naredbu o konverzijama iz 1891. godine kao protivnu kanonskom pravu, a da su godine 1895., nakon prethodno postignutog sporazuma između Austro-Ugarske Monarhije i Svete Stolice (1894.), Zemaljska vlada i Nadbiskupski ordinarijat prihvatili novu uredbu. Stadler je uredbu iz 1895. nazvao *quasi* konvencijom, jer ju je Sveta Stolica pristala samo tolerirati, a austrougarska vlada odbila ju je proklamirati jer bi time dezavuirala carski potpis na Naredbi o konverzijama iz 1891. godine. Budući da se Zemaljska vlada u daljnjem tijeku događaja nije pridržavla uredbe iz 1895., nego se nastavila pozivati na raniju uredbu iz 1891., koju je Sveta Stolica odbacila, Nadbiskupski ordinarijat obavijestio je Zemaljsku vladu da se ubuduće također neće pridržavati uredbe iz 1895. godine, nego da će slijediti isključivo odredbe kanonskog prava.

O konverziji Mehmeda Sinanovića Stadler je iznio svoju verziju događaja naglasivši da je Mehmed bio »moralno« prisiljen otići iz Sarajeva i pogaziti novu vjeru. Svoju je tezu potkrijepio činjenicom da je Mehmed, koji je nakon krštenja nazvan Alojzije, u nadbiskupskom dvoru pred svjedocima 31. prosinca 1905. zatražio zaštitu od svojih rođaka jer su ga prisiljavali da odbaci novu vjeru i napusti Sarajevo, zbog čega su na njega budno pazili, pa je samo lukavošću uspio pobjeći i doći Stadleru. Tu je htio ostati dok mu se rođaci ne vrate u Trebinje, ali Stadler mu je savjetovao da se vrati kući, odupre pritisku kome je bio

²⁸ ZMF, Präs. BH, 82/1906. I. (njemački). Vidi: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 551.

²⁹ ZMF, Prez. BH, 82/1906. II. (hrvatski, njemački). Vidi: Z. GRIJAK, »Problem konverzija na katolicizam«, str. 552.

izložen i nastavi raditi u duhanskoj tvornici. Stadler je odbacio tezu da je Mehmed sam zatražio otpusnicu iz tvornice duhana u kojoj je radio, napomenuvši da je Mehmed pred svjedocima izjavio kako je on sam nikada nije zatražio, nego da ju je povjerenik Zarzycky zatražio u svoje ime od nadzornika tvornice Kellera, koji je tonom kojim je dao izjavu potvrdio da to nije bila nikakva odstupnica. Stadler je istaknuo da je i dolazak Sinanovićevih rođaka u Sarajevo bio dio dobro pripremljenog plana, jer se oni uopće već dvije i pol godine nisu brinuli za njega, da bi se sada pojavili s puno obećanja, a posebno je čudna bila činjenica što je Vlada Mehmeda prvo premjestila u Banju Luku i platila mu putni trošak, a onda je odjednom, kad su se pojavili njegovi rođaci, zaustavila njegov odlazak i vratila ga u Sarajevo, u kojem su se baš tada pojavili ti rođaci. Stadler je upozorio da je Mehmeda Sinanovića na željezničku stanicu pratila policija, ali da je on preko svoga pouzdanog prijatelja javio kako su rođaci izvršili toliki pritisak na njega da im se ne može oduprijeti, no napomenuo je da će ostati katolik. Isti gospodin u kojeg se uzdao Sinanović tvrdio je da je pred Sinanovićevim kupeom vidio policijskog službenika, a u kupeu se nalazio i policajac na tajnom zadatku. Prema Stadlerovu mišljenju, Vlada je u ovom slučaju pokazala veliku nedosljednost u stavovima glede konverzija, jer Sinanovićeva izjava kako se vraća »pradjedovskoj vjeri« pokazuje da je pojedincima dopušteno izjasniti se muslimanima, ali ne i katolicima, što je otvaralo pitanje da li Vlada uopće priznaje katoličko krštenje: naime, ako ga ne priznaje, postavlja se pitanje zašto je Sinanović trebao javno izjaviti da se vraća u staru vjeru, ali ako ga priznaje, trebala se držati zakona prema kojem je Sinanović trebao čekati dva mjeseca prije povratka u staru vjeru. Stadler je zaključio da Vlada (krsta) krštenje ne priznaje, nego se odrekla svoje naredbe o konverzijama, priklonila muslimanima i dopustila da se Sinanović javno odrekne katoličke vjere, a upozorio je da tezu o Sinanovićevoj slobodnoj volji prilikom odlaska k rođacima pobija njegov zahtjev da mu se pisma šalju *poste restante*, tj. kao pošiljku koju treba podići na pošti, a ne donosi se naslovniku, jer će mu ih inače »dobri« rođaci uništiti. Na kraju je Stadler zatražio od Zemaljske vlade da dopusti potpunu vjersku slobodu, a Alojzije Sinanović da bude zaštićen i vraćen na staro mjesto.³⁰

Potpuno različit opis događaja od Stadlerovih tvrdnji iznio je 8. veljače 1906. već spomenuti Vladin povjerenik za glavni grad Sarajevo Miron von Zarzycki, koji je napomenuo da ga je 14. prosinca 1905. Reis-ul-ulema Mehmed Teufik efendija Azabagić pitao je li jedan musliman, zaposlen u tvornici duhana, najavio postupak za promjenu vjere kod njega kao Vladina povjerenika. Azabagić je napomenuo da moguću promjenu vjere te osobe ni jedna strana neće prihvatiti, ali da će ponovno Stadlerovo ignoriranje postojećih propisa o konverzijama izazvati veliku uznemirenost u cijelome muslimanskom pučanstvu. Zarzycki se tada raspitao o tom slučaju, ali je napomenuo da je bio doveden pred svršen čin jer je Mehmeda Sinanovića u nedjelju 17. prosinca u nadbiskupskoj kapeli krstio Stadlerov tajnik Antun Buljan, a dobio je ime Alojzije. Odmah nakon krštenja nadbiskup Stadler održao je misu i Alojziju podijelio sakrament potvrde, a on je svakome, koji je to htio čuti, pričao i hvalio se da ga je nadbiskup potvrdio, te da mu je krsni kum bio upravitelj nadbiskupijskih dobara Gregor Lešić, a kod potvrde Emil Hörmann, sin odjelnog šefa

---

³⁰ ZMF, Prez. BH, br. 144., 906 (strojopis). Vidi: Z. GRUJAK »Problem konverzija na katolicizam«, str. 552.

Hörmanna, čiji otac o tome nije ništa znao. Zarzycki je napomenuo da je u izvješćima upućenima Zemaljskoj vladi 19. i 21. prosinca opisao uzrujanost i ogorčenje koje je kod muslimana izazvalo to Stadlerovo očito ignoriranje postojećeg propisa o konverzijama, te da Mehmeda Sinanovića, bez obzira na uzrujanost kod muslimana, nitko nije uznemiravao niti mu onemogućavao nesmetano kretanje Sarajevom. Napomenuo je da je on Mehmeda pozvao k sebi zbog kršenja propisa o konverzijama tek nakon pet dana, 22. prosinca, saslušao ga i nakon sastavljenog zapisnika otpustio, ali da se 30. prosinca 1905. kod njega pojavio gradonačelnik Esad efendija Kulović u pratnji Huseina Omanovića, učenika učeničke preparandije i intimnog prijatelja Mehmeda Sinanovića, koji je povjereniku rekao da je Mehmed Sinanović požalio što je nanio štetu svojim rođacima i ostalim muslimanima ovim nepromišljenim korakom, tj. promjenom vjere, da ga muči grizodušje i da se odlučio vratiti natrag muslimankoj vjeri. Zato je zamolio njega, Huseina Omanovića, da mu isposluje potvrdu o radnom odnosu u tvornici duhana, kako bi zajedno s rođacima, koji su stigli u Sarajevo, otputovao u svoj zavičaj u Trebinje, no zbog stida nije se htio pojaviti pred povjerenikom radi objašnjenja motiva povratka u islam, iako je bio spreman doći ako je to bilo neizbježno. Husein Omanović tvrdio je da je Mehmed svoju odluku o povratku islamu i odlasku u Trebinje iznio i svojim rođacima te da ga nitko nije na to nagovorio, a Zarzycki je odgovorio da Sinanović ne treba osobno doći pred njega jer nije prijavio svoju promjenu vjere kod njega, povjerenika, što propisuje postojeći zakon, pa njegovo krštenje za državne vlasti nije bilo pravovaljano, jer je bilo provedeno bez uvažavanja propisanih formalnosti koje određuje uredba o konverzijama. Zato se Mehmed Sinanović mogao i dalje držati pripadnikom islamske vjeroispovijesti, a Zarzycki mu je obećao da će kod voditelja tvornice duhana što prije isposlovati potvrdu da je tamo radio i pozvao ga da idući dan u 16 sati dođe u njegov ured, što je Sinanović učinio i dobivši potvrdu otišao. No, prema Zarzyckome, Mehmed Sinanović pojavio se idućeg dana (31. prosinca) u 11 sati u njegovu uredu, iako ga je policijska postaja izvijestila da se Sinanović rano ujutro s rođacima uputio na željeznički kolodvor, i izjavio da je razmislio kako ne bi trebao ostaviti tako dobar posao u tvornici i da ga rođaci ne mogu prisiliti na put u Trebinje. Zarzycki mu je odgovorio da ga nitko ne prisiljava na put u Trebinje ili na napuštanje posla, nakon čega je Sinanović napustio njegov ured, a naknadno je saznao da je Mehmed na putu prema željezničkom kolodvoru zastao pred tvornicom duhana pod izlikom da se mora oprostiti od direktora tvornice, ali se tada sastao s djevojkom Margaretom Šubić, zbog koje je i promijenio vjeru i koja ga je nagovorila da ostane u katoličkoj vjeri i da ne napušta Sarajevo. Nakon toga je odgovorio rođacima da ne želi putovati s njima, nego ostati u Sarajevu i zaputio se nadbiskupu Stadleru, kod koga je ostao duže vrijeme, i skitao se po gradu. To je, po Zarzyckome, dokazivalo da je Mehmed uživao punu slobodu i da protiv Mehmeda ništa nije poduzeto, iako je takvo njegovo ponašanje kod domaćih muslimana izazvalo sablazan i uznemirenost pa su oni planirali masovnu demonstraciju pred nadbiskupskom palačom, zbog čega je Zarzycki odlučio primijeniti samo odgovarajuće mjere i osloniti se na djelovanje utjecajnih osoba, koje su onemogućile planirane nemire i demonstracije. Istog dana kod Zarzyckog su se u pratnji Huseina Omanovića pojavili Mehmedovi rođaci Omer Sinanović, Alija Arnautović te Avdo, Alija i Ramo Tičić, koji su se požalili na Mehmedovo ponašanje i promjenu mišljenja pod utjecajem njegove djevojke. Staratelj maloljetnog Mehmeda Ramo Tičić iz Trebinja pokazao je ispravu okružnog ureda kao šerijatskog suda

u Trebinju br. 275 od 17. srpnja 1901. prema kojem je on određen za Mehmedova staratelja, istaknuo da Mehmedov djed Duran Gatačkić, starac od 90 godina, leži na samrtnoj postelji, a kako nema nikog od rodbine tko bi ga mogao njegovati, zahtijeva da se njegov unuk Mehmed Sinanović vrati k njemu jer mu namjerava oporučno ostaviti popriličan imetak. Zarzycki je odgovorio da će Mehmedu proslijediti taj zahtjev, ali da ga ne može prisiliti na odlazak u Trebinje, nego da se Ramo Tičić može obratiti sudu ako bi Mehmed odbio zahtjev te ponovio kako je činjenica što se Mehmed odazvao u njegov ured tek nakon četiri sata, koliko je trebalo redarstvu da ga pronađe, dokazivala da se Mehmed smio slobodno kretati. Zarzycki je s njegovim rođacima sastavio i već spomenuti zapisnik, a kad se susreo s rođacima, Mehmed se opet izjasnio muslimanom i stavio fes na glavu, iako ga je prije skidao s glave. Kada su mu pročitali želju njegovih rođaka iz zapisnika i preporučili da bi se on kao unuk trebao odazvati djedovu pozivu ili će ga rođaci pozvati na sud, Mehmed je pristao s njima dragovoljno otići u Trebinje, a on i njegovi rođaci zamolili su Zarzyckog da s obzirom na poodmaklo vrijeme (prošlo je već 21h) i na uznemirenost među muslimanima prenoće u zgradi redarstvene straže. Zarzycki je pogrešnim ocijenio zaključak Zajedničkog ministarstva financija kako ne postoje razlozi za bojazan da bi Mehmedovo noćenje u jednom hanu za njega imalo opasne posljedice zato što je on tada već objavio svoju odluku o vraćanju na islam, napomenuvši da se vijest o Sinanovićevu odustajanju od povratka u Trebinje i promijenjenoj odluci proširila brzo poput munje među ovdašnjim muslimanima, a ogorčenje doseglo vrhunac kad je Sinanović opet bio viđen kod Stadlera, pa je promjena Sinanovićeve odluke pripisana Stadlerovu nagovoru. U tim okolnostima bili su ugroženi i Sinanovićeva sigurnost i život jer je sva mržnja muslimanskog življa bila usmjerena prema njemu, a on je izjavio da će se vjerojatno iseliti u Ameriku jer mu je teško živjeti među pripadnicima svoje vjere koje je duboko povrijedio svojim postupkom. Sinanovića je Zarzycki nazvao nedosljednom, slabom i kolebljivom osobom neiskrenog karaktera i lako povodljivom stranom utjecaju, koji stavove mijenja iz dana u dan i kod kojeg se uopće ne može govoriti o nekakvom uvjerenju, pa mu se, prema Zarzyckijevu mišljenju, zbog neiskustva i nezrelosti svidjelo da mu je bila sklona jedna katolička djevojka i njoj za ljubav promijenio je vjeru, a nikako iz uvjerenja. Mehmed je u Trebinje otputovao 1. siječnja 1906.

Nakon opisa događaja glede Mehmeda Sinanovića, Zarzycki je odgovorio i na postavljena pitanja koja mu je prije 8. veljače uputila Zemaljska vlada o Sinanovićevu slučaju. Napomenuo je da Mehmed nije otpušten iz službe, nego je nakon dobivanja potvrde na vlastiti zahtjev otputovao u Trebinje, a da njegova promjena vjere nije utjecala na njegov posao, što se vidi iz činjenice da je nakon krštenja 17. prosinca ostavljen u službi sve do 31. prosinca. Nadalje, Zarzycki je istaknuo da je Mehmed zamolio svog prijatelja Huseina Omanovića da od povjerenika zatraži izdavanje potvrde od tvornice duhana, čemu da je Zarzycki udovoljio, a Mehmed je bio posebno radostan što je potvrdu dobio brzo i zahvalio svom prijatelju. Kao treće Zarzycki je napomenuo da se djevojka zbog koje je Mehmed promijenio vjeru zove Margareta Šubić i da njezin otac Ignac također radi u tvornici duhana te naglasio da nitko nije posredovao između Stadlera i Mehmeda Sinanovića jer se Mehmed tijekom boravka u Sarajevu potpuno slobodno kretao i s nadbiskupom izravno kontaktirao, što je i maksimalno iskoristio, a prilikom Mehmedova odlaska iz Sarajeva na peronu se nalazio jedan kapelan, koji je mogao Stadlera obavije-

stiti o Mehmedovu odlasku. Pod četvrtim je Zarzycki naveo da je zbog činjenice da je Mehmedov djed, starac od 90 godina, bio na samrtnoj postelji i da osim Mehmeda nije imao nikoga, odlučio Mehmeda podsjetiti na njegovu dužnost kao unuka i rekao mu da ga on ne prisiljava ni na što, a da se u slučaju Mehmedova odbijanja djedova zahtjeva skrbnik s molbom mora obratiti sudu. Kao peto Zarzycki je istaknuo da je dopuštenje traženog prenoćišta u zgradi redarstva bilo nužno jer je uzbuđenje među muslimanima zbog Mehmedova povratka u Sarajevo i ponovne promjene njegove odluke dostiglo vrhunac pa su ga gradonačelnik Kulović i mnogi općinski vijećnici savjetovali da bude oprezan i odredi privremene mjere jer je lako moglo doći do krvoprolića zbog ogorčenja koje se potpuno okrenulo prema Sinanoviću, pa su neki fanatični muslimani bili spremni na najgore. Zarzycki se pitao je li trebao odbiti Sinanovićevu želju da mu se omogući noćenje kod redarstva jer je već bilo kasno i jer se zbog stanja među muslimanima nije osjećao sigurnim, pitavši se što bi bilo kad bi Mehmeda u Hanu fizički ozlijedili fanatični muslimani ili kad bi se dosjetio zbog straha ponovno pobjeći nadbiskupu Stadleru? Upozorio je da bi unatoč svim poduzetim mjerama nadbiskupska palača mogla postati poprište teških izgređa zbog ogorčenosti i uzrujanosti muslimanskog pučanstva, te da mu je nakon upozorenja od povjerljivih ljudi bila obveza udovoljiti molbi Mehmeda i njegova skrbnika. Zarzycki je izrazio nadu da će vlasti uzeti u obzir kao pozitivno to što je on u ovoj aferi sačuvao potpunu objektivnost, postupao s puno takta te nije štedio truda za umirivanje uzburkanih osjećaja, ne prikazavši pritom niti malo pristranosti. Kao šesto Zarzycki je napomenuo da nije mogao utvrditi na čiju su dojavu Mehmedovi rođaci stigli u Sarajevo, nego da je vjerojatno njima o onome što se dogodilo pisao preparandist Husein Omanović iz Trebinja, kojeg je Mehmedov djed poslao u Sarajevo. Kao sedmo Zarzycki je naveo kako nije točno da su Mehmeda rođaci zatvorili, jer je dokazano da se on potpuno slobodno mogao kretati, s njima posjećivati kavane i pozvao ih je da prenoće u njegovu stanu, naglasivši da je Mehmed tijekom ovdašnjeg boravka njegovih rođaka opetovano bio kod njega, povjerenika, kod nadbiskupa i kod svoje djevojke, tj. slobodno se kretao gradom. Kao osmo Zarzycki je netočnom nazvao tezu o policijskom nadzoru Mehmeda Sinanovića prilikom odlaska, napomenuvši da se on nije brinuo o nadzoru niti ga je dao nadgledati, jer je Mehmeda morao tražiti uz pomoć redarstva, koje ga je tek nakon višesatnoga revnog traganja dovelo k njemu, što se ne bi dogodilo da je Mehmed bio pod policijskom prismotrom, jer bi se znao svaki njegov korak. Zarzycki je napomenuo kako je svima u Sarajevu poznato, pa i nadbiskupu Stadleru, da se na kolodvoru nalazi stalna ekspozitura ovdašnje redarstvene straže, a da su dotični redarstveni organi dužni kod svakog dolaska i odlaska vlaka održavati red i mir i doći zbog dolaska stranaca, pa su se vjerojatno i redarstveni organi, kako nalažu propisi, nalazili na peronu prilikom odlaska vlaka kojim je Mehmed Sinanović trebao otići u Trebinje te su se kod pregledavanja kolodvora mogli vidjeti i pred Sinanovićevim kupeom. Zarzycki je tendencioznim i svjesnim iskrivljavanjem činjenica nazvao tezu da se tu radilo o policijskom nadzoru Mehmeda Sinanovića, napomenuvši da je istim vlakom na petodnevni odmor u Castelnuovo (Herceg Novi) putovao jedan civilni stražar, ali da je on zapravo išao na dopust zbog Nove godine i sa Sinanovićem nije imao nikakve veze. Nakon ovih prigovora Zarzycki se osvrnuo na pisanje lista *Das Vaterland* i nazvao njegove navode pretjeranima i potpuno izmišljenima. Prvo je netočnom nazvao tezu o do-

lasku deputacije od 35 muslimana pod vodstvom gradonačelnika Kulovića »već nakon dva sata nakon krštenja pred Zemaljsku vladu«, napomenuvši da je krštenje obavljeno 17. prosinca, a deputacija je navratila tek četiri dana poslije, 21. prosinca.³¹ Nadalje, odbio je tezu da je Vlada ustuknula pred deputacijom, nego istaknuo da je građanskog doglavnika potpuno objektivno upozorila da svatko tko je fizički i psihički sazio slobodno može izabrati jednu od službeno priznatih religija, a s tom odlukom muslimani koji su se pojavili nisu bili oduševljeni. Napomenuo je da Mehmedovo obraćenje nije provedeno ni nasilno ni lukavstvom, nego onako kakao je on to već prethodno opisao i kako su to opisali Mehmed Sinanović i Husein Omanović, a izmišljenim je Zarzycki nazvao i navod da je nadbiskupa Stadlera policija izvijestila o muslimanima željnim osvete i da je od njega tražila da svaki izlazak iz palače prijavi barem 15 minuta ranije, jer se u istoj ulici gdje i nadbiskupska palača nalazi postaja redarstvene službe, iz koje se izravno može vidjeti tko ulazi i izlazi iz palače, pa nije bilo ni potrebno Stadleru dati redarstvenu pratnju. Zarzycki je napomenuo da je s više strana obaviješten o namjeri muslimana da masovno napadnu nadbiskupsku palaču, vrijeđaju Stadlera a možda naprave i nešto gore, pa je redarstvu dao određene upute i upozorio redarstvenu postaju u spomenutoj ulici da budno motri i blokira je u slučaju približavanja većeg mnoštva. Zaslugu za neizbijanje planiranih demonstracija povjerenik je pripisao svojim naputcima te podršci umjerenijih muslimana, istaknuvši da je naredio redarstvu pojačano patroliranje tijekom Badnjaka i Silvestrova, kada su ulice bile pune ljudi i promet pojačan, što je bilo uobičajeno od okupacije svake godine, a nikako učinjeno zbog Mehmeda Sinanovića ili nadbiskupa Stadlera, nego u interesu javne sigurnosti. Zarzycki je izmišljotinom nazvao podatak o navodnom Stadlerovu praćenju od triju tajnih agenata i naveo da se on slobodno kretao s tajnikom ili nekim od svećenika, a ponovno je naglasio kako je on u slučajevima konverzija tijekom 12 godna službovanja na tome mjestu znao sačuvati punu objektivnost te kako nadbiskup Stadler može potvrditi da nikad nije pokazao nikakvu pristranost ili nekorektnost, a kamoli da mu se može pripisati nasilno postupanje. Napomenuo je da ga ne uznemiruju tendenciozni i izmišljeni navodi iz lista *Das Vaterland*, jer da Zemaljska vlada poznaje njegovo 27-godišnje službovanje, a da tijekom 12 posljednjih godina nitko nije našao povoda prigovoriti mu zbog nezakonitih postupaka, nego da to baca posebno svjetlo na karakter nadbiskupa Stadlera, koji se nije ogradio od nevjerojatnih Sinanovićevih iskrivljivanja i tendencioznih izmišljotina samo zato da bi opravdao i uljepšao nezakonit i buntovan postupak. Prema Zarzyckom, nije konverzija sama po sebi bila razlogom zbog kojeg su uznemireni i ogorčeni bili ne samo muslimani nego i katoličko pučanstvo već činjenica da se nadbiskup Stadler nekažnjeno i dalje ne osvrće na postojeću odredbu o konverzijama, što pridonosi opadanju povjerenja u Vladin autoritet među pučanstvom. Naglasio je da je ogorčenje javnosti doseglo vrhunac kada je saznala sadržaj Stadlerova i Buljanova (tajnik, op. Z.K.) dopisa koji su mu njih dvojica uputila nakon dostave presude, kojoj se Stadler sam požurio dati širok publicitet, a taj ton začudio je javnost koja se pitala stoji li Stadler iznad zakona i Zemaljske vlade i mora li Vlada od toga crkvenog dužnosnika svašta trpjeti. Zarzycki je napomenuo da je to nezdravo stanje u interesu ugleda Vlade trebalo što prije biti rije-

---

³¹ Ovo je točan podatak jer ga spominje konfident Filan u svom izvješću (bilj. 22).

šeno, i to ili posegnućem za nekim drugim sredstvom kojim bi se borbenog nadbiskupa prisililo na prihvaćanje postojeće odredbe koje je donijelo Njegovo Veličanstvo ili bi je tebalo ukinuti kao neprovedivu.³²

No 10. veljače 1906. šef Zemaljske vlade javio je Zajedničkomu ministarstvu da mu je Zemaljska vlada uputila izvješće Vladina povjerenika za glavni grad od 8. veljače, koje opisuje i dokumentirano potvrđuje sve okolnosti o tijeku spomenutih događaja. Ujedno je napomenuo da je Zemaljska vlada, potaknuta Stadlerovom notom od 31. siječnja iste godine, u kojoj su navedene neke nove pojedinosti za neutraliziranje odluke koja mu je s tog mjesta odobrena a koja je ministarstvu predana s izvješćem od 22. siječnja zajedno s predočenom notom, preko njezina povjerenika i okružnog ureda u Trebinju istražila na čiji su poticaj Sinanovićeви rođaci došli iz Trebinja, iako se dvije i pol godine nisu uopće brinuli za njega, od koga su i kojim putem dobili obavijest o njegovoj konverziji, zatim je li točan podatak da su ga oni od dolaska do odlaska iz Sarajeva tako izdvojili od okoline da mu je onemogućena bilo kakva sloboda kretanja te, konačno, je li točna vijest da su Sinanovića prilikom odlaska pratili policajci, tj. da je na kolodvoru bio jedan policajac, a u kupeu ga je tajno pratio policajac u civilu. Šef Zemaljske vlade naglasio je da izvješće Vladina povjerenika za glavni grad Sarajevo Zarzyckog zajedno s izvješćem iz okružnog ureda u Trebinju dokazuju neodrživost Stadlerove pretpostavke o izravnoj povezanosti zaustavljanja Sinanovićeва preseljenja u Banju Luku s dolaskom njegovih rođaka iz Trebinja, tj. da pobijaju tezu kako se ovdje radilo o planiranoj akciji usmjerenoj protiv vjerske slobode konvertita, jer da su Sinanovićeви rođaci došli iz Trebinja odvratiti ga od njegove namjere iz osobne pobude, potaknuti viješću o Mehmedovu krštenju koju im je priopćio Avdo Tičić, rođak Sinanovićeва šurjaka, inače zaposlen kao bravar na željeznici. Zaustavljanje Sinanovićeва premještaja iz Sarajeva u Banju Luku šef Zemaljske vlade nazvao je mjerom predostrožnosti glede neugodne situacije za Mehmeda koja se mogla očekivati nakon primitka vijesti o njegovoj promjeni vjere, te naglasio da se Mehmed s tim složio i htio otputovati već sljedećeg dana, ali kako se u međuvremenu vijest o njegovoj konverziji potpuno proširila i postalo jasno da bi jedna takva mjera, tj. premještanje kod muslimanske strane mogla biti krivo protumačena, premještaj je istog dana obustavljen, napomenuvši da se samo može čuditi kako je jedna takva mjera, poduzeta u korist konvertita, s nadbiskupove strane iskorištena u suprotne svrhe.³³

Zarzyckijevo izvješće, zajedno s izvješćem od 10. veljače, proučio je zajednički ministar financija barun Burián, koji je 13. veljače ustvrdio da je iz njih sa zadovoljstvom mogao zaključiti kako navodi lista *Das Vaterland* počivaju na netočnim informacijama, ali da je nesumnjivo moglo biti bolje Omanovića, koji je trebao ispuniti Sinanovićevu želju o nabavi potvrde od tvornice duhana, uputiti na direkciju tvornice i odbaciti svaku ingerenciju koja u toj stvari ne pripada nadležnosti policije. Burián je napomenuo da je možda glede Sinanovićeва prenoćenja na policiji puno bolje bilo pronaći neki manje upadljiv način za osiguranje njegove sigurnosti, koji ne bi dao povoda za zlonamjerne komentare, čime bi se izbjegla ikakva sumnja o utjecaju na njegovo obraćenje. Zaključio je da je Zarzycki u ovom slučaju postupio potpuno objektivno i nepristrano i potrudio se primiriti znatnu

³² ZMF. pres. 1906., br. 258. (njemački, strojopis).

³³ ZMF., pres 1906., br. 258. (njemački, strojopis).

uzrujanost muslimanskog pučanstva, koju je izazvao ovaj slučaj i nekorektni postupak nadbiskupa Stadlera, te istaknuo da će navedene okolnosti zbog svega toga još jednom morati (pozitivno) istaknuti kako bi mu kod sljedećih sličnih slučajeva mogle biti uputa za postupanje u sličnim slučajevima. Burián je držao da ne treba odgovoriti na Stadlerovu notu od 31. siječnja jer prema njegovu mišljenju nastavak korespondencije sa stolnim kaptolom jedva da bi mogao znatnije utjecati na kaptolovo, tj. Stadlerovo prihvaćanje stvarnog stanja i djelotvornosti postojećih zakonskih odredaba. Naglasio je da Zemaljska vlada tako dugo dok on neće primijeniti novu zakonsku regulativu treba čvrsto ustrajati na tome da je temelj za postupak vlasti u slučajevima konverzija odredba od 9. srpnja 1891. kao i instrukcija o provedbi te odredbe iz 1893. godine, a da jednostranim očitovanjem biskupa kako se neće više obazirati na te odredbe koje je tolerirala Sveta Stolica ne može nastupiti promjena te zakonske osnove. Stoga će i u buduće prekršitelji te odredbe biti pozvani na odgovornost i odgovarajuće kažnjeni, navevši da će se Zemaljska vlada suzdržavati od svake mjere koja bi se mogla protumačiti kao utjecaj na konvertita s bilo koje strane, a Vladi je prepustio odluku hoće li Stadleru ponovno usmeno ponovno preporučiti ovo njemu dobro poznato Vladino stajalište.³⁴

6. Zaključak

Primjeri konverzija oko kojih su se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće sporili predstavnici Zemaljske vlade i nadbiskup Stadler pokazuju da je srž sporova između njih bio odnos prema Naredbi o konverzijama iz 1891. godine i njezinim dopunama iz 1893. godine. Službene vlasti nisu prihvaćale Stadlerove argumente o štetnosti Naredbe za katoličku zajednicu i o njezinu pogodovanju muslimanskoj i pravoslavnoj vjerskoj zajednici, niti argument da taj zakon katolički biskupi u BiH ne mogu prihvatiti jer ga nije odobrila Sveta Stolica. Štoviše, iznosile su i suprotne argumente, koji su trebali pokazati da se ni katolička strana nije držala pravila i da je Stadlerovo neprihvatanje zakona iz 1891. godine uznemiravalo pravoslavnu i muslimansku vjersku zajednicu. Pritom su izbjegavale komentirati slučajeve nasilnog odnosa vjerske zajednice iz koje je konvertit potjecao prema njemu, ali su naglašavale primjere sličnog postupanja katoličkih predstavnika prema inovjercima, posebno muslimanima. To se vidjelo u slučaju Useife Deliahmetović, Ester Altarac i Huseina Omanovića, u kojima se vlasti nisu otvoreno očitovale o postupanju rodbine prema osobama koje su promijenile vjeru ili su čak negirale bilo kakvu mogućnost utjecaja konvertitove obitelji na njegove odluke, a najdrastičniji slučaj bio je onaj pravoslavke Đurđinke Pavlović 1913. godine, koju su kao redovničku kandidatkinju za časnu sestru u Sarajevu oteli pripadnici pravoslavne zajednice, a vlasti kaznile one katolike koji su joj pomogli pri konverziji. Takvo postupanje službenih vlasti nije bilo u skladu s načelom zaštite osobnih sloboda, tj. slobode vjeroispovijesi, na koje su se vlasti voljele pozivati u slučajevima konverzije muslimana na katolicizam, ali je bilo učinkovito za relativiziranje Stadlerovih argumenta o pogodovanju pravoslavnoj i muslimanskoj zajednici i za namećanje Naredbe o konverzijama, koju Katolička crkva ni Stadler nisu prihvaćali, a od koje Beč nije htio odustati iz političkih razloga.

---

³⁴ ZMF., Pr.B.H. ex 1906.,144., 552. (njemački, pisana gotica i strojopis).

*Summary**RELIGIOUS CONTROVERSIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE END OF THE NINETEENTH AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY CONCERNING THE NEW AND UP TO NOW UNKNOWN ARCHIVAL SOURCES*

On the basis of three examples of conversions to Catholicism author analyzes religious policy of the Austro-Hungarian authorities in Bosnia and Herzegovina. The analysis based on the known results of historiography and up to now unused archival sources enabled author to reveal new facts and bring up new conclusions. Used examples of conversions, which were a matter of dispute between Lands government and archbishop Josip Stadler, reveal that the chief problem was approach to the Regulation on conversions (1891) and its additions from 1893. Lay authorities did not accept Stadler's arguments regarding the harm that these regulations did to the Catholic community, while at the same time they favored Orthodox and Muslim believers. Similarly, Austro-Hungarian authorities did not recognize Stadler's stance that Catholics in Bosnia and Hercegovina cannot accept these regulations since they had not been confirmed by the Holy See. By the same token, lay authorities argued that Stadler's disapproval of the Regulations had caused uneasiness among Orthodox and Muslim religious communities. Furthermore, secular authorities constantly avoided to comment cases of violent behavior of religious communities towards their converts, but they emphasized violence of Catholics toward those of different beliefs, especially towards Muslims. Such attitude was quite evident in the cases of Useifa Delihametović, Ester Altarac and Husein Omanović, in which secular authorities officially did not comment behavior of converts' families, as well as they negated any possibility of relatives' influence on the converts' will. The most drastic case was that of Đurđinka Pavlović who was convert from the Orthodoxy and candidate to become a Catholic nun in Sarajevo. In 1913 she was abducted by the members of Orthodox community, and authorities' response to this tense situation was public punishment of the Catholics who had helped Đurđinka in her conversion. Such behavior of secular authorities certainly was not in accordance with the proclaimed protection of personal freedom, which included freedom of religion. Curiously enough, secular authorities often used this notion of personal freedom in cases of conversions from Islam to Catholicism, since it was quite opportune in their need to relativize Stadler's arguments about favorable politics toward Orthodox and Muslim communities.

KEY WORDS: *Bosnia and Herzegovina, Austo-Hungarian Monarchy, Islam, Catholicism, Orthodoxy, Catholic Church, Serbian Orthodox Church, conversions, Josip Stadler, historiography*

LITERARIZACIJA ISKUSTVA (ILI STVARNOSTI) U BARLÈOVU PUTOPISU *PUT NA VOLAJSKO JEZERO*

Kristina RIMAN, Rijeka

Prati se putopisni tekst Janka Barlèa Put na Volajsko jezero prema točkama putovanja te se ustanovljuju stvarnosna osnovica putopisa i njegova literarna i idejna nadgradnja. Po literarnom diskursu Barlèov se tekst smješta u žanr putopisa. Na sadržajnom planu ističu se rodoљjubne intencije Slovenca koji želi motivirati hrvatsku čitalačku publiku na putovanje po Sloveniji. U izboru i interpretacije pojedinosti s putovanja Janko Barlè očituje se i kao svećenik i kao glazbenik. Članak zaključuje kritičarska recepcija Barlèova teksta 40 i 80 godina kasnije.

KLJUČNE RIJEČI: Janko Barlè, putopisna literatura, Slovenija, povijest književnosti, crkvena povijest.

Janko Barlè (Budanje, 1869. – Zagreb, 1941.) bio je svećenik, etnolog, povjesničar i glazbenik. Iako je bio rođen u Sloveniji i tamo započeo svoje obrazovanje, Barlè je još za vrijeme školovanja stigao u Hrvatsku i u njoj je ostao do smrti.¹ U Hrvatskoj je započeo školovanje za svećenika i bio je vrlo predan svojemu pozivu. Uz brojne obveze koje je imao, u svome osnovnom zanimanju, Barlè je bio i poznati javni djelatnik, a imao je široko područje interesa, o čemu svjedoče i članstva u različitim organizacijama.² Osobit je interes pokazivao za glazbu. U mladosti je učio violinu, a kada su mu to prilike dopustile, naučio je svirati i glasovir. Također, bio je i urednik glazbenog časopisa *Sveta Cecilija*.

---

¹ O životu Janka Barlèa više u: Kamilo DOČKAL, »Msgr Janko Barlè – nacrtni život«, *Sv. Cecilija*, sv. 1–2, 1941., str. 5–12; Juraj KOLARIĆ, »Život i djelo Janka Barlèa«, *Sv. Cecilija*, br. 2., 1982., str. 26–30; *Slovenici v Hrvaškem* (ur. V. KRŽIŠNIK-BUKIĆ), Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1995.; V. KRŽIŠNIK-BUKIĆ, »Znameniti Slovenci na Hrvaškem skozi zgodovino«, *Migracijske i etničke teme*, št. 4., 2006., str. 421–445; V. KRŽIŠNIK-BUKIĆ, »Slovenici na Hrvaškem in slovensko narodno vprašanje«, *Razprave in gradivo*, št. 33. 1998., str. 7–30.

² Barlè je napravio popis društava u kojima je sudjelovao. Cjelokupni popis koji broji 27 društava u kojima je Barlè obnašao i po nekoliko funkcija, nalazi se u: Kamilo DOČKAL, »Msgr Janko Barlè – nacrtni život«, *Sv. Cecilija*, sv. 1–2, 1941., str. 10.

Moglo bi se reći da je to bio vrhunac njegova publicističkog rada kao i prilika da primijeni svoje muzikološko znanje. Janku Barlèu pisanje nije bilo strano jer se u mladosti bavio i književnim radom. Pisao je na hrvatskom, slovenskom i njemačkom jeziku i svoje je radove objavljivao u hrvatskim, slovenskim i njemačkim časopisima.³

Osim kad je riječ o prvom čitanju teksta nepoznatog autora, kad se tekstu pristupa bez predrasuda i bez iskustva s drugim autorovim ostvarenjima, u čitanje se ulazi s očekivanjem koje je formirano prema prethodnom znanju o autoru i njegovim tekstovima. Barlèovo se književno stvaralaštvo tako ne može promatrati kao vrhunsko književnoumjetničko ostvarenje, međutim njegovi tekstovi zaslužuju pomno iščitavanje zbog svojih neposrednih, intimnih i iskrenih svjedočanstava što ih u tekstovima iznosi. Barlè počinje pisati vrlo rano, na materinskom, slovenskom jeziku. On stvara u vrijeme kada se književna djelatnost smatra rodoljubnom dužnošću i čašću, međutim u njegovim se tekstovima može iščitati i osobna potreba da se književno izrazi.

U sklopu bavljenja književnim radom, Barlè je napisao i nekoliko putopisnih tekstova. Ako imamo na umu da je Barlè bio osoba koja se odlikovala brojnim interesima i širokim poljem djelovanja, tada ne iznenađuje da se uspješno okušao upravo u žanru putopisa. Naime, putopis je književna vrsta koja u svojoj osnovi ima stvarno putovanje, što je razlikuje od fikcionalnog diskursa. Putopisna proza nudi čitav niz informacija koje mogu zadovoljiti ne samo znatiželju pretpostavljenog čitatelja kojemu je djelo namijenjeno već i različitih stručnjaka koji u putopisnom tekstu mogu dobiti obavijesti važne za područje kojim se bave. Budući da je putopis hibridna književna vrsta, na granici između književnosti i novinarsko-dokumentarnog teksta, on predstavlja subjektivni, književni opis putovanja koji sadrži skladan odnos između osobnih dojmova i dokumentiranih podataka.

Zbog svoje kompleksnosti, putopisi su potencijalni predmet istraživanja različitih znanosti: antropologije, etnologije, sociologije, povijesti književnosti, semiotike, estetike, geografije i psihologije. U skladu s toliko različitim područjima interesa koje putopis pokriva, razvijaju se i različite metode istraživanja i vrednovanja putopisa. Osnovna pozornost usmjerena je na odnos između autora, teksta i recipijenata, ali i na utjecaj putopisnoga teksta pri stvaranju etničkih stereotipa. Pritom se postavljaju brojna pitanja, kao npr.: Kako današnji čitatelj doživljava putopisna djela napisana prije deset ili sto godina? Kako promatrati društveni kontekst putovanja i putopisa ili kakvo mjesto imaju putopisi u europskoj književnoj povijesti nakon što su ga već uspješno promatrali u povijesti etnologije i antropologije?⁴ Putopisi su prvorazredni etnografski izvori, odnosno tekstovi koje treba čitati između redaka i iz njih iščitavati društvene odnose i stereotipe. Etnografske monografije često sadrže itinerarije putovanja i njegovu strukturu naracije. Putopisna struktura može omogućiti etnografskom djelu razumljivost širem krugu čitatelja. Također, putopisi

---

³ Iako je svoje radove uglavnom potpisivao punim imenom i prezimenom, Barlè se u početku potpisivao pseudonimima *Janko Podgorec*, *Janko Komar*, *-e*, *-e*, *B*. Književne je radove objavljivao u slovenskim časopisima *Dom in svet*, *Vrtec*, *Angeljček*, *Dolenjske novice*, *Lovec*, *Letopis Matice Slovenske* i *Slovenec*, te hrvatskim časopisima *Prosvjeta*, *Katolički list*, *Danica*, *Sveta Cecilija*. (Prema: Josip TANDARIĆ, »Janko Barlè – književnik«, *Sv. Cecilija*, br. 2, 1982., str. 31. Usporedi: Kamilo DOČKAL, »Bibliografija msgra Janka Barlè-a«, *Sv. Cecilija*, sv. 3–4, 1941., str. 54–56; sv.1, 1942., str. 9–12.)

⁴ Zmago ŠMITEK, *Po stezah slovenskih potopiscev*. Ustvarjalnost Slovencev po svetu, 38 seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, 2002.

moгу donijeti znanosti dragocjene izvore podataka.⁵ Putopisni diskurs otkriva jedan dio svijeta, ali se u njemu istodobno, budući da je riječ o posredovanju, otkriva i sam putopisac kao njegov tvorac.⁶

Promatranjem Barlèova putopisnog teksta *Put na Volajsko jezero*⁷ željeli smo ustanoviti koje svoje interese autor u njemu otkriva i kako će te predmete svojeg interesa prenijeti svojim čitateljima. Upravo stoga što je riječ o stvarno izvedenom putovanju javlja se značiljelja prema autorovu stilskom usmjerenju i izvorima kojima će pretpostavljenog čitatelja izvijestiti o stvarnosti putovanja na način da mu čitanje, tj. primanje tih informacija bude ugodno i poticajno za daljnje druženje s tekstem. Zanimljiv je u prvom redu njegov odabir puta. On opisuje svoje putovanje preko Kranjske u Korušku, pokrajinu koja je nekada bila, a i danas predstavlja slovenski etnički prostor i koju i danas naseljava slovensko stanovništvo u okviru Republike Austrije. S obzirom na njegov itinerarij, nameće se pomisao da će Barlè pokazati svoju sklonost prema zemlji (odnosno etničkom prostoru) u kojoj je rođen i prema kojoj, iako živi u Hrvatskoj, gaji domoljubne osjećaje. Njegovo se domoljublje nazire u razlozima zbog kojih je krenuo na putovanje. On kaže kako se u njemu *pojaviła neka težnja, kao neko čeznuće za gorama*. Iako nije motiviran željom za prakticiranjem zdravoga života, Barlè želi uspomene sa svojega putovanja podijeliti s onima koji su ljubitelji prirode. Pritom ističe: *Nijesam čovjek koji bi išao na Triglav ili koju drugu goru, da se ondje strmoglavim, pa da onda novine o meni pišu. Nijesam niti nakanio da otkrijem sjeverni pol, što bi mi bilo danas suvišno jer se već drugi za tu slavu trgaju. Nije mi napokon niti do toga, da kažem svoje duge noge svijetu i da okitim svoj šešir planinskim cvijećem*.⁸ U nastavku, Barlè se po prvi put, diskretno, određuje s obzirom na nacionalnu pripadnost kao Slovenac: *Ja se našem Sljemenu uvijek duboko klanjam, ali me njegovo zelenilo ne zadovoljava, prohtjelo mi se opet onih golih vrleti, onih golih stijena, koje sam u svojoj domovini tako često gledao, a ovdje mi, makar mi je lijepo, uvijek manjkaju*.⁹ Planinski itinerarij osobito je karakterističan za Slovence, stoga što njihov etnički teritorij u velikoj mjeri karakterizira planinski reljef, pa je u skladu s time velik dio njihova gospodarstva i načina života vezan uz planinu.¹⁰ No Barlè ne namjerava osvajati vrhove slovenske svete planine, jer njegov cilj nije avanturističko planinarenje, već izlet na kojem će se odmoriti od svakodnevnih obveza i uživati u prirodi. Takvim pristupom

⁵ Više o tome u: Irena WEBER, »Kokoši se nikdar ne zmotijo. Branje etnografije, potopisa in fikcije«, *Afrike, Časopis za kritiko znanosti*, 29., str. 39–40; Dubravko HORVATIĆ, *Hrvatski putopis od XVI. stoljeća do danas*, Biblioteka Dragulj, Zagreb, 2002.; Vinko BREŠIĆ, *Hrvatski putopisi*, Divič, Zagreb, 1997.; Andrijan LAH, *Vse strani sveta*, Rokus, Ljubljana, 1999.; Janko KOS, *Duhovna povijest Slovenaca*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.

⁶ Dean DUDA, *Priča i putovanje*, Zagreb, 1998.

⁷ Barlè je *Put na Volajsko jezero* objavio u časopisu *Prosvjeta*, a kasnije ga je tiskao kao zasebnu knjižicu u Zagrebu 1910. godine, u vlastitoj nakladi.

⁸ Janko BARLÈ, *Moj put na Volajsko jezero*, vlastita naklada, Zagreb, 1910., str. 3.

⁹ *Isto*, str. 5.

¹⁰ U drugoj polovini XIX. stoljeća razvoj planinarstva u Sloveniji nije bio vezan samo uz doživljaj iskonske prirode, već je bio izraz protugermanskih strujanja. Javile su se misli o organiziranom, usklađenom i jedinstvenom djelovanju u planinama. Nakon neuspjelog pokušaja organiziranja slovenskoga planinskog društva 1872. godine, osnovano je *Slovensko planinsko društvo* 1893. godine. Zadatak društva bio je gradnja slovenskih planinarskih domova i kočā. U gradnji na području Triglava bio je najaktivniji Jakob Aljaž, koji je označio pripadnost te najviše slovenske planine slovenskomu nacionalnom prostoru tako što je na vrhu dao postaviti stup. (Prema: *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (gl. ur. Marko VIDIC), Ljubljana, 1999., 286.)

Barlè nudi mogućnost poistovjećivanja s čitateljem, utoliko što bi i prosječni čitatelj trebao moći, uz dobru motivaciju, poduzeti slično putovanje.

Promatrajući Barlèov odnos prema domoljublju, svakako primjećujemo dio u kojem ističe da je još od mladosti zainteresiran za putovanje u Korušku, pokrajinu koju je proputovao na sve strane. U nastavku dodaje: *Strah me je za onu moju braću, koja ondje žive teške časove kušnje i borbe, pa ih zato ljubim dvostrukom ljubavlju. Protivnici rade svim silama, u školi, u uredima, slovenski seljak ostaje osamljen i od svih ostavljen, a pomoći mu nema, jer je i boginja pravde zatisnula svoje oči i pogoduje jačemu. Ako svi znaci ne varaju, bit će slovenski Korutan, ta lijepa i svim prirodnim krasotama obilno nadarena zemlja, za Slovence izgubljena. U toj nekada posve slovenskoj zemlji ostale su slovenske samo još nekoje doline, a ostalo je već sve ponijemčeno. U bogatim selima vidiš kraj crkve ogromne, stoljetne lipe, pod kojima su Slovenci plesali nekada svoj narodni ples: »visoki raj«, a sada ondje ne čuješ više nijedne slovenske riječi. Ta se slatka riječ zaboravila, a ostale su samo stare lipe kao nijemi svjedoci nekadašnje naše slave.*¹¹ Tim riječima Barlè jasno ukazuje na svoje slovensko podrijetlo i na nezadovoljstvo činjenicom da se prostor Koruške, koji je bio slovenska pokrajina, nalazi pod toliko jakim germanskim utjecajem. Danas prostor Koruške nije u sastavu Republike Slovenije, međutim, Slovenci ga i danas smatraju svojim etničkim prostorom. Taj se dio Austrije i danas smatra slovenskim etničkim prostorom pa mnogi toponimi imaju dva naziva, slovenski i njemački.

Germanizacija i problemi germanskoga utjecaja bili su jedan od primarnih problema svih slavenskih naroda koji su živjeli u okviru Habsburške Monarhije. O tome će i Barlè tijekom svojega putovanja često razmišljati. Iskoristit će svaku priliku kako bi pisao o slovenskom narodu i njegovim vrijednostima, s nostalgijom će se prisjećati kako su te, nekada slovenske zemlje, izgledale u vrijeme kada su u njoj živjeli pripadnici slovenskog naroda. Tako će, slušajući u noći tekst lijepe, čuvstvene pjesme, Barlè napisati: *I meni se potkro iz grudiju mnogi uzdah, osobito kad sam se sjetio svog naroda i slovenske pjesme. Pol sata odavle stanuju već moja braća, a slovenska je pjesma u Št. Mohoru već tudja i već davno odanle protjerana. Zanimjela je uvijek.*¹² Ovaj dio njegova teksta, kao i mnogi drugi, upozorava na još jedan Barlèov interes. Barlè je, naime, bio glazbenik, pa je mnogo pozornosti posvećivao pjesmi, melodijama i instrumentima koje je na ovom putu susretao. Tako je, pišući o jednoj gostionici, primijetio: *U ovoj gostionici ugodno me je iznenadio glasovir i stara gitara na stijeni. Taj jednostavni instrumenat uvijek mi je simpatičan, veselom društvu dobrih pjevača čini velike usluge. Šteta, da ga sve redje nadješ. Prije si ga našao u svakoj gostioni, udario si par akorda, i eto rodila se pjesma i vesela zabava. Danas nestaje pjesme, koja se je radjala u zadovoljnom srcu i slijevala ljude raznih sloje-*

---

¹¹ Janko BARLÈ, *Moj put na Volajsko jezero*, vlastita naklada, Zagreb, 1910., str. 6. Na svojem putu po Beloj krajini 1841. godine s tim se narodnim plesom susreo i Stanko Vraz, no on ga u svojim tekstovima rijetko spominje. Ples je, zato, opisao njegov suputnik Ismail I. Sreznjevski, koji je u pismu majci Eleni zorno opisao visoki raj pod lipom: »Plešejo zelo lepo: fant skače, dekle pa – napravljena kakor sem že omenil – hodi sklonjene glave v krogu, s hrbtom zmeraj proti sredi. Plešejo in pojejo: ko pojejo, fant in dekle stopata kot pri polonezi, nato zaigra godba in se začne ples. Godci sedijo pod lipo, pleše pa se okoli lipe. Ves ta praznik je poln obredov in Bog sodeluje celo pri plesih, saj se prvi »visoki raj« (važnoj tanec) začne s pesmijo: Bog daj ne dober čas, / Ta prvi rej začeti...« (http://www.hervardi.com/plesno_izrocilo_na_slovenskem.php (20. travnja 2009.)).

¹² Janko BARLÈ, *Moj put na Volajsko jezero*, vlastita naklada, Zagreb, 1910., str. 11.

va, staleža i osvjedočenja u jedno veselo, iskreno društvo. Nestalo je one stare dobroćudnosti, nastala su druga, nova vremena.¹³ Od bilo kojeg putopisca moglo bi se očekivati da zapazi i spomene glasovir, jer taj instrument u usputnoj gostionici mora privući pozornost. Drukčija je situacija u tekstu o gitari: on mjerodavno, s isticanjem iskustva, govori o ugodajnim potencijalima instrumenta, a to je nešto posve drugo. Tako se ovim kratkim isječkom Barlè očituje ne samo kao putopisac s bogatim asocijacijama, kojima početnomu motivu daje društveno relevantne opaske, nego i kao autor kojemu su podjednako bliski putovanje, pisanje i glazba.

Barlè najavljuje da odlazi na putovanje kroz tri doline u kojima su nekada živjeli Slovenci. To su Ziljska, Lezaška i Pusterska dolina, a uz svaki slovenski toponim, Barlè navodi i njemački. Upravo toponime navodi kao dokaz kojim može potvrditi da su nekada na tim mjestima živjeli Slovenci. Prema tome, iako u samom uvodu Barlè ne ističe domoljublje kao presudan razlog za odabir upravo ove destinacije, upravo je ljubav prema svojim korijenima i svojem narodu autora ponukala da opiše svoje putovanje. On koristi svaku priliku da bi se divio ljepoti prirode ili kroz prizmu domoljublja razmišljao o predjelima kroz koje putuje: *Kolika razlika između Kranjske, gdje su Slovenci gospodari, i između Koruške, gdje su oni sluge jačega gospodara. Upravo me razdragalo, kad sam u Sv. Stjepanu u rožnoj dolini vidio slovenske zastave, koje su veselo lepršale sa crkvenog zvonika i pojedinih kuća.*¹⁴

Barlè se otkriva kao netko tko ima iskustva s putovanjima, ali ističe i da su to sada drage uspomene. Iz toga proizlazi da je riječ o gospodinu u godinama koji je putovao u svojoj mladosti. Kao netko tko je često putovao, Barlè opisuje i suvremene običaje putovanja. Navodi da se očekuje kako će svaki bolji čovjek ljeti putovati, pa se to očekuje i od njega. Iako svoja ljeta provodi u šetnjama po Tuškancu i Cmroku, umjesto uobičajeno, po Jelačićevu trgu i Zrinjercu, Barlè navodi da poznanicima, radi očuvanja svojega dostojanstva, govori kako je putovao po Alpama, Posavini i Slavoniji. Time se Barlè legitimira kao javni djelatnik kojeg poznaje velik broj ljudi i od kojeg se očekuje da putuje. Putovanje je postalo toliko dostupno da je odlazak iz grada tijekom ljeta bilo nešto što se podrazumijevalo. Barlèovo iskreno, ali s obzirom na njegov poziv neočekivano priznanje da je skloniji poznanicima spomenuti neku destinaciju nego priznati da nije otišao na putovanje, legitimira ga kao tradicionalista koji voli držati do običaja. Tome u prilog ide i sam početak njegova teksta. Barlè navodi kako misli da nema posebne potrebe za predgovorom, međutim piše ga u skladu s tradicijom i to zato što se već dulje vrijeme nije javljao. Pozivanjem na tradiciju Barlè pokazuje da očekujeiskusnu čitateljsku publiku, koja u svom obzoru očekivanja ima tradicionalnu putopisnu ili književnu formu što započinje predgovorom. Iz opaske kojom navodi da predgovor piše i zato što se već dulje vrijeme svojim tekstovima nije javljao u javnim glasilima, može se iščitati kako je Barlè svjestan svog položaja javnog djelatnika. Po svemu sudeći, Barlè točno procjenjuje recepciju svojih djela, pa ne čudi da ovaj putopis objavljuje i kao posebnu knjižicu u kojoj je tiskan cjelovit opis njegova putovanja.

Barlèu je jako stalo do čitatelja. Nastoji probuditi njihovu znatiželju različitim najavama, čak im se i izravno obraća. On kaže: *Mislim da neću povrijediti štovane čitatelje...*¹⁵ S

¹³ Isto, str. 15.

¹⁴ Isto, str. 8.

¹⁵ Isto, str. 5.

istom se samozatajnošću obraća čitatelju kada kaže: *Ako i ne će biti način moga pripovijedanja originalan, bit će barem moj put originalan pa ću možda ipak kojega toga čitatelja privezati, da ne radi mog pripovijedanja, već od puke radoznalosti pročita taj moj putopis...*¹⁶ Iz toga je jasno da s ironijom problematizira što bi bilo da je u jednoj sekvenci putovanje teklo drukčije i kaže: *Danas priznajem, da sam se onda u hotel povratio, da me sigurno ne bi bilo na jezeru, ne samo onda, nego možda i nikad u životu, pa bi bili čitatelji prikraćeni za taj putopis, a ja za neprolaznu slavu, koju ću si s njime steći.*¹⁷

Barlè za sebe kaže da nije pjesnik. Premda ističe dvojbu o svome pripovjedačkom umijeću, Barlè upravo narativnošću teksta privlači čitateljevu pozornost. On spretnim navještajima zbivanja, razvijanjem problemske situacije, uvođenjem iznenađenja postiže da njegov putopis ne djeluje kao izvještaj, iako je, zapravo, pun podataka, i to ne samo o putovanju nego još više o kraju kojim prolazi i njegovom povijesti. Barlèov putopis ima temeljnu pripovjednu intonaciju i pokatkad djeluje kao izgovoren, a ne napisan tekst. To se posebno očituje u pričanju dogodovština koje u sebi nose dramatsku napetost, kao i kod iznošenja životopisa i sudbine seoskog pastira koji je jedini dosljedno obrađen lik u cijelom tekstu.

Pripovjednu orijentaciju Barlè potkrjepljuje različitim usporedbama, a posebno kontrastiranjem gdje, suprotstavljajući uistinu oprečne motive, nastoji postići novo značenje i pridobiti na umjetničku književnost naviklog čitatelja da ne napusti njegov tekst, sve ako ga baš i ne zanima, recimo, vjerska orijentacije neke župe na putu prema Volajskom jezeru. Naime, Barlè svoj putopis objavljuje 1910. godine. Do tada se već stabilizirao književni jezik, u njemu su načinjeni testovi koji svjedoče o zrelosti hrvatskog jezika, njegovoj sposobnosti da se u njemu, odnosno njime, napišu umjetnička djela istinske nacionalne vrijednosti i važnosti. Zašto bi, onda, čitatelj uopće čitao tekst čija tema po sebi nije toliko privlačna da znatiželja nadvladava rezerviranost prema izrazu? Barlè kao istinski pripovjedač svom, na umjetnički validnim tekstovima odnjegovanome čitateljskom puku nudi putopis koji će čitati, jer ga privlači od stranice do stranice, povremeno na način kojim na daljnje čitanje motivira priča. Ta narativna struktura Barlèova putopisa predstavlja nadgradnju na njegovu stvarnosnom izvještavanju primjerenu osnovu.

Janko Barlè bio je svećenik. On se u svom tekstu o tome izriječno očituje. Osim te izričitosti, Barlè se legitimira kao svećenik u sadržaju, ponekom izrazu i svjetonazorski. Božju prisutnost on vidi u *lijepoj božjoj prirodi*, a putopis je namijenio onima *koji umiju tu otvorenu, ali ipak još nikada ne pročitano knjigu božje svemogućnosti čitati*.¹⁸ Osim spominjanja Božjega imena, Barlèa kao svećenika otkrivaju i ostali dijelovi uvoda, poput naglašene skromnosti, koja je jedna od vrlina kojom bi se svi katolici trebali dičiti. Mnogim se djelima, koja su stvarali svećenici, upravo zbog njihove skromnosti danas ne zna autorstvo.

U području izraza ilustrativno je njegovo referiranje na biblijski motiv. Zadovoljan prostorom, a zbunjen situacijom, on kaže: *Meni se ovaj predjel tako sviđao, da sam kazao bratu da ćemo »postaviti tri šatora« i ovdje prenoćiti.*¹⁹ Taj stupanj interioriziranosti teksta

---

¹⁶ *Isto*, str. 6.

¹⁷ *Isto*, str. 22.

¹⁸ *Isto*, str. 3.

¹⁹ Janko BARLÈ, *Moj put na Volajsko jezero*, vlastita naklada, Zagreb, 1910., str. 20. Barlè se ovdje referira na tekst iz Biblije, iz Evandjelja po Luki, glava 9, rr. 28–34: ²⁸ *Jedno osam dana nakon tih besjeda povede Isus*

stječe se njegovim dugotrajnim i temeljitim proučavanjem što je, kad je o Bibliji riječ, svakako u programu svećeničkog obrazovanja. Drugo je pitanje koliko je ta asocijacija bila razumljiva Barlèovim čitateljima, o čijoj se recepciji u drugim prilikama jako brinuo. Barlè je Slovence opisivao kao pobožan narod, što ne čudi jer je riječ o svećeniku. Barlè crkvu smatra mjestom na kojem se okuplja slovenski narod i označava je mjestom na kojem se uspijeva očuvati slovenstvo: *Crkva ostala je još zadnja tvrđja, koje nije neprijatelj zauzeo.*²⁰ Osim što ističe njihovu religioznost, Barlè sa simpatijom piše i o ostalim osobinama Slovenaca: *Koruški Slovenac prijazan je i dobroćudan, gotovo preponizan i čedan, osobito ako se isporedi s ponosnim Gorenjcem. Narodna se svijest tekar u novije vrijeme probudila, no ima još i danas sela, gdje zato mnogo ne haju, pa je tim veća pogibelj, da se odnarode.*²¹

Crkve, a posebno zvonici, dominantni su motivi hrvatskih i slovenskih krajolika i nerijetko su stvarni orijentir u prostoru, ali i u izvještavanju. To je primijenjeno i u ovdje promatranom putopisu. Barlè, međutim, kada govori o župama i putovanju izvještava kao o prijelazu iz jedne župe u iduću: *Preko protestantske župe Tresdorfa došli smo za čas u katoličku župu Cirkovice (Kirchbach).*²² Osim toga, on izvještava o pripadnosti mjesta ili dijela mjesta katoličkoj, odnosno Protestantskoj crkvi s navođenjem brojnih podataka o povijesti tih religija u pojedinome mjestu. Putujući tim prostorom Barlè zaključuje: *... katolici su vrlo pomiješani s protestantima, no živu složno među sobom.*²³

Tijekom svojega putovanja Barlè opisuje i mjesto Št. Mohor. To je jedna od najstarijih župa u zemlji, a ima 700 stanovnika. Barlè navodi da je to turističko mjesto: *U ljetu dolazi u Št. Mohor mnogo stranaca, pa je i nekojim Zagrepčanima ovaj lijepi predjel ugodno boravište.*²⁴ Barlè piše u vrijeme kada su putovanja radi odmora i turizma uobičajena, a taj kraj opisuje kao jedno od turističkih odredišta na koja odlaze njegovi sumještani. Vezano uz to, Barlè opisuje i jedan svoj prethodni boravak u tome mjestu: *Kad sam prije više godina dolutao jedan put u Št. Mohor te se odmarao u gostioni, misleći, da me živa duša ne poznaje, opazila me mala djevojčica te žurno potrčala po svog oca. U jednom mu dahu javila veselu vijest, da je u gostioni jedan »kateketa« iz Zagreba, koji se dakako nekoliko časaka iza toga sav sretan nalazio u ugodnom hrvatskom društvu.*²⁵ Navodeći situaciju u kojoj su ga prepoznali njegovi sumještani, Barlè ističe i svoju sklonost i pripadnost hrvatskom narodu.

---

sa sobom Petra, Ivana i Jakova te uzide na goru da se pomoli. ²⁹I dok se molio, izgled mu se lica izmijeni, a odjeća sjajem zablistala. ³⁰I gle, dva čovjeka razgovarahu s njime. Bijahu to Mojsije i Ilija. ³¹Ukazali se u slavi i razgovarali s njime o njegovu Izlasku, što se doskora imao ispuniti u Jeruzalemu. ³²No Petra i njegove drugove bijaše svladao san. Kad se probudiše, ugledaše njegovu slavu i dva čovjeka koji stajahu iza nj. ³³I dok su oni odlazili od njega, reče Petar Isusu: »Učitelju, dobro nam je ovdje biti. Načinimo tri sjenice: jednu tebi, jednu Mojsiju, jednu Iliji.« Nije znao što govori. ³⁴Dok je on to govorio, pojavi se oblak i zasjeni ih. Ušavši u oblak, oni se prestrašiše. (Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.).

²⁰ Janko BARLÈ, *Moj put na Volajsko jezero*, vlastita naklada, Zagreb, 1910., str. 8.

²¹ *Isto*.

²² *Isto*, str. 13.

²³ *Isto*.

²⁴ *Isto*, str. 7.

²⁵ *Isto*, str. 7.

Osim za Slovence i Hrvate, Barlè pokazuje naklonost i prema ostalim *zemljacima*. Stigavši do mjesta u planini gdje na jednoj stijeni stoji natpis *Bosniaken-Wand*, Barlè pripovijeda podrijetlo toga naziva: *Kod gradnje pao je naime jednom bosanskom vojniku pik, s kojim se kamenja razbija, u ponor. Odvažni momak nije dugo razmišljao, što da učini. Prije nego su ga mogli drugi od toga odvratiti, spustio se kao divokoza po onim okomitim stijenama u ponor, našao svoj pik te se s njim opet sretno vratio. Našemu se zemljaku divili i oni, koji su u gorama odrasli, a pukovnik je za uspomenu na taj odvažni čin okrstio onu stijenu: »Bosniaken Wand«. Ime zvuči malo neobično u predjelu, na koji možda nikad prije toga nije stupila noga Bosanca.*²⁶

U nastavku opisivanja svojega puta Barlè i dalje navodi slovenske i njemačke toponime, ponegdje pripovijedajući o prošlosti pojedinih mjesta ili prisjećajući se nekih događaja. Od trenutka kada je sa svojim suputnicima krenuo u planinu, Barlè zabrinuto pripovijeda o vremenu i vremenskim nepogodama koje su ih pratile do Volajskog jezera, kamo su bili naumili stići, ali i na povratku. U neugodnom putovanju vrhunac napetosti predstavlja hod po nesigurnom, snijegom prekrivenom terenu po mraku i oluji. Neposredno prije početka oluje, Barlè je pronašao i ponio sa sobom *mali kamenčić, koji je na snijegu ležao te posve naličio mrtvačkoj glavi. Očne izdubine, otkriven nos, lubanja – ma baš mrtvačka glava.*²⁷ U tome ne bi bilo ništa neobično da Barlè nešto kasnije, opisujući oluju koja ih je umorne i izglednije zatekla na nesigurnom terenu, fatalistički ne razmišlja o svojem otkriću kao o znaku: *Nastali su očajni časovi, u kakovim se još nijesam u životu nalazio. ... Nijesam prazovjeran, ali sam se nehotice sjetio kamena s mrtvačkom glavom, što sam ga našao u snijegu. Glava je u mojoj mašti rasla, iz tmine buljile su u me one izdubene oči i cerio se zloban smijeh. Možda je bio to predznak, da ću ovdje zaglaviti. Ili ću ostati u ovoj strašnoj samoći ili ponesti sa sobom klicu bolesti, koja će me strovaliti u rani grob!*²⁸ U tekstu on oslikava stravu koja ga je obuhvaćala i nimalo se ne diči svojim duhovnim stanjem. Tako npr. u najnapetijoj sekvenci cijelog putopisa kad je zasigurno pridobio punu čitateljevu pozornost, Barlè kaže: *Moje su tjelesne sile sve više slabile, duševnih je već davno ponestalo.*²⁹ Njegova se strašna predviđanja nisu obistinila, pa su Barlè i njegovi suputnici sretno stigli do planinske kuće na jezeru. Razmišljajući o proživljenom, autor tu epizodu promatra kao iskustvo koje ga je podsjetilo da je čovjek *neznatan i malen, kad se prisposodi sa gorostasnim, strašnim, a uz to i veličanstvenim prirodnim silama!*³⁰

Na povratku je izletnicima neki pastir pružio utočište pred kišom. Pri opisu pastira Barlè navodi Gregorčičeve stihove u kojima on romantično pjeva o pastiru koji sa štapom i kiti-com cvijeća, poput kralja, šeće za ovcama. Opisujući lik jednonogog pastira koji je ondje proveo čitav život, izdvaja dva Gregorčičeva stiha koja se ipak na njega mogu odnositi: *Nikomur tu nisem na poti, / Na poti ni meni nikdo; / Kdo čisto veselje mi moti, / Kdo moti življenje mirno?*³¹ Lik pastira Barlè je prikazao ironijom koju, uz humor, nerijetko koristi

---

²⁶ *Isto*, str. 16.

²⁷ *Isto*, str. 25.

²⁸ *Isto*, str. 27–28.

²⁹ *Isto*, str. 28.

³⁰ *Isto*, str. 35.

³¹ *Isto*, str. 38.

u svojem tekstu. Likovi pastira česti su u slovenskoj kulturi i umjetnosti stoga što je Slovenija pretežno planinska zemlja i njezino je gospodarstvo vezano uz stočarstvo.³²

Taj zaista osebujan lik općinskog pastira Barlè je prozvao *Noha, ne možda što bi bio u rodu s patrijarhom Nojem, nego mu je u pripovijedanju svaka druga riječ noha*³³ (u dijalektu nachher = onda), što je bila pastirova poštapalica. Barlè njegovu po svim kriterijima bijednu kolibu s dobrohotnom ironijom opisuje kao *ljetnu rezidenciju, odnosno, palaču*. Na kraju opisa toga preteškog, bijedom obilježenog življenja jednonogog pastira Barlè ga slavi što nikad nije otišao s planina uz usklik, *ta uz njih je bio zadovoljan*, i kaže da se divio njegovu zadovoljstvu. Potresen susretom, Barlè zaključuje tu dionicu teksta ovako: *Očuvao te Bog stari prijatelju, koji živiš bezbrižno svoje dane daleko od svijeta i njegove pokvarenosti, ondje u svom planinskom carstvu, gdje kraljuje kraj sveg siromaštva prava sreća i nepatvoreno zadovoljstvo*.³⁴ Svakako da se takav stav može tumačiti hvalospjevom prirodi, koja nadjačava sve životne nedaće. Kod Barlèa, međutim, to isto valja dopuniti njegovim svjetonazorom prema kojem se čovjek mora miriti s okolnostima svoga života i ustrajati ne mijenjajući ih.³⁵

Iako se u putopisnom tekstu očekuje povratak u mjesto iz kojeg je putnik krenuo, Barlè opis putovanja završava u času kad se ono usmjerava prema Tirolu. Naglašava kako se njegov putopis ovdje primiče svršetku i obraća se čitatelju *neka se ne plaši da će ga sa svojim putopisom voditi dalje u Tirol, jer sam htio, da opišem samo svoj izlet na Volajsko jezero, a to sam i učinio*.³⁶ Na samome kraju teksta, Barlè napominje kako su u Birnbau- mu, mjestu gdje su boravili tvrdi Nijemci, naišli na ugodno društvanje koje su činili dva Čeha i jedan Slovenac. Nakon što su se upoznali, *javila se i pjesma, hrvatska, češka i slovenska*. Putopis Barlè zaključuje pomalo romantično, riječima kojima naglašava svoje domoljubne stavove: *Po gorama je padao snijeg, oko kuće je duvao vjetar i lijevala gusta, hladna kiša, a u srcima složnih slovjenskih prijatelja bilo je toplo. U tudjem svijetu, daleko od otačbine javljala se življe sveta ljubav prema našoj zajedničkoj domovini...*³⁷

Barlè u ovom putopisu pruža brojne obavijesti o krajevima, gradovima i prirodi kroz koju putuje. U svojem putopisu Barlè se legitimira kao istinski zaljubljenik u prirodu koji želi svojoj publici približiti ljepote planinarenja. Barlè na više mjesta ističe svoju lošu kondiciju i ponovni odlazak u planine nakon dugo godina, što pretpostavljenju čitateljskoj publici

³² Kao svugdje u Alpama, tako je i u Sloveniji razvijen planinarski način stočarstva. Svako se ljeto stoka u pratnji pastira preseli na dva mjeseca u visoke pašnjake. Seoba je uvjetovana gospodarskim razlozima. Naime, u nizini nema dovoljno trave za ekstenzivnu ispašu i pripremu hrane za zimu, a ljeti je krma na visokim pašnjacima energetski jača nego u dolini. To se vezuje i uz preradu mlijeka, koja je isplativija kada se mlijeko, u planinama, prerađuje zajednički, a ne individualno. Zimu pastiri i stoka provedu u dolini. (Naško KRIŽNAR, *Kozmični vidiki trentarske planšarske kulture*. <http://www.zrc-sazu.si/ungegn/tnp/Na%C5%A1ko.doc> (12. travnja 2009.))

³³ Janko BARLÈ, *Moj put na Volajsko jezero*, vlastita naklada, Zagreb, 1910., str. 37.

³⁴ *Isto.*, str. 39.

³⁵ O tome piše u Bibliji, u Poslanici Titu 2,9–10: *Robovi neka se svojim gospodarima u svemu podlažu, ugađaju im, ne proturječe, ne pronevjeruju, nego neka im iskazuju svaku dobru vjernost da u svemu budu ures nauku Spasitelja našega, Boga.* (Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.)

³⁶ Janko BARLÈ, *Moj put na Volajsko jezero*, vlastita naklada, Zagreb, 1910., str. 41.

³⁷ *Isto.*

može pružiti mogućnost za identifikaciju. Identifikaciju omogućuje i prepričavanje putnih nezgoda u obliku oluje koja je u putnicima izazvala strah za život.

S obzirom na to da je Barlè odabrao planinski itinerarij, nema mnogo prilika u kojima dolazi u dodir sa slovenskim stanovništvom. Unatoč tome, Barlè koristi svaku mogućnost da opiše Slovence, pa navodi one osobine koje su isticali svi ostali putopisci, a to su gostoljubivost i marljivost. Barlè je upravo zahvaljujući tako odabranom itinerariju, ponudio opis onog stanovništva koje ostali putopisci nisu imali prilike susresti i prikazati ih hrvatskoj čitateljskoj publici. Barlè se ovim putopisom određuje kao Slovenac. Iako jasno ističe svoju nacionalnu pripadnost, kao i sklonost hrvatskoj domovini u kojoj živi i vrlo plodno djeluje na društvenom i kulturnom planu, Barlè diskretno ističe ljubav prema slavenskom nasljeđu i negoduje zbog činjenice da slovenski etnički teritorij pripada Austriji. Hrvatsku smatra svojom drugom domovinom, međutim, unatoč tome izražava čežnju prema svojoj rodnoj zemlji.

Barlè se u ovom putopisu identificira i kao svećenik i kao glazbenik. Kao vjernik, Barlè u prirodi vidi Božju prisutnost, uzda se u Boga u trenutcima u kojima nije siguran hoće li njegovo putovanje dobro završiti. Kao glazbenik, Barlè se legitimira tako što primjećuje instrumente i uz pojedine situacije i predjele asocira pjesme kojima stvara ugođaj i čije tekstove iznosi u cijelosti. Jednom prilikom Barlè je ispisao i tekst njemačke popijevke. Iako se na pojedinim mjestima u tekstu nepovoljno izražava o germanizaciji koja se provodila u slovenskim krajevima i koja je, u političko-pravnom pogledu, dovela do toga da slovenski etnički prostori pripadnu Austriji, Barlè na pjesmu ne gleda isključivo kao predstavljanje neke etničke skupine, već kao sredstvo kojim se može oslikati atmosfera ili izraziti osjećaje.

Da je ovo Barlèovo djelo bilo zanimljivo čitateljima njegova vremena, svjedoče i napisi onodobne, a i kasnije književne kritike. Tako je kritika objavljena u *Katoličkom listu* 1910. godine navela sljedeće: *Drago nam je vrlo, što u tom djelcu susrećemo Janka Barlè-a ne stručnjaka, nego putopisca, koji nas ovim svojim izdanjem podsjeća i prenosi u ono doba, kad je on zasebno dosta se javljao i na pripovjedačkom polju. Ovdje nas vodi u onu Božju prirodu, koju on silo voli, a u kojoj on opaža i zamjećuje i najtanju promjenu, najsitniju pojavu. Čitalac se nasladjuje i samim opisom, a i epizodama, koje su spisatelja pratile.*³⁸ Čitav niz godina kasnije, za ovaj je njegov putopis zapisano sljedeće: *... u putopisu Moj put na Volajsko jezero, uz ljubav prema prirodi i različitim prirodnim pojavama, zapažamo njegovo dobro poznavanje povijesti umjetnosti i razumijevanje u umjetnička djela, starija i mlađa.*³⁹ U tim se kritikama ističe Barlèova mnogostranost i sposobnost ostvarenja različitih interesa. Iako je u ovome putopisnom tekstu ponudio prikaz čitavog niza zanimljivosti iz prirodne, kulturne i povijesne baštine krajeva kojima putuje, u prvom se redu očitovao kao domoljub koji putuje krajevima zemlje uz koju je vezan rođenjem i prema kojoj gaji duboku privrženost. Također, legitimirao se i kao svećenik prepoznajući Božju ruku u ljepoti prirode i životima, djelovanju i sudbinama ljudi koje je na tome svojem putovanju susreo. On je i glazbenik koji prepoznaje društveno značenje glazbe. Zbog

---

³⁸ Prema: Kamilo DOČKAL, »Književni rad msgra Janka Barlè-a u očima kritike«, *Sv. Cecilija*, sv. 1, 1942., str. 9–12.

³⁹ Josip TANDARIĆ, »Janko Barlè – književnik«, *Sv. Cecilija*, br. 2, 1982., str. 32.

njegova realističkog promatranja i opisivanja života, romantičarskog doživljavanja prirode i intimističkih ispovijesti u kojima do izražaja dolazi njegova osjećajnost i osobnost, Barlèovi tekstovi zaslužuju da ih se promotri i da njegov književni rad ne ostane nepoznat i zanemaren.

Summary

LITERALIZATION OF EXPERIENCE (OR REALITY) ACCORDING TO THE BARLÈ'S TRAVELING ACCOUNT »VOYAGE TO VOLAJSKO LAKE«??

Investigating traveling account of Janko Barlè "Voyage to Volajsko lake" author tries to reconstruct what was the real basis of the journey and what was literary construction. According to the literary discourse Barlè's manuscript can be determined as traveling account. Regarding its content one cannot omit Slovenian patriotic intentions to motivate Croatian readers to visit Slovenia. By the same token, regarding Barlè's choices and interpretations of some details his priestly and musical vocation is quite obvious. At the end author delivers conclusions and survey of criticism to Barlè's work 40 and 80 years after the traveling account was written.

KEY WORDS: *Janko Barlè, traveling accounts, Slovenia, literary history, ecclesiastical history.*

ČEŠKI I SLOVAČKI OBZORI STJEPANA KARLOVA ŽGURIĆA

Marijan ŠABIĆ, Slavonski Brod

Autor u tekstu daje pregled života i prevoditeljskog, kritičkog i književnog rada Stjepana Žgurića (1872.–1914.), naglašavajući njegov doprinos hrvatskoj recepciji čeških i slovačkih prozaika književnog realizma, te utjecaj čeških književnika na Žgurićev nevelik izvorni književni opus. Članku prilaže kraću Žgurićevu korespondenciju s istaknutim češkim i slovačkim književnicima.

KLJUČNE RIJEČI: *Stjepan Žgurić, hrvatsko-češke književne veze, hrvatsko-slovačke književne veze, Karel Václav Rais, Elena Maróthy-Šoltésová.*

Ime Stjepana Žgurića (1872.–1914.) nezaobilazno je u svim pokušajima sinteza češko-hrvatskih i slovačko-hrvatskih književnih veza na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće,¹ kao i u bibliografijama² koje potvrđuju intenzitet i trajnost tih veza. U tom je razdoblju Žgurić bio među najzaslužnijima za hrvatsku recepciju češke književnosti, posebno realističkih pisaca, a njegove su bolje proze u nekrologu u *Katoličkom listu* ocijenjene uspjelima »poput onih Tordinčevih«.³ Ipak, o ovome se hrvatskom književniku danas malo zna. Uzalud ćemo ga tražiti u povijestima hrvatske književnosti, nije uvršten u *Hrvatski biografski leksikon*, a tek ga je njegov školski kolega Rudolf Horvat u svojoj *Povijesti Hrvatske* uvrstio među istaknute pripadnike tada najmlađe generacije hrvatskih beletrista, u skupinu s I. Cippicom, F. Horvatom-Kišem, J. Kosorom, V. Jelovšekom, M.

¹ Primjerice u Ján JANKOVIČ, *Chorvátska literatúra v slovenskej kultúre I. (do roku 1938)*, Bratislava, 1997.; Dubravka DOROTIĆ SESAR, »Recepcija slovačke filologije i slovačke književnosti u hrvatskome tisku 19. stoljeća«, *Hrvatska/Slovačka: povijesne i kulturne veze: slična sudbina i zajedničke osobnosti*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1998., str. 67–90; Marijan ŠABIĆ, *Iz zlatnog Praga: češka književnost i kultura u hrvatskoj književnoj periodici 1835. – 1903.*, Filozofski fakultet, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2009.

² Primjerice u: Oton BERKOPEC, *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii (bibliografie od r. 1800 do 1935)*, Praha, 1940.

³ »Stjepan Žgurić [nekrolog]«, *Katolički list* 64(1913.), br. 47, str. 561.

Marjanovićem i drugima.⁴ Spomenuti je nekrolog jedan od rijetkih objavljenih izvora podataka o Žgurićevu životu i radu; iz njega saznajemo i to da je rođen 13. listopada 1872. u Kaptolu kod Požege, »od seljačkih roditelja«. No i danas rijetko prezime Žgurić⁵ Josip Buturac nije naveo u svojim popisima starosjedilaca i doseljenika u Kaptol.⁶ To je prezime iz rodne Virovitice u Kaptol donio učitelj Dragutin Žgurić, koji je u tom selu službovao više od 20 godina, od 1862. do 1884. godine, kada je umro u 44. godini života i za sobom ostavio udovicu s petero djece, među njima i sina Stjepana. Stjepan je nedugo zatim primljen u požeško sirotište, čiji su pitomci bili mnogi poznati i zaslužni Hrvati, od Luke Ilića-Oriovčanina i Janka Jurkovića do nadbiskupa Josipa Stadlera.⁷ U Požegi je Žgurić završio prvih šest razreda gimnazije, a maturirao je 1892. godine u zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji, u generaciji s nešto mlađima, budućim povjesničarima Đurom Szabom i spomenutim Rudolfom Horvatom te s pjesnikom Vladimirom Vidrićem.⁸ Za Stjepanovo je kasnije zanimanje za češku književnost i kulturu svakako bilo važno odrastanje uz Čehe, koji su se tijekom 19. stoljeća u nekoliko valova doseljavali u Kaptol i druga sela Požeštine. Svoje je prijevode i proze često potpisivao kao Stjepan Karlov, pišući patronim prema češkoj inačici imena svoga pokojnog oca Dragutina. Nakon mature Žgurić se upisao na zagrebačku bogosloviju. Za svećenika je zaređen 1896. godine te je raspoređen za kapelana u Daruvar, gdje su tada, kao i danas, živjeli brojni doseljeni Česi. U Gornju Stubicu, u kojoj je ostao sve do smrti 1913., došao je 1898. kao kapelan,⁹ a prisegu za župnika položio je 30. prosinca 1902. godine¹⁰ nakon umirovljenja dotadašnjeg župnika Mirka Ožegovića. Umro je 1913. godine nakon duge i teške bolesti, navršivši tek 41. godinu života.

Prve je prijevode Žgurić objavio već kao gimnazijalac: u *Smilju* je 1. listopada 1891. izašao prijevod crtice Vilme Sokolove *Što si zvijezde pripovijedaju*,¹¹ a četiri mjeseca poslije crtice *I od vrabaca se možemo učiti*.¹² Već je tada Žgurić dao naslutiti da će njegov prevoditeljski opus obilježiti didaktičnost i rodoljubiva tendencija smještena u obiteljski, najčešće seoski ambijent, koji će dodatno nastojati približiti hrvatskom čitatelju kroatiziranjem imena junaka i drugim načinima prilagodbe izvornog teksta. Tako i u ovim s češkog prevedenim poučnim kratkim prozama za djecu čitamo:

---

⁴ Rudolf HORVAT, *Povjest Hrvatske*, Petrinja, 1904., str. 608.

⁵ *Hrvatski prezimenik* pod prezimenom Žgurić navodi samo dvije osobe i obje imaju prebivalište u Osijeku. *Hrvatski prezimenik [pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća] / priredili Petar Šimunović, Franjo Maletić, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., sv. 2, str. 630.*

⁶ Josip BUTURAC, »Povijest Kaptola (Požege)«, *Kaptol: 1221.–1991.*, ur. Filip Potrebić, Kaptol, 1991., str. 76–78.

⁷ U Požegi je 26. studenoga 2005. u organizaciji Požeške biskupije održan znanstveni skup u povodu 170. obljetnice utemeljenja požeškog orfanotrofija. Zbornik izlaganja s toga skupa još nije objavljen.

⁸ *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607.–1957.*, Zagreb, 1957., str. 1042.

⁹ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1898.*, Zagreb, 1898., str. 248.

¹⁰ Prema dopisu podarhiđakona Josipa Ciglera Nadbiskupskom duhovnom stolu. Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Spisi Nadbiskupskog duhovnog stola (dalje: NAZ, spisi NDS), 5853/1902. Promjena župnika registrirana je i u: *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1904.*, Zagreb, 1904., str. 223.

¹¹ *Smilje*, 20 (1891/92.), br. 1, str. 11–14.

¹² *Smilje*, 21 (1892/93.), br. 5, str. 66–67.

»A vi, hrvatska djeco, zar ćete dopustiti, da još dugo bludi zvijezda hrvatske slave odjevena u žalostno ruho?

Je li, već kuca srce žarkom ljubavlju, koju nitko ne pobijedi, ljubavlju prama miloj domovini, za koju je pripravna da sve žrtvuje?«¹³

U sličnom je domoljubnom tonu Žgurić završio i prvu svoju u *Obzoru* u prosincu 1892. objavljenu mu izvornu prozu *Čika-Giga*, potpisanu inicijalima S. Ž-ć, o priprostome ostarjelom seljaku u kojem je hrvatsku samosvijest probudio posjet Gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1891. godine:

»I eto tako vam čika-Giga uvijek pripovijeda, kako je na izložbi bio. Opominje se onih lijepih dana za Hrvatsku našu tako sretnih, kad su i tuđinci vidjeli, da Hrvati ipak nijesu više divljaci i barbari, već kako su prije za krvavih vremena znali stupati junačkim korakom protiv neprijatelja, da tako sada znade koračati i mirnim korakom kulture – i da Bog da, sretnim.«¹⁴

Obzorova je rubrika »ispod crte« 1893. godine obilovala prijevodima čeških, najčešće Nerudinih proza, i tu se uklopio i Žgurićev prijevod kratke proze *Šareno crepovlje*¹⁵ Jaroslava Vrchlickog. Te je godine Žgurić dovršio i svoj prvi ambiciozniji prijevod s češkog – roman Václava Vlčeka naslovljen *Setník Halaburd: román z idylického zákoutí*. Iako je, kako je vidljivo iz ovdje priložene korespondencije, Vlčeku izrazio namjeru prijevod objaviti u *Obzoru* tijekom 1893. godine, to mu nije pošlo za rukom. Nije nam poznato je li Žgurić negdje drugdje uspio objaviti taj prijevod. Već je iduće godine Žgurić objavio velik broj prijevoda iz češke književnosti u vodećem hrvatskome književnom časopisu *Viencu* te u Fleišerovoj *Prosvjeti*, tada dvotjedniku, a nastavio je i suradnju u *Obzoru*. Najveći je njegov prevoditeljski pothvat te godine bio prvi prijevod jednog od ranih Jiráskovih romana. *Ráj světa*¹⁶ objavljen je u *Viencu* dvanaest godina prije Radićeva prijevoda Jiráskova romana *Psohlavci*, kojeg je Prohaska smatrao prvim pohrvaćenim tekstom toga književnika, povežavši njegovu (ne)nazočnost u južnoslavenskim književnostima ne samo s poetičkim nego i s ideološkim razlozima:

»U nás Jihoslovanů nebylo v té době nové filosofie o našich dějinách, nebylo nové kritiky s vyššího stanoviska, nýbrž názory na význam naší minulosti byly ještě stále diktovány národním a plemenným sobectvím často na újmu práva i pravdy. Všichni naši lepší básníci a romanopisci opouštěli proto minulost a obraceli se v době realismu k přítomnosti nebo k minulosti nedávné; historický román psali jen spisovatelé druhého řádu. A proto nemáme žádného básníka a romanopisce, který by se mohl postavit po bok Alois Jiráskovi.

Jako jsme neměli ideologie, na které se zakládá Jiráskův román, tak jsme nepozorovali ani hodnoty Jiráskových děl, a proto jsme si jich nepřekládali. Překládali Jiráska počalo teprve pokolení, které pochopilo Masarykův realism. První jest překlad »Psohlavců« od Štěpána Radiće z počátku XX. století.«¹⁷

¹³ *Smilje*, 21 (1892/93.), br. 5, str. 67.

¹⁴ *Obzor*, 33 (1892.), br. 293, str. [1].

¹⁵ *Obzor*, 34 (1893.), br. 130 i 132.

¹⁶ *Vienac*, 26 (1894.), br. 30–45.

¹⁷ Dragutin PROHASKA, »Význam Al. Jiráska pro Jihoslovaný«, *Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*, ur. Miroslav Hýsek, Praha, 1925., str. 389.

Razlozi zbog kojih se mladi klerik Stjepan Žgurić dao na prevođenje *Rája svéta* i drugih tekstova suvremene češke književnosti, kako ćemo vidjeti iz njegove korespondencije, nisu bile simpatije prema Masarykovu realizmu i češkim liberalnim snagama koje je Masaryk u to vrijeme prevodio. Treba napomenuti da Prohaska ovdje, iako donosi netočnu informaciju o prvom prijevodu Jiráseka u Hrvata, svoje prosudbe o hrvatskoj recepciji njegovih djela donosi na temelju Jirásekovih romana s temama iz češke povijesti, dok je *Ráj svéta*¹⁸ bio prvi roman toga autora motiviran događanjima izvan povijesnih čeških zemalja – radnja mu je smještena u Beč s početka 19. stoljeća, u vrijeme Bečkog kongresa. U njemu Jirásek na pozadini priče o ljubavi dvojice siromašnih mladića, francuskog slikara Cheniera i njegova prijatelja češkog glazbenika Kaline, prema poljskoj djevojci Zosji, slika kontrast između idilične obiteljske atmosfere skromnoga poljskog doma i dokonih dvorskih krugova prepunih intriga, prijetvornosti i razvrata. Iste je godine Žgurić objavio prijevod opsežnije pripovijesti češkog književnika Josefa Leopolda Hrdine *Klarica iz župnoga dvora*¹⁹ te prijevode brojnih crtica i arabeski: čak četiri crtice Václava Beneša-Šumavskog (*Dan u poslovnici*,²⁰ *Umorstvo*,²¹ *Dan fratra Bonaventure*²² i *Mačak*²³) te po jednu Svatopluka Čecha,²⁴ J. Hrdine,²⁵ Jaroslava Vrchlickog²⁶ i Věnceslave Lužicke.²⁷ Književni povjesničari među opusima ovdje nabrojanih čeških književnika primjećuju velike kvalitativne razlike, no kraćim prozama koje je Žgurić prevodio, pa tako i ovima, zajednička je određena moralno-poučna komponenta, najčešće izražena kroz postupke i sudbine »malih« ljudi, seljaka, malograđana i sitnih činovnika, prikazanih sa simpatijom i blagom ironijom, koje je Žgurić nastojao ugraditi i u vlastite malobrojne izvorne tekstove. Junak onih djela koja je preveo Žgurić, radnja kojih je smještena u urbanu sredinu, bilo da je riječ o Beču iz *Rája srca* ili o neimenovanu gradu iz koje crtice Beneša-Šumavskog, redovito dolazi iz nižih slojeva i slavenskog je podrijetla, i ističu se njegove vrline: radišnost, otvorenost i čovjekoljublje, a suprotstavlja mu se bezosjećajnost birokrata i ispraznost života plemenitaša, uglavnom otuđenih od ideala i stvarnih potreba naroda.

Žgurić je 1895. godine u *Obzoru* objavio prijevod *Mamuta*, tople priče poljskog književnika Michata Batauckog o prijateljstvu umirovljenoga narodnog prvaka i starog sluge, iduće godine još i prijevod Čechove crtice *Proljetna fantazija o ciglama* u uskrsnom prilogu *Obzora*, no svoju je prevoditeljsku djelatnost od tog doba uglavnom koncentrirao u *Viencu*, čiji je vjerni suradnik s brojnim prijevodima čeških proza, ali i komentarima i prikazima iz tadašnje češke književne produkcije (koje je osim uobičajenim pseudonimom Stjepan Karlov potpisivao i inicijalima *Ž-ć* ili *K-v*), ostao sve do 1902. godine. Kako su njegovi prijevodi i prilozi o češkoj književnosti i kulturi u *Viencu* prilično pedantno popisani u

---

¹⁸ *Vienac*, 26 (1894.), br. 30–45.

¹⁹ J. L. HRDINA, »Klarica iz župnoga dvora. Seoska pripovijest«, *Prosvjeta*, 2 (1894.), br. 15–21.

²⁰ V. BENEŠ-ŠUMAVSKÝ, »Dan u poslovnici. Humoreska«, *Obzor*, 35 (1894.), br. 10–11.

²¹ V. BENEŠ-ŠUMAVSKÝ, »Umorstvo. Humoreska«, *Obzor*, 35 (1894.), br. 83–84.

²² V. BENEŠ-ŠUMAVSKÝ, »Dan fratra Bonaventure. Humoreska«, *Obzor*, 35 (1894.), br. 157–159.

²³ V. BENEŠ-ŠUMAVSKÝ, »Mačak. Humoreska«, *Vienac*, 26 (1894.), br. 4, str. 110–111. Prevoditelj je potpisan inicijalima S. K. (Stjepan Karlov).

²⁴ S. ČECH, »Jesenski uzdisaji jesenskoga čitaoca novina«, *Obzor*, 35 (1894.), br. 276.

²⁵ J. I. HRDINA, »Slomljeni mač. Po pripovijedanju svoga prijatelja«, *Prosvjeta*, 2 (1894.), br. 22–23.

²⁶ J. VRCHLICKÝ, »Ruža«, *Vienac*, 26 (1894.), br. 27, str. 426–428.

²⁷ V. LUŽICKÁ, »Na badnjak. Crtica«, *Vienac* 26 (1894.), br. 51, str. 812–816.

Berkopecovoj bibliografiji, a i sam sam ih pokušao pobrojati i prokomentirati,²⁸ ovdje tek podsjećam da je Žgurić u ovom razdoblju najviše prevodio opsežne Raisove pripovijesti iz života seoskoga češkog puka i crtice Eduarda Jelínka te da je uz Bartola Inhofa, Maksu Kuntarića i Vladoja Dukata bio zaslužan što je češka književnost na stranicama *Vienca* devedesetih godina 19. stoljeća bila jedna od najzastupljenijih stranih književnosti. Žgurićevi tekstovi u *Viencu* o novim djelima čeških književnika (Vrchlickog, Heritesa, Mužika, Klášterskog, Čecha, Sládeka, Čapeka, Raisa, Vikove Kuněticke, Zeyera, Jiráseka, Legera, itd.) uglavnom su pisani s oduševljenjem, bez većega kritičkog odmaka. Izuzetak je tu bio prvi roman Karela Matěja Čapeka *V třetím dvoře*. Sam je roman Žgurić pohvalio, ali se zbog popratnih ilustracija okomio na češkoga secesionističkog ilustratora Artuša Scheinera, inače člana umjetničkog društva Mánes (Spolek výtvarných umělců Mánes), koje je okupljalo mlade i avangardno usmjerene češke likove umjetnike:

»Knjiga je ‘urešena’ nekolikim ilustracijama slikara Artuša Scheinera. Opaziti nam je, da bi nakladna knjižara Ottova mnogo bolje učinila, da je pustila knjigu u svijet bez toga ‘uresa’. Ima slika, koje su upravo ružne.«²⁹

Najopsežnije djelo koje je Žgurić preveo za *Vienac* roman je slovačke književnice Elene Maróthy-Šoltésove *Protiv prúdu*,³⁰ u Slovačkoj objavljen 1894. godine. Riječ je o romanu inspiriranom aktualnom slovačkom društvenom i političkom situacijom. Čim su se u slovačkom društvenom životu počele odražavati posljedice Austro-ugarske nagodbe, Slovaci su se našli u jako teškom položaju: počinje oštra mađarizacija, ograničavaju se slovačka nacionalna i građanska prava, nametnut je mađarski jezik kao službeni, ukinute su i malobrojne slovačke gimnazije, pa je na kraju ukinuta i Matica slovačka i zaplijenjen je njezin imetak (1875.). Od tada pa sve do raspada monarhije položaj Slovaka unutar nje bio je sve gori i gori. Takve su okolnosti odgoj u slovačkom duhu učinile mogućim gotovo isključivo u krugu obitelji i putem književnosti. Funkcija književnosti sve do prvih desetljeća dvadesetog stoljeća tako se često svodila na obranu od denacionalizacije. Nije stoga čudno da u onodobnoj slovačkoj književnosti, i pored određenih realističkih motivacija i opisa u pojedinim prozama, još manje no u hrvatskoj književnosti možemo govoriti o književnom realizmu u zapadnoeuropskom smislu riječi. Sve je to vidljivo i u romanu Elene Maróthy-Šoltésove. Njegov je sadržaj isprepleten ilustracijama i komentarima odnosa Mađara i Slovaka, od uvodne epizode u kojoj mađarski službenik u vlaku izražava prijezir prema slovačkom jeziku pa sve do posljednjih stranica romana. Mađarskom omalovažavanju Šoltésova suprotstavlja obuhvatnu sliku slovačkoga nacionalnog bogatstva, upućujući čitatelja na rodoljublje tradicionalnoga slovačkoga građanstva, amaterske kazališne predstave kao manifestacije slovačke narodne svijesti, na izgrađenu književnu tradiciju (pozivanje na Štúra, Sladkoviča, Chalupku i Vajanskog) i na malobrojno plemstvo koje se osjeća slovački. Slogu rodoljubive građanske inteligencije i slovačkog plemstva, koje treba vratiti slovačkomu nacionalnom pokretu, simbolizira u tome opsežnom romanu veza djevojke Olge i plemića Šavelskog. Motiv odnosa žene i muškarca iz različitih socijalnih skupina među vodećim je prozaicima slovačkog realizma posebno zanimljiv bio Svetozaru Hurba-

²⁸ ŠABIĆ, str. 121–135.

²⁹ *Vienac*, 27 (1895.), br. 5, str. 79.

³⁰ Elena SOLTÉSZOVA, *Protiv struje. Roman*, preveo Stj. Žgurić Karlov, *Vienac*, 30 (1898.), br. 1–45.

nu Vajanskom, koji je zaplete svojih proza smještao u ambijente različitih slojeva naroda, nastojeći na nacionalnom pomirenju plemstva, građanstva i seljaštva (npr. u romanu *Koreň a výhonky*), a prije njega je o tom pomirenju pisao i slovački dramatičar Ján Palárik. Za razliku od prijevoda Jirásekova romana, ovaj je nakon objavljivanja u *Viencu* objavljen monografski,³¹ a drugi i posljednji Žgurićev uknjiženi prijevod bila je dvotomna zbirka u Češkoj među pukom izuzetno popularnih poučnih crtica iz seoskog života, koje je kao fejtone u novinama objavljivao češki pisac i katolički župnik Václav Kosmák – *Slike iz svakidanjeg života*.³² Prevoditeljska Žgurićeva nastojanja, kako možemo vidjeti iz tadašnje periodike, nisu u Češkoj ostala bez pozitivnog odjeka: tako su primjerice novine *Plzeňské listy* češku javnost izvjestile kako u *Viencu* izlazi prijevod Raisove pripovijesti *Po letech doma*,³³ *Hlídko* da je »Jelínekove *Nahodilosti* vrlo lijepo preveo Stjepan Karlov«,³⁴ a isti je časopis javio i da »neke pripovijesti V. Kosmáka s dopuštenjem benediktinske tiskare u Brnu, kao jedinog nositelja prava na objavljivanje, prevodi na hrvatski gosp. Štěpán Žgurić, kapelan u Gornjoj Stubici«. ³⁵

Kako je vidljivo iz njegovih pisama Raisu u prilogu, glavna je Žgurićeva preokupacija kao književnika bio puk – prema vlastitim riječima, pokušavao je po uzoru na Raisa »udahnuti u svoje likove taj istinski, stvarni život, koji se u puku doista nalazi«. Smatrajući da hrvatski pisci zanemaruju »srce i život našega naroda«, ambiciozno si je za zadatak postavio hrvatsku inteligenciju upoznati s pukom, kako bi ga bolje razumjela i – zavoljela. Iako Žgurić po svemu sudeći nikada nije posjetio češke ni slovačke krajeve, prepoznavao je u svjetovima proza čeških i slovačkih pisaca koje je prevodio analogije sa situacijama iz života hrvatskoga puka, posebno kada je riječ o vrijednosnim okvirima i visokim moralnim kvalitetama, koje je podjednako pripisivao češkom, slovačkom i hrvatskom selu. Tako vrijednosni sustav slavenskog puka i građanstva roman Elena Maróthy-Šoltésova suprotstavlja onom lokalnoga mađarskog i mađariziranog plemstva i birokracije, Kosmákove ga crtice eksplicitno smještaju u svakodnevicu, dok ga Jirásek u liku Kaline, sina seoskog kantora, dovodi u ambijent prijestolnice. Pišući u *Viencu* o životu i djelu Elene Maróthy-Šoltésove, Žgurić je sam dao naslutiti razloge zbog kojih je preveo njezin roman:

»Djelo ovo dubokoumne slovačke žene bez sumnje je znamenito i istrajnošću, kojom je provedeno, i svrhom, za kojom ide. Sav život obiteljski u raznim pojavima svojim i promjenama, društveni, politički, crkveni, upravni i. t. d. u današnjoj Slovačkoj odsijeva se u njem živo i vjerno. Uz nepobitnu literarnu vrijednost roman 'Protiv Struje' imade i važnost narodnu i političku. Za nas Hrvate napose je to djelo od velike koristi. Ta gotovo su jednake prilike u Hrvata i u Slovaka! Hrvat, koji pročita roman gdje Solteszove, mora priznati ono, što je nedavno za to djelo rekao 'Obzor': 'Mutato nomine de te fabula narratur!'«³⁶

Žgurićeva skromna izvorna tvorba uvjerljivije od njegova prevoditeljskog opusa pokazuje kako je shvatio svoje poslanje u književnosti. U njoj je vidljiv utjecaj čeških književnika,

---

³¹ Žgurićev prijevod romana *Proti prúdu (Protiv struje)* monografski je objavljen 1898., tiskom Dioničke tiskare u Zagrebu.

³² Václav Kosmák, *Slike iz svakidanjeg života*, I–II, Društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1901.–1903.

³³ *Plzeňské listy*, 23 (1897.), br. 93 (5. 8. 1897.), str. 2.

³⁴ *Hlídko*, 13 (1896.), str. 316.

³⁵ *Hlídko*, 18 (1901.), br. 1, str. 61.

³⁶ *Vienac*, 30 (1898.), br. 47, str. 734.

čiju kvalitetu nije mogao doseći, prije svih Raisa i Kosmáka, za kojega je napisao u predgovoru *Slikama iz svakidanjeg života*: »iz ovih sličica vidjet ćeš, kako je on umio zumuti u dušu svoga prostog čovjeka. (...) Otkriti dušu i osjećaje seoskog čovjeka, za to se hoće dobra oka, dobrog posmatranja. Pa onda sve to napisati onako, da te svaki razumije, i uk i neuk!«³⁷

Samo za četiri proze u hrvatskoj književnoj periodici uspjeli smo sa sigurnošću utvrditi da im je autor Stjepan Žgurić: tri crtice – *Čika-Giga*,³⁸ *Mića*³⁹ i *Čika-Paja*⁴⁰ te kratka pripovijest *Izdade ga*.⁴¹ Svoje pripovijesti Žgurić smješta u ambijent hrvatskog sela. Karakterističan mu je lik seljak srednjih godina ili stariji (Jokan, Giga, Paja, Mića) kojeg, katkad s ironijom, katkad sa suosjećanjem, suočava s velikim temama domoljublja, odanosti, ljubavi i smrti. Umjetnički mu je najuspjelija proza *Mića*, topla priča o nesretnoj ljubavi seoskog sluga, koji se puno bolje snalazi u staji među kravama nego među ljudima. Izvorno je Žgurićevo stvaralaštvo bilo kvantitativno, ali i poetički preskromno da bi i barem djelomično ostvarilo njegove ambiciozno postavljene ciljeve. Poetički, zato što se nije uspio odmaknuti od jednog formulaičnog modela pripovijedanja – nakon strukturalno sličnih opisa sličnih likova – starijih siromašnih seljaka, redovito autsajdera, autor nastoji kroz priču o njihovoj sudbini zahvatiti i pokazati što više aspekata »srca i života« puka. Ako je to i mogao u određenoj mjeri učiniti kroz malobrojne i kratke proze, ograničavala ga je fabula utemeljena na djelovanju izopćenog (anti)junaka, gotovo izoliranog u vlastitoj sredini. Ipak, Žgurić u svojim pripovjednim mikrokozmosima uspješno ukazuje na one probleme hrvatskog sela koji su ga zaokupirali kao društveno angažiranoga mladoga katoličkog intelektualca: neobrazovanost, alkoholizam, praznovjerje, besposličarenje. Žgurićevo »otkrivanje duše« seoskog čovjeka hrvatskom čitatelju imalo je tako važnu prosvjetno-moralnu funkciju i ona je – više no anakroni, naivni i nevini osjećaj slavenske uzajamnosti, koji je jasno izražavao u svojoj korespondenciji – bila Žguriću poticaj za prevođenje. Da pri odabiru književnika koje je prevodio s tog aspekta nije bio u krivu, pokazuje i činjenica da su nakon njegovih prijevoda Jiráseka i Šoltésove djela istih tih književnika prevodili vodeća osoba hrvatskoga seljačkog pokreta Stjepan Radić i Ljubomir Maraković,⁴² kojeg danas smatramo jednim od najvažnijih programatskih oblikovatelja književne komponente hrvatskoga katoličkog pokreta.

Podsjetimo na to da se razdoblje najplodnijega Žgurićeva prevoditeljskog i književnog djelovanja poklapa s počecima hrvatske moderne i hrvatskim modernističkim pokretom, te s razdobljem polemika između »mladih« i »starih« na prijelomu stoljeća. Kao mladi klerik Žgurić je, dakako, pristajao uz konzervativniju struju hrvatske književnosti, i najviše je u *Viencu* objavljivao za vrijeme urednikovanja onih književnika koji su smatrali da hrvatska književnost, pa tako i *Vienac*, treba biti u službi narodnih ideala baštinjenih od hrvatskih preporoditelja: Josipa Pasarića, koji je upravo na stranicama *Vienca* s Kumičićem

³⁷ Stjepan ŽGURIĆ, »Mili moj hrvatski rode!«, u: KOSMÁK, sv. I, str. V.

³⁸ *Obzor*, 33 (1892.), br. 293–294.

³⁹ *Vienac*, 27 (1895.), br. 27–29.

⁴⁰ *Vienac*, 28 (1896.), br. 1–4.

⁴¹ *Vienac*, 29 (1897.), br. 40–44.

⁴² Elena MAROTHY-ŠOLTÉSOVA, *Moja djeca: dva života od kolijevke do groba: zapisci i razmišljanja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1925.

žestoko polemizirao o naravi hrvatskog realizma; Bartola Inhofa, i samog sklonog prevođenju čeških književnika, te Jovana Hranilovića, potpuno nesklonog hrvatskim »mladima«. U njihove se uređivačke namjere uklapala i Žgurićeva prijevodna politika, kao i njegova književna nastojanja, pa nije čudno da je Matoš, kritizirajući *Vienac*, za ilustraciju njegove kvalitete uzimao upravo Žgurića, podsmješljivo komentirajući da u *Viencu* više ne surađuje zato što u njemu »po *Obzoru* – rade »pravi« književnici hrvatski, kao što je Stipan Žgurić Karlov i Stjepko, ne Gregorijanac itd., nego Šćepko Španić Doktor«. ⁴³

Žgurić je hrvatsku književnost svakako prije zadužio prijevodima nego svojim izvornim prozama, u kojima nije uspio dati obuhvatniju sliku hrvatskog puka, njegovih vrijednosnih okvira i moralnih vrijednosti, kako su uspijevali češki i slovački književnici koje je prevodio. Ipak, malo je vjerojatno da je upravo zbog kritika zašutio kao književnik i prevoditelj. Razloge tomu možemo nazrijeti iz dokumenata o župi Gornja Stubica koji se čuvaju u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. Spomenuto je da je 1903. postao župnik u Gornjoj Stubici. Više sklon peru nego ekonomiji, kao župnik se Žgurić zapleo u ambiciozne planove gospodarenja župnim dobrima kojima nije bio dorastao. Brige zbog dugova koje je lošim gospodarenjem prouzročio svojoj župi, a koji su otkriveni tek nakon njegove smrti, ⁴⁴ rano su ga udaljile od književnog i prevoditeljskog rada, kao i teška bolest zbog koje je podarhiđakon Penić, prema vlastitim riječima, četiri godine prije njegove smrti »primaio glasove, da su Žgurićevi dani odbrojani«. ⁴⁵ Iz sadržaja malobrojnih sačuvanih Žgurićevih pisama, razasutih danas po ostavštinama istaknutih čeških i slovačkih književnika, možemo naslutiti da je određen broj njegovih prijevoda ostao u rukopisu. Naime, kao što nam je danas nepoznato je li i gdje je objavio prijevod Vlčekova *Setnika Halaburda*, nepoznata nam je i sudbina, primjerice, prijevoda novele *Babie leto* Svetozára Hurbana-Vajanskog, za koju je od autora preko brata Vladimira Hurbana tražio dopuštenje za prevođenje i objavljivanje u *Viencu*. ⁴⁶ Žgurićeva je skromna ostavština nakon njegove smrti prodana na dražbi, i nije ostalo puno dokumenata ni zapisa o njegovu životu i radu. Stoga kratku Žgurićevu korespondenciju, koju prilažemo ovom tekstu kao ilustraciju okolnosti i poticaja koji su pratili nastanak Žgurićevih prijevoda i malobrojnih izvornih proza, smatramo još važnijom. Pisma upućena V. Vlčeku i K. V. Raisu pisana su češkim, a ona upućena E. Maróthy-Šoltésovoj i J. Škultétyju slovačkim jezikom. Ovdje donosimo njihove hrvatske prijevode.

---

⁴³ *Polemike u hrvatskoj književnosti* [sv. 10]. *Novi furtimaš u Zagrebu*, priredio Ivan Krtalić, Mladost, Zagreb, 1983., str. 99.

⁴⁴ NAZ, spisi NDS, 3178/1913.

⁴⁵ NAZ, spisi NDS, 3178/1914.

⁴⁶ Svetozar HURBAN VAJANSKÝ, *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského. Sv. II: výber listov z rokov 1890–1916.*, Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1972., str. 208.

Prilog: Prijevod pisama Stjepana Žgurića**Václavu Vlčeku**

1 pismo (1893.). Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Vlček, Václav. Korespondence přijatá: Žgurić, Štěpán.

1.

Zagreb, 15. 3. 1893.

Velepoštovani gospodine!

Primio sam pošiljku knjiga i srdačno Vam zahvaljujem. Bog neka Vam plati! Jedino Vas još ljubazno molim da mi izvolite oprostiti što Vam nisam odmah odgovorio. Nisam mogao jer smo imali spite.

O velepoštovani gospodine, kad biste samo znali koliko ste me obradovali! Toliko lijepih knjiga od prvoga češkog romanopisca, to nije mala stvar. I još ste bili tako dobri pa ste mi ih poklonili. Hvala Vam tisuću puta! To Vam moje srce nikada, nikada neće zaboraviti! Prije ću u crni grob leći nego zaboraviti ogromnu uslugu koju ste mi učinili.

Velepoštovani gospodine, još bih Vas nešto zamolio. Izvoljeli ste mi napisati da Vam pošaljem otisak prijevoda kada bude objavljen. Moram Vas pitati: Hoće li Vam biti po volji da npr. »Setníka Halaburda« pošaljem u politički časopis »Obzor«? Za taj sam časopis već pisao, a osim toga on je i najveći i najbolji naš časopis. Za književni časopis »Vijenac« svaki je roman prilično opsežan, a u njemu već izlaze »Trhani« J. Nerude i »Cosmopolis« od Bourgeta. Ta će djela izlaziti preko cijele godine. Sada znate zbog čega bih prijevod radije objavio u »Obzoru«.

Izvolite mi napisati odgovara li Vam tako, a ja ću potom urednika »Obzora« zamoliti da Vam pošalje otisak prijevoda.

Lijepo Vas molim da mi izvolite javiti svoju odluku i želju.

S poštovanjem,

Vaš zauvijek Vam zahvalan

Štěpán Žgurić, bogoslov

Karelu Václavu Raisu

7 pisama (1895. – 1896.). Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Rais, Karel Václav (1. část). Korespondence přijatá: Žgurić, Štěpán.

1.

Zagreb, 4. 6. 95.

Velepoštovani gospodine!

Uzdajući se u Vašu dobrotu, iako sam Vam sasvim nepoznat, dopuštam si nešto Vas zamoliti. Čitao sam Vašu »Lopotu«⁴⁷ i moram priznati da mi se vrlo sviđjela, posebno pri-

⁴⁷ Raisova zbirka pripovjedaka iz života češkog sela *Lopota*: *podhorské obrazy* izašla je iz tiska u Pragu 1895. i u njoj je objavljena i pripovijest *Odstřčený*.

povijest »Odstrčený«. Kada me je to zamolio gospodin urednik »Vijenca«, odlučio sam je prevesti. I preveo sam je, vjerujući da ćete udovoljiti mojoj želji. Sada Vas lijepo molim da mi dopustite »Odstrčeného« objaviti u »Vijencu«, naboljem hrvatskom časopisu. Prijevod bih Vam drage volje poslao.

Istodobno molim da mi ne uzmete za zlo što ću još nešto zatražiti od Vas. Želim, naime, biti siguran. Ne razumijem što znače neke riječi u Vašoj pripovijesti »Odstrčený«: štruksky, str. 198.; vejpada, 218.; špouzr, 229. i na str. 251. »jenom beze šlí« pa Vas molim da mi te riječi ljubazno protumačite, možete i na njemačkom.

Radujem se Vašem odgovoru i ljubaznom dopuštenju.

S punim poštovanjem, Vaš

Štěpán Žgurić, bogoslov.

2.

Zagreb, 30. 10. 1895.

Velepoštovani gospodine!

Vjerujem da ste već primili »Vijenac« u kojem izlazi »Odstrčený«⁴⁸. Pišem Vam tek sada, jer prije nisam mogao, i molim Vas lijepo da se zbog toga ne srdite.

Nastojao sam da Vašu pripovijest dobro prevedem. Ne znam jesam li to uspio, čini mi se da jesam. Tek Vas mogu obavijestiti da se poštovanom čitateljstvu jako svidio Vaš rad. Sada Vas pak molim, velepoštovani gospodine, da izvolite primiti moga »Odnemarenog« kao uspomenu.

Neizmijerno ćete me obradovati ako mi odgovorite na moje pismo. Još jednom Vam od sveg srca zahvaljujem na Vašoj ljubaznosti i nadam se da nećete zaboraviti na Vašega

Štěpána Žgurića
(Stjepan Karlov)

3.

21. 11. 1895.

Velepoštovani gospodine!

Dobio sam Vaše pismo. Vjerujte da me je jako obradovalo. Toliko ljubaznosti, toliko naklonosti! Drago mi je da ste dobili primjerak »Vijenca«. Trebali ste ga i ranije dobiti, ali Vam ga je administracija časopisa zaboravila poslati. Nije moja krivica. Tek kada sam u listopadu došao u Zagreb i pitao jesu li Vam ga poslali, saznao sam da nisu. Tako ste »Vijenac« dobili sa zakašnjenjem. Molim Vas, oprostite. No da Vam odgovorim na pitanja koja ste mi postavili.

Zatražili ste da Vam ispričam nešto o sebi, prije svega jesam li ikada bio u Češkoj. Na žalost nisam, i jako mi je žao zbog toga. Koliko god to želio, nisam do sada mogao doći.

---

⁴⁸ K. V. RAIS, »Odnemaren. Pripovijest.« S autorovom dozvolom preveo Stjepan Karlov, *Vienac*, 27 (1895.), br. 32–45.

Nisam bio čak niti na ovogodišnjoj Vašoj izložbi – da sam bio, budite sigurni da bih Vas posjetio. Dat će Bog, jednom će se i to dogoditi.

Tražili ste da Vam napišem nešto i o svom radu. Ta ja sam Vam, dragi gospodine, još zelen! Pa što bih mogao o sebi pričati!? Ipak, nešto ću Vam reći. Svoj narod, kako ste izvoljeli primijetiti, volim iz dna duše, osjetim njegove čežnje i muke, njegovu radost i tugu. Osjetim, jer moram osjetiti, jer sam iz toga naroda izrastao i stalno mu se vraćam. Zato ga ljubim. I premda se trudim izraziti makar dio njegove duše i srca, do sada nisam objavio gotovo ništa. Izvolite ljubazno primiti moga »Miću«, kojeg Vam šaljem u »Vijencu«. Šaljem Vam ga kako biste se osvjedočili da građu za svoje radove uzimam iz naroda, i o nečem drugom ne bih ni slova mogao napisati. Po drugim časopisima imam još nekoliko manjih radova. Toliko Vam mogu reći o sebi.

Izvoljeli ste me pitati imam li kod sebe još koju Vašu knjigu, osim »Lopote«, u kojoj je objavljen »Odstrčeny«. Nemam, i zato Vam srdačno zahvaljujem za ljubaznost s kojom se mi obećali poslati ostale svoje knjige. Znaete da ćete me time obradovati, kao što me obraduje i svako Vaše pismo. Čim budem imao vremena opet ću prevesti koje poglavlje iz knjiga koje mi ljubazno pošaljete. U nas su češke pripovijesti rado čitane. Molim Vas lijepo, velepoštovani gospodine i prijatelju (dopustite mi tu riječ), da mi preporučite neku lijepu češku božićnu pripovijest ili crticu, htio bih je prevesti za božićni broj »Vijenca«. Ne zamjerite mi to, molim Vas.

Ovdje završavam svoje pismo.

Želeći Vam puno zdravlja i sreće, tisuću puta Vas od srca pozdravlja Vaš zauvijek odani i zahvalni

Štěpán Žgurić, bogoslov

4.

Velepoštovani gospodine i prijatelju!

U pismu sam Vam obećao da ću Vam pisati što prije, i sada to obećanje ispunjavam. Prije svega Vas molim da se ne ljutite što sam Vam napisao tek jedan listak. Tada nisam imao vremena duže pisati. Nadam se da ste do sada primili »Vijenac«. Bilo bi mi jako drago kad biste razumjeli hrvatski jezik, jer biste primijetili koliko nastojim koliko god je moguće biti đakom Vaše škole. Ipak, sve je to tek slabašan odraz sjaja kojim je protkano Vaše djelo. Ali ne, nije to još ni odraz! Još ne uspijevam, ne mogu udahnuti u svoje likove taj istinski, stvarni život, koji se u puku doista nalazi. U nas nema pisca koji se odlučio zagledati u srce i život našega naroda. Naše književnike ne zaokuplja niti pitanje kako taj naš jadni puk dovesti u zatvoreni krug takozvanoga pristojnog društva. To im je sve nekako preprosto. U nas Vam je sve to drukčije, a i naša čitateljska publika ima loš ukus.

Ja to, ovako nejak, ne mogu promijeniti, ali možda se nađe netko drugi kojemu će to poći za rukom. Vjerujte, da nam se loše piše. Naša inteligencija ne razumije puk, ne zna da i on ima srce, da će i u njemu naći ono ljudsko,⁴⁹ kako ste vi to izvoljeli primijetiti. Ako to inteligencija ne razumije, kakvo čudo onda da u nje nema ni ljubavi za taj bijedni puk!

⁴⁹ Podvučeno u izvorniku.

Zato sam si odredio za cilj da je upoznam s tim svojim narodom. To ću uspjeti pođem li za Vama, postanem li Vaš učenik. Molim Vas lijepo da mi ne uzmete za zlo što sam Vam otkrio svoje srce, jer znam da me dobro razumijete.

Ako Vas bude zanimalo bilo što u vezi s našom književnosti ili čim drugim, izvolite mi se javiti. Sa zadovoljstvom ću odgovoriti na svako Vaše pitanje.

Sada mi dopustite da Vas nešto upitam. U nekoliko sam navrata čitao o neakvim »pokro-kářima«, kako li se već zovu, u češkoj književnosti, a među njima su Machar, Masaryk, Mrštík i drugi. Molim Vas, što žele ti književnici? Istodobno Vas molim da budete tako ljubazni da mi napišete nešto o društvu »Máj«. Nadam se da se nećete ljutiti na mene zbog toga.

S veseljem očekujući Vaše pismo, ostajem Vaš zauvijek zahvalan i odan

Štěpán Žgurić, bogoslov, Hrvat

Zagreb, 21.1. 96.

5.

Poštovani prijatelju!

Dobio sam Vaše pismo s pošiljkom i od sveg srca Vam zahvaljujem. Jako ste me obradovali. Dobro znam da imate pune ruke posla, i zato Vam opraštam što mi niste odmah odgovorili. Ta i moj je pokojni tata bio učitelj, i znam dobro kakve sve obveze imate u školi! Zahvalili ste mi za »Vijenac« i napisali da se smatrate mojim dužnikom. Molim Vas! Prije sam ja Vaš dužnik! Usluga koju sam Vam učinio tako je majušna da ne zavrjeđuje da se o njoj govori. Ostale sveščice, koje još niste dobili, poslat ću Vam što prije, kako biste imali cijeli prijevod svoje pripovijesti »Odstřený«. Jako me je razveselila Vaša primjedba da dobro pišem Vašim materinskim jezikom. Sigurno je, dragi prijatelju, da se trudim naučiti što bolje pisati i čitati meni tako drag češki jezik. Zavolio sam taj bratski jezik još u roditeljskom domu, kao dječarac, a s jednakom ga ljubavlju učim i danas. Također mi je drago i kada odem kući svome narodu, u kojem su i vaši sunarodnjaci.

Zahvaljujem Vam za podatke o društvu »Máj« i dr.

Molim Vas da mi ljubazno oprostite što Vam ne mogu poslati portret, jer ga još nemam kod sebe, ali ću se potruditi Vaš zahtjev što prije ispuniti. Čini mi se da bi »Výlet do Chorvatska« od Sv. Čecha bilo dobro prevesti i da bi kod nas imao odjeka među čitateljstvom. Ne ljutite se što ću Vas i ovo zamoliti. Kada završe ispiti, prevodit ću »Konec života« i »Po letech doma«. Trenutačno radim i na jednoj izvornoj prozi iz života puka. S tim u vezi, koristim prigodu da Vam srdačno zahvalim što ste se tako dobrohotno izrazili o mom radu. Raduje me Vaš iskren sud koji ste izrekli o mom neznatnom talentu. Trudit ću se da ga ne zakopam u zemlju, kao onaj iz Svetog pisma, već da od njega uberem plodove, ma kako oni skromni bili. Čovjek treba raditi, a nikako grditi onoga koji radi, kako to kod nas nažalost biva.

Na dan kada Vam pišem ovo pismo sahranili smo čovjeka koji za života nije gotovo ništa veliko napravio, a ipak ga slave kao čovjeka koji je bogzna što učinio. Da, učinio je to da je među nama Hrvatima posijao neprijateljstvo, podjelu i mržnju. Taj je čovjek bio dr.

Starčević. Govorio je da je naše sveučilište, naša akademija, uopće cijela naša prosvjeta – ništa. Zna li zašto? Zato što je otac i duša svega toga naš čovjekoljubivi mecena, slavni biskup Josip Juraj Štrossmayer. Starčević je iz dna duše mrzio našega Mecenu i pisao je da on, Štrossmayer, nije nikakav domoljub, da je prodan i koješta drugo. Starčević je bio, doduše, dobar Hrvat, ali jako loš Slaven. Možda se pitate kako je to moguće. Da, bio je loš Slaven, nije htio priznati da smo braća. Slavenska uzajamnost nije mu ništa značila – Francuz, Vlah ili Slaven, bilo mu je svejedno! Ukratko, taj je čovjek ostao čudak sve do svoje smrti.

Kod nas je loše, loše, nešto nas kao mora muči. Ne znam što će se iz toga jednoga dana izroditi. Nadajmo se da će se sve promijeniti, da će biti bolje.

Izvoljeli ste mi napisati da je »Máj« dobio 500 zlatnika kao godišnju potporu. Dragi Bože, pa to je gotovo ništa! Muka je s tim Saborom! I kod nas je isto tako. Naša »Matica hrvatska«, »Akademija« i drugi pisci svaku godinu traže nekakve potpore, a dobivaju toliko da nije vrijedno spomena. Uvijek govore da nemaju novca, ali za Mađare, za njihovu izložbu, imaju!⁵⁰

Sada Vas molim da mi ne uzmete za zlo što ću Vas nešto upitati. Čitao sam da je obavljen »Kalibův zločin«⁵¹. Mislite li da bi ga bilo dobro prevesti? Vjerujte mi, velepoštovani gospodine i dragi prijatelju, da bih ga sa zadovoljstvom preveo. S češkoga sam već dosta prevodio, no uvjeravam Vas da još ništa nisam prevodio s tolikom voljom i radošću, kao Vašu pripovijest »Odstrčený«. Kada tako istinito, tako stvarno oslikavate taj, doduše, jednostavan, ali tako dobar seoski puk! Još jednom Vas ovdje lijepo molim da se ne ljutite. Govorim Vam onako kako mi srce nalaže.

Na kraju, želim Vam sve najbolje u Vašoj dragoj češkoj zemlji.

Sa srdačnim i bratskim pozdravom ostajem Vaš odani

Štěpán Žgurić,
bogoslov 4. god.

Zagreb, 1. 3. 96.

6.

Záhřeb, 19. 4. 96.

Velepoštovani prijatelju!

Kada sam Vam zadnji put pisao, obećao sam da ću prevesti »Po letech doma« ili »Ta srdce«. Sada Vas obavještavam da sam dovršio prijevod »Po letech doma«, jedino Vas još lijepo molim da se ne ljutite kada Vam kažem da neke izraze ne znam točno prevesti. Molim vas da mi objasnite što ti izrazi točno znače. Neke od njih sam shvatio, ali želim da prijevod bude što bolji:

a) lámasova (kazajka) = ?

b) str. 136: »Budete mi očumovat« = ?

⁵⁰ To se odnosi na odluku Hrvatskog sabora da se dodijeli 100.000 forinti za troškove hrvatskog sudjelovanja na mađarskoj milenijskoj izložbi u Budimu 1896.

⁵¹ Ovaj Raisov roman monografski je objavljen 1895., ali je još 1892. izlazio u nastavcima u časopisu *Světozor*.

- c) str. 139: »Má-li pak na sebe?« =
»I což je o to, pán je, na to oni si ještě potprí« =
»No, vždyt' také něco stál!« =

d) brynda = ?

e) str. 152. »A líbáme Vás jako z kraje«

f) loktuška = ?

I inače mi je teško s tim »krajem«, ne znam znači li to isto što i njemački »Kreis, das Kreisgebiet« ili štogod drugo, primjerice čovjek sa sela.

Pisat ću Vam što prije, sada imam puno posla pa ne mogu. Jeste li dobili već »Vienac«, koji sam Vam poslao pred Uskrs?

U nadi da ćete mi što prije, makar kratkim dopisom, odgovoriti, pozdravljam Vas stotinu puta, kao stari Militký,⁵² i u duhu Vam stišćem ruku.

Ostajem Vaš uvijek odani

Štěpan Žgurić,
bogoslov, Hrvat

7.

Velepoštovani i dragi gospodine!

Prije svega Vas molim da se ne ljutite na mene što Vam sve do sada nisam odgovorio na Vaše pismo i pošiljku. Nadam se da ćete mi oprostiti. Vjerujte mi da sam Vam odmah htio zahvaliti kako se pristoji za Vašu ljubaznost, ali nisam mogao. Sada ću Vam objasniti i zašto. Ove bih godine trebao biti posvećen za svećenika, i oko toga imam toliko posla da ne znam gdje mi je glava. Dana 30. svibnja primio sam subđakonat, dakle upravo tada kada ste mi izvoljeli pisati pismo. Ovakvo će stanje potrajati sve do 12. srpnja, kada bih trebao postati svećenik, poslije toga ću Vam pisati marljivo i redovito.

Toplo Vam zahvaljujem za »Kalibův zločin«. Radujem se »župniku u gori«⁵³, vjerujte da me već sada vrlo zanima. Pitali ste me jesam li već čitao Vašu knjigu »Zapadlí vlastenci«. Na žalost, nisam, ali sam čitao kritiku toga Vašeg djela, ili u časopisu »Zlatá Praha« ili u »Lumíru« (taj časopis primam), i tu sam kritiku objavio u »Vijencu«⁵⁴ čim sam je pročitao. Bio bih Vam zahvalan kada biste mi poslali tu svoju knjigu. Prijevod pripovijetke »Po letech doma«⁵⁵ već sam uručio gospodinu Pasariću za »Vijenac«. Vjerujem da će uskoro biti objavljena. Srdačno Vam zahvaljujem za tumačenja nejasnih mi mjesta. Sada ne radim gotovo ništa, jer nemam kad. Čim postanem kapelan, potrudit ću se da Vam što više napišem o situaciji kod nas. Odnosi su ovdje bizarni, odvratna politika! Sve ću Vam jednom ispričati, sve!

---

⁵² Lik iz spomenute Raisove pripovijesti *Po letech doma*.

⁵³ U izvorniku pisma stoji »farář v horách«. Očito je Rais Žguriću pisao da radi na rukopisu romana, koji će 1899. objaviti pod naslovom *Západ*.

⁵⁴ K-v, »Iz češke književnosti«, *Vienac*, 27 (1895.), br. 5, str. 79–80.

⁵⁵ Prijevod pripovijesti *Po letech doma* objavljen je iduće godine u *Viencu*: Karel V. RAIS, »Poslije mnogo godina opet kod kuće. Podgorska slika«, preveo Stjepan Karlov ŽGURIĆ, *Vienac*, 29 (1897.), br. 28–30.

Još Vas jednom molim da se nje ljutite i da mi izvolite oprostiti. Zahvaljujem Vam od srca za pravopis i sve što ste mi poslali.

Želim Vam, dragi prijatelju, sve najbolje!

Vaš iskreni i odani

Štěpán Žgurić,
subďakon

Zagreb, 3. 6. 96.

Jozefu Škultětyju

1 pismo (1898.). Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (Martin), fond: Škultěty, Jozef /1853–1948/, sign. 49. Korešpondencia adresovaná Jozefovi Škultětymu: 49 AZ 23 Žgurić, Štefan , 1 jd.

1.

Velepoštovani gospodine!

Kako Vam je poznato iz »Vijenca«, preveo sam na hrvatski »Proti prúdu« gospođe E. Szolteszové. Upravo sam dobio pismo od gospodina Inhofa, urednika »Vijenca«, u kojem me moli da mu napišem nešto o E. Szolteszovoj, tko je ona i što je još napisala, te da mu pošaljem i njezinu sliku. Zato se usuđujem zamoliti Vas, velepoštovani gospodine, da mi u tome pomognete. Obećao sam gospodinu uredniku da ću to što prije napraviti. Oprostite mi što sam toliko slobodan, ali to je za dobru stvar. Nadam se da mi to nećete uzeti za zlo, već da ćete mi pomoći u skladu sa svojim mogućnostima..

S velikim poštovanjem,

Štefan Žgurić,
kapelan

Stubica Gornja, 24. I. 98.
Hrvatska

Eleni Maróthy-Šoltěsovoj

2 pisma. Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (Martin), fond: Šoltěsová-Maróthy, Elena /1855–1939/, sign M 98. Korešpondencia adresovaná Elene Maróthy-Šoltěsovej: M 98 I 56 Žgurić, Štefan, 2 jd.

1.

Velepoštovana gospođo!

Od svega srca zahvaljujem Vam što ste bili tako ljubazni i poslali mi nacrt svoga životopisa i svoju fotografiju. Izvolite za to primiti moju veliku zahvalu! Čim »Proti prúdu« izađe kao samostalna knjiga, odmah ću Vam je poslati.

S velikim poštovanjem i zahvalnošću,

Štefan Žgurić,
kapelan

Stubica Gornja, 26. 2. 98.
Hrvatska

2.

Milostiva gospođo!

Danas sam dobio pismo gospodina urednika »Vijenca«. Pisao mu je gospodin dr. Zoch, a tiče se moga prijevoda Vašega romana »Proti prúdu«. Žao mi je što je dotle došlo. Grdite me zbog uzurpacije. Ne kažem da niste u pravu, ali moram Vam ispričati kako je do toga došlo. Čitao sam »Sl. Pohl'«⁵⁶ i tu sam našao kritiku Vašega romana, koju je prethodno objavio češki »Čas«. Iskreno Vam kažem da me se vrlo dojmila. Naručio sam Vaš roman. Kada sam vidio o čemu govori, odmah mi je palo na pamet da bi ga vrijedilo prevesti na hrvatski jezik. Kako na knjizi nigdje nije pisalo »Sva prava pridržana«, pretpostavio sam da ne biste imali ništa protiv kada bi je netko preveo. Pretpostavljao sam to, jer sam već preveo više čeških djela na kojima nije bilo primjedbe o »pridržanim pravima«, kao primjerice tekstove Al. Jiráseka, V. Raisa, Sv. Čecha, pok. Jelínka (dok je još bio živ), i kada bi prijevod bio objavljen, poslao bih ga autoru. Tako sam namjeravao i s Vašim romanom. Mislio sam da ste s mojom namjerom upoznati jer sam Vam zahvalio za fotografiju i kratki životopis, koje mi je poslao gosp. Škultetý, kada sam ga to zamolio. Zato Vas iz dna duše molim da mi oprostite. Dr. Zoch piše gosp. uredniku »Vijenca« da ga obavijesti koliki Vam honorar namjerava dati za Vaš roman »Proti prúdu«. Gosp. urednik mu je odgovorio da »Vijenac« ne može dati ništa, ali će moj honorar poslati Vama. Moram vam reći, milostiva gospođo, da Vaš roman nisam preveo zbog novca, već iz ljubavi prema slovačkom i hrvatskom narodu. Ta mi smo braća! A kod nas se za takvo domoljubno djelo, kakvo je Vaše, ne može naći dostojna nagrada! Na žalost, tako je! I još nešto: »Vijenac« mi na ime honorara daje 1 zl. po stranici. Koliki će to biti honorar, izvolite sami prosuditi! Molim Vas, dakle, da mi oprostite i da mi sada date dopuštenje kada niste ranije. Vjerujte mi, nisam kriv ja, nego svijet Vašega romana, koji govori iz duše slovačkoga naroda duši hrvatskoga naroda. Još Vas jednom molim da mi ljubazno izvolite oprostiti!

S nestrpljenjem očekujem Vaš odgovor.

Napominjem da savjesno radim na prijevodu.

S posebnim poštovanjem,

Vaš

Štefan Žgurić, kapelan

Gornja Stubica, 1. 4. 98.

Hrvatska

---

⁵⁶ *Slovenské pohl'ady*, slovački književni časopis koji je 1846. pokrenuo Jozef Miloslav Hurban. Izlaženje mu je u nekoliko navrata obustavljano i pokretano, a danas izlazi u nakladi Maticе slovačke.

LITERATURA

- Oton BERKOPEC, *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii (bibliografije od r. 1800 do 1935)*, Praha, 1940.
- Josip BUTURAC, »Povijest Kaptola (Požeга)«, *Kaptol: 1221. – 1991.*, ur. Filip Potrebiga, Kaptol, 1991., str. 76–78.
- Dubravka DOROTIĆ SESAR, »Recepcija slovačke filologije i slovačke književnosti u hrvatskome tisku 19. stoljeću«, *Hrvatska/Slovačka: povijesne i kulturne veze: slična sudbina i zajedničke osobnosti*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1998., str. 67–90.
- Rudolf HORVAT, *Povjest Hrvatske*, Petrinja, 1904.
- Hrvatski prezimenik* pod prezimenom Žgurić navodi samo dvije osobe i obje imaju prebivalište u Osijeku. *Hrvatski prezimenik [pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća]*, priredili Petar Šimunović, Franjo Maletić, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., sv. 2, str. 630.
- Svetozar HURBAN VAJANSKÝ, *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského. Sv. II : výber listov z rokov 1890–1916.*, Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1972.
- Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1898.*, Zagreb, 1898.
- Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1904.*, Zagreb, 1904.
- Ján JANKOVIČ, *Chorvátska literatúra v slovenskej kultúre I. (do roku 1938)*, Bratislava, 1997.
- Václav KOSMÁK, *Slike iz svakidanjeg života I-II*, Društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1901.–1903.
- Polemike u hrvatskoj književnosti* [sv. 10]. *Novi furtimaš u Zagrebu*, priredio Ivan Krtalić, Mladost, Zagreb, 1983.
- Dragutin PROHASKA, »Význam Al. Jiráská pro Jihoslovany«, *Alois Jirásek: sbornik studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*, ur. Miroslav Hýsek, Praha, 1925.
- »Stjepan Žgurić [nekrolog]«, *Katolički list*, 64 (1913), br. 47, str. 561.
- Marijan ŠABIĆ, *Iz zlatnog Praga: češka književnost i kultura u hrvatskoj književnoj periodici 1835. – 1903.*, Filozofski fakultet, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2009.
- Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607.–1957.*, Zagreb, 1957.

PERIODIKA

- Hlidka*, 13 (1896.), 18 (1901.)
- Obzor*, 33 (1892.) – 35 (1894.)
- Plzeňské listy*, 23 (1897.)
- Prosvjeta*, 2 (1894.)
- Smilje*, 20 (1891/92.) – Smilje 21 (1892/93.)
- Vienac*, 26 (1894.) – 30 (1898.)

ARHIVSKO GRADIVO

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (Martin), fond: Škultéty, Jozef /1853–1948/, sign. 49. Korešpondencia adresovaná Jozefovi Škultétymu: 49 AZ 23 Žgurić, Štefan, 1 jd. 1 pismo (1898.).

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (Martin), fond: Šoltésová-Maróthy, Elena /1855–1939/, sign M 98. Korešpondencia adresovaná Elene Maróthy-Šoltésovej: M 98 I 56 Žgurić, Štefan, 2 jd. 2 pisma (1898)

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Rais, Karel Václav (1. část). Korespondence přijatá: Žgurić, Štěpán. 7 pisama (1895. – 1896.).

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond: Vlček, Václav. Korespondence přijatá: Žgurić, Štěpán. 1 pismo (1893.).

Nadbiskupski arhiv u Zagrebu. Spisi Nadbiskupskog duhovnog stola (NAZ, Spisi NDS).

Summary

CZECH AND SLOVAK EXPERIENCES OF STJEPAN KARLOV ŽGURIĆ

Today it is rather unknown that at the turn of the nineteenth to twentieth century Stjepan Žgurić, chaplain of Daruvar and pastor of Gornja Stubica, was one of the most important persons regarding the Croatian reception of Czech and Slovak prose realism. He published his first translations in magazine Smilje, when he still was at high school. However, most of his translations from Czech, together with his reviews of works of contemporary Czech and Slovak writers, were published in journal Vienac. Still, he largely ignored the Czech modernist literary movement, which was then in full swing. Žgurić was the first one who translated into Croatian novels of Alois Jirásek and Elena Maróthy-Šoltésová. From Žgurić's poorly preserved correspondence it is clear what was his criteria of choice regarding the translations: beside educational function (notes of V. Sokolova, V. Kosmák, V. Benša-Šumavski etc.), he was trying to find some analogy with the Croatian contemporary situation in the literary works that he translated. Similarly, in his short stories Žgurić attempted to reveal life and problems of ordinary people to the Croatian bourgeois intelligentsia. In these stories one can notice evident influence of Czech literature, especially concerning the work of K. V. Rais. But after becoming pastor in Gornja Stubica (1903), Žgurić completely stop to write and translate. Today we can judge his work also on the basis his correspondence with the prominent Czech and Slovak writers, and it is quite probable that many of his writings remained unpublished.

KEY WORDS: *Stjepan Žgurić, Croato-Czech literary ties, Croato-Slovak literary ties, Karel Václav Rais, Elena Maróthy-Šoltésová.*

VJERA I VJERSKA PRAKSA U HRVATSKIM ZBJEGOVIMA U EL SHATTU (1944. – 1946.)

Mateo BRATANIĆ, Zadar

Krajem 1943. godine, u vrtlogu Drugoga svjetskog rata, stanovništvo Dalmacije masovno je krenulo u zbjeg preko Visa i južne Italije, zatim preko Sredozemnog mora do Egipta, gdje su uz pomoć engleskih saveznika smješteni na području uz Sinaj, poznatom kao El Shatt. Narod u zbjegu prolazi različite vrste društvenih transformacija koje su posljedica utjecaja Komunističke partije, koja vodi dominantan diskurs u logoru, zatim ratnog otpora pod vodstvom NOP-a, kao i opće nesretne situacije u zbjegu. U tom kontekstu zanimljivo je promatrati kako se u kampovima vrši vjerska praksa, posebice liturgijski obredi, ali i ostali pučki tradicijski običaji koji nisu prekinuti u izbjeglištvu. Posebnu pozornost privlači pitanje vezano uz status i funkciju katoličkog svećenstva u egipatskim izbjegličkim kampovima. Predočeni rad analizira položaj svećenstva, njihov pastoralni rad s pukom, kao i odnos Centralnog odbora zbjega i ostaloga komunističkog rukovodstva prema njima i religiji općenito.

KLJUČNE RIJEČI: zbjeg, El Shatt, vjera, Rimokatolička crkva, komunistička ideologija.

Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine prostor Dalmacije koji je bio pod talijanskom okupacijom zauzele su partizanske jedinice.¹ Uslijedilo je nekoliko turbulentnih mjeseci koji će dovesti do početka iseljavanja stanovništva Dalmacije, ali i okolnih područja, prema južnoj Italiji. Kretanje pučanstva započelo je kao rezultat kontraofenzive njemačkih postrojbi koja je pokrenuta u listopadu 1943. godine.² Ne ulazeći u ovom radu detaljnije u razloge zbjegova,³ potrebno je istaknuti da je stanovništvo bilo uplašeno zbog

¹ O kapitulaciji Italije i njezinim posljedicama na području istočne obale Jadrana postoji brojna literatura i radovi, a ovdje se ističu samo najvažniji: Drago GLZDIĆ, *Dalmacija 1943, Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb, 1962.; Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 1960.; Nikola ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske: 1941.–1945.*, Zagreb, 2005., itd.

² Jovan VASILJEVIĆ, *Vojnopomorska historija – II deo: Narodnooslobodilački rat i bitka za Jadran*, Beograd, 1978., str. 86.

³ O povodu i uzrocima koji su doveli do masovnog iseljavanja pučanstva vidjeti: Mateo BRATANIĆ, *Hrvatski zbjegovi u Egipt 1943.–1946.*, Sveučilište u Zadru – Odjel za povijest, doktorska disertacija, Zadar, 2009.,

potencijalnih akcija i represalija njemačkih postrojbi u neizbježnoj okupaciji koja bi uslijedila. Isto tako, partizanske su postrojbe vršile agitaciju među stanovništvom o njemačkoj okrutnosti i njihovoj odmazdi posebice prema simpatizerima Narodnooslobodilačke borbe (NOB) i Komunističke partije Jugoslavije (KPJ).⁴ Izbjeglo je stanovništvo u više zbjegova napuštalo prostore Dalmacije, najčešće koristeći rutu preko Visa, odakle bi se transportiralo uz pomoć britanskih Saveznika prema južnoj Italiji, točnije Bariju, a odatle prema više prihvatnih logora na jugu Apeninskog poluotoka. Zbog nedostatka odgovarajućeg prostora za prihvata i smještaj izbjeglica, jer je južna Italija u prvoj polovini 1944. bila puna različitih vojnih postrojbi i izbjeglica iz Jugoslavije i Grčke, Saveznici su odlučili da se zbjegovi moraju transportirati na novu lokaciju, a izbor je pao na prostor Egipta na Bliskom istoku. Kao povoljnu lokaciju još u prosincu 1943. Saveznici su smatrali prostor Sueza, istočno od toka rijeke Nil, na mjestu zvanom El Shatt.⁵ To je bio prostor gdje su bile stacionirane snage 8. britanske armije 1942. za vrijeme El Alameinskih bitaka, a poslije, nakon što su Saveznici u svibnju 1943. ostvarili kontrolu nad Sredozemljem od Gibraltara do Aleksandrije, Egipat postaje strateška baza na razmeđu triju kontinenata. Pozicija se pokazala idealnom, jer su se uz malu logističku pomoć mogli podići šatori i omogućiti ostali nužni uvjeti za život. Od 10. siječnja 1944. pa do 11. lipnja iste godine upućeno je desetak konvoja s izbjeglicama, čime se broj ljudi koji su upućeni prema Egiptu popeo na više od 28 tisuća.⁶

Dolazak i naseljavanje logora provedeni su u prvoj polovini 1944. godine. Nakon višednevne plovidbe Sredozemljem, brodovi sa zbjegovima pristajali su u Port Saidu, odakle bi se vlakovima transportirali do El Shatta, šatorskog naselja smještenog dva kilometra istočno od Sueskog kanala na Sinajskom poluotoku, tj. na suprotnoj strani od grada Sueza. Osim El Shatta, u funkciju logora za hrvatske zbjegove stavljena su još dva prostora. Sjeveroistočno od Kaira formiran je logor u El Khatatbi, a na obali Sredozemlja, istočno od Aleksandrije, logor u Tolumbatu. Naime, prostor El Shatta pokazao se nedovoljnim za velik broj izbjeglica koje su pristizale iz Italije pa su se u svibnju i lipnju pojedini zbjegovi preusmjeravali u El Khatatbu. Logor u Tolumbatu otvoren je za potrebe djece iz zbjega, jer su klimatski uvjeti El Shatta i El Khatatbe bili nepodnošljivi za njihovu tjelesnu konstituciju. Logor u El Shattu djelovao je od početka dolaska zbjegova pa do kraja repatrijacijskog procesa. Sastojao se od tri manja logora, a nakon zatvaranja El Khatatbe, od šest logora, od kojih je jedan bio radni, isključivo namijenjen za radnike i njihove obitelji. Logor u El Khatatbi djelovao je od druge polovine travnja pa do kraja listopada 1944. godine, kada je rasformiran zbog nesnosnih vremenski uvjeta, a odrasle izbjeglice prebačene su u El Shatt. Djeca su poslana u Tolumbat, zajedno s određenim brojem djece iz El Shatta, gdje su boravili do rasformiranja tog logora u listopadu 1945. godine.

---

str. 34–61.

⁴ Uz prvo spominjanje nekih ustaljenih složenica iz tematike Drugoga svjetskog rata koristi se uz puni naziv i kratica u zagradama, a u daljnjem tekstu koriste se samo kratice.

⁵ The National Archives (London), War Office, 204/2874, Yugoslav refugees in the Mediterranean and Middle East Theatres: administration, movement and repatriation 1943 Dec – 1944 Dec., dok. 148, 179. (U daljnjem tekstu koristit će se kratice: TNA, WO.)

⁶ Mateo BRATANIĆ, *Hrvatski zbjegovi u Egiptu 1943.–1946.*, str. 69–70.

Proces repatrijacije uslijedio je po oslobođenju Dalmacije u jesen 1944. godine. Prvo se provodila repatrijacija iz Italije, koja je bila jednostavnija i brža jer nije bilo potrebno tražiti logističku pomoć Saveznika. Daleko zahtjevnija bila je repatrijacija iz Egipta, a zbog udaljenosti od domovine, u proces su se trebali uključiti Saveznici i UNRRA. U razdoblju od travnja 1945. do ožujka 1946., s nekoliko većih zastoja, organizirano je 19 transporta unutar kojih se vratilo u domovinu oko 25 tisuća ljudi. Izvan tih polazaka prethodno je vraćeno u domovinu oko 1.100 ljudi, koji su se priključili NOVJ-u ili su vršili različite funkcije unutar upravnih tijela nove države. Organizacija vlasti u logorima bila je formirana na dvije razine, od kojih je vanjsku činila saveznička administracija, koja je prisutna zbog ratnih okolnosti, jer se zbjegovci nalaze na teritoriju kojim upravljaju britanske postrojbe, a na unutarnjoj razini postojala je tzv. samouprava, čiji su nositelji članovi Komunističke partije posebno zbog toga upućeni sa zbjegovcima. Oni su činili većinu u Centralnom odboru zbjega (COZ), a bili su odgovorni Vojnoj misiji Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije u Kairu. Svakako, za pitanja iz područja vjere i vjeroispovijesti glavnu ulogu imala je unutarnja razina vlasti.

Prema podacima iz srpnja 1944. godine, broj izbjeglica iznosio je 27.042, što je prema logorima bilo raspoređeno ovako: u El Shattu logor I. imao je 6.018 članova zbjega, logor II. 7.391, logor III. 7.050, a logor IV. u El Khatatbi 6.583 izbjeglice. Prema starosnoj dobi djece, do jedne godine bilo je 426, do dvije godine 754, ostale djece predškolske dobi 3.288, djece školske dobi 5.796, odraslih muškaraca 6.701 i odraslih žena 10.077. Prema vjerskoj pripadnosti bilo je 24.875 katolika, 2.000 pravoslavnih, 122 Židova, 30 starokatolika, četiri muslimana i jedan evangelik.⁷ Svakako, te brojeve treba uzeti kao trenutačni pokazatelj ukupnog broja ljudi u zbjegu, kao i sastava prema starosnoj dobi, međutim zbog učestalih rađanja i umiranja, kao i zbog izlazaka pojedinaca i manjih skupina iz zbjega, taj se broj stalno mijenjao.

Vjera	broj	%
katolici	24.875	92,02
pravoslavni	2.000	7,40
židovi	122	0,45
muslimani	4	0,01
starokatolici	30	0,11
evangelici	1	0,00
UKUPNO	27.032	100

Takav sastav izbjeglog stanovništva i unutarnji sastav vlasti bili su presudni čimbenici za specifične vjerske prilike u logorima. Unutarnju vlast činili su mahom probrani i educirani komunisti, koji su poslani u Egipat kako bi držali kontrolu nad zbjegom, a koji su već u predratnom i ratnom vremenu izgradili svoje stajalište prema religiji. Premda je KPJ izdala proglas iz kojega proizlazi da vjerska pripadnost nije bitna za nacionalno i političko opredjeljenje građana u NOB-u, nepremostive razlike u ideologiji dovodile su do svako-

⁷ Državni arhiv u Splitu, Jugoslavenski zbjeg (u daljnjem tekstu: DAsT, J.Z.) 445, Izvješće sekretara COZ-a Mate Barbića.

dnevni razmimoilaženja. Već je ratna situacija u domovini pokazala cijeli spektar stajališta komunističkog pokreta prema katolicima, ali i pripadnicima ostalih vjeroispovijesti, koji će učestalo izazivati progone klera i ostalih privrženih Crkvi. Ratne prilike u NDH rastrgale su visoke crkvene službenike, niži kler i vjernički narod u različitim smjerovima.⁸ Većinski je dio klera zadržao ideološku neovisnost, tj. nije se priklonio politici NDH, dok je među nižim klerom bilo različitih političkih opredjeljenja, pa i onih koji su podupirali partizanski pokret, najčešće u smislu narodnog oslobođenja od okupacije. No među članovima komunističkog pokreta, kao vodećih pokretača narodnooslobodilačke borbe, prevladavao je ateizam, što je izazivalo učestale negativne reakcije na vjersku praksu, posebice u pravcu katolika. Lijeva skretanja koja su zabilježena u Bosni i Crnoj Gori tijekom rata po pitanju bore li se partizani za oslobođenje ili za stvaranje komunističkog društva, u Komunističkoj partiji Hrvatske nisu bila toliko izražena.⁹ Komunisti radikalizaciju stavova prema religiji opravdavaju zbog »uključivanja vrhova crkve u tabor kontrarevolucije«,¹⁰ međutim, više su u pitanju doktrinarni elementi nego stvarni angažman crkvenog klera. Pod utjecajem Kominterne od travnja 1942. godine naglasak se stavlja na oslobodilačku borbu, a ne toliko na klasne sadržaje, prema kojima bi crkveni dužnosnici i vjernici laici mogli dati doprinos borbi za oslobođenje. No u stvarnosti je situacija bila često drukčija pa se odnos prema kleru mijenjao i prilagođavao svakoj pojedinoj situaciji. Svakako, učestalo su dominirali progoni svećenika Katoličke crkve, koji su se povećavali kako je rat odmicao.¹¹ Takvi progoni, u većini slučajevi ničim izazvani, nastavili su se i nakon završetka rata. Bilo je, međutim, i suprotnih situacija, u kojima su se svećenici uključili u antifašistički pokret i svojom aktivnošću pridonijeli narodnooslobodilačkoj borbi.¹²

Zbog takvih okolnosti zanimljivo je promotriti položaj svećenstva i općenito vjerskih prilika u El Shattu. Kako je prethodno istaknuto, većinu izbjeglica činili su katolici, tako da se vjerske prilike najbolje mogu analizirati kroz položaj katoličkog svećenstva i vjernika u egipatskim logorima. Tako je u britanskim izvorima ostao zabilježen istup jednog katoličkog svećenika (nažalost, nije navedeno njegovo ime) koji se odmah po dolasku u egipatske logore žali na tretman COZ-a. Bojniku Langmanu (savezničkom upravitelju logora) u ured je došao dotični rimokatolički svećenik, s još jednim čovjekom, koji se bojao za vlastiti život zbog »komunističke kontrole« koja je vladala logorom. Kazao je da su vlasti u logoru zabranile ljudima komunicirati sa savezničkim osobljem. Na upit bojnika Langmana koja je njegova politička opcija, svećenik je odgovorio da ne podupire ni partizane ni rojaliste, tj. da je neutralan. Budući da određen broj ljudi ne podupire partizansku

---

⁸ Jure KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.–1990.: razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunističkom*, Zagreb, 1997., str. 35.

⁹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918–2008.*, Zagreb, 2008., 287.

¹⁰ Branko PETRANOVIĆ, »Istorijsko-metodološki okvir istraživanja odnosa države i crkve u Jugoslaviji«, *Istorijski zapisi*, god. XXVI, knj. XXX (1973.), 3–4, str. 459–472, citat je sa stranice 467. Naravno, Petranović s pozicija komunističke historiografije opravdava agresivne stavove KPJ prema Katoličkoj crkvi i kleru tijekom rata.

¹¹ Petar BEZINA, *Progona biskupa, svećenika i redovnika splitske metropolije i zadarske nadbiskupije 1941.–1992.*, Split, 2000.; Josip FRANULIĆ, *Skrajnje pogubna zabluda: jedan pogled u jugokomunističku prošlost*, Makarska, 1994. Autori iznose brojne primjere progona i ubojstava katoličkih svećenika u Dalmaciji, za vrijeme i nakon rata.

¹² Za ovakve primjere vidjeti: Ćiril PETEŠIĆ, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941–1945*, Zagreb, 1982.; Ivan FUMIĆ, *U ime istine: Katolička crkva i svećenstvo u II. svjetskom ratu*, Zagreb, 2010.

kontrolu nad logorom, Langman mu je savjetovao da se odupre komunističkoj kontroli i da skupa s istomišljenicima nametne demokratsko uređenje logora.¹³

No s vremenom je odnos vodstva zbjega prema svećenicima, i općenito vjerničkom puku, donekle oslobođen ideološkog opterećenja. Razlog tome treba tražiti ponajprije u činjenici da se izbjeglički logori nalaze izvan matice zemlje, pod vanjskom kontrolom Saveznika, koji su kroz postupanje vodstva zbjega promatrali držanje narodnooslobodilačkog pokreta i KPJ u Jugoslaviji. Osim toga, to su godine presudne za okretanje savezničke potpore od tzv. »Jugoslavenske vojske u otadžbini«, tj. četničkog pokreta, prema Titovoj narodnooslobodilačkoj vojsci. U tom smislu ne pokušava se negativno gledati na prakticiranje religije, već se dopušta da se prakticiranje vjere odvija svojim tijekom. Premda je među članovima KP u zbjegu bilo onih koji su zastupali ekstremna gledišta na religiju, prevladavala je umjerena struja, koja je podržavala održavanje vjerskih obreda.¹⁴ Štoviše, čini se da su religijske prakse i obredi imali pozitivnu ulogu na logorsku svakodnevicu. Kako je religija vrlo važna odrednica u životu ljudi, zauzimajući određen prostor i vrijeme svakodnevice, jer ljudi žive između krštenja, vjenčanja, sprovoda i ostalih vjerskih obreda i proslava, bilo je potrebno da se takvi običaji nastave u egipatskim logorima. Redovitim obavljanjem religijskih praksi postizao se dojam da život u izbjeglištvu nije stao. Obredi su bili redoviti i time se činilo kako je barem dio života i atmosfere prenesen iz domovine u egipatske logore. I te su aktivnosti možda najsnažnije podsjećale na domovinu i pojačavale želje za što skorijim povratkom.

U izvješćima COZ-a redovito se donosi stanje stanovništva prema vjerskoj pripadnosti. Prema podacima iz kolovoza 1944., od ukupnog broja ljudi u logoru bilo je samo desetoro onih koji nisu bili evidentirani prema vjerskoj pripadnosti, što svakako govori da je pučanstvo, premda već u pretposljednjoj godini rata i upravljano od komunističkog vodstva, ostalo pri svojem vjerskom opredjeljenju unatoč svakodnevnim pokušajima komunističke indoktrinacije.¹⁵

U sklopu Prosvjetnog odjela COZ-a djelovao je Odsjek za vjere, na čijem je čelu bio don Andro Štambuk, katolički svećenik, član COZ-a. U izvješćima Prosvjetnog odjela redovito se spominje i vjerski odsjek, za kojega se u kratkim crtama, u većini slučajeva, ponavljaju iste rečenice: »Vjeronauk se održava u školama jedanput sedmično. Vjerski obredi se obavljaju redovito. Smetnje u obavljanju vjerskih obreda nema.«¹⁶ Budući da se izričito ističe kako u obavljanju obreda »smetnje nema«, čini se kako je postojala opasnost da smetnji bude ili se, pak, htjelo naglasiti kako oni koji su protiv vršenja vjerskih funkcija u logorima nisu uspjeli u svojoj namjeri.

¹³ TNA, Foreign Office (dalje FO) 371/42767, W 4037, Report on the Political Situation at El Shatt Refugee Camp up to 23.2.44., 1.

¹⁴ U egipatskim je logorima »rukovodeći kadar« razvio i svoju doušničku službu, koja je od svojih »povjerenika« dobivala informacije o općem stanju pučanstva i njihovim političkim i inim stavovima. Doušnici su u više navrata špijunirali i katoličke svećenike, jer su oni uvijek bili potencijalni »reakcijski element«. O tome u DAST, J.Z. 507, *passim*. Usporedi: Mateo BRATANIĆ, »Špijunska služba u El Shattu«, *Hrvatska revija*, god. IX. (2009.) 3, str. 101–105.

¹⁵ DAST, Izvješće COZ-a od 10. 8. 1944.

¹⁶ DAST, J.Z. 461, Izvješće Prosvjetnog odjela COZ-a za kolovoz 1944. god. i *passim*.

Zanimljivo je vidjeti kako se religijske prakse i blagdani pokušavaju pomiješati s NOB-om i komunističkom ideologijom. To potvrđuje i nekoliko tekstova iz *Našeg lista* koji su nastali u povodu najvažnijih kršćanskih blagdana. Tako se za Uskrs 1944. na naslovnici pojavio članak u kojem, među ostalim, stoji: »Sutra je Uskrs. Četvrti neobični Uskrs. Na Uskrs 1941. nad naša se ognjišta nadvila jeza... I sutra četvrtog krvavog Uskrsa, padat će žrtve zemljom Jugoslavijom. Pucat će puške partizanske. Donijet će život puške ubojite, Uskrs će donijeti. Pravi, svijetli Uskrs.«¹⁷ Dakle, najveći katolički blagdan pokušava se upregnuti u komunističku ideologiju narodnooslobodilačke borbe, mijesajući njihovu simboliku. Za pravoslavni Božić početkom 1945. u *Našem listu* objavljen je tekst pod naslovom »Četvrti Božić« u kojem stoji: »I četvrti dočekujem u krvi, pretrpili smo i spremni smo podnijeti još mnogo. Tri godine mjesto Božićnog badnjaka, gorili su domovi naši. Tri Božića slavili smo u šumi, u špiljama, protjerani, prognani... Krvnici su iskoristili vjeru Hristovu, zavadiše braću i u propast ih htjedoše gurnuti. Istina nam je pukla pred očima, Titova zvijezda put nam je obasjala. Brat mi je mio koje vjere bio, smrt fašizmu – bile su ideje, koje su nas kroz tri Božića vodile, ideje koje su novi pravi narodni Božić rodile... Mi sigurno idemo ka Božiću u slobodi. Tada će opet na ognjištima zasjati plamen Božićnog badnjaka, oko kojeg će sjediti starci na koljenima zibajući unučad, djecu palih sinova svojih, pričati o junačkim bitkama Titovih junaka, krvavim Božićima pretečama prvog slobodnog Božića.«¹⁸ U miješanju religijske tematike i dominantne ideologije možda je najupečatljiviji primjer gdje se Tito poistovjećuje sa zvijezdom koja obasjava put, aludirajući na zvijezdu Danicu, koja je obasjavala put kraljevima pri dolasku u Betlehem. Također, očito je da se religijskim blagdanima pokušava isključiti »zavađenost« hrvatskog i srpskog naroda, koja je rezultat djelovanja ustaškog i četničkog pokreta tijekom rata. Iz ovih primjera čini se da je vjerski život služio kao kohezijski čimbenik između stanovnika logora, a također je simbolizirao nastavak životnih ciklusa izvan poznatoga domaćeg teritorija.

Isto tako i katolički svećenici pokušavali prenijeti Riječ Božju snalazeći se na različite načine kako bi tu Riječ integrirali u dominantni diskurs koji je vladao u egipatskim logorima. Prilikom manifestacije odavanja počasti palim borcima NOB-a u ožujku 1945., don Andro Štambuk održao je govor u kojem je uspješno spojio crkveni nauk s narodnooslobodilačkom borbom. U tom govoru on ističe: »Vi znate onu sv. Pisma: Ako zrno pšenice ne padne u zemlju ono će se osušiti i ploda ne donosi, a ako padne u zemlju stotruki plod donaća. Naši borci koji su pali u ovoj gigantskoj narodnooslobodilačkoj borbi, za slobodu naših naroda, za bolje i sretnije dane sviju nas, oni su pšenična zrna iz kojih će niknuti obilna žetva, a čije ćemo snopove mi žeti u izobilju. (...) Odužimo se borcima palim za slobodu našu, pokažimo ideal kršćanske zahvalnosti. (...) Što nismo učinili puškom učinimo radom. Rad je savršena molitva. Sveto pismo kaže: Dostojan je radnik plaće svoje. Ko ne radi nije dostojan da živi, nije dostojan da se naziva čovjekom. Krist je radio, a kršćanstvo slijedeći njega rad je uvijek uzdizalo. Kroz molitvu i rad najbolje ćemo se odužiti žrtvama naših boraca.«¹⁹

---

¹⁷ DAsT, J.Z. 523, *Naš list*, br. 58, 1.

¹⁸ DAsT, J.Z. 523, *Naš list*, br. 327, 1.

¹⁹ DAsT, J.Z. 524, *Naš list*, br. 404, str. 4.

S obzirom na udio vjerske denominacije stanovništva logora, najrasprostranjeniji su bili obredi i običaji Katoličke crkve. Prilikom polazaka zbjegovu u Italiju s njima je krenulo nekoliko svećenika i redovnika, većinom pripadnika Hvarsko-bračko-viške biskupije, s čijeg je područja najviše stanovnika krenulo u zbjeg.²⁰ Ostalo je zabilježeno da su u zbjegu djelovali već spomenuti don Andro Štambuk, zatim don Ivan Moškateo, don Toma Moškateo, don Niko Ivanović, don Niko Bogdanić i don Juraj Burić. U sklopu logora u El Shattu formirane su župe s crkvama, koje su bile improviziranje u šatorima.²¹ Crkve su bile posvećene svecima – patronima, istim kojim su crkve bile posvećene u pojedinome mjestu u domovini. Tako, ako je unutar jednog rajona bila većina ljudi iz jednog kraja, crkva bi se posvetila svecu koji se štovao upravo u tome mjestu ili kotaru. U logoru I. bila je crkva sv. Mihovila, u logoru II. crkva sv. Jeronima, u logoru III. crkva sv. Josipa, za logor u El Khatatbi nije poznato ime patrona, a u Tolumbatu je bila crkva sv. Mihovila. Svaka je crkva imala svoj drveni oltar, a u jednoj je bio napravljen od kamena. Na ulazima u crkve nalazili su se izrađeni portali, a unutrašnjost, kao i oprema, ovisili su o onome što su svećenici sa sobom ponijeli u zbjeg. Također, u sklopu različitih radionica, izrađivani su predmeti za upotrebu u crkvenim obredima, kao što su bili svijećnjaci, ferali, kaleži, plitice i sl. Osnivanje župa potvrdio je biskup Port Saida Ange Marie Hiral, pod čijom su se jurisdikcijom nalazili logori u El Shattu. Jednom prilikom biskup je posjetio logor i u tri dana podijelio krizmu za 5.140 djece. *Naš list* prenosi da su ga dočekali predsjednik i sekretar COZ-a, koji su prisustvovali obredu u crkvi logora I. Biskupu je u zgradi NAFFI-ja bio priređen ručak na kojem su bili predstavnici Saveznika i narodne vlasti. Tom je prilikom biskup Hiral izjavio kako je osjetio veliku duhovnu radost u logorima.²² U takvim prilikama u logorima se osjećala velika povezanost među izbjeglicama jer su ih okolnosti proslava podsjećale na slične trenutke iz domovine.

Najveći vjerski događaj u logorima zbio se tijekom Velikog tjedna 1944., kada je bila organizirana tradicionalna procesija »Za križem«. Nakon što su izbjeglice s Hvara doznale da su njemački okupatori zabranili održavanje procesije na Hvaru, odlučeno je da se procesija, u znak neprekinutoga stoljetnog trajanja, održi u El Shattu. Procesija se odvijala u noći s Velikog četvrtka na Veliki petak, kada su izbjeglice podrijetlom iz pet otočnih mjesta: Jelse, Pitava, Vrisnika, Svirača, Vrbanja i Vrboske krenule u procesiju. Njima su se pridružile i ostale izbjeglice iz logora.²³ COZ je za potrebe procesije osigurao sve uvjete, a ljudima je bilo preporučeno da se aktiviraju u procesiji ili da sudjeluju tako da dočekuju

²⁰ Krajem studenoga 1943. na konferenciji NOO-a za otok Hvar sudjelovao je hvarski biskup Miho Pušić s nekoliko svojih svećenika. Tom je prilikom biskup Pušić obećao lojalno držanje svećenika svoje biskupije prema NOP-u, pa i u slučaju da se partizani povuku s otoka, što se i dogodilo. Usp. Č. PETEŠIĆ, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941–1945*, str. 217; Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1943, Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe*, str. 807.

²¹ Neven BOGDANIĆ, *El Shatt naš nezaboravljeni. 50. obljetnica Hrvatskog zbjega na Sinaju 1944.–1994.*, Split, 1994., str. 27.

²² DAST, J.Z. 524, *Naš list*, br. 305, 4. Posebno je zanimljiv opis susreta biskupa Herala s pučanstvom u logorima: »U svim logorima preuzv. biskup bio je toplo dočekan od predstavnika narodne vlasti, kao i od naroda, koji je nastojao da dođe do biskupovog prstena, da bi ga poljubio i tako pokazao svoje poštovanje prema sijedom crkvenom poglavaru.«

²³ Marko PAVIČIĆ, *Za križem u riječi i slici: Zavjetno pučko pokornička procesija »Za križem«, Stari Grad, 2008.*, str. 55–57.

procesiju na pojedinim postajama.²⁴ Za potrebe procesije Rudolf Bunk je naslikao oltar »Božjeg groba« koji je bio u crkvi sv. Josipa.²⁵

Djelovanje katoličkih svećenika u egipatskim logorima bilo je otežano zbog velikog broja vjernika, nedostatka potpore domaćeg biskupa, kao i brojnih nevolja koje su pritiskale narod. Svećenici su se našli u procjepu između narodne vlasti, koja je inzistirala da se oni izjasne kao »narodni svećenici«, i Vatikana, kojemu su bili vjerni.²⁶ U takvim okolnostima bilo je potrebno pristati na kompromise, pokatkad zatvoriti uši kada je riječ komunista bila usmjerena protiv djelovanja pape i utjecaja Crkve na narod, sve kako bi mogli ostati među narodom i obavljati vjerske obrede. Tako se na skupovima i predavanjima narodu često govorilo protiv Vatikana i pape, a svećenstvo se optuživalo da potpomaže reakciju. Za nadbiskupa Stepinca u domovini se jednom prilikom na predavanju govorilo da je glavni oslonac reakcije u zemlji, jer je poslao pastirsko pismo u kojem je tražio da svećenici ostanu vjerni papi.²⁷

Posebno je zanimljiva sudbina dvojice svećenika: don Andre Štambuka i don Nike Bogdanića. Don Andro Štambuk, kao visokoobrazovana osoba, rimski doktor teologije, obavljao je visoke funkcije unutar COZ-a. Izrazio je bio aktivan na prosvjetnom i kulturnom području. Kao član COZ-a često je surađivao sa Saveznicima, što je pomoglo članovima KP-a da se demantira rašireno mišljenje Saveznika kako se u NOB-u progone svećenici. Od listopada 1945. pa do kraja bio je predsjednik COZ-a, što je značilo da obnaša najvišu čelnu poziciju u zbjegu. U logoru je, također, obavljao službu svećeničkog dekana, pa se brinuo o drugim kolegama svećenicima.²⁸ Među dokumentacijom postoji i prijedlog da ga se odlikuje ordenom »Bratstvo i jedinstvo 2. reda« zbog velikih zasluga za rad u logorima. No po završetku rata, nije htio prijeći u stalež narodnih svećenika, kako su mu predlagali iz KP-a, već je ostao vjeran papi i svom ordinariju, zbog čega je više puta bio na robiji. Izabran je za biskupa Hvarsko-bračko-viške biskupije, a uskoro nakon toga napali su ga mladi razbijači, najvjerojatnije članovi KP-a. Nakon toga se povukao u potpunu izolaciju, a uskoro je, možda od posljedica batinanja, umro u splitskoj bolnici.²⁹

Druga zanimljiva osoba, don Niko Bogdanić, mladi svećenik, bio je veliki protivnik komunističkog pokreta. U vrijeme rata bio je na službi u Gdinju na Hvaru, gdje se suprotstavljao i talijanskim okrutnostima kao i kasnijim komunističkim metodama rada.³⁰ Na silu je odveden u zbjeg, gdje je radio na pastoralnim aktivnostima u logoru II. u El Shattu

---

²⁴ DAST, J.Z. 523, *Naš list*, br. 55, 4.

²⁵ Neven BOGDANIĆ, *El Shatt naš nezaboravljeni. 50. obljetnica Hrvatskog zbjega na Sinaju 1944.–1994.*, str. 33.

²⁶ DAST, J.Z. 525, *Naš list*, br. 48, 2. Članak »Svećenici u našoj borbi« donosi podatke kako je mnogo pravoslavnih svećenika dalo potporu NOB-u, a također se i broj katoličkih svakim danom povećava.

²⁷ Usp. DAST, J.Z. 142, Zapisnik sjednice članova logorskog odbora JNOF-a od 26. 10. 1945.

²⁸ Hrvatski državni arhiv Zagreb, HR-HDA-1663–3, KP 342/8. U ovom fondu KP-a nalazi se pismo don Andre Štambuka hvarsko-bračko-viškom biskupu Mihi Pušiću od 5. 11. 1944. U pismu don Andro izvješćuje biskupa o stanju među svećenicima i narodom u logoru. Zanimljivo je da se pismo nalazi u fondu KP-a, što podrazumijeva da pismo nije nikada stiglo do biskupa, ili da mu je poslan prijepis, a također da je cenzura redovito pratila njegovu korespondenciju.

²⁹ Petar BEZINA, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika splitske metropolije i zadarske nadbiskupije 1941.–1992.*, str. 123–124.

³⁰ Josip FRANULIĆ, »Jedna od prvih žrtava jugokomunističke nepodobnosti«, *Služba Božja*, god. 40 (2000.) 1., str. 99–112; ISTI, *Skrajnje pogubna zabluda: jedan pogled u jugokomunističku prošlost*, str. 40–41.

u sklopu župe sv. Josipa. Početkom 1945. stradao je u prometnoj nesreći na pruzi Port Taufiq – Suez, a sahranjen je na izbjegličkom groblju u El Shattu.³¹ Komunisti ga nisu nikako prihvaćali jer je bio otvoren i znao je ukazati na sve negativnosti koje su izlazile na površinu u logorima.

Oko dvije tisuće pravoslavnih vjernika, većinom Srba iz Bukovice i Like, nije imalo svog svećenika u logoru. Za njih je vjersku službu obavljao grčki pravoslavni svećenik, koji je dolazio iz obližnjega grčkog logora. Krajem 1944. logor je posjetio vijećnik AVNOJ-a Blažo Marković, koji je bio i potpukovnik NOVJ-a i pravoslavni svećenik. Prilikom posjeta, na improviziranom oltaru na otvorenom, vjerske obrede za poginule borce NOB-a održali su Blažo Marković i don Andro Štambuk.³² Blažo Marković je, kao vijećnik AVNOJ-a, sudjelovao u radu Izvršnog odbora JNOF-a, uputivši pozdravni govor u kojem je iskazao podršku narodu u zbjegu, pozdravivši okupljene u ime AVNOJ-a.

Mala skupina od 122 Židova, koja je čekala imigracijske dozvole za prelazak na teritorij Palestine,³³ također je imala svoje vjerske obrede u El Shattu. Obavljali su redovito svoje obrede pod vodstvom kantora Leona Altarca, a povremeno je logore posjećivao rabin. Mala grupica starokatolika također je imala svog svećenika iz Bogomolja na Hvaru. Bio je to Juraj-Ivo Barbarić, koji je obavljao obrede na narodnom jeziku. Kao katolički župnik 1915. istupio je iz Katoličke crkve i pridružio se Starokatoličkoj crkvi, osnovavši 1924. župu u Bogomolju na Hvaru.³⁴

***

Hrvatski zbjegovi u El Shattu čine važnu sastavnicu hrvatske povijesti u Drugome svjetskom ratu. Kroz njih je moguće uočiti naznake društvenih transformacija koje će uslijediti u domovini poslije rata. Jedna od tih preobrazbi jest i stav vladajuće ideologije prema vjeri, posebice prema Katoličkoj crkvi. Za vrijeme boravka u egipatskoj pustinji prisutan je ambivalentni stav koji proistječe iz specifičnog stanja u kojima se zbjegovi nalaze. Dok je za komuniste i njihovu ideologiju vjera i općenito Crkva s vlastitom hijerarhijom nešto »nazadno«, što pripada prethodnim vremenima, isto je tako uočljivo da se bez vjere ne može. Budući da se gotovo čitavo izbjeglo pučanstvo izjasnilo prema vjerskoj pripadnosti, nije bilo moguće ignorirati vjerske obrede ili ih u potpunosti isključiti. Dapače, čak su i oni najradikalniji uvidjeli vrijednost vjere i vjerskih obreda (misa, podjele sakramenata, sprovoda) kao bitnih kohezivnih čimbenika koji su narod držali na okupu i u jedinstvu. Premda se svakodnevno nametala komunistička ideologija i kroz njezin diskurs organizirao život u logorima, vjera je, uz čežnju za povratak u domovinu, ostala presudna karika koja je pomagala ljudima u naizgled bezizlaznoj i očajnoj situaciji u logorima na pijesku egipatske pustinje. Uloga svećenika nadilazila je zahtjeve vjerskih obreda. Oni su u logorima bili administrativni službenici, intelektualna snaga koja je služila u rješavanju svakodnevnih situacija, a kako smo vidjeli i predvodnici cjelokupnog zbjega. Moguće je

³¹ Neven BOGDANIĆ, *El Shatt naš nezaboravljeni. 50. obljetnica Hrvatskog zbjega na Sinaju 1944.–1994.*, str. 27–31.

³² DAST, J.Z. 524, *Naš list*, br. 403, 3–4.

³³ TNA, FO 371/42767, W 4138.

³⁴ Rhea IVANUŠ, »Vjerski život«, u: *El Shatt: Zbjeg iz Hrvatske u pustinju Sinaja, Egipat (1944.–1946.)*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2007., str. 61–67.

zaključiti kako je žalosno što vladajuća ideologija u poslijeratnom razdoblju, iz primjera egipatske kohabitacije, nije izvukla primjer kako se postaviti prema Katoličkoj crkvi, nego je krenula radikalnim putem.

Summary

*FAITH AND RELIGIOUS PRACTICE IN THE CROATIAN REFUGE CAMPS IN
EL SHATT (1944-1946)*

During the World War II due to the war conditions there have been many population movements. By the same token, at the end of 1943 a part of Dalmatia population fled because of their fear of possible German offensive. With the help of Allies, they found refuge in deserts of Egypt, at the place called El Shatt. They stayed there for more than two years, and in March 1946 came back to their homeland.

Author of this article analyzes religious practices in the refuge camp that was predominantly influenced by communist ideology. The results of the analysis revealed that there existed a kind of modus vivendi between religious practice and communist ideology, although some radical communists advocated for abolition of religious ceremonies. Such rigid stance did not prevail because communists wanted to maintain cohesion among refugees, who predominantly voted for religious practice. Consequently, during time spent in the desert it became clear that role of priesthood (mostly Catholic) and faith were quite important regarding keeping a high level of moral among population in harsh desert conditions.

KEY WORDS: *refuge, El Shatt, faith, Roman-Catholic Church, communist ideology.*

prikazi i recenzije

Statut Bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine: Fototipsko izdanje sa prepisima, prevodima i regestima, priređivači Miloš Milošević i Jelena Antović, Bokeljska mornarica Kotor, Kotor, 2009., 256 str.

Godinu velike obljetnice – 1200 godina prijenosa moći sv. Tripuna iz Carigrada u Kotor – uz prigodne svečanosti i slavlja obilježilo je i izdavanje raskošne monografije *Statuta Bratovštine pomoraca sv. Nikole mornara u Kotoru*. Riječ je o fototipskom izdanju s prijepisima, prijevodima i regestima statuta i alegata, koje su za izdavanje priredili Miloš Milošević i Jelena Antović.

Pomorstvo je u Kotoru, ali i na cijelom području Boke kotorske, još od srednjovjekovnog razdoblja bila najvažnija privredna grana i jedan od temelja gospodarskog, političkog i kulturnog razvoja. Udruženje pomoraca u Kotoru prvi se put, prema sačuvanim podatcima, izrijekom spominje još 1353. godine kao *Pia sodalitas navicularum Catharensium*, a kada je u 15. stoljeću na poklon dobilo crkvu sv. Nikole mornara u Kotoru, bilježi se kao *Fraternitas Divi Nicolai marinariorum de Catharo*. Statut koji se ovdje objavljuje najstarije je sačuvano izdanje Statuta kotorskih pomoraca iz 1463. godine, a u Biskupskom ga je arhivu u Kotoru, nakon razornog potresa 1979. godine, pronašao don Gracija Brajković.

Na samom početku ove raskošne monografije nalazi se fototipsko izdanje Statuta i alegata s izvornom folijacijom. Sam Statut, čiji prijepis i prijevod slijede nakon fototipskog izdanja, sadrži 72 pergamentska uvezana lista s označenom folijacijom (1–33). Na prvom listu nalazi se, u inicijalu, obojen prikaz sv. Nikole, djelo slikara Lovre Dobričevića. Naslov Statuta napisan je latinskim jezikom (*Liber fraternitatis divi Nicola marinariorum de Catharo*), dok je na talijanskom jeziku napisan veći dio statutarnih odredaba. Statut se sastoji od dva dijela. U prvome dijelu popisano je 26 članaka, tj. odredaba Statuta zapisanih na sjednici održanoj 26. lipnja 1463., kojima je naknadno priododano još 16 odluka Skupštine Bratovštine – riječ je o raznim izmjenama i dopunama, koje su po svoj prilici nastale tijekom 1463. godine. Statutarne odredbe propisivale su i određivale temeljne odrednice povezane s ustrojem, organizacijom i djelovanjem Bratovštine. Određivale su način sazivanje Skupštine, upravnu strukturu (gastald, prokurator, sindici) te pravila oko izbora i dužnosti izabranih. Znatno broj statutarnih odredaba bio je posvećen karitativnom djelovanju i brizi za bratime i članove obitelji, kao primjerice odredbe o siromašnim bratimima, tj. onima koji nisu u mogućnosti udati svoje kćeri ili podmiriti troškove pogreba. Naposljetku, valja istaknuti i odredbe kojima je regulirano financijsko poslovanje Bratovštine – vođenje velike i male knjige troškova, kao i odredbe koje se odnose na održavanje crkve sv. Nikole, na slavljenje blagdana sv. Nikole i aktivnosti prigodom spomenute svečanosti.

Drugi, brojčano opsežniji dio, nastao je između 1463. i 1807. godine, a riječ je o alगतima – 89 naknadno dopisanih dokumenata iz različitih godina, koji su upisivani bez kronološkog reda. U ovome su izdanju priređeni prijepis i regesti alegata, a sami su dokumenti ovom prilikom poredani kronološki (34–151). Najveći broj dokumenta odnosi se na privilegij Bratovštine da, prilikom svečanosti sv. Tripuna, od vlasti mogu tražiti amnestiju za prijestupnike (osim u slučaju ubojstva), a rečeno su mogli dobiti i stanovnici okolnih naselja (Perast, Grbalj, Risan, Luštica i dr.). Znatno je i broj dokumenata koji se odnose na imovinu Bratovštine kao i na nabavku i otkup raznih liturgijskih predmeta za crkvu sv. Nikole. Važni su i dokumenti kojima predstavnici mletačke vlasti potvrđuju Bratovštini trgovačke privilegije u južnoj Italiji (Marke, Apulija) i Mlecima, kao i dokumenti o sporovima koje je Bratovština vodila s, primjerice, Bratovštinom trgovaca sirom iz Venecije (1672.) ili s Prčanjanima oko godišnjeg izbora kapetana prilikom proslave svečanosti sv. Tripuna (1688.).

U nastavku monografije nalazi se još i *Pogovor* (153–176), djelo već spomenutih M. Miloševića i J. Antović, u kojem, uz kratak pregled temeljnih odrednica razvoja Bratovštine, iznose i tehničke primjedbe vezane uz redakciju i transkripciju Statuta. Također, autori analiziraju razlike između tri sačuvana statuta pomorskih bratovština na istočnojadranskoj obali – kotorskog, splitskog i zadarskog, prikazuju Bratovštinu kao udruženje aktivnih pomoraca i u skladu s tim promatraju odnos prema brodograditeljima drvodjelicima te naposljetku ističu ulogu Bratovštine u razvoju poštanske službe. Isti se pogovor zatim ponavlja i na talijanskom (*Epilogo*, 177–204) i na engleskom jeziku (*Epilogue*, 205–233). Na kraju monografije nalazi se *Indeks* imena, stvari i mjesta (235–254), a važno je napomenuti da ovo grafički raskošno izdanje Statuta prati i CD-ROM, što dodatno pridonosi kvaliteti izdanja.

Djelo koje je pred nama važan je izvor za proučavanje brojnih sastavnica iz prošlosti Kotora i Boke kotorske, a napose Bokeljske mornarice i bokeljske pomorske djelatnosti. Objavljivanjem Statuta Bratovštine i novih dodanih dokumenata upisanih u rukopis Statuta iz 1463. godine, donose se nova i dopunjuju dosadašnja saznanja o Bratovštini kotorskih mornara. Ovaj hvale vrijedan znanstveni i arhivistički pothvat, posebice u jubilarnoj godini za sve Kotorane i Bokelje, zbog dobro razrađenoga znanstvenog aparata, fototipskog izadnja te prijevoda, čini ovaj izvor dostupan brojnim profesionalnim i manje profesionalnim istraživačima bokeljske prošlosti i tradicije.

Maja Katušić

Rudolf EITELBERGER von EDELBERG, Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije, Beč, 1884. (reprint: Leykam International, Zagreb, 2009., 256 str.)

Nakladnička kuća Leykam International objavila je krajem 2009. godine monografiju *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije* poznatoga austrijskog povjesničara umjetnosti Rudolfa Eitelbergera von Edelberga (1817.–1885.) Riječ je o drugom, proširenom, izdanju njegove studije iz 1884., koja je prvi put objavljena 1861. u petom svesku časopisa

Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central – Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale pod naslovom: *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens*.

Eitelberger je sredinom 19. stoljeća putovao hrvatskom obalom i zapisivao u kakvom je stanju zatekao najvažnije kulturne spomenike u Dalmaciji i Primorju, opisujući pritom društveno-političke uvjete u kojima su ti spomenici sagrađeni. Konkretno, riječ je o opisima i iznesenim skicama sakralnih objekata u gradovima Rabu, Zadru, Ninu, Trogiru, Splitu i Dubrovniku. Jedno poglavlje u knjizi posvećeno je opisu šibenske katedrale, zbog koje je, ističe se u »Predgovoru« (5–6), Eitelberger objavio drugo izdanje, jer je za nju ali i još neke nove podatke doznao tek kad je prvi dio studije već bio u tisku.

Na početku knjige u »Povijesnom uvodu« (9–26) Eitelberger ističe angažiranost austro-ugarske vlasti u Dalmaciji. U poglavlju »Opaske o povijesti, putnim pravicima i književnosti Dalmacije« (27–36) nalazimo nekoliko pogrešnih podataka iz prošlosti Dalmacije. No na tom se mjestu nalaze i vrijedni podatci, poput nabrojane povijesne literature i izvora objavljenih do toga vremena, a u kojoj se opisuju dalmatinski gradovi.

Prvi grad koji je opisan u knjizi je Rab (37–56). Iznosi se njegov geostrateški položaj i navode prvi pisani povijesni tragovi tog mjesta. Izneseni su životopisi prvih rapskih biskupa u vremenu od 11. do 15. stoljeća i demografska slika grada u vremenu kad ga je Eitelberger posjetio. Opisana je rapska crkva s konstrukcijom prvotnog zvonika i ciborija, korskih sjedala i pojedinih dijelova relikvijara. Prikazana je i povijest benediktinskoga reda na Rabu.

Drugi opisani grad je Zadar (57–110), tada glavni grad Dalmacije, za kojega Eitelberger kaže da je jedan od gradova čiji srednjovjekovni spomenici nisu dolazili do izražaja sve dok mletačka vlast nije pokazala zanimanje za dalmatinsku obalu. Opisuje crkvu sv. Donata, u kojoj je vršio neka iskapanja, za koja kaže da su bila otežana jer se crkva koristi kao vojno skladište. U skicama rekonstrukcije koristi podatke dobivene istraživanjem konzervatora i arhitekta Aloisa Hausera i Frane Bulića, a koji uključuju analizu antičkih stupova s obližnjeg Foruma. Iznosi povijest gradnje katedrale sv. Stošije, prikazuje njezine najvažnije dijelove kroz skice te naglašava da ne može vršiti iskapanja jer se katedrala upravo restaurira. U opisu crkve sv. Krševana posebno ističe da je to jedna od najboljih romaničkih građevina koje se nalaze u Dalmaciji.

Treći opisani grad je Nin i obala rijeke Krke (111–116). Navodi kako je Nin jedan od najstarijih dalmatinskih gradova, jednako važan u rimsko doba kao i u srednjem vijeku. No naglašava da, osim nekoliko starokršćanskih spomenika i jednoga staroslavenskog natpisa i srednjovjekovnih ostataka, ondje i nema ničega vrijednog pažnje. Putuje na Krku zbog Benkovca (rimske Asserije) i mjesta Kistanja, kod kojih ima nalaza crkvene arhitekture iz ranokršćanoskoga razdoblja.

U nastavku slijedi opis šibenske katedrale (117–120) u kojem prikazuje povijest šibenske stolnice te samo ukratko navodi da je Šibenik grad u procvatu koji je željezničkom linijom povezan s Trogirom i Splitom. Za sljedeći grad, Trogir (121–160), Eitelberger izvještava da je s kopnom povezan drvenim mostom te da mu nedostaje kvalitetne prometne povezanosti. Posebnu pozornost dao je opisu i rekonstrukciji trogirске gotičke katedrale, čije predvorje, zbog svodova, proglašava jednim od najljepših arhitektonskih spomenika srednjega vijeka u Dalmaciji. No pri opisu krstionice ističe da elementi renesanse, koji prevla-

davaju, nisu posebno graciozni, jer zbog potčinjenosti dalmatinske arhitekture mletačkoj nije došlo do utjecaja naprednijih elemenata firentinskoga umjetničkog kruga. Opisuje i trg ispred katedrale.

O gradu Splitu (161–198) piše da je to najživlji, najprosperitetniji i najnapučeniji grad u Dalmaciji. Na tome mjestu stavlja svoj sud da Dubrovnik pripada prošlosti, Zadar sadašnjosti, a Split budućnosti. Ističe da je u trenutku njegova posjeta Splitu (1883.) upravo dovršeno iskapanje Zlatnih vrata i obnova zvonika katedrale, za koji kaže da je jedan od najzanimljivijih dijelova srednjovjekovne umjetnosti. Opisuje drvene vratnice Andrije Buvine, propovjedaonicu, korska sjedala i ranokršćanski sarkofag.

Posljednji je grad Dubrovnik (199–232), a uspoređuje ga s prošlošću Venecije. Kod profane arhitekture opisuje Knežev dvor, a veliku pozornost pridaje opisu sakralne arhitekture: katedrali i njezinoj bogatoj riznici i klastru franjevačkog samostana. U sklopu tog opisa daje i opis benediktinskog samostana na Lokrumu te analizira natpise sa sarkofaga iz Cavtata.

Zatim slijedi prilog »Rudolf Eitelberger i utemeljiteljsko doba povijesti i umjetnosti« (233–240) Milana Pelca u kojem se iznosi važnost objavljivanja ove knjige na hrvatskome jeziku. Na kraju knjige nalazi se »Popis ilustracija« (241–244) i »Kazalo osoba, mjesta i predmeta« (245–255).

Ova knjiga, zbog detaljnih povijesnoumjetničkih podataka i društvene slike dalmatinskih gradova krajem 19. stoljeća, može se smatrati donekle i izvornom literaturom, koju će svakako moći koristiti struka, ali i šira čitateljska publika.

Božena Glavan

Marko ŠPIKIĆ, Francesco Carrara polihistor, antikvar i konzervator (1812.–1854.), Književni krug Split, Split, 2010., 330 str.

Već se iz naslova Špikićeve znanstvene monografije može naslutiti da se u njoj raspravlja o kratkom životu i iznimno važnom djelu neobično učena čovjeka i plodna kulturno-znanstvenog djelatnika iz prve polovine 19. stoljeća. Zaviri li čitatelj u bibliografiju što je autor donosi pri kraju knjige, naći će na str. 268–269 podatke o sedamnaest Carrarinih radova objavljenih napose, a na str. 276–277 još o 46 njegovih dužih i kraćih članaka. Doznat će i to da je već u godini Carrarine prerane smrti njegov prijatelj Antonio Bajamonti objavio svoju popularno pisanu knjigu o njemu.

Na modernu znanstvenu monografiju o tom polihistoru, svećeniku, profesoru, antikvaru i konzervatoru čekalo se gotovo 160 godina. Tako dugo čekanje neće začuditi onoga tko je imao makar i letimičan uvid u Carrarinu dokumentarnu i drugu rukopisnu ostavštinu sačuvanu u rukopisnom odjelu knjižnice splitskoga Arheološkog muzeja, smještenu u 19 kutija i dvije velike mape, posebno ako je pokušao čitati njegove sitnim slovima pisane bilješke pa naslutio koliko je potrebno uložiti truda i vremena u samo iščitavanje.

Špikić Carrarin život i djelo prikazuje na znanstven način, opsežno i dokumentirano, a ujedno i ondašnje stanje i razvoj povijesnih, arheoloških, antikvarnih, geografsko-stati-

stičkih, etnografskih i drugih istraživanja, znanstvenih dosega i njihova prezentiranja na europskoj i domaćoj razini. Bez tog konteksta život i djelo toga znamenitog Splitsanina ne bi se ni mogli pravo shvatiti, a pogotovo ne valjano vrednovati. Autor upravo svojim temeljitim poznavanjem i vrlo kompetentnim prikazivanjem te šire problematike odaje profil prokušanog stručnjaka za ta znanstvena područja.

Njegov vrlo kompleksan način izlaganja čitatelja iznenadi, u prvi mah ga počne zamarati, ali ako posjeduje određen stupanj opće i napose povijesne naobrazbe te voli znanstvenu literaturu, s lakoćom prevlada takav osjećaj, pa početnu nelagodu brzo zamijeni osjećajem osobita zadovoljstva. Tu su sadržajem nabijena poglavlja: *Carrarina mladost i školovanje* (str. 9–36), *Boravak u Beču* (str. 37–78), *Povratak u domovinu* (str. 79–148), *Između Salone i Splita* (str. 149–214), *Završne godine* (str. 215–222).

Navedeni naslovi više naznačuju glavne etape Carrarina života nego sadržaj samih poglavlja, a on je toliko raznolik i bogat da ga se naslovljavanjem, pa ni ne znam kako dugim, ne može ni približno naznačiti. Zbog istog razloga ni u ovome ga osvrtu nije moguće opširnije iznositi. Ipak, radi bolje startne obaviještenosti onih koji čitaju ove retke, potrebno je u nekoliko rečenica iznijeti barem osnovne podatke iz Carrarina životopisa.

On je sin talijanskog doseljenika i Splitsanke, rođen u Splitu 16. studenoga 1812. U rodnom je gradu završio državnu osnovnu školu i šestorazrednu gimnaziju, a potom dvogodišnji filozofski studij na Filozofskom institutu splitskoga sjemeništa, jedinom tada učilištu te vrste u srednjoj Dalmaciji. Četverogodišnji bogoslovni studij apsolvirao je u Centralnome bogoslovnom sjemeništu u Zadru (1835.). Poslijediplomske studije iz teoloških znanosti pohađao je u Beču boraveći tijekom godina 1836.–1841. u tamošnjem zavodu za višu naobrazbu osobito darovitih svećenika iz cijele Habsburške Monarhije nazivanom *Frintaneum* i *Augustineum*. Tu je od četiri stroga doktorska ispita položio tri, a posljednji naknadno 1843. godine na Padovanskom sveučilištu, nakon čega je proglašen doktorom teologije. Razlog toga kašnjenja bilo je njegovo živo zanimanje za arheološke, povijesne, klasične i književne studije i temeljito bavljenje njima istodobno s usavršavanjem u teološkim znanostima. Svećenički je red primio u Beču 1837.

U Splitu je nakon povratka iz Beča, uz glavnu službu profesora vjeronauka i opće povijesti na spomenutom Filozofskom institutu u sjemeništu (1842.–1849.), honorarno vršio službe konzervatora starina i direktora spomenutoga Arheološkog muzeja (arheološkim spomenicima i numizmatikom počeo se baviti već prije odlaska u Beč surađujući u sređivanju postave splitskoga Arheološkog muzeja, tada jedinoga te vrste u hrvatskim krajevima i šire), vodio je arheološka iskapanja u Saloni, bavio se arhivskim, povijesnim, etnografskim i statističko-geografskim istraživanjima i objavljivanjem svojih radova, a ujedno se prepuštao i široj društveno-kulturnoj djelatnosti u okviru svojevrsnoga zavičajnog društva *Gumno*. Dopisivao se s velikim brojem učenih ljudi u Dalmaciji i diljem Monarhije, a jesenske školske praznike provodio na putovanjima preko Venecije i Trsta do Beča i natrag. Već u godinama svoga studija u Beču i poslije dobivao je počasne diplome učenih društava i raznih europskih zemalja. Na spomenutim putovanjima stjecao je sve više znanaca, poštovatelja i prijatelja iz kruga učenih ljudi, pa i političara i visokih državnih dužnosnika. Burna zbivanja u Monarhiji i u Splitu, tijekom proljetnih mjeseci 1848. dovela su ga i na političku pozornicu, a navodna izjašnjavanja u prilog zahtjeva talijanskih pobunjenika

protiv austrijske vlasti u Italiji i osobito prijateljavanja s Nikolom Tomasseom i još nekim talijanskim »izgnanicima« stajala su ga profesorske službe. Biskup Alojzije Pini, ujedno ravnatelj spomenutoga Filozofskog instituta, popustio je 1849. pritiscima i zahtjevima Predsjedništva dalmatinske vlade da se Carraru otpusti iz profesorske službe najviše zbog uvjerenja da on, zaokupljen tolikim raznovrsnim djelatnostima, zanemaruje svoje čisto svećeničke dužnosti te da ne udovoljava nastavničkim i osobito odgojiteljskim obvezama. Ministar za bogoštovlje i nastavu poslije toga mu je povjerio sastavljanje opširnog priručnika iz talijanske književnosti, zbog čega se 1851. preselio u Veneciju, gdje je početkom 1854. umro. Doživio je objavljivanje samo prvoga od ukupno pet svezaka toga književno-povijesnog djela.

Potrebno je osvrnuti se, makar sasvim kratko, i na pitanje Carrarina svećeničkog zvanja. Špikić s razlogom govori o podvojenosti u njemu u tom pogledu, neriješenom odnosu svjetovnoga i duhovno-svećeničkog, prevladavanju znanstvenih i kulturoloških stremljenja. Već su njegovi poglavari u bečkom *Augustineumu* opazili da ga posvećenost povijesnim i literarnim pitanjima i žudnja za nekim zgodnim namještenjem po mogućnosti u Beču ili Austriji »posvjetovnjačaju« (*verweltlichen ihn*). No ne bi se reklo da je on ikad svjesno pomišljao svoje duhovno zvanje zapostaviti, a kamoli napustiti. Špikić tu Carrarinu dvojnost spominje na više mjesta u knjizi. Sam Carrara, osvrćući se u žalbi na biskupovu odluku o otpuštanju iz službe u splitskom sjemeništu na prigovor da je bio nemaran u svećeničkoj službi, sebe prikazuje kao osobito vjerna i pastoralno zauzeta svećenika. Među ostalim navodi da je pridobio za katoličku vjeru i dvojicu Židova. Osobito naglašava kako je, slušajući u Beču 1848. propovijed dvojice otpalih njemačkih svećenika o novoj reformi kršćanstva u kojem bi radi prilagodbe modernom svijetu bili promijenjeni ne samo crkveni zakoni i običaji nego i ključne zasade katoličke vjere, postao još ponosniji što je katolik i svećenik te o tome svom kritičkom odmaku od novotarija objavio članak u časopisu talijanskih župnika u Padovi.

Drugi jednako vrijedan dio sadržaja Špikićeve monografije, onaj u kojem se Carrarin život i djelovanje, reklo bi se, organski ugrađuju u tadašnja znanstvena i općenito kulturna kretanja, nije moguće ukratko prikazati. Uvid o tome, manje ili više potpun, već prema osobnom zanimanju, može steći samo onaj tko posegne za knjigom o kojoj je ovdje riječ te nađe vremena za polagano i pomno čitanje njezinih pet poglavlja od ukupno dvjestotinjak stranica.

Tko nema toliko vremena na raspolaganju, može steći određen uvid u Carrarin život i djelovanje, pa i u spomenuti širi znanstveno-kulturni kontekst, čitajući dio Špikićeve knjige naslovljen *Dodaci* pod brojem I. i naslovom *Carrarino doba, kronološki pregled zbivanja* (str. 225–235) i brojem II. *Životopisi Carrarinih suvremenika i prethodnika u radu* (str. 236–261). Upravo će tih 115 kratkih životopisa dobro doći svima koji se općenito bave poviješću Dalmacije u prvoj polovini 19. stoljeća, jer će u njima naći osnovne podatke i o raznim učenjacima i kulturnim djelatnicima, i o državnim i drugim dužnosnicima koji su u to doba bili na visokim položajima u Beču, Zadru i Splitu, a u Špikićevoj se knjizi spominju zbog toga što su imali neku vezu s Carrarom ili on s njima. Mnoge od njih vidimo na ilustracijama uvrštenim u knjigu, na kojima su prikazani i razni spomenici kojima se je Carrara bavio (u popisu tih slikovnih priloga na str. 362–363 nabrojeno ih je 212). Već spominjana bibliografija zauzima čak 25 stranica (265–290), nakon koje slijede sažetci na

engleskom i talijanskom (str. 291–302) i kazala osobnih imena i zemljopisnih pojmova, a sve zaključuje uobičajeni opći sadržaj.

Iznositi na kraju neke prigovore tako vrijednoj knjizi vrlo je neugodan zadatak, ali odustati od toga bio bi baš u ovakvom slučaju veći propust nego da je riječ o nekoj lošoj ili prosječnoj monografiji. Špikićevoj izvanredno dobroj ne može ih se, naravno, naći mnogo. Na njih je potrebno upozoriti da se ubuduće ne ponavljaju (neke su već ponovljene u Špikiće-ovu članku objavljenom u br. 36 splitskoga časopisa *Kulturna baština*).

Na prvome mjestu upozoravamo na netočno navođenje godine u kojoj je izvršen preustroj dalmatinskih biskupija. Obično se pogrešno tvrdi da se to dogodilo 1828., u kojoj je, doduše, izdana bula pape Leona XII. *Locum beati Petri* o tom preustroju, ali o spomenutom dokumentu tada nitko u Dalmaciji nije ništa znao, barem službeno (poslan je diplomatskom poštom u Beč!). Preustroj nije ostvaren ni sljedeće 1829. godine, koju Špikić u svojoj knjizi na više mjesta za to navodi (str. 84, 87, 226 i *Kulturna baština*, br. 36, str. 345). Prva kratka obavijest o sadržaju spomenute bule poslana svim biskupskim ordinarijatima u Dalmaciji najesen te godine bila je samo najava onoga što se skoro imalo dogoditi, a do preustroja je došlo tek o Uskrsu 1830., kad je provedba spomenutoga papinskog dokumenta službeno proglašena u svim dalmatinskim katedralama i župnim crkvama. Autor ovih redaka prikazao je cijeli slijed događaja, od prvih prijedloga o tom preustroju, odluka donesenih u Beču i vrlo dugih i mučnih pregovora sa Svetom Stolicom pa do njegove provedbe u pojedinim biskupijama u članku objavljenom 1993. na talijanskom jeziku u zborniku *Istria e Dalmazia nel periodo asburgico dal 1815 al 1848*. Potom je tu godinu 1830. kao prijelomnu u povijesti dalmatinskih i istarskih biskupija naveo u nizu radova, osobito u dvama objavljenim u domaćim zbornicima o biskupijama Dubrovačkoj i Šibenskoj, ali se netočni kronološki i drugi podatci o tome i dalje općenito ponavljaju u povijesnim radovima.

Autor za ondašnje sjemenišno učilište rabi izraz »filozofsko-bogoslovni institut« (str. 28 i 226), a nazivao se i stvarno bio samo filozofski, dakako u ondašnjem smislu. U njemu se je do 1849., uz glavne filozofske traktate, predavalo i učilo latinsku filologiju, matematiku i fiziku, povijest i vjeronauk na razini višoj od gimnazijske, što je u ono doba bila neposredna priprava za visoke studije: bogoslovni, pravni i medicinski.

Navedimo i nekoliko netočnosti manjeg značenja, koje su pokatkad plod određene zabune, a češće slabijeg poznavanja datosti crkvene naravi. Tako se kaže da je Carrara u Padovi 9. rujna 1847. susreo »učenika Sebastiana Giovannizija, koji ga je 1854. naslijedio na mjestu ravnatelja splitskoga Muzeja« (str. 169). No Carrara u svom dnevniku toga Giovannizija imenuje samo prezimenom, dodajući »moj bivši učenik« (*l'ex mio scolare*), a to je mogao biti samo Jure Giovannizio (završio filozofski studij u Splitu 1844.). Na mjestu direktora Muzeja naslijedio ga je 1853. don Sebastijan Giovannizio, nešto stariji kolega svećenik, profesor fizike i matematike na Filozofskom institutu u splitskom sjemeništu. Reći da je Carrara imenovan predavačem »na Biskupskom sjemeništu u Splitu« (str. 228) čini nam se neprikladnim, jer je »sjemenište« naziv za zavod, a ne za njegovo učilište, pa stoga tu ne odgovara upotreba prijedloga »na«. To isto vrijedi za govor o upisu »na Središnje nadbiskupsko sjemenište u Zadru« (str. 31), u kojem je tada djelovala Visoka bogoslovna škola dalmatinskih biskupija. Znatno neznodnije od toga zvuči dio rečenice o Carrarinu otpuštanju

iz profesorske službe »zbog nesavjesnog rada (*ex informata conscientia*) u protekle dvije godine« (str. 206), jer latinski izraz što ga Špikić stavlja u zagrade zapravo znači da ta odluka nije donesena na temelju provedenoga formalno-pravnog postupka, nego čvrsto utemeljenog uvjerenja onoga tko ima vlast donijeti je. Ime biskupa Pinija *Alojzije Marija* točno je navedeno na više mjesta, ali na jednome mu se čudnom zabunom pridaje ime Timotej (str. 234). Potpisanomu je sasvim dvojbjen oblik *Matija*, naveden kao osobno ime Korčulanina Kapora (str. 68 i 249), unatoč tome što ga se u literaturi tako navodi, pa i u *Hrvatskome biografskom leksikonu*. Razlog je toj dvojbi vrlo česta zabuna te vrste u navođenju imena poznatih Dalmatinaca. Tako su npr. i prevoditelja Biblije na hrvatski jezik Ivana Mateja (Matu) Škarića na spomen ploči postavljenoj u novije doba hrvatskim uglednicima na otočiću Školjčiću kod Zadra preimenovali u »Matiju« (na svescima njegove Biblije ime mu je navedeno u lokativu po »Ivanu Matiju Škariću«, a ne Matiji!). Usudio bih se čak općenito ustvrditi da se sve do sredine 20. stoljeća možda ni jedan muškarac u Dalmaciji nije tako zvao (tu se ime Matija javlja isključivo kao žensko!). S obzirom na tekst u kojem se govori o Carrarinu studiju u Zadru, napomenuli bismo da teza koju je Carrara izložio na javnoj raspravi u Zadru 15. srpnja 1835. zacijelo nije bila »diplomska radnja« (str. 34), jer se na tom učilištu u ono doba pisanje službene diplomatske radnje nije zahtijevalo. Špikić osobito značenje pridaje Carrarinu »neobično brzom načinu napredovanja«, izvodeći taj zaključak iz toga što je on primio niže kleričke redove (reći da je »posvećen u niže redove« ne odgovara crkvenoj terminologiji!) i potom podđakonski, đakonski i prezbiterijski u vrlo kratkom roku, od 22. listopada do 5. studenoga 1837. (str. 40). No to je u ono doba bila gotovo uobičajena praksa, a pitanje je, koje i potpisanomu ostaje zagonetnim, zašto je Carrara više redove primio tek u 25. godini svoga života, kad su ih drugi apsolvirani bogoslovi općenito primali u 23. Nije točno da se u »Altierijevoj diplomii« izdanoj 6. studenoga 1837. »spominje Carrarina mlada misa održana dan prije u nuncijevoj privatnoj kapeli« (str. 40), jer u tom se dokumentu samo navode nadnevci već spominjanog primanja raznih kleričkih službi i viših redova. Stoga je isto tako netočna tvrdnja koja glasi: »5. studenoga /1837./: Carrara drži mladu misu u Altierijevoj privatnoj kapeli« (str. 227). Istina je da ga je toga dana u toj kapeli Altieri zaredio za svećenika, a dio obreda ređenja bilo je i koncelebriranje mise sa zarediteljem, dok je mlada misa nešto drugo. Nju je Carrara slavio sljedećega 15 studenoga u kapeli sestara milosrdnica u Gumpendorfu. Na kraju ovoga kritičkog osvrtu smatramo potrebnim naglasiti da navedeni nedostaci nipošto ne mogu dovesti u pitanje vrijednost Špikićeve znanstvene monografije. Parafrazirajući narodnu mudrost može se reći da dobroj knjizi ima sto prigovora, lošoj samo jedan, a ovoj dobroj nabrojeno ih je samo desetak, i to uglavnom posve sitnih.

Slavko Kovačić

Don Niko LUKOVIĆ, **Prčanj**, Pomorski muzej Crne Gore Kotor, Kotor, 2010., 267 str.

Godine 1937. bokeljski je svećenik i povjesničar don Niko Luković (1887.–1970.) objavio u Kotoru (izdavač: Narodni univerzitet Boke kotorske) knjigu pod naslovom *Prčanj: historijsko-estetski prikaz*. Riječ je o djelu u kojem se obrađuje povijesni razvoj Prčanja, donose životopisi znamenitih Prčanjana i predstavlja tamošnja kulturna baština. Iako dav-

no napisano i objavljeno, djelo jednog od najvažnijih povjesnika Boke kotorske i njezinih znamenitosti i danas je nezaobilazna literatura i znanstvenicima koji se bave poviješću Prčanja i širem čitateljstvu željom dodatnih saznanja o ovome po mnogo čemu jedinstvenome pomorskom gradiću u Zaljevu svetaca.

Sedamdeset i tri godine nakon izlazenja danas teško dostupne originalne Lukovićeve monografije o Prčanju, pred nama je novo, dijelom prerađeno, dopunjeno, bogato ilustrirano i osuvremenjeno izdanje istoga djela. Izdavač je agilna kotorska ustanova – Pomorski muzej Crne Gore u Kotoru. Knjiga je posvećena istaknutomu bokeljskom svećeniku i intelektualcu don Branku Sbutegi (1952.–2006.).

Novo izdanje *Prčanja* započinje nadahnutim predgovorom iz pera Antuna Sbutege (11–17) u kojem se govori o tijeku priprema za izdanje ovoga djela, navode poticatelji i suradnici koji su pridonijeli njegovu objavljivanju te ukazuje na ulogu i zasluge don Nika Lukovića u crkvenom, kulturnom i društvenom životu Boke kotorske. Slijedi kratak osvrt na životni put N. Lukovića, koji je napisao mons. Anton Belan (19).

Središnji dio knjige obuhvaća originalni Lukovićev tekst o naselju Prčanj. Za ovo je izdanje tekst u cijelosti lektoriran (Gracijela Čulić) i obogaćen vrsnim ilustracijama Stevana Kordića, koje – uz pripadajuće im potpise – čine posebno vrijedan i oku čitatelja atraktivan dio knjige.

Lukovićev *Prčanj* podijeljen je na tri temeljne cjeline (uz predgovor na str. 25–27). Prva cjelina knjige, naslovljena »Prčanj – historijski prikaz« (29–135), opsežan je pregled temeljnih razvojnih sastavnica iz prčanjske prošlosti. Započinje kratkim topografskim opisom Prčanja, potom slijedi osvrt na starije doba povijesti, da bi potom znatan dio ovoga poglavlja bio usmjeren na 17. i 18. stoljeće – razdoblje kada Prčanj izrasta među vodeća pomorsko-trgovačka naselja Boke, ali i istočne obale Jadrana. Autor se ovdje posebno bavi prinosima Prčanjana mletačkim vojno-pomorskim postignućima, bilježi najvažnije bitke i njihove sudionike (prčanjske ratnike i pomorce), navodi odlikovanja i povlastice koje Prčanj stječe od mletačke vlade za svoj vojni angažman te ukazuje na gospodarski prosperitet gradića i unutarnji ustroj prčanjske općine.

Slijede poglavlja o 19. stoljeću u sklopu kojih se opsežno ukazuje na politička događanja koncem 18. i početkom 19. stoljeća, kada se nad prostorom Boke smjenjuje vlast i prelamaju interesi Austrije, Francuske i Rusije, a sam tijekom Napoleonovih ratova dovest će (pomorska blokada, zapljena brodova i drugo) do privremene stagnacije brodarstva i gospodarske aktivnosti uopće. Posebno je poglavlje Luković posvetio odjecima revolucionarnih gibanja 1848. godine te Narodnoj skupštini održanoj 13. lipnja 1848. u samostanu franjevacu sv. Nikole na Prčanju, na kojoj su se bokeljski prvaci očitovali o pozivu Hrvatskoga sabora za sjedinjenjem s drugim hrvatskim zemljama. U idućim se desetljećima obnavlja prčanjska trgovačka mornarica te je koncem 19. stoljeća Prčanj imao čak 152 broda duge plovidbe. No nastup modernoga doba i pojava parobroda te osobito državno favoriziranje parobrodarskog društva Austrijski Lloyd, negativno su utjecali na brodarstvo Prčanja (kao i većine drugih hrvatskih brogarskih središta toga vremena), čiji će brojni pomorci napuštati samostalno pomorsko poduzetništvo te pristupati u Lloydovu službu. Time će, nakon Mletaka u prethodnim stoljećima, od 19. stoljeća bokeljski kapital sve više biti transferiran u Trst. Slijedi kratak osvrt na Prčanj u Prvome svjetskom ratu te ulazak

Boke u jugoslavensku zajednicu za koju Luković – prema vlastitim političkim opredjeljenjima i promišljanjima – iskazuje nemalu privrženost.

U sklopu prve cjeline knjige obrađuju se, nadalje, obiteljska prezimena na Prčanju te ukazuje na narodne običaje, tradicije i vjerovanja. Za proučavatelje povijesti Prčanja od osobite je važnosti poglavlje »Istaknuti Prčanjani« (98–133) u kojem su sadržani sažeti, ali vrlo informativni životopisi znamenitih Prčanjana na području pomorstva, brodarstva, politike, Crkve i kulture (iz obitelji Đurović, Florio, Lazzari, Luković, Radoničić, Sbutega, Verona i dr.).

Druga cjelina monografije, nazvana »Znamenitosti« (139–197), sadrži podroban opis prčanjskih sakralnih objekata, osobito župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije, grandioznoga arhitektonskog zdanja dovršenog početkom 20. stoljeća. Opisuju se, nadalje, stara župna crkva te crkve sv. Nikole, sv. Ivana Krstitelja, sv. Petra, Gospe od Karmena, sv. Ane i sv. Antuna Padovanskog, ostatci tada već razrušenih crkava, čuvena prčanjska palača Tri sestre i druge palače tamošnjih kapetanskih obitelji te ukazuje na gradivo pohranjeno u prčanjskim arhivima i knjižnicama.

Završna cjelina knjige, opsegom vrlo kratka (199–205), bavi se Prčanjem u Lukovićevo doba. Ovdje se ukratko navode postojeće udruge, službe i ustanove koje djeluju na Prčanju te donose podatci o razvoju turizma. U »Dodatku« (207–226), koji je također činio sastavni dio Lukovićeve izdanja iz 1937. godine, sadržani su razni kronološki i statistički pregledi i popisi (prčanjskih župnika, kapetana, popisi brodova u pojedinim razdobljima, pregled grbova prčanjskih obitelji i drugo).

Novo izdanje knjige sadrži i nekoliko dodatnih poglavlja iz pera drugih autora. U prvome poglavlju Cjelimir Stanić detaljno razlaže prčanjske toponime (227–236); potom se donosi popis kuća na Prčanju koji je 1802. godine sastavio Antonio Filippini (241–242) te popis kuća koji je 1958. godine sastavio Vinko Đurović (243–261). Na kraju se nalazi kratak sažetak o novom izdanju Lukovićeve *Prčanja*, koji je napisala Gracijela Čulić, te prijevod tog sažetka na engleski i talijanski jezik (263–266).

Monografija don Nika Lukovića bez ikakve je dvojbe prevrijedno i danas vrlo uporabljivo djelo o povijesti Prčanja. Djelo je u svome izvorniku napisano davne 1937. godine i zasigurno u nemaloj mjeri odražava onodobno političko ozračje kojega je – vlastitim opredjeljenjem – sastavnim dijelom bio i sam pisac knjige. Novo izdanje, izrazito luksuzno i opremljeno brojnim fotoprilozima, višestruko je koristan izdavački pothvat Pomorskoga muzeja Crne Gore u Kotoru te je zahvaljujući tome ovo djelo postalo lakše dostupno mnogo širem krugu čitateljstva.

Lovorka Čoralić

Slaven BERTOŠA, **Osebužno mjesto austrijske Istre: Lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku**, Srednja Europa, Zagreb, 2011., 257 str.

Područje sjeveroistočne Istre u istarskoj je historiografiji – starijoj i novijoj, hrvatskoj i talijanskoj – još uvijek nedovoljno obrađena istraživačka tema. Taj je kraj dijelom obu-

hvaćao Lupoglavsku gospoštiju i njezina pripadajuća mjesta (kaštel Lupoglav te sela Dolenja Vas, Gorenja Vas, Semić i Lesiščina), ali i okolna naselja prema istoku i jugoistoku kao što su Brest, Vranja, Boljun i Učka, koja su u upravnom smislu pripadala pod vlast pazinskog kneza.

Knjiga Slavena Bertoše, istraknutog istraživača povijesti Istre i sjevernoga Jadrana, upravo je tematski i sadržajno usmjerena na znanstvenu obradu lupoglavskog kraja u razdoblju srednjega i ranoga novog vijeka.

Monografija započinje predgovorom iz pera autora (7–9) te potrebnim i istraživačima ove tematike vrlo uporabljivim poglavljem o kronološkom pregledu historiografskih istraživanja (10–24) koja se odnose na lupoglavski kraj (od opisa u rukopisu svećenika Fortunata Olma iz sredine 17. stoljeća do najnovijih historiografskih rezultata nastalih u posljednjih desetak godina).

Sljedeće poglavlje, naslovljeno »Teme iz srednjovjekovne i novovjekovne prošlosti« (25–43) pregledan je osvrt na povijesni razvoj današnje Općine Lupoglav od njezina bilježenja u srednjovjekovnim vrelima (dio je posjeda Istarske marke) i crkvene pripadnosti (od uključenosti u Pićansku biskupiju do priključenja Porečkoj biskupiji 1977. godine), preko uključenosti u sastav Pazinske knežije i pripadnosti raznim grofovskim obiteljima, pa sve do suvremenoga doba (19. stoljeće), kada je lupoglavske posjede iz ruku obitelji Brigido preuzeo Tommaso Sottocoroni iz Vodnjana. U nastavku knjige slijedi osvrt na druge, povijesnim značenjem ne manje važne teme iz prošlosti lupoglavskoga kraja. Obrađuju se tijekom i posljedice lupoglavske seljačke bune 1847. godine (44–46), ukazuje na djelovanje istarskoga talijanskog povjesničara Camilla De Franceschija i njegov opis područja Lupoglava (47–67) te područja tamošnjih naselja Vranje i Boljuna (68–79), kao i na tijekom migracijskih procesa s područja Lupoglava, Boljuna, Vranje i Učke u Pulu u vremenskoj rasponu od 17. do 19. stoljeća (80–104).

U sljedećoj tematskoj cjelini autor se – tragom podrobnije raščlambe gradiva iz Archivio di Stato di Venezia (fond Provveditori Soprintendenti alla Camera dei Confini) – osvrće na mletačku oružanu intervenciju i pljačku kaštela Lupoglav 1782.–1786. godine (105–132), a potom se, koristeći spise iz fonda Zemaljskoga sabora Markgrofovije Istre pohranjenog u Državnome arhivu u Rijeci, bavi prodajom kaštela Lupoglav koju je 1895. godine pokrenuo njegov tadašnji vlasnik Tommaso Sottocorona iz Vodnjana. Taj spis sadrži i niz vrijednih podataka o stanju kaštela i njegove okolice te pruža podroban uvid u vrste zemljišta koja su ondje tada postojala, u vlasničke odnose, kao i u lokalnu toponimiju. Iz Državnog arhiva u Rijeci preuzeti su i topografski crteži sjeverne i sjeveroistočne Istre iz druge polovine 19. stoljeća na osnovi kojih se razmatraju prometne prilike u Lupoglavštini i Boljunštini tijekom istoga, 19. stoljeća (144–149).

U idućim poglavljima knjige središnji je interes Slavena Bertoše usmjeren na područja i naselja smještena podno Učke. Ova cjelina započinje kraćim, ali vrlo sadržajnim osvrtom na povijest Učke (150–156), da bi potom fokus istraživanja autor usmjerio na naselje Brest u jugoistočnome dijelu Čićarije (157–178). Naselje je tijekom povijesti pripadalo Lupoglavskoj gospoštiji (dijelu Pazinske knežije) odnosno austrijskome dijelu Istre, zbog čega je u izvorima poznato i pod imenom Kraljevski Brest. Prati se razvoj naselja od prapovijesnih tragova i lokaliteta, preko razdoblja srednjega i ranoga novog vijeka (podatci

o gospodarskim i demografskim prilikama na temelju urbarijalnih zapisa) do 19. stoljeća (podatci iz matičnih knjiga). Sličan istraživački obrazac autor je primijenio i prilikom raščlambе povijesnoga razvoja sela Semić (179–193), smještenog na jugoistočnom dijelu Ćićarije (između Lupoglava i Lanišća). Tijek povijesnoga razvoja Semića od prapovijesti do modernoga doba podrobno se prati uz pozivanje na dosadašnje spoznaje historiografije i relevantna arhivska vrela.

Završno poglavlje knjige naslovljeno je »Iz prošlosti Lesišćine« (194–205), a riječ je o području sa 19 zaselaka na brežuljkastom terenu, oko pet kilometara jugozapadno od Lupoglava. Kao i u prethodnim cjelinama, i ovdje su kao glavni izvor uporabljeni urbari i podatci iz matičnih knjiga, nezaobilazan izvor za proučavanje gospodarske, društvene i demografske povijesti istarskih naselja u ranome novom vijeku.

Na kraju knjige sadržan je pregled uporabljenih izvora i literature (206–214), sažetci na talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku (215–234), kazala zemljopisnih naziva i osobnih imena (235–253) i bilješka o piscu (254–257).

Knjiga *Osebužno mjesto austrijske Istre: Lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku* prva je znanstvena monografija koja cjelovito, uvidom u dosadašnje spoznaje hrvatskih, talijanskih i drugih povjesničara, arheologa i povjesničara umjetnosti, kao i raščlambom raznovrsnih relevantnih arhivskih vrela, predstavlja povijesni razvoj lupoglavskoga područja. Vrijedi posebno istaknuti i da je knjiga znatno obogaćena kvalitetnim slikovnim prilogima (fotografijama, preslikama crteža i izvornih dokumenata) te da su brojna opažanja rezultat osobnoga autorova terenskoga rada i obilaska spomenutog područja.

Na kraju ovog prikaza može se zaključiti kako je monografija koja se ovdje predstavlja dragocjen prinos poznavanju povijesti Istre i njezinih regija, ali ujedno i uporabljiv metodološki obrazac za izradbu sličnih monografskih djela o drugim, također manje poznatim i u historiografskim radovima obrađenim mikrocjelinama.

Lovorka Čoralić

Otoci Ist i Škarda (glavni urednik Josip FARIČIĆ), Sveučilište u Zadru – Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije – Matica hrvatska: ogranak u Zadru – Hrvatsko geografsko društvo: Zadar, Zadar, 2010., 873 str.

Monografija koja predstavlja dva otoka zadarskog arhipelaga, *Otoci Ist i Škarda*, opsežno je interdisciplinarno djelo koje donosi podatke iz prirodoslovlja, povijesti, demografije, gospodarstva, kulturne baštine ali razmatra i budućnost otoka.

Knjiga počinje »Predgovorom« Josipa Faričića (3–5) i tekstom »Hommage Branku Smoljanu« iz pera Zdravka Smoljana (7–12). Nakon ta dva teksta slijede tri priloga koja čine uvodnu cjelinu.

S pravom je prvi rad uvodne cjeline »Kamo idu naši otoci?« Ivana Šimunovića (17–29), koji problematizira tako aktualno pitanje depopulacije otoka. Sljedeći je rad Ivana Lajića naslovljen »Mali otoci Hrvatske i njihova demografska perspektiva – primjer otoka Ista« (31–42), dok Vladimir Skračić potpisuje tekst »Otoci i otočani – pogled sa Sveučilišta« (43–57).

U prvoj tematskoj cjelini monografije, koja nosi naziv *Prirodoslovlje*, nalazi se osam radova. Prvi je rad Damira Magaša »Prirodno geografska osnova – potencijal razvoja otoka Ista i Škarde« (63–92). »Geološka građa otoka Ista i okolnih otočića« tema je istraživanja Alana Mora, Vlaste Čosović i Emő Márton (93–97), a »Hidrogeološke značajke otoka Ista« razmatraju Josip Terzić i Ivan Slišković (99–108). Nadalje, slijedi rad Marice Mamut »Geomorfološke značajke otoka Ista i Škarde« (109–120), a zatim slijede radovi »Pedološke značajke i uporabna vrijednost tla otoka Ista i Škarde« Stjepana Husnjaka (121–135), rad Ladislava Čose »Klima Ista i Škarde« (137–147) te tekstovi koji se bave vegetacijom Ista i Škarde (Milenko Milović i Marija Pandža »Vaskularna flora otoka Ista i Škarde s pripadajućim otočićima i hridima«, 149–186) i na kraju ponovno rad M. Pandže »Vegetacija Ista i Škarde s pripadajućim otočićima« (187–208), čime se zatvara cjelina iz prirodoslovlja.

Sljedeća je cjelina *Povijest*, koja će ujedno u ovome prikazu izazvati najviše pozornosti i u njoj se nalazi devet radova. Cjelina počinje radom Šime Batovića »Bilješke o najstarijoj povijesti otoka Ista i Škarde« (213–220), u kojem se predstavljaju lokaliteti na kojima su pronađeni najstariji tragovi ljudskoga prebivanja na ovim otocima. Rad Kristijana Jurana »Otoci Ist i Škarde u srednjem i ranom novom vijeku – pristup istraživanju i nove spoznaje« (221–250) prati trag spisa obitelji Lantana, nekadašnjih vlasnika Ista i Molata, te rekonstruira svakodnevni život tadašnjih otočana i problematizira pitanje pripadnosti otoka.

U radu »Ist i Škarde u prvoj polovici 19. stoljeća« Stijepo Obad (251–259) bavi se kretanjem stanovništva na otocima, prati gospodarsku djelatnost i crkvene prilike. Na taj rad tematski se nadovezuje rad Tade Oršolića »Ist i Škarde od sredine 19. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata« (261–269), koji se bavi gospodarskim granama, pomorstvom i poljodjelstvom te demografskim pokazateljima kao i općim društvenim prilikama tijekom spomenutog razdoblja. Grozdana Franov Živković u radu »Bratovštine (skule) župe Sv. Mikule na otoku Istu u 18. st. i 19. st.« (271–289) istražuje glagoljske matrikule kao važno povijesno vrelo o stanovništvu i vjerskim prilikama na Istu. Zlatko Begonja u radu »Ist i Škarde u Drugom svjetskom ratu i poraću, 1943.–1946.« (291–302) razmatra opće (ne)prilike na otocima u navedenom razdoblju. Rad »Župa Ist« Pavla Kere (303–323) donosi nam podatke o materijalnim (sakralnim objektima na otoku, vrijednim predmetima crkve sv. Nikole i župne kuće u Istu) i duhovnim (svećenici i tamošnji župnici) vrijednostima koje posjeduje spomenuta župa. O povijesti školstva u Istu progovara rad Šime Ljubičića »Pučka škola u Istu« (325–345). U njemu autor detaljno razmatra razvoj pučke škole u Istu od 1858. do njezina zatvaranja 2006. godine. Završni rad u cjelini *Povijest* potpisuje Josip Faričić »Otoci Ist i Škarde na starim kartama – mali otoci u 'velikoj' geografiji Jadrana i Sredozemlja« (347–390). U njemu autor raščlanjuje prikaze otoka na kartama od njihovih najstarijih kartografskih izvora i prikaza do zemljovida iz prve polovine 19. stoljeća.

U cjelini *Demografija, društvena geografija i gospodarstvo* sadržano je deset radova. Prvi je rad G. Franov Živković »Povijesna demografija Ista i Škarde na temelju glagoljskih matičnih knjiga iz 17. i 18. st. te tabelarnih matica iz 19. st.« (395–429). Autorica objavljuje tabelarne matice s poimeničnim popisima obitelji te analizira onodobne demografske trendove. Sljedeći je rad Vere Graovac Matassi »Suvremeni demografski razvoj Ista i Škarde« (431–443.). U njemu autorica prati kretanje stanovništva obaju otoka od prvih popisa iz

16. stoljeća do popisa stanovništva provedenog 2001. godine. Slijedi rad Branka Smoljana »Rodoslovlja išćunskih obitelji« (445–551), najopsežnijem radu ove monografije, koji je neobično zanimljiv zbog svoje minucioznosti i donošenja svih kroz izvore raspoloživih podataka o stanovništvu otoka Ista. Rad Janka Segarića »Iseljništvo otoka Ista i Škarde« (553–562) nezaobilazna je tema i čimbenik povijesnoga razvoja svih hrvatskih otoka. U radu se donose podatci o iseljenicima otoka Ista i Škarde koji su se raselili na sve strane svijeta. Mladen Levačić u radu »O iseljenicima s otoka Ista« (563–571) bavi se istom temom kao i predhodni rad, ali temeljni izvor njegovoga istraživanja su podatci o išćunskim iseljenicima zabilježeni u useljeničkome uredu u Ellis Islandu (New York) početkom 20. stoljeća.

Sljedećih pet radova svoju pozornost usmjerava na gospodarstvo ovih dvaju otoka. Rad »Poljoprivreda i razvoj ruralnog krajolika Ista i Škarde« J. Faričić, Anice Čuka i Vlatke Colić (573–598) donosi povijesni razvoj poljodjelstva Ista i Škarde u 18. i 19. stoljeću te naglasak stavlja na promjene u prostornim obilježjima i identitetu ruralnoga krajolika zbog demografskog opadanja. Tema opsežnog rada Romana Segarića jest »Pomorstvo otoka Ista i Škarde« (599–689) ta iznimno važna stavka svakog otočkoga gospodarstva. Autor se u radu referira i na razvoj išćunske luke, kao i na lučki promet te lučku službu. U sljedećem radu isti autor R. Segarić bavi se »Ribarstvom otoka Ista i Škarde« (691–733). U radu se donose statistički pregledi išćunskih ribarskih plovila u pojedinim razdobljima te se navode osobitosti ribolovnih tehnika i alata, kao i pregled strukture ulova ribe i sl. Treći rad istoga autora jest »Obrt i trgovina Ista i Škarde« (735–750). U njemu se navode vodeće obrtničke djelatnosti poput proizvodnje brašna, drvenog ugljena, zidarstva, kovačkih i stolarskih obrta, zatim obrti vezani uz ribarstvo i pomorstvo. U radu se opisuje i trgovačka djelatnost otoka. Posljednji rad ove cijeline jest rad Josipa Faričića i Doris Mikuličić »Turizam – jezgra suvremene ekonomske aktivnosti na Istu i Škardi« (751–766). U radu se razmatraju geografski čimbenici razvoja turizma na otocima, oblici turizma kao i smještajni kapaciteti, ugostiteljski sadržaji te sidrišta i privezišta, a na kraju se donosi i pregled turističkog prometa.

Četiri rada sadrži cjelina pod nazivom *Kulturna baština*. U prvome radu Josipa Lisca »Čakavština Ista i Škarde« (771–778) analizira se govor stanovnika navedenih otoka. Rad Ante Jurića »Toponimija Ista i Škarde« (779–808), kako mu samo ime govori, bavi se toponimijom navedenih otoka. Rad Jasenke Lulić Štorić »Tradicijska nošnja otoka Ista kao pokazatelj odnosa između muškarca i žene« (809–816) donosi nam vrijedne etnološke podatke koji su kontekstualizirani kroz odnose između spolova. Posljednji rad ove cjeline potpisuju Kornelija Kuvač-Levačić i Patrick Levačić »Čudnovate priče otoka Ista – o štrigi Konstanti, mori, spudgulcu i mudukljuaku: prilog proučavanju usmene tradicije i vjerovanja otoka Ista« (817–822).

Završna cjelina knjige *Budućnost otoka kroz prostorno planiranje* sadrži tekst Vladimira Mattionija i Nives Kozulić »Otoci Ist i Škarda u urbanističkim planovima« (827–848). Na kraju knjige nalaze se sažetci svih radova na engleskome jeziku (849–873).

Interdisciplinarni zbornik radova koji tematizira otoke Ist i Škardu impresivno je djelo koje zaslužuje svaku hvalu. Zbornik pokriva najrazličitije teme i znanstvene cjeline koje detaljno opisuju do najsitnijih detalja život na otocima Istu i Škardi. Neke od tema koje

se obrađuju jesu depopulacija otoka, prirodna i geografska obilježja otoka, hidrogeološka i geomorfološka obilježja otoka, pedološke značajke i klima te vegetacija otoka. To su samo neke teme koje se obrađuju u cjelini pod nazivom *Prirodoslovlje*. Nadalje, cjelina koja obuhvaća povijest otoka obrađuje kronološki teme u rasponu od najstarije povijesti otoka pa skoro do današnjih dana. Naravno, ne zaboravljaju se obraditi ni teme poput Crkve i školstva. U zborniku su temeljito obrađene i demografska struktura otoka, gdje se donose i cijela rodoslovna stabla išćanskih obitelji, kao i društvena demografija i gospodarstvo. Preko tema iz kulturne baštine dolazi se do kraja zbornika, koji završava suvremenim problemima i urbanističkim planovima dvaju otoka. Sav ovaj impresivan tekst popraćen je brojnim fotografijama, tablicama, grafovima i kartama koje služe boljem razumijevanju i lakšem snalaženju kroz zbornik.

Šime Dunatov

Sveti Ivan Zelina – Povijest i kultura (urednik Ante GULIN), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti i Grad Sveti Ivan Zelina, Zagreb – Sv. Ivan Zelina, 2010., 366 str.

U izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, njezina Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti, i Grada Sveti Ivan Zelina objavljen je krajem 2010. godine zbornik radova pod naslovom *Sveti Ivan Zelina – Povijest i kultura*. Riječ je o zborniku radova s istoimenoga znanstvenog skupa održanog krajem 2006., a radove je priredio gl. urednik Ante Gulin. Zbornik sadrži 15 radova iz područja povijesti, povijesti umjetnosti, književnosti i arheologije, a obuhvaća vrijeme od ranoga srednjeg vijeka do suvremenog doba. Strukturalno se zbornik dijeli u četiri cjeline. Prva cjelina sadrži četiri rada iz područja arheologije i povijesti umjetnosti, druga cjelina šest radova iz područja povijesti, dok u cjelini o zaslužnim Zelinčanima i Gospodarskoj slozi nalazimo tri rada, a dva rada u posljednoj cjelini bave se problematikom jezikoslovlja.

Vladimir P. Goss i Vjekoslav Jukić autori su prvog rada pod naslovom »Fragment romaničke skulpture u Muzeju Svetog Ivana Zeline« (7–14) u kojem obrađuju kamenu životinjsku glavu koju smještaju u 13. stoljeće komparacijom sličnog materijala s ugarskog prostora (posebice kapitelima crkava u Zagrebu i Ostrogonu). Autori smatraju da je glava bila dio lunete portala s prikazom Jaganjca Božjega, sa župne crkve sv. Ivana Krstitelja. Nalaze je potvrdio i Imre Takacs, jedan od vodećih stručnjaka za romaničko doba u Ugarskoj, te je sigurno da zelinski nalaz svojim karakteristikama pripada u krug zapadne i jugozapadne Panonije 13. stoljeća.

»Neki kameni ulomci iz Muzeja Svetog Ivana Zeline (vjerojatno s burga Zeline)« (15–36) rad je Zorislava Horvata u kojem autor analizira materijal otkriven prilikom zaštitnih radova na burgu Zelini 2005./2006. godine. Riječ je većinom o kamenim dovratnicima i doprozornicima koji svojim stilskim karakteristikama pripadaju u kasno gotičko razdoblje. Svoje nalaze uspoređuje i s građom koja se čuva u zelinskom muzeju, a posebno

naglašava tzv. češke prozore, novi tip prozora koji se javlja u drugoj polovini 14. stoljeća u Češkoj, a riječ je o većim prozorima sa šprljcima koji su pronađeni tijekom radova na burgu. Romana Mačković u radu »Cisterna za vodu na srednjovjekovnom Zelingradu« (37–58) raspravlja o važnosti cisterne za vodu u životu jednoga srednjovjekovnog burga koja je pronađena tijekom arheoloških iskapanja 2001. godine. Na početku autorica kratko daje povijesni pregled Zelingrada, koji tipološki spada u utvrđene gradove bez naglašene branič-kule, kao i pregled najvažnijih obitelji koje su ga držale u svojem vlasništvu. Naglašava važnost zelinske cisterne u kojoj su otkriveni, kako autorica dalje naglašava, različiti predmeti i životinjske kosti, a što se tiče detaljnog izgleda i načina na koji se u nju dovodila voda potrebno je, kako autorica ističe, daljnje arheološko istraživanje. Prilog arheološkim istraživanjima sjeverne Hrvatske dao je Luka Bekić u radu pod naslovom »Rezultati istraživanja i obnove utvrde Čanjevo na kalničkom gorju 2006. godine« (59–67). Smatra se da je utvrda Čanjevo sagrađena u 15. stoljeću kao manji plemićki burg, a u 16. je stoljeću preuređena u vojnu utvrdu zbog blizine vojne granice prema Osmanskom Carstvu. Iako je bilo uvriježeno mišljenje da je utvrda napuštena i srušena tijekom 17. stoljeća, novija arheološka istraživanja pokazala su da je život nastavljen sve do 18. stoljeća. Mirela Slukan Altić autorica je članka »Kartografski izvori za povijest Sv. Ivana Zeline. Urbani razvoj Sv. Ivana Zeline od 16. do početka 20. stoljeća« (69–98) u kojem prati razvoj Sv. Ivana Zeline od trgovišta do trgovačkog centra sjeverozapadne Hrvatske. Autorica analizira pojavljivanje Zeline na kartografskim izvorima 17. i 18. stoljeća te katastarskim izvorima 19. stoljeća. Poseban naglasak stavlja na popis kućanstava u Sv. Ivanu Zelini u razdoblju dugog 19. stoljeća, u vrijeme snažnoga gospodarskog razvoja koji se odvio zahvaljujući obrtu i trgovini.

Problematika plemstva zelinskog kraja zaokupila je interes troje autora. Prvi od njih, Hrvoje Kekez, napisao je rad »Grbovnice i grbovi plemstva zelinskog kraja« (99–154) u kojem heraldički analizira grbovnice, tj. grbove zelinskih plemića. Autor je tako analizirao 23 grba zelinskog plemstva, a najviše njihovih grbovnica potječe iz 17. stoljeća. Zaključio je da su neki heraldički motivi nastali pod utjecajem njemačke i ugarske heraldičke prakse, dok drugi pokazuju specifičnu hrvatsku praksu. Još jedan prilog istraživanju problematike zelinskog plemstva dao je Ladislav Dobrica u svom radu pod naslovom »Istraga zakonitosti plemstva okruga Zelina i Moravče u vrijeme Hrvatskog kraljevskog vijeća (1770.–1774.)« (155–200). Autor u radu donosi rezultate istrage za dva okruga zelinskog kraja koju je naredila Marija Terezija zbog učinkovitijeg oporezivanja stanovništva na prostoru Ugarske. U istrazi je, u tri faze, ispitan plemićki status za 64 obitelji sa zelinsko-moravačkog područja. Autor je zaključio da je većini istraženih plemića potvrđen plemićki status te su ubrojani u plemiće kraljevine. Maja Katušić zaključila je tematsku cjelinu istraživanja zelinskog plemstva radom »Isprave 18. stoljeća iz zbirke obitelji Domjanić u Muzeju Sv. Ivana Zeline« (201–212) u kojem istražuje jednu obitelj zelinskoga srednjeg plemstva koje je bilo povezano uz Zelingrad. Tijekom 18. stoljeća najbolje su dokumentirani najpoznatiji pripadnici obitelji, pa tako autorica naglašava djelovanje Adama Žigmunda Domjanića, njegovu vojno-političku karijeru te crkvene i političke aktivnosti njegove djece. Autorica potom daje pregled zbirke obitelji Domjanić koja sadrži oko 600 isprava iz razdoblja od 16. stoljeća do sredine 20. stoljeća.

»Čudesna ozdravljenja Zelinčana pri Majci Božjoj Bistričkoj. Prilog proučavanju fenomena pobožnosti i hodočašćenja Hrvata u 17. i 18. stoljeću« (213–223) rad je Valentine Petric Klaužer. U njem autorica analizira devet čudesnih ozdravljenja Zelinčana u kontekstu istraživanja pobožnosti u ranome novom vijeku. Najstarije ozdravljenje potječe iz 1684., a najmlađe iz 1755., dok poseban doprinos ovog rada jesu prijepisi tih ozdravljenja iz Knjige bistričkih čudesa (*Liber miraculorum*).

Posljednji rad druge cjeline, koja obrađuje povijest zelinskoga kraja, dolazi iz pera Arijane Kolak Bošnjak i nosi naslov »Iz povijesti Sv. Ivana Zeline 1840-ih godina« (225–240). U članku autorica obrađuje aktivnosti zelinskog plemstva u političkim događajima Zagrebačke županije. Prvo naglašava 1842., kada je u Sv. Ivanu Zelini izbio velik požar, te opisuje ulogu plemića u restauraciji Zagrebačke županije, a potom obrađuje izbore za požunski sabor i neredne županijske skupštine. Na kraju se autorica kratko osvrće na 1848. godinu i ulogu Zelinčana u revolucionarnim zbivanjima.

Alojz Jembrih autor je rada »Franjo Žigrović Pretočki – hrvatski političar i pjesnik 19. stoljeća« (241–270), što je ujedno i prvi rad treće cjeline koja obrađuje problematiku zaslužnih Zelinčana i Gospodarske sloge. Autor analizira političku djelatnost Pretočkog, budući da je bio jedan od bliskih suradnika bana Mažuranića. Ističe i njegovu aktivnost u prevodenju raznih djela na hrvatski jezik, posebice djela Josipa Kuševića *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* pod naslovom *O samosvojnih pravih i pravilih kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Kao posebno vrijedno potrebno je istaknuti prijepis izabranih pjesama iz pera Franje Žigrovića Pretočkog koji se donosi na kraju rada.

»Prilog boljem poznavanju života i rada kanonika i poljoprivrednog pisca Dragutina Strazimira« (271–294) rad je Mire Kolar u kojem autorica analizira poljoprivredne priručnike tog zaslužnog Zelinčanina. Autorica najprije daje pregled njegova života i političkog djelovanja, kako na lokalnoj, tako i na nacionalnoj razini. Potom naglašava njegovu aktivnost na hrvatskom selu, gdje je svojim priručnicima o vinogradarstvu, kukuruzarstvu i svinjogojstvu uveliko poboljšao kvalitetu života. Treći i posljednji rad ove cjeline rad je Ivice Šuta pod naslovom »Djelovanje Gospodarske sloge na području Sv. Ivana Zeline od 1935. do 1941. godine« (295–318) u kojem autor sagledava djelatnost te organizacije Hrvatske seljačke stranke, poglavito među seljacima zelinskog kotara. Budući da je jedna od posebnosti zelinskog kraja bila proizvodnja vina, logično je za očekivati da je Gospodarska sloga organizirala vinogradski pokret (npr. protiv trošarina na vino). Kako autor dalje napominje, slično je učinjeno i s voćarskim i mljekarskim pokretom. Posebno ističe akciju Gospodarske sloge za povišenje nadnica seljaka, kao i zdravstveno osvježivanje koje je organizacija provodila.

Četvrta i posljednja cjelina obrađuje problematiku jezikoslovlja zelinskoga kraja, a prvi rad autora Mije Lončarića i Željke Brlobaš nosi naslov »Govor zelinskog kraja s posebnim osvrtom na govor Svete Helene« (319–327). Autori obrađuju specifičnosti govora stanovnika Sv. Helene unutar fonološkog i morfološkog sustava zelinske skupine koja pripada gornjolonjskomu kajkavskom dijalektu. Posebno su istaživali samoglasnike, suglasnike, prozodiju te osnovna morfološka obilježja. Posljednji rad ove cjeline i zbornika jest rad pod naslovom »Germanizmi i anglizmi u govoru zelinskih osnovnoškolaca« (329–364)

koji potpisuje Lidija Bistrički. Germanizmi su jako prisutni u kajkavskom narječju, a budući da mlađe generacije zamjenjuju posuđenice hrvatskim standardnim leksikom, autoricu zanima do koje su razine oni prisutni u govoru zelinskih osnovnoškolaca. Istražuje i razloge posuđivanja riječi te donosi popis raznih germanizama za koje je test istraživanje pokazalo da ih djeca koriste. Drugi dio rada istražuje istom metodom uzroke i korištenja anglizama u govoru zelinskih osnovnoškolaca.

Na kraju možemo zaključiti da je ovaj zbornik izvrstan pokazatelj zainteresiranosti jedne lokalne zajednice za svoje povijesno i kulturno nasljeđe, ali i suradnje lokalne zajednice sa znanstvenom institucijom, što joj je dalo znanstvenu podlogu. Uspješnost skupa najbolje se reflektira u visokoj razini stručnosti koja odlikuje ovaj zbornik radova. Ovaj zbornik ipak ne treba promatrati samo kao doprinos istraživanju zelinske povijesti, već može služiti kao model monografije koja obrađuje određenu problematiku različitim metodološkim pristupima. Potrebno je i istaknuti da će zainteresiranima za problematiku hrvatskog plemstva radovi u ovom zborniku biti višestruko korisni i svojim novim pristupom i novim informacijama koje donose.

Suzana Miljan

Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija Žepče 1458. – 2008. (urednik Franjo MARIĆ), Hrvatski institut za povijest, Zagreb – Općina Žepče, Zagreb–Žepče, 2010., 363 str.

Prigodom 550. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Žepče održan je međunarodni znanstveni simpozij u Žepču 10. i 11. listopada 2008. pod pokroviteljstvom predsjednice Federacije Bosne i Hercegovine i Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske te u organizaciji Općine Žepče, Hrvatskog instituta za povijest, Hrvatskoga državnog arhiva i Instituta za crkvenu povijest Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Na simpoziju su izloženi radovi povijesne, religiozne, geopolitičke i kulturne tematike usko vezane uz žepački kraj te su sabrani u zbornik objavljen u prosincu 2010. godine u Zagrebu.

Zbornik otvara rad Milka Brkovića »Isprava kralja Stjepana Tomaša izdana u Žepču 1458. (14. X) (diplomatička analiza, sadržaj i povijesne okolnosti)« (11–31). Autor detaljno analizira ispravu kralja Stjepana Tomaša kojom kralj sa svojim sinom knezom Stjepanom potvrđuje srpskom velmoži i logotetu Stjepanu Ratkoviću posjede prije dobivene od srpskih despota, kao i novostječene u Bosni. Upravo se u tom dokumentu prvi put spominje ime Žepče. Uz povijesne okolnosti autor razlaže dijelove isprave počevši od invokacije i datacije preko uvoda ili protokola, zatim tekst, kontekst, sadržaj i eshatokol te na temelju diplomatičko-povijesne analize zaključuje kako je isprava bogata diplomatičkim formulama.

Franjo Šanjek radom »Stjepan Tomaš, bosanski kralj (1443.–1461.) i krstjani Crkve bosanske« (33–44) razjašnjava doktrinarnu odrednicu Crkve bosanske, odnos srpskog pravoslavlja i krstjana, navodni maniheizam Crkve bosanske, iznosi nekoliko važnih povijesnih činjenica iz doba vladavine Stjepana Tomaša. Naime, sam je kralj progonio krstjane iz

političkih razloga, a u isto vrijeme javlja se ztanimanje papa za infiltraciju tzv. »bosanske hereze« i nasilni »dijalog« s Rimom te upravo iz tog razdoblja potječu povijesno-literarni vrijedni spisi koje su napisali sami krstjani. Na kraju autor kao dodatak radu donosi prijepis oporuke gosta Radina Butkovića iz 1446. godine.

Slijedi povijesni pregled Žepča pod osmanskom vlašću Dina Mujadževića (»Žepče pod osmanskom vlašću od kraja 15. stoljeća do kraja 18. stoljeća«, 45–49). Nove spoznaje o urbanom razvitku i demografskim kretanjima na području Žepča u 15. i 16. stoljeću, koristeći se objavljenom literaturom i povijesnim vrelima, donosi Aladin Husić u prilogu »Žepče prema osmanskim izvorima 15. i 16. stoljeća« (51–60).

Na temelju građe iz središnjeg arhiva Svete Stolice i Povijesnog arhiva Kongregacije za evangelizaciju naroda, poglavito koristeći Kongregacijina izvješća biskupskih pohoda, Jadranka Neralić rekonstruira povijest župe i grada Žepča u radu naslovljenom »Žepče u Vatikanskim arhivima« (61–72).

Franjo Marić u radu »Izbor iz žepačke bibliografije« (73–107) donosi bibliografske jedinice koje se odnose izravno ili neizravno na Žepče i naselja žepačke općine u povijesnim, arheološkim, političkim te djelima društvenih i prirodnih znanosti.

»Podrijetlo imena Žepče« (109–124) tema je koju istražuje Petar Jukić krenuvši od podrijetla imena i izgovora u usmenoj predaji i pisanom obliku, nastavlja obradom pojma Žepče u poznatijim rječnicima i enciklopedijskim izdanjima te završava tumačenjem latinskog korijena riječi. Problematikom refleksa prahrvatskoga i praslavenskoga samoglasnika jata u govoru Žepča bavi se Mijo Lončarić u prilogu »Žepčanski govor – prilog istraživanju [l. jat /ě/]« (125–141).

Na primjeru Travničke gimnazije, prve javne gimnazije na području Bosne i Hercegovine, Mijo Korade ukazuje na djelovanje, ulogu i važnost isusovačke odgojne i školske ustanove na tom prostoru, ali i na prilagodljivost crkvenih redova mjestu i vremenu njihova djelovanja (»Metodologija i karakteristike srednjoškolskog obrazovanja u BiH u 19. i 20. stoljeću – primjer Travničke gimnazije«, 143–154).

»Hrvatsko kulturno društvo *Napredak* Sarajevo – podružnica u Žepču (1906.–1949.)« (155–181) rad je u kojem Zdravko Matić prikazuje ulogu podružnice Hrvatskoga kulturnog društva *Napredak* kako u očuvanju hrvatskog identiteta na području Žepča, tako i u gospodarskom, kulturnom i političkom razvoju Žepča kroz mnogobrojne akcije – od novčane pomoći siromašnima, stipendija do otvaranja raznih kulturnih i socijalnih ustanova.

Brane Vrbić radom »Povijest novinstva u Žepču« (183–196) daje doprinos povijesti tiska BiH objektivnim prikazom sadržaja i značenja tiskovina žepačkog kraja koje su izlazile između 1865. i 2000. godine.

Prateći posljedice odluka Berlinskog kongresa 1878. godine na događaje u Žepču na dvije razine – lokalnoj i široj, nacionalnoj odnosno na razini Bosne i Hercegovine, Amir Duranović piše rad »Okupacija Bosne i Hercegovine i Žepča 1878. godine« (197–203).

Analizom nekoliko arhivskih fondova Hrvatskoga državnog arhiva iz razdoblja NDH, Margareta Matijević donosi relevantne spoznaje o političkim i društvenim odnosima na području žepačkog kotora, ističe kako rat nije ostavio težih posljedica na gospodarstvo kao što su glad i masovno umiranje od bolesti, ali je zabilježena tragična sudbina žepač-

kih Židova (»Žepče i žepački kraj u arhivskim fondovima Nezavisne Države Hrvatske«, 205–218).

Životopis Žepčaka Ismeta Muftića – prvog zagrebačkoga građanskog imama i muftije koji je svojim djelovanjem postavio temelje muslimanske zajednice u Zagrebu donosi Zlatko Hasanbegović. Rad naslovljen »Žepčak Ismet ef. Muftić, utemeljitelj zagrebačkoga muslimanskog kruga« (219–235) autor je napisao na temelju vlastite knjige *Muslimani u Zagrebu 1878.–1945. Doba utemeljenja*. Husnija Kamberović u prilogu »Žepče u Drugom svjetskom ratu prema ocjenama Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina« (237–245) predstavlja zapisnik Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina iz 1946. godine, unutar kojeg je prikazano partizansko viđenje ratnih zbivanja, a koje je ujedno i polazište kasnijih komunističkih ocjena tijekom Drugoga svjetskog rata na prostoru Žepča. Problematikom statusa i administrativne organizacije grada te uzrocima i posljedicama promjena strukture stanovništva Žepča u razdoblju od austrougarske uprave u BiH do propasti Kraljevine Jugoslavije bavi se Seka Brkljača u prilogu »Stanovništvo Žepča od 1910. do 1941. godine« (247–254).

Slijede dva rada tematski vezana uz matične knjige Župe Žepče. Prvi je rad Ivana Kosića »Matične knjige Župe Žepče (1750.–1813.)« (255–264) u kojem autor analizira dva sveška matičnih knjiga Župe Žepče pohranjenih u Župnom uredu u Žepču nastalih između 1750. i 1813. godine. Drugi rad Tatjane Mušnjak prikaz je istraživanja obavljenih na matičnim knjigama Župe Žepče (materijali na kojima su pisane, oštećenja i uzroci oštećenja, uvez), a koja su utjecala na odabir metode konzerviranja i restauriranja (»Konzervatorsko – restauratorski radovi na matičnim knjigama Župe Žepče«, 265–281).

Povijest židovske zajednice u Žepču od dolaska Židova u Bosnu i Žepče, preko njihova djelovanja u političkom i gospodarskom životu do holokausta u Jasenovcu nakon čega židovska zajednica u Žepču nije obnovljena (jedini trag o njezinu postojanju danas je groblje), rekonstruirala Eli Tauber u prilogu »Jevrejska (Židovska) zajednica u Žepču« (283–287).

Jereja Zoran Širković u radu »Православна Црква у Жепчу« (289–300) obrađuje povijest Pravoslavne crkve u Žepču uz pomoć matičnih knjiga, na kraju rada piše životopise svećenika koji su služili na parohiji Zavidovičko-Žepačkoj, dok povijesni pregled nastanka i djelovanja islamske zajednice u Žepču donosi Izet Efendić u prilogu naslovljenom »Islamska zajednica u Žepču u periodu od 1458. do 2008.« (301–315).

»Strukture Katoličke crkve na žepačkom području« (317–329) tema je koju obrađuje Slavko Slišković. Autor sustavno razlaže povijest Katoličke crkve u Žepču od ranokršćanskog razdoblja do suvremenog doba i njezinih najnovijih postignuća kao što je izgradnja Katoličkoga školskog centra unutar kojeg se od 2008. godine održava i nastava Stručnog studija računarstva.

»Sarajevski nadbiskup Stadler i metropolita Kosanović zavadili se zbog Žepča« (331–339) posljednji je rad zbornika u kojem Tomo Vukšić rasvjetljuje okolnosti i sam sukob sarajevskog nadbiskupa Stadlera i metropolite Kosanovića. Sukob je izbio nakon Kosanovićeve okružnice kojom je optužio Katoličku crkvu za unijatizam ponukan primjerom

Žepča, gdje je kod pravoslavne djece za kanonskog pohoda 1882. godine našao rimski katekizam koji im je poklonio mjesni učitelj.

Na kraju se može zaključiti da je zbornik radova ovdje prikazan vrijedan prinos sveukupnom poznavanju povijesti i kulture te osobito crkvenih prilika u Žepču i na širem žepačkom području od prvih stoljeća njegova bilježenja u vrelima do suvremenog doba.

Ana Biočić

Fra Andrija Kačić Miošić u Americi: predavanja sa znanstvenih skupova o fra Andriji Kačiću Miošiću održanih u Torontu 27. studenoga i Bostonu 7. prosinca 2004. godine, Kačić: Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, sv. XXXIX. – XL., Split, 2007. – 2008., str. 280.

Na poticaj uredništva Zbornika »Kačić« održan je, u organizaciji Vinka Grubišića, predstojnika Katedre za hrvatski jezik i kulturu na Sveučilištu Waterloo (Kanada), i Vladimira Petranovića, predsjednika Torontskoga ogranka Hrvatske akademije Amerike, znanstveni skup posvećen fra Andriji Kačiću Miošiću. Skup je održan u Sveučilišnoj knjižnici u Torontu 27. studenoga 2004. te se ondje predstavljena izlaganja, dopunjena s nekoliko novih priloga, objavljuju u prvom dijelu Zbornika »Kačić« za 2007. – 2008. godinu. Drugi dio Zbornika odnosi se na pripreme za obilježavanje 300. obljetnice protuosmanske obrane Sinja (1715.–2015.), dok treći dio Zbornika sadrži uobičajene rubrike (kazala, popis suradnika, izdanja Zbornika »Kačić« i drugo).

Prvi i opsegom najveći dio Zbornika naslovljen je »Fra Andrija Kačić Miošić u Americi« (11–196). Nakon »Proslova« iz pera fra Hrvatina Gabrijele Jurišića, glavnog urednika Zbornika »Kačić« (7–10), te pozdravnih govora (13–18) Vladimira Petranovića, Marija Livaje (generalni konzul Republike Hrvatske u Mississaugi) i fra Hrvatina Gabrijele Jurišića, ovaj tematski blok započinje tekstom Vinka Grubišića »Recepcija Kačićeva »Razgovora ugodnog naroda slovinskoga« u zemljama engleskoga jezika« (23–39). Autor navodi da su engleski čitatelji glavno Kačićevo djelo upoznali vrlo brzo nakon njegova objavljivanja, posredstvom engleskoga prijevoda Fortisova djela *Put po Dalmaciji* (1778.). U svome djelu Fortis se kritički osvrnuo na Kačićev opus, smatrajući ga skupljačem narodnih pjesama te nepouzdanim povjesničarom. Ipak, popularizaciji Kačićeva spjeva pomogao je J. G. Herder, koji je tri njegove pjesme uvrstio u djelo *Stimmen der Völker in Liedern* (1778./79.), a djelomično je Fortisovu nepravdu ispravio William R. Morfill (*Slavonic Literature*, 1883.), koji Kačića smatra prethodnikom romantizma. »Prijevodi pjesama fra Andrije Kačića na strane jezike i njihov utjecaj na europski romantizam« tema su istraživanja fra Hrvatina Gabrijele Jurišića (41–51). U ovome članku autor donosi podatke o starijim i novijim prijevodima i izdanjima Kačićevih pjesama na 14 jezika, poredanih kronološkim slijedom.

U radu naslovljenom »Vizije rata i povijesti u djelu fra Andrije Kačića« Ivo Šoljan (53–58) ukazuje na Kačićevo djelo kao na posvjedočenje iskustva rata i borbe te navodi i tumači neka konkretna mjesta koja se odnose na pojedine epizode iz hrvatske i slavenske povije-

sti. Tekst Barbare Šešelj »Tri stoljeća uz fra Andriju Kačića Miošića« (59–68) započinje osvrtom na neke znamenite Kačićeve prethodnike (Pavao Ritter Vitezović, Filip Grabovac, Mateša Antun Kuhačević), a u svom se središnjem dijelu bavi osnovnim obilježjima Kačićeva opusa, kao i njegovom recepcijom među Hrvatima, ali i među drugim slavenskim narodima. Naglašava se važnost Kačićeva djela za proces standardizacije hrvatskoga jezika te nabrajaju primjeri umjetničkih djela posvećenih tom najčitanijemu hrvatskomu pretpreporodnom piscu. Slijedi tekst Ane Bačić »Fra Andrija Kačić Miošić u njemačkoj književnosti« (69–78) u kojem se autorica bavi prijevodima Kačićevih pjesama na neke strane jezike, a poglavito njegovom recepcijom u njemačkome jeziku (prijevodi J. G. Herdera 1778., W. Gerharda 1828. te M. Spitzera 1894. i 1896. godine).

Središnja tema priloga, koji potpisuje Anita Mikulić-Kovačević (»Od 'Ljetopisa popa Dukljanina' do 'Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga: Sv. Vladimir, kralj i mučenik'«) (79–88), Kačićeva je pjesma o kralju Vladimiru (objavljena u drugom izdanju *Razgovora ugodnoga* 1759. godine), njegovu sužanjstvu i mučeništvu, te o Kosari, kćeri cara Samuila. Autorica zaključuje kako ova sugestivna balada nosi snažnu poruku o pobjedi Dobra nad Zlom, o čemu svjedoči lik mučeničkog Vladimira.

Fra Andrija Kačić Miošić više je godina djelovao kao *lector generalis* u Šibeniku te je dobro poznao taj grad, njegovo stanovništvo i prošlost. Upravo je »Šibenik u pjesmama fra Andrije Kačića« tema priloga koji potpisuje Saša Mrša (89–100). Donosi se pregled Kačićevih pjesama posvećenih Šibeniku u vrijeme Kandijskoga rata te poimenično navode neki od zaslužnika (zavičajem iz šibenskoga kraja) za onodobnu protuosmansku obranu grada i Dalmacije (Vuk Mandušić, Šimun Bogetić, serdar Ivan Šandić i drugi).

Slijedi rad Vladimira Bubrina »Ivan Meštrović i fra Andrija Kačić Miošić« (101–114) u kojem autor ukazuje na neke manje poznate pojedinosti vezane za Meštrovićevu inspiraciju Kačićem i njegovim djelima. Naime, u svojoj je 16. godini hrvatski kipar spjevao epsku pjesmu u desetercu u kojoj je opisao život Starca Milovana; 1954. upravo je Meštrović autor predgovora Kačićeva *Razgovora ugodnoga* objavljenog u Chicagu u izdanju Hrvatske franjevačke tiskare, a iz toga doba potječe i Meštrovićev spomenik slavnome piscu, podignut u Bristu 1960. godine.

Za proučavanje franjevačke sredine Kačićeva života i djelovanja osobito je važan prilog fra Vicka Kapitanovića »Fra Andrija Kačić Miošić i njegov franjevački krug« (115–136). Rad se zasniva na proučavanju podataka iz Arhiva Franjevačke provincije Presvetoga Otкупitelja u Splitu te je upravljen na Kačićev nastavnički krug u Zaostrogu, Šibeniku i Sumartinu, kao i na neke poznatije studente koje je Kačić podučavao.

U radu »Novovjeki pogledi na epsko pjesništvo fra Andrije Kačića Miošića« Miljenko Buljac (137–168) daje zbirni osvrt na Kačićevu epiku te ukazuje da – iako ona nema visokih umjetničkih dosegâ niti je njima težila – ima iznimnu ulogu u povijesti hrvatske književnosti i kulture. Antonija Zaradija-Kiš autorica je priloga pod naslovom »Intencije pučkoga u Kačićevu »Razgovoru ugodnomu«« (169–176). Pristupajući proučavanju *Razgovora ugodnoga* u kontekstu pučke književnosti, autorica ističe kako je istraživanje vođeno trima temeljnim pojmovima (propovijed, strah Božji i junaštvo). Naglašava se kako *Razgovor ugodni* nije samo još jedna u nizu predodžaba Osmanlija u hrvatskoj književnosti, već je riječ o jednom od ključnih literarnih trenutaka koji suprotstavlja pojmove

junaštva i zločina, u čemu prije svega pojam tolerancije ima odnosno treba imati presudnu ulogu.

Završni tekst u prvome bloku Zbornika potpisuje fra Hrvatinić Gabrijel Jurišić (»Fra Andrija Kačić Miošić u Americi«, 177–196). Autor ukazuje na prisutnost Kačićeva opusa među hrvatskim iseljeništvom, ponajprije kroz pisanje naših znanstvenika u dijaspori, proslavu obljetnice Kačićeva rođenja 1954. godine, objavljivanje *Razgovora ugodnoga* u Chicagu iste godine te Meštrovićev model (zamišljen upravo u Americi) za Kačićev spomenik u Bristu.

Drugi dio Zbornika »Kačić« naslovljen je »U susret 300. obljetnici veličanstvene obrane Sinja (1715.–2015.)« (197–245). Prvi tekst dramsko je djelo Velimira Borkovića »Opsada Sinja 1715. godine« (199–214), dok u drugom radu fra Hrvatinić Gabrijel Jurišić donosi osvrt na uprizorenje spomenute drame (»Konačno izvedena 'Opsada Sinja 1715. godine'«, 215–245).

Na kraju Zbornika sadržan je popis suradnika u ovome broju (247–248), popis slika (249–250), kazalo osobnih imena i zemljopisnih pojmova (251–260), preporuke uredništva (261–270), popis izdanja Zbornika »Kačić« (271–276), sadržaj (277–279) te upute suradnicima (280).

Fra Andrija Kačić Miošić i njegovo djelo, ponajprije *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* – jedna od najčitanijih hrvatskih knjiga uopće – zasigurno su istraživački neiscrpane i poticajne teme. Ovim opsežnim tematskim blokom Zbornika »Kačić« osvijetljene su i čitateljstvu predstavljene neke od tema vezanih uz Kačićev opus, prije svega uz recepciju njegova stvaranja u stranim zemljama. Za proučavatelje lika i opusa fra Andrije Kačića Miošića stoga će ovaj broj Zbornika biti dragocjeno i vrlo uporabljivo štivo.

Lovorka Čoralić

Ljerka ŠIMUNKOVIĆ – Nataša BAJIĆ-ŽARKO – Miroslav ROŽMAN, **Pisma Ivana Luke Garagnina bratu Dominku 1806.–1814.**, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, br. 22, Državni arhiv u Splitu, Split, 2008./2009., 359 str.

Ljerka Šimunković, Nataša Bajić-Žarko i Miroslav Rožman za novi broj časopisa *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* priredili su pisma Ivana Luke Garagnina bratu Dominiku u razdoblju francuske vladavine u Dalmaciji od 1806. do 1814. godine. Pisma su pohranjena u Arhivu obitelji Fanfogna – Garagnin u Državnome arhivu u Splitu. Ovdje priređena pisma nastavak su istraživanja i priređivačke djelatnosti Ljerke Šimunković i Nataše Bajić – Žarko koja se tiču pisama dvojice braće Garagnin objavljenih u broju 20 *Građe i priloga za povijest Dalmacije* iz 2005. godine pod naslovom *Iz korespondencije Dominika i Ivana Luke Garagnina*. Također treba napomenuti kako je u broju 25 (2007.) *Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* objavljen i prikaz spomenutog broja *Građe i priloga za povijest Dalmacije* iz 2005. godine (str. 388–390).

Braća Dominik (1761.–1848.) i Ivan Luka (1764.–1841.) Garagnin iz Trogira pripadali su krugu najistaknutijih intelektualaca u Dalmaciji s prijelaza 18. u 19. stoljeće, ističući se

svojom intelektualnom, gospodarskom i političkom djelatnošću uoči samog pada *Serenissime* i u vrijeme francuske uprave u Dalmaciji. Dok se stariji brat Dominik bavio upravom, mlađi Ivan Luka intenzivno je radio na unapređenju gospodarstva i obrazovanja, a obojica su bili »frankofilski« usmjereni, što se očitovalo ponajprije u njihovu prihvaćanju fiziokratizma, a potom i temeljnih ideja Francuske revolucije, kao i priključenju masonima. Obojica su se kretala u najvišim društvenim, političkim i vojnim krugovima, osobno prijateljujući i sa samim maršalom Marmontom. Od početka francuske uprave u Dalmaciji, Ivan Luka preuzeo je određene upravne dužnosti u pokrajini (od kojih su posebno važne bile članstvo u Središnjem povjerenstvu za vode i ceste u Dalmaciji i dužnost središnjeg inspektora za šume i rude), a Dominik je najprije imenovan izravnim vladinim delegatom za Split i područje zaleđa te otoka koji gravitiraju prema gradu, a potom je 1808. godine postao civilni administrator dubrovačkog područja. Da je uspješno upravljao i organizirao upravu u Dalmaciji oslanjajući se uvelike i na lokalno plemstvo i građanstvo sklono Francuzima, potvrđuje i njegovo stjecanje titule baruna carstva te odlikovanje Legijom časti.

U ovom broju časopisa *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* nalaze se ukupno 182 pisma koja je Ivan Luka slao bratu Dominiku u razdoblju od 11. veljače 1806. do 16. srpnja 1814. Broj započinje *Riječju urednice* (str. 7), koju potpisuje Nataša Bajić-Žarko, a nastavlja se *Uvodom* (str. 9–29) podijeljenim na nekoliko manjih cjelina. Osnovna je namjera *Uvoda* pojasniti kontekst vremena u kojem su pisma nastala pa je tako, nakon kratkog komentara o istraženosti francuske uprave u Dalmaciji u domaćoj i stranoj historiografiji, najviše pozornosti posvećeno opisu razdoblja od pada Mletačke Republike, s naglaskom na godine Napoleonove vladavine, pa zaključno do početka austrijske uprave. Spominjane događaje koji se odnose na Dalmaciju priređivači povezuju s onima u Europi te tako razmatraju utjecaj novih ideja proizašlih iz Francuske revolucije koje su se, uglavnom neuspješno, nastojale uvesti u društvenu sredinu na istočnojadranskoj obali. Kao sastavni dio tih događanja detaljno je opisana i djelatnost braće Garagnin, koji su, kako je ovdje već napomenuto, u tome razdoblju imali vrlo važnu ulogu. U završnom dijelu *Uvoda* razmatraju se pitanja same obrađene građe, od učestalosti slanja pisama i njihova sadržaja do njihovih jezičnih i stilskih karakteristika. Priređivači ističu kako je intenzitet slanja pisama neujednačen prema godinama, što pokušavaju rastumačiti brojnim nedaćama kroz koje je obiteljski arhiv prolazio u kasnijim vremenima, kao i nesigurnom razdoblju u kojima su pisma nastajala. Po sadržaju, pisma su ponajprije »privatna« pa se u njima mnogo govori o međuobiteljskim odnosima, obiteljskom gospodarstvu i financijama te društvenim odnosima koje je Ivan Luka održavao s raznim osobama u Dalmaciji. Također, pisma su po sadržaju i društveno-politička, pri čemu se mogu iščitati prilike u Dalmaciji u sklopu Italskoga Kraljevstva i kasnije Ilirskih pokrajina, a potom, ipak u mnogo manjoj mjeri, i prilike na ovim prostorima u sklopu čitavoga Napoleonova carstva. Što se tiče jezičnih i stilskih karakteristika, priređivači ističu kako su pisma pisana karakterističnim epistolarnim stilom, manje konvencionalnim od literarnog, a sam jezik pisama, unatoč posebnostima koje s obzirom na svoju starost donosi, za suvremene je čitatelje dosta razumljiv. Kao zanimljivost ističe se kako su se braća međusobno oslovljavala s »vi«.

Uz *Uvod*, pisan hrvatskim jezikom, nalazi se i njegov prijevod M. Rožmana na francuski jezik (str. 31–40), a potom slijedi središnji dio u kojem se donosi prijepiska Ivana Luke

Garagnina bratu Dominiku (41–332). Pisma su poredana kronološki, jasnije grupirana po godinama nastanka, sadrže regeste na hrvatskom jeziku, a popraćena su i odgovarajućim znanstvenim aparatom koji ponajprije donosi podatke o osobama spominjanima u pismima.

Na kraju ovog broja časopisa nalaze se popisi arhivskih izvora, literature i webografija (str. 333–337), a potom slijede sažeci na francuskom, talijanskom i engleskom jeziku (str. 339–341) te popis ilustracija (str. 342–343). Broj se završava kazalima imena i zemljopisnih pojmova (str. 344–359).

Nastavkom objavljivanja korespondencije braće Garagnin u časopisu *Građa i prilozii za povijest Dalmacije* priređivači Ljerka Šimunković, Nataša Bajić-Žarko i Miroslav Rožman ostvarili su nov velik doprinos istraživanju povijesti ove istaknute obitelji, ali i uopće povijesti istočnojadranske obale u razdoblju kratkotrajne, no iznimno turbulentne i još uvijek nedovoljno istražene, epizode francuske vladavine na tim prostorima. Kao zaključak, može se ustvrditi kako je ovaj uspješan istraživački pothvat izuzetno velik poticaj za nova istraživanja arhiva obitelji Fanfogna – Garagnin te daljnje objavljivanje njegove bogate i vrijedne građe čija će buduća analiza zasigurno rezultirati brojnim novim saznanjima na području istraživanja povijesti Dalmacije.

Filip Novosel

Gjuro Szabo u hrvatskoj kulturi (zbornik radova), urednik Jozo MAREVIĆ, Novljansko akademsko društvo, Novska, 2010., 350 str.

Novljansko akademsko društvo objavilo je početkom prosinca 2010. godine zbornik *Gjuro Szabo u hrvatskoj kulturi*. Zbornik je djelo petnaestorice autora koji su prethodno predstavili sažetke svojih radova na znanstvenom skupu održanom 25. rujna 2010. u Novskoj, rodnome mjestu Gjure Szaba, i to u sklopu Novljanskog tjedna kulture pod visokim pokroviteljstvom predsjednice Vlade Republike Hrvatske i pod stručnim i znanstvenim pokroviteljstvom HAZU – Razreda za društvene znanosti te sa supokroviteljima Akademijom odgojnih znanosti Hrvatske, Hrvatskim državnim arhivom, Državnim arhivom u Zagrebu i Muzejem grada Zagreba. Znanstveni skup održan je u povodu 135. godišnjice rođenja Gjure Szaba (1875.–1943.).

Znanstveni je skup okupio istraživače raznih struka: arheologe, povjesničare, povjesničare umjetnosti, arhiviste i druge znanstvenike. U iznesenim izlaganjima očitovao se niz dodirnih točaka u pogledu na život, rad, djelovanje te uspjeh kao i posljedice Szabova djelovanja na hrvatski narod i Hrvatsku kao i na sredinu u kojoj je Szabo živio i djelovao. U ovom zborniku nalaze se radovi sljedećih autora: Tonka Barčota, Marije Buzov, Ante Ilića, Mire Kolar Dimitrijević, Borisa Kukića, Petra Bagarića, Joze Marevića, Suzane Miljan, Franka Miroševića, Aleksandra Šandora Pavišića, Filipa Tomića, Vlatke Leskovac, Lidije Znić i Ane Zujčić. Navedeni znanstvenici iz različitih područja znanosti svestrano su u ovom zborniku prikazali djelo Gjure Szaba koje je on ostavio hrvatskoj kulturi. Oni zaokružuju sliku o G. Szabu u hrvatskoj kulturnoj povijesti, za koju se može reći da je

dosad bila zapostavljena. Djela koja se u zborniku nalaze pisana su na izvornoj građi, s obiljem relevantnih dokumenata – raznih izvora koji se mogu uočiti obiljem citiranih bilježaka. Kada se u cjelini sagledaju ti naslovi znanstvenih radova, zaključuju se da oni predstavljaju neka područja Hrvatske o kojima je Szabo pisao i istraživao. Tu je Zagreb i ostala sjeverozapadna Hrvatska s naglaskom na Hrvatsko zagorje. Uz navedeno dominiraju teme o Gjuri Szabu, posebno što misli novinski tisak o djelovanju i značenju Gjure Szaba, odnosno Gjuro Szabo u javnosti i javnost o njemu.

Tako Tonko Barčot u prilogu »Novinski tisak o djelovanju i značenju Gjure Szaba« (str. 9–38) analizira i utvrđuje prisutnost G. Szaba u novinskom tisku, a time i u javnosti kao i to tko o njemu piše. Posebno se obrađuje pisanje novinskog tiska o Szabu kao kulturnom i znanstvenom radniku, donosi osvrt na njegova objavljena djela kao i njegovi apeli protiv uništavanja spomeničke baštine. Iz priloga se zaključuje da je Szabo za života bio dosta prisutan u tisku, pogotovo tridesetih godina prošlog stoljeća. O njemu su, tvrdi Barčot, pisali eminentni povjesničari, književnici i novionari.

Filip Tomić i Vlatka Leskovic u prilogu »Gjuro Szabo u javnosti i javnost o Gjuri Szabu« (str. 234–263) zaključuju da je on dao važan doprinos utemeljenju i radu više važnih kulturnih i društvenih institucija u Hrvatskoj te da je upravo u tom vremenu objavio svoja najvažnija djela koja su ostavila traga u razvoju hrvatske muzeologije, povijesti umjetnosti i povijesti. Autori konstatiraju da je ta djelatnost kontinuirano praćena u onodobnim tiskanim medijima. U svom radu autori analiziraju percepciju lika i djela Gjure Szaba u međuratnim hrvatskim tiskovinama. Zaključuju da je Gjuro Szabo, unatoč svojoj polemičnosti i neslaganjima s mnogim uglednicima, u međuratnom razdoblju, a posebice tridesetih godina, stekao ugled u široj javnosti putem naklonosti koje su njegovim stavovima i idejama iskazivali tiskani mediji kao važni oblikovatelji javnog mišljenja. Ta njegova polemičnost u tekstovima i neslaganje s mnogim uglednicima nisu imanjili njegov ugled u javnosti, već su ga i povećavali.

Mira Kolar Dimitrijević u prilogu »Gjuro Szabo i njegov odnos prema Hrvatskom zagorju« (str. 71–93) tvrdi da je Szabo bio prvi građanski konzervator u Zagrebu poslije Prvog svjetskog rata koji je shvatio ugroženost baštine zbog propadanja veleposjeda, osobito onih plemićkih, koji su bili zahvaćeni agrarnom reformom. On je, tvrdi autorica, ostavio izvanrednu ostavštinu opisavši dvorce i utvrde Hrvatskog zagorja, od kojih su mnogi u njegovo vrijeme bili još bolje očuvani nego danas. Bez njegovih činjenica i detaljnih opisa materijalne kulturne baštine, napominje autorica, ta povijest ne bi bila ni potpuna ni istinita.

Boris Kukić i Petar Bagarić u prilogu »Regulacija Kaptola u viđenjima Gjure Szaba i Stjepana Korenića – sukobi i savezništva dvojice suvremenika u tisku i periodici prve polovice 20. stoljeća« (str. 94–129) analiziraju sličnosti i razlike u stajalištima Szaba i Korenića iznesenima u onodobnom tisku i periodici u vezi s regulacijom Kaptola (od raspisa prve regulacije iz 1908. pa sve do sredine tridesetih godina prošlog stoljeća). Tvrde da je svrha regulacije bila modernizirati područje Kaptola u duhu tadašnjeg vremena, čime bi Kaptol, kao nadasve važan dio stare gradske jezgre, nesumnjivo izgubio na svojoj kulturno-povijesnoj važnosti. Autori ujedno tvrde da je polemika između Szaba i Korenića pružila uvid u njihove osobnosti te da je ujedno poslužila istraživačima i kao prizma kroz koju su se

prelomila pitanja regulacije Kaptola, kao i odnosu kulturne javnosti prema idejama Viktora Kovačića u vezi s restauracijom srušenih objekata poput Bakačeve kule. Autori misle da polemika o Bakačevoj kuli daje plastičan uvid u različite idejne grupacije na hrvatskoj kulturnoj sceni toga doba, a povijest regulacije Kaptola oslikava zamisli i lutanja u vremenu modernizacije toga dijela Zagreba.

Suzana Miljan u prilogu »Tamo gdje Istok dodiruje Zapad – putopisne crtice Gjure Szaba o makedonskim krajevima 1924.« (str. 156–187) donosi niz vrijednih podataka o Gjuri Szabu opisujući njegovo putovanje od Zagreba do Kosovske Mitrovice. Članak je napisala na temelju Szabovih bilježaka u kojima se opisuje vožnja vlakom, kao i Szabina kulturološka razmišljanja o utvrdi Zvečan. Zanimljiva su i Szabova literarna saznanja o povijesnim i kulturnim shvaćanjima ranog 20. stoljeća. Autorica piše o dodirima Istoka i Zapada, uspoređuje se Zagreb s Beogradom, a Sava se percipira kao prirodna granica razdvajanja.

Danijel Vojak u prilogu pod naslovom »Ostavština Josipa Matasovića u Hrvatskom državnom arhivu kao izvor za istraživanje života i djela Gjure Szaba« (str. 264–295) opisuje dvojicu kolega povjesničara i muzeologa, koji su živjeli i djelovali u prvoj polovini 20. stoljeća. Autor ukazuje da su Matasović i Szabo surađivali u časopisu *Narodna starina* – Szabo kao ravnatelj Muzeja grada Zagreba, a Matasović prvo kao povjerenik za čuvnje starina i kustos u Hrvatskome narodnom muzeju te od 1941. i ravnatelj Državnog arhiva u Zagrebu.

Lidija Zrnić u prilogu »Ostavština prof. Gjure Szaba Konzervatorskom zavodu u Zagrebu« (str. 296–318) donosi – osim podataka o toj ostavštini – i osvrt na njezinu obradu u Središnjem arhivu Odjela INDOK. U vezi s tim autorica konstatira da je Szabova ostavština smještena u osam arhivskih kutija u Planoteci uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, a sadrži objavljene i neobjavljene rukopise, putne bilježnice, fotografije, skice i crteže te posmrtnu masku. Građa je popisana po kutijama, skenirana i pohranjena na CD –R, a korisnicima je dostupna putem servera Bastina on Muncimir.

Ante Ilić kao obožavatelj i štovatelj djela Gjure Szaba u prilogu »Gjuro Szabo očima jednog purgera« (str. 56–70) analizira njegovo djelovanje kao muzeologa i konzervatora, kao i njegove važne učinke za arhitekturu Zagreba i Hrvatske.

Originalnim naslovom »Jezični proplamsaji u Szaba« (str. 130–155) autor Jozo Marević ističe sve vrline koje su krasile Gjuru Szaba kao čovjeka i znanstvenika. Marević navodi da je Szabo bio lingvist, muzeolog, konzervator, historik, historiograf, kulturolog, znanstvenik i domoljub. Na temelju izvorne građe autor ukazuje da je Szabo ostavio u nasljeđe budućim generacijama plodonosne rezultate svoga predanog i neumornog djelovanja u području toponomastike, povijesti, povijesti umjetnosti, muzeologije, arhivistike, konzervatorstva, arheologije, kulturne povijesti, historiografije, pedagogije pa i drugih znanstvenih disciplina.

Franko Mirošević u prilogu »Gjuro Szabo, povjesničar Zagreba i čuvar njegovih starina« (str. 188–219) kronološki prikazuje razvoj Szabovih djela o povijesti Zagreba, ujedno i analizirajući većinu tih djela čiji je broj zaista opsežan. Pritom se najviše zadržava na njegovu najzrelijem povjesnom djelu *Stari Zagreb*, u kojem je sumirao velik

dio svojih priloga o povijesti Zagreba. U vezi s tim zaključuje da su mu djela činjenično bogata te da je sljedbenik narativne historije koji događaje opisuje »kako je bilo« i »zašto je bilo«. Ocjenjujući Szabina povijesna djela očima današnjeg povjesničara, Mirošević konstatira da svoja djela nije pisao s bilješkama u kojima bi se pozivao na izvore. Velik nedostatak njegovih djela, tvrdi Mirošević, pogrdni su nazivi za pojedine povijesne ličnosti koje nisu bile sklone hrvatskom narodu. Pišući o Szabinim povijesnim djelima o Zagrebu, Mirošević pomno prati odjek tih djela u onodobnom tisku i zagrebačkoj javnosti. Uz navedeno prilog završava važnom djelatnosti Gjure Szaba koja se očitovala u čuvanju zagrebačkih kulturnih spomenika, kojima je od kraja druge polovine 19. stoljeća prijetila velika opasnost da se poruše ili da se nad njima provede nestručna restauracija.

U prilogu »Szabin opis Hrvatske Kostajnice i moje neslaganje s njim« Aleksandar Šandor Pavišić (str. 220–233) ističe velike zasluge Gjure Szaba kao muzeologa, konzervatora i arheologa, ali pritom iznosi i svoja neslaganja glede Szabovih istraživanja i zapisa o Hrvatskoj Kostajnici, počevši od toponomastičkih razilaženja. Pavišićev je rad neuobičajen jer u njemu želi govoriti o Szabu kroz svoj vlastiti literarni rad *Dvanaest postaja Kostajnica* u kojem istražuje sličnosti svoga životnog puta i stručne predanosti istraživačkom radu sa Gjurom Szabom.

Marija Buzov u prilogu »Gjuro Szabo i sjeverozapadna Hrvatska« (str. 39–55) piše o Gjuri Szabu kao svestranoj ličnosti hrvatske kulture, žestokom branitelju spomenika i tjelohranitelju naših muzeja. Smatra da je danas njegov doprinos hrvatskoj kulturi zastavljen jer se malo zna o njegovoj ostavštini. Pita se što nam danas govori njegov popis spomenika Hrvatskog zagorja, odnosno cijele sjeverozapadne Hrvatske, kakav je njegov doprinos arheologiji i možemo li danas učiti od Gjure Szaba. Zaključuje da je Szabo javnosti ostavio velik opus koji je temeljen na vrelima i neposrednom kontaktu sa spomenicima te da njegovo djelo ostaje nezaobilazno u našoj kulturi.

U prilogu »Gjuro Szabo i Društvo Zagrepčana (1931. – 1943.)« Ana Zujčić (str. 319–334) prikazuje djelovanje, značaj i doprinos Gjure Szaba u Društvu Zagrepčana. Njezin je rad podijeljen u tri veća poglavlja (istraživački rad, fond Društva i uloga Gjure Szaba u njemu). U zaključnim razmatranjima daje smjernice istraživanja i ocjenu cjelokupnog doprinosa Gjure Szaba u djelovanju tog društva, gdje se posebnom isticao kao suradnik u društvenoj reviji *Zagreb*.

Na kraju treba dodati da ovaj zbornik, osim opisanih priloga petnaestorice autora, sadrži kazalo, proslav i tekst u kojem se čitatelju objašnjava zašto je organiziran znanstveni skup o Gjuri Szabu. Zbornik donosi i zaključke znanstvenog skupa te dodatak u kojem se čitatelje informira o utemeljenju Novljanskoga akademskog društva, a donosi se i govor predsjednika Društva prof. dr. sc. Joze Marevića na osnivačkoj skupštini. Zbornik sadrži velik broj fotografija iz života Gjure Szaba, a i fotografije sudionika znanstvenog skupa.

Franko Mirošević

Toponimija otoka Murtera, Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Biblioteka Onomastica Adriatica, knj. 4 (gl. urednik Vladimir SKRAČIĆ), Zadar, 2010., 357 str.

Toponimija otoka Murtera novi je izdavački pothvat koji u sklopu znanstveno-istraživačkoga projekta *Onomastica Adriatica* sustavno provodi Centar za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru. Godine 2006. objavljena je monografija *Toponimija otoka Pašmana*, prva knjiga u seriji Biblioteka Onomastica Adriatica; godinu dana poslije svijetlo je dana ugledala *Toponimija otoka Ugljana*, a 2009. godine – kao treća knjiga u nizu – publicirana je *Toponimija otoka Vrgade*. Nova knjiga, u središtu koje je toponomastička građa otoka Murtera, pripremljena je prema istome metodološkom obrascu kao i prethodno spomenute monografije.

Knjiga započinje popisom suradnika i sadržajem te uvodnim tekstom Vladimira Skračića »Otok otoka« (1–2) u kojem se naglašava novi prostorno-istraživački ciklus projekta, tj. nakon monografskih djela o zadarskim otocima pristupilo se toponomastičkom opisu predstavljanju toponomastičke građe na otoku Murteru i njemu pripadajućem kopnu.

Prva cjelina knjige, naslovljena »Onomastički ambijent otoka Murtera« (3–137) započinje tekstom Anice Čuka i Nine Lončar »Otok Murter – prirodne i društvenogeografske značajke« (5–31). Autorice pregledno ukazuju na osnovna zemljopisna obilježja otoka Murtera (geološke značajke, klima, hidrografska obilježja), posebno se bave demografskim pokazateljima (kretanje broja stanovnika od 19. do početka 21. stoljeća) te razmatraju utjecaj gospodarskih kretanja na društveni razvoj i opće preobrazbe otočnoga pejzaža.

Središte istraživanja Anamarije Kurilić je »Otok Murter od prapovijesti do kraja antičkoga doba« (33–53). Autorica predstavlja rezultate dosadašnjih arheoloških istraživanja koji posvjedočuju o nekoć moćnome liburnskom naselju na Gradini u Murteru, a koje je najkasnije u 1. stoljeću poslije Krista izraslo u lokalno važan rimski gradić. Na ovaj se tekst tematski nadovezuje prilog koji potpisuje Slobodan Čače (»Kolent u antičkim izvorima«, 55–61) te u sklopu kojega se utvrđuje smještaj i važnost antičkoga lokaliteta Kolent na Gradini nad lukom Hramina u Murteru.

Tragom pomne raščlambe gradiva iz Državnog arhiva u Zadru, Državnog arhiva u Šibeniku i Biskupskog arhiva u Šibeniku, Kristijan Juran se u svojem radu bavi »Gospodarskom i vlasničkom strukturom zemljišnog posjeda na otoku Murteru u kasnome srednjem vijeku (14–16. st.)« (63–84). Ukazuje se na opće razvojne okolnosti otoka (pripadnost šibenskoj komuni) i gospodarske prilike (solane, vinogradi), s osobitim fokusiranjem istraživanja na ustanovu koncesije – davanje dijela otočnih zemljišnih posjeda u koncesiju privrženicima mletačke uprave. Navode se najučestalije zastupljeni šibenski koncesionari (Dragojevići, Mihetići, Simeonići, Linjičići i drugi), opisuje njihov utjecaj na nastanak i razvoj pojedinih murterskih naselja, utvrđuje popis lokaliteta na području Murtera i Betine u 16. stoljeću te na priloženim zemljovidima predstavlja raspored murterskih čestica i struktura njihovih vlasnika. Tematski se na ovaj rad nastavlja prilog istoga autora »Postanak Tisnoga i tišnjanski posjed na kopnu« (85–95). Autor utvrđuje razdoblje nastanka Tisnog (formiranje naselja završeno je sredinom 16. stoljeća), utemeljenog zbjegom stanovnika s obližnjih kopnenih naselja Oštrice i Ivinje.

Te su okolnosti uzrokovale činjenicu da se upravo u navedenim kopnenim naseljima nalazio velik dio zemljišnih posjeda stanovnika Tisnog.

Kristijan Juran i Sofija Sorić potpisuju rad »Spomenici sakralnoga graditeljstva na otoku Murteru« (97–121). Autori s pozicije historiografske i povijesnoumjetničke znanosti predstavljaju sve poznate spomenike crkvene arhitekture na Murteru, a kao vrijedan prilog poznavanju tematike objavljuju prijepis troškovnika gradnje i opremanja crkve sv. Frane u Betini iz prve polovine 17. stoljeća. Zaključni rad u ovome dijelu knjige prilog je Mithada Kozličića i Josipa Faričića (»Toponimi otoka Murtera i susjednih otočića na starim geografskim i pomorskim kartama«, 123–137). Predstavljaju se murterski toponimi na najstarijim poznatim zemljovidima, prikazi otoka na renesansnim kartama, raščlanjuje doprinos mletačkog kartografa Vincenza Marie Coronellija te uporabljivost zemljovida iz 18. i 19. stoljeća.

Nakon prvoga dijela knjige, u kojem su iz pera vrsnih znalaca pojedinih znanstvenih disciplina o crtane temeljne razvojne sastavnice otoka Murtera i tamošnjih naselja, slijedi opsežna, središnja cjelina naslovljena »Toponimija otoka Murtera« (139–341). Taj je dio podijeljen u četiri međusobno povezane cjeline, a započinje tekstem Ante Jurića i Vladimira Skračića »Metodologija istraživanja« (141–146) u kojem se iznosi opis metodoloških postupaka primijenjen pri prikupljanju i predstavljanju toponomastičke građe otoka Murtera. Slijedi prikaz suvremene toponomastičke građe Murtera u sklopu koje više istraživača (K. Juran, A. Jurić, V. Skračić, Ivana Škevin, Nataša Šprljan) potpisuju pregled korpusa suvremenih murterskih toponima (149–193). K. Juran autor je odgovarajućih priloženih toponomastičkih karata (195–212), a na kraju se nalazi korisniku vrlo uporabljivo abecedno kazalo suvremenih toponima (213–226).

U cjelini »Povijesna građa« K. Juran donosi »Popis povijesnih toponima iz arhivske građe« (229–266) i »Toponima na katastarskim mapama iz 1824/1825. i 1877. godine« (287–305), dok M. Kozličić i J. Faričić objavljuju preslike povijesnih zemljovida na kojima je ucrtan otok Murter (267–285).

»Jezična analiza« naslov je završne cjeline monografije, a započinje tekstem »Govori otoka Murtera« iz pera Ede Jurage (309–319). »Leksik murterske toponimije« raščlanjuje A. Jurić (321–334), dok se Nikola Vuletić bavi »Problemom stare romanske toponimije u murterskom otočnom skupu« (335–341). Naposljetku, na kraju knjige nalaze se sažetci na stranim jezicima (343–357).

Projekt *Onomastica Adriatica* interdisciplinarno je i svestrano zasnovan znanstveno-istraživački rad koji, pod vodstvom Vladimira Skračića, okuplja niz suradnika iz različitih znanstvenih disciplina. Konkretni rezultati projekta zorni su i dostupni javnosti zahvaljujući objavljivanju niza knjiga, među kojima je, kao četvrta u nizu, ovdje prikazana *Toponimija otoka Murtera*. Osim za jezikoslovce, ovo djelo vrlo je dragocjeno i za proučavatelje niza povijesnih, kulturnih, gospodarskih i vjerskih sastavnica iz prošlosti otoka Murtera te će zasigurno biti uporabljivo štivo za širi krug istraživača, ali i za šire čitateljstvo koje o ovome otoku želi saznati pokoji podatak više.

Lovorka Čoralić

Povijesni prilozi, god. 29, br. 39, Zagreb, 2010., 320 str.

Godine 2010. Hrvatski institut za povijest objavio je 39. broj znanstvenog časopisa *Povijesni prilozi*. Časopis je podijeljen u šest cjelina: *Tema broja* (11–104), *Članci* (107–246), *Razgovor* (249–255), *Ocjene i prikazi* (259–292), *Izješće sa skupa* (295–297) te cjelina *In memoriam* (301–309). Prva cjelina, u kojoj su okupljeni radovi autora koji u svojim istraživanjima primjenjuju kvantitativni metodološki pristup, obuhvaća pet znanstvenih radova, od čega jedan pregledni rad i četiri izvorna znanstvena rada. U drugoj cjelini, koja sadrži tri izvorna znanstvena rada i jedno prethodno priopćenje, teme radova usredotočene su na razne probleme iz hrvatske i svjetske povijesti.

Nakon uvodnih riječi glavne urednice Irene Benyovsky Latin, započinje prva cjelina s radom Gordana Ravančića »Kvantifikacija svakodnevnice – primjer dubrovačkih krčmi« (11–21). Na temelju kvantitativne analize slučajeva kaznenoga suda Dubrovačke Republike autor pokušava otkriti učestalost posjećivanja dubrovačkih krčmi. Istodobno, autor ukazuje na moguće »zamke« kvantitativnoga pristupa i piše kako ih izbjeći. Zaključuje se da je ritam posjećivanja krčmi bio sinkron onodobnome ritmu rada i crkvenome kalendaru, čime se dodatno potvrđuje uklopljenost krčme u svakodnevnicu srednjovjekovnoga grada.

Slijedi rad Nenada Vekarića »Metoda 'reprezentativne kapi' i genealoška metoda u povijesnoj demografiji« (23–38). Kroz prilog se demonstrira korist kombinacije metode »reprezentativne kapi« i genealoške metode u istraživanju demografskih procesa u prošlosti. Autor navodi da genealoška metoda omogućava dubinsko prodiranje u samu srž stanovništva, jer se pomoću te metode mogu uočiti brojni »tihi« procesi u stanovništvu, odnosno procesi koji nisu vidljivi »običnim okom«, dok se kroz metodu »reprezentativne kapi« prepoznaje vrijednost informacije iz vrela te omogućava njezina korelacija s drugim dostupnim informacijama. Tako se u ovome radu, na temelju matičnih knjiga i uz pomoć genealoške metode, nastoji utvrditi demografsko kretanje u dubrovačkome vlasteoskom krugu.

Prikazom primjene kvantitativne metode u povijesnim istraživanjima bavi se i Milan Vrbanus u prilogu »Skrivena povijest – tajnoviti svijet brojki« (39–71). Autor najprije ukratko upoznae čitatelje sa značajkama arhivskoga gradiva koje je proučavao tijekom dosadašnjih istraživanja te prikazuje teorijske karakteristike pojedinih kvantitativnih metoda, a zatim putem pojedinih primjera pokušava prikazati značajke svake od njih te objasniti dobivene rezultate. Komparacijom podataka iz različitih vrsta izvora te primjenom različitih kvantitativnih metoda, autor iznosi nove podatke koji prikazuju gospodarsku povijest Slavonije krajem 17. i tijekom prve polovine 18. stoljeća.

Robert Skenderović u članku »Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine ('Tabella Impopulationis pro Anno 1773')« (73–92) proučava popis stanovništva iz 1773. godine, koji predstavlja najstariji sumaran popis stanovništva tadašnje Banske Hrvatske, odnosno civilne Hrvatske i Slavonije. Na temelju analize spomenutog popisa autor razmatra metode popisivanja, uspješnost popisivanja i pouzdanost brojčanih podataka. Osim toga, nastoji utvrditi postoji li metodološka povezanost popisa iz 1773. godine s popisima koji su mu prethodili te onima koji su ga slijedili.

Posljednji rad u prvoj cjelini nosi naslov »Logika i povijesne znanosti – problem rekonstrukcije obitelji na temelju matičnih knjiga« (93–104). U ovome prilogu Davor Lauc i Darko Vitek predstavljaju novu metodu istraživanja historiografski neiscrpnih matičnih knjiga te iznose nove mogućnosti njihove interpretacije, posebno u cilju formalizacije, a zatim i izrade genealoških stabala. Autori prikazuju postupak moguće formalizacije zapisa iz matičnih knjiga, u ovome slučaju osječkih matičnih knjiga iz 18. stoljeća, a potom i izgradnju računalno primjenjivoga logičkog modela, temeljenoga na temporalnoj logici.

Novu cjelinu započinje Milenko Krešić s prilogom »Depopulacija jugoistočne Hercegovine izazvana turskim osvajanjem« (107–123). U radu se razmatra depopulacija jugoistočne Hercegovine, koja je uslijedila kao izravna posljedica turskih pustošenja i osvajanja. U prvom dijelu rada ukratko se prikazuje tursko osvajanje jugoistočne Hercegovine koje je trajalo više od stotinu godina, dok se u drugom, na temelju objavljene i neobjavljene građe, uspoređuje demografska slika spomenutog prostora u »predtursko« i »tursko« doba.

Lovorka Čoralić i Maja Katušić autorice su priloga »Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru (druga polovica XVIII. stoljeća)« (125–152). U radu se iznose osnovni podatci o životnome putu, vojnome djelovanju i društvenim kontaktima Crnogorca Rade Maina, istaknutoga mletačkog časnika u drugoj polovini 18. stoljeća. Rad se zasniva na proučavanju dosadašnjih spoznaja iz historiografije te na raščlambi dokumenta pohranjenih u Državnome arhivu u Zadru, Znanstvenoj knjižnici u Zadru te Državnom arhivu u Mlecima. Na kraju rada priloženi su prijepisi oporuke i inventara toga visokoga časnika crnogorskoga podrijetla, koji su načinjeni u Zadru 1792. godine.

»Društveni, politički i ideologijski kontekst stvaralaštva Vatroslava Lisinskoga na području zbornice glazbe. U povodu 190. obljetnice rođenja Vatroslava Lisinskoga i 200. obljetnice rođenja Ljudevita Gaja« (153–196) naslov je sljedećeg članka u časopisu. U njemu Rozina Palić-Jelavić proučava značajke zbornskog opusa Vatroslava Lisinskoga. Osim zbivanja u glazbenome (kulturnome) životu Hrvatske u prvoj polovini 19. stoljeća, kroz rad se mogu pobliže upoznati i povijesna, društvenopolitička i ideologijska zbivanja koja su činila stvaralačko ozračje Lisinskoga. Upravo je njegov zbornski izričaj pokazao u najvećoj mjeri mnoge podudarnosti s obilježjima toga doba, razdoblja ilirskog pokreta.

Zadnji rad u časopisu prethodno je priopćenje nedavno preminuloga Tomislava Markusa, kojemu je i posvećen ovaj broj *Povijesnih priloga*. Prilog nosi naslov »Od divljega prirodnog svijeta do industrijskih velegradova: ekološka povijest ljudskih društava« (197–246), a u njemu se opisuje ekološka povijest ljudskih društava od pelistocenskih sakupljačlovaca, preko domestificiranih agrarnih civilizacija, pa sve do suvremenih industrijskih društava. Kroz pojedina povijesna razdoblja analizira se intezitet i posljedice ljudskog djelovanja unutar prirodnoga svijeta.

Cjelina *Razgovor* (249–255) donosi usporedni intervju s dvije ugledne znanstvenice: prof. dr. Sarah Rees Jones sa Sveučilišta u Yorku i prof. dr. Katalin Szende sa Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti. Te su znanstvenice gostovale na međunarodnom skupu »Grad hrvatskoga srednjovjekovlja«, koji je bio održan na Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu sredinom studenoga 2010. godine. Svrha intervjuja jest dobiti informacije o iskustvima stranih istraživača u istraživanjima povijesti grada i njihovu viđenju stanja istraženosti u Hrvatskoj.

U cjelini *Ocjene i prikazi* (259–292) predstavljeno je ukupno 14 novijih izdanja knjiga i zbornika radova, dok je u cjelini *Izvišće sa skupa* (295–297) opisan program Međunarodnog znanstvenog skupa »Grad hrvatskoga srednjovjekovlja – vlast i vlasništvo«, koji se održao 15. i 16. studenoga 2010. na Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu.

Na kraju časopisa u cjelini *In memoriam* (301–309) ukratko su prikazani život i djelovanje nedavno preminulih znamenitih povjesničara prof. dr. sc. Ivana Kampuša i dr. sc. Tomislava Markusa.

Osim bogatog i raznolikog sadržaja te nedovoljno istraženih tema, ovaj broj *Povijesnih priloga* donosi i nove pristupe istraživanju pojedinih povijesnih problema, čime ponovno potvrđuje važan doprinos ovoga časopisa suvremenoj hrvatskoj historiografiji.

Juraj Balić

Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 28, Zagreb, 2010., 398 str.

Krajem 2010. u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti objavljen je novi broj Zbornika OPZ HAZU. Zbornik obuhvaća sedam radova: jedno prethodno priopćenje, pet izvornih znanstvenih radova te jedan pregledni rad. Osim toga, cjelina »Grada« (203–241) donosi jedan stručni rad u kojem je predstavljena povijesna građa iz 16. stoljeća, dok je u cjelini »Ocjene i prikazi« (245–361) predstavljen velik broj novijih izdanja knjiga i časopisa. Na kraju Zbornika nalazi se cjelina »In memoriam« (365–388) koja je posvećena nekim nedavno preminulim povjesničarima.

Zbornik započinje prilogom Ivana Majnarića »Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba: primjer splitskih sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća« (5–16). Autor na temelju postignuća strane historiografije razmatra položaj vladara u političkoj kulturi Zapadne Europe, kao i njegov odnos s papom. Sukladno s tim odnosom autor iznosi ideje o ulozi rano-srednjovjekovnoga hrvatskog vladara na crkvenim sinodama dvadesetih godina 10. stoljeća. Tako se kroz ovaj rad može pobliže upoznati duh doba s kraja 9. i početka 10. stoljeća.

Potom slijedi rad Irene Benyovsky Latin »Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru od 13. do 15. stoljeća« (17–48). U prilogu se, na primjeru grada Trogira, prikazuje obrambeno i simboličko značenje koje su gradske fortifikacije predstavljale za srednjovjekovni grad. Uz to, članak donosi i mnoge zanimljivosti iz trogirske svakodnevnice u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Na kraju rada priložen je austrijski tlocrt grada Trogira iz 1830. godine s ucertanim građevinama koje se spominju u tekstu.

»Vjersko stanje na hrvatskoj obali prema putopisima njemačkih hodočasnika (14.–17. st.)« (49–66) naslov je rada u kojem Krešimir Kužić analizira vjersko stanje u hrvatskim gradovima na Jadranskom moru u razdoblju od kraja 14. do početka 17. stoljeća. Svoje istraživanje autor temelji na svjedočanstvima njemačkih hodočasnika koji su pristajali u hrvatskim gradovima na svojem putovanju prema Svetoj zemlji. Pozornost njemačkih hodočasnika, koji su predstavljali najbrojniju etničku skupinu među hodočasnima, najviše su privlačile relikvije te niz domaćih legendi vjerske tematike.

Goran Budeč u prilogu »Inventar dobara šibenskog patricija ser Jurja Kamenarića iz 1451. godine« (67–106) analizira inventar jednog od bogatijih Šibenčana 15. stoljeća – Jurja Kamenarića. Analizom spomenutog inventara autor želi ukazati na to da bilježnički spisi, osobito inventari i oporuke, predstavljaju prvorazredan izvor za proučavanje materijalne razine života stanovnika i mikropovijesti urbanih sredina u srednjem i novom vijeku. Osim toga, autor iznosi brojne korisne i zanimljive podatke o svakodnevnom životu stanovnika kasnosrednjovjekovnog Šibenika. Rad je popraćen brojnim grafikonima u kojima su navedeni predmeti koji se nalaze u spomenutom inventaru.

»Nacionalizam i ideologija: Pavao Ritter Vitezović kao nacionalni mislitelj i/ili ideolog« (107–137) naslov je sljedećeg članka u časopisu. U njemu Martina Topić razmatra određenje pojmova ideologije i nacionalizma. Povezano s time autorica također obrađuje život i djelovanje Pavla Rittera Vitezovića te posebno njegovo djelo *Oživjela Hrvatska* u kojem je predstavio grandioznu sliku Hrvatske te znatno pridonio oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta i nacionalnog preporoda. Na temelju te analize autorica na kraju priloga raspravlja o tome može li se Vitezovića smatrati ideologom ili tek nacionalnim misliteljem te je li on svojim radom utro put modernoj nacionalnoj ideologiji.

Lovorka Čoralić i Maja Katušić autorice su članka pod naslovom »Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735.–1802.)« (139–172). Na temelju arhivske građe iz mletačkih, zadarskih i kotorskih arhiva te Znanstvene knjižnice u Zadru autorice prikazuju život i djelovanje Budvanina i visokoga mletačkog časnika Marka Antuna Bubića. U radu se prati njegova vojna karijera od vojnog zapovjednika nad postrojbama u Africi do vrhunca karijere – postizanja čina generala. Završni dio rada posvećen je Bubićevu djelovanju u Zadru, gdje je umro i bio pokopan. Na taj način, ovaj rad predstavlja važan doprinos proučavanju vojne i društvene prošlosti Zadra, Dalmacije i šireg područja istočnoga Jadrana u drugoj polovini 18. stoljeća. U prilogima se donosi djelomičan prijepis oporuke i kodicila generala Bubića, popis vojnika u regimenti Bubić te prikaz rodoslovnog stabla obitelji Bubić.

Zadnji rad u prvom dijelu Zbornika nosi naslov »Društveni stavovi Franje Račkog« (173–199), a autor mu je nedavno preminuli Tomislav Markus. U radu se razmatraju pojedina društvena shvaćanja hrvatskog povjesničara i publicista Franje Račkog (1828.–1914.). Tako se kroz rad može pobliže upoznati kakvi su bili stavovi Račkog, kao europskog intelektualca 19. stoljeća, prema znanosti, »povijesnom napretku«, ideji narodnosti, kulturi, školstvu i vjeri.

Cjelinu »Građa« (203–241) čini rad Maje Katušić »Regesti isprava 16. stoljeća iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Četvrti dio: Isprave iz razdoblja 1546.–1550.« (203–241). Rad predstavlja nastavak objavljivanja regista isprava koja se čuvaju u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u zbirci isprava Diplomata. Regeste srednjovjekovnih isprava (do 1526. godine) u sv. 2–5 Zbornika Historijskog instituta Jugoslavenske akademije objavili su Miljen Šamšalović i Jakov Stipišić pedesetih godina 20. stoljeća, a 2007. godine ponovno je započeto s objavljivanjem te su dosad u tri sveska Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti (sv. 25–27) objavljene regeste isprava do 1545. godine.

Cjelina »Ocjene i prikazi« (245–361) sadrži ukupno 42 prikaza i recenzija knjiga, zbornika radova te znanstvenih časopisa, dok su u posljednjoj cjelini »In memoriam« (365–388)

ukratko prikazani život i djelovanje nedavno preminulih uglednih povjesničara: Hodimira Sirotkovića, Branimira Glavičića, Luje Margetića, Ivana Kampuša, Tomislava Markusa i Josipa Barbarića.

Ovaj broj Zbornika OPZ HAZU donosi mnoštvo vrlo zanimljivih i poučnih članaka koji kronološkim slijedom proučavaju razne probleme iz nacionalne povijesti. Izvorna građa, kao i velik broj prikaza te recenzija, može poslužiti kao polazišna točka za daljnja istraživanja, a Zbornik također pruža priliku da se поближе upozna život i djelo nekih znamenitih hrvatskih povjesničara.

Juraj Balić

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 52, Zagreb – Zadar, 2010., 410 str.

Godine 2010. objavljen je 52. svezak znanstvenog časopisa *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. Časopis sadrži 16 znanstvenih radova: jedan stručni rad, pet preglednih radova, devet izvornih znanstvenih radova i jedno prethodno priopćenje. Radovi obrađuju razne teme iz dalmatinske, ali i općenito hrvatske povijesti, a većina je radova popraćena slikovnim i drugim priložima.

Prvi prilog u časopisu nosi naslov »Prometno značenje Jasenica u prapovijesti i antici« (1–43). U članku Tomislav Šarlija nastoji pokazati kako je teritorij Jasenica, za koji ističe da je u povijesnom smislu neistražen, bio naseljen još od prapovijesti te da je imao važnu ulogu u prometnom povezivanju južnoga dijela velebitskog Podgorja s prekovelebitskim krajevima. Autor je tijekom 2008. i 2009. godine obišao teritorij Jasenica, uključujući i jaseničke padine Velebita te je ustanovio postojanje još devet gradinskih utvrđenja, koja su u ovome članku po prvi put opisana. Potom Ivo Glavaš u radu »Municipij Magnum – raskrižje rimskih cestovnih pravaca i benficijarska postaja« (45–59) istražuje razvoj i ulogu rimskoga naselja Magnum, smještenog na važnom cestovnom pravcu koji je iz Salone vodio u legijski logor u Burnumu. Istodobno putem ovoga članka autor najavljuje buduća sustavna arheološka istraživanja koja će dati sveobuhvatne informacije o prostoru antičkog Magnuma. Blok tema iz antičke povijesti zatvara rad »Jupitrov kult u Burnumu« (61–77). Analizom epigrafičkih natpisa i kiparskih ostvarenja Silvia Bekavac pronalazi tragove Jupitrova kulta u Burnumu. Na temelju toga autorica zaključuje da je štovanje toga vrhovnoga rimskog božanstva pokazatelj jakog stupnja romanizacije, koja se širila preko rimskih vojnika i dužnosnika carske administracije.

Vedrana Jović autorica je rada koji nosi naslov »Jugoistočni potez zadarskih zidina« (79–119). U prilogu se donosi pregled arheoloških istraživanja na širem području jugoistočnog poteza povijesnih zidina Zadra. Na temelju dostupnih rezultata nastoji se predočiti njihov razvojni tijek od antike, odnosno prvih materijalno potvrđenih zidina Zadra, do kasnoga srednjeg vijeka, obuhvaćajući dijelom i zahvate modernizacije obrambenog sustava koji su uslijedili tijekom 16. stoljeća. »Ranokršćanske crkve s kontinuitetom u predromanići Zadra« (121–148) naslov je sljedećeg članka u časopisu. U njemu Ana Jordan Knežević

obrađuje ranokršćansku crkvenu arhitekturu u Zadru koja je nastala adaptacijom antičkog prostora, a imala je kontinuitet u predromanici, kada su crkve djelomično pregrađene ili im je obnovljen interijer. Riječ je o bazilikama sv. Petra, sv. Tome, sv. Stjepana, sv. Marije Velike, sv. Ivana na Relji, te o crkvama sv. Petra Starog i Andrije.

Šesti rad u časopisu djelo je *Zvezdana Strike* pod naslovom »Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine (Povodom 950. godišnjice njegova prvog spomena)« (149–172). Na temelju isprave kralja Petra Krešimira IV. (1058.–1074.) i drugih dostupnih vrela autor ukratko prikazuje razvoj monaške zajednice sv. Ivana do 1125. godine, kada je mletački dužd Dominik Michiel dao do temelja razoriti kraljevski grad Biograd. Uz razvoj ovoga benediktinskog samostana, autor proučava i djelovanje pojedinih opata, čijom je zaslugom u kratkom vremenskom razdoblju proširena gospodarska osnova samostana, koja je osiguravala njegov materijalni prosperitet i postala podloga za njegovo kulturno djelovanje po Dalmaciji i cijeloj Hrvatskoj.

»Stare mjere Splita od 15. do 19. stoljeća« (173–188) naslov je rada Marije Zaninović-Rumora. Na temelju dostignutih rezultata hrvatske metrologije, dosadašnjih autoričinih istraživanja, pisanih arhivskih i tiskanih izvora te trgovačkih priručnika, prikazuje se razvoj osnovnih mjera za dužinu i površinu, od najstarijih komunalnih mjera, zatim mjera mletačkog sustava, austrijskih mjera do modernoga metričkog sustava. U radu »Prilog poznavanju djelovanja duhovnih osoba iz Splita u Mlecima (od XV. do XVIII. stoljeća)« (189–203) Lovorka Čoralčić, na temelju postojećih saznanja iz historiografije i arhivskoga gradiva pohranjenog u Državnom arhivu u Mlecima, raščlanjuje zabilježbu splitskih duhovnih osoba u oporukama hrvatskih iseljenika te ukazuje na Splitske spomenute u procesima mletačke inkvizicije, kao i na djelovanje nekih znamenitijih Splitskana u Mlecima. Te su zavičajne skupine hrvatskih iseljenika u Mlecima predstavljale važan čimbenik povezivanja i prožimanja dviju susjednih jadranskih obala tijekom prošlih stoljeća.

Tekst »Arsenal u Zadru – povijest, funkcija i revitalizacija« (205–230), autorice Antonije Mlikote, donosi povijesni osvrt na zadarski Arsenal i njegovu funkciju. Arsenal predstavlja dio kulturno-povijesne baštine Zadra, koji je nakon desetljeća zamiranja i životarenja u funkciji različitih skladišta uspješno revitaliziran u suvremeni život grada. Grozdana Franov-Živković autorica je rada pod naslovom »Bratovštine (skule) župe Blažene Gospe od Luzarija u Preki na otoku Ugljanu u 18. i 19. stoljeću« (231–259). Iz rada se može vidjeti kako su bratovštine imale veliku ulogu u kulturnom, vjerskom, društvenom i ekonomskom razvoju mjesta te u poboljšanju životnoga standarda ljudi. Prilog je obogaćen brojnim tablicama, slikovnim priložima i transliteriranim tekstovima pisanim kurzivnom glagoljicom koji približavaju predmet proučavanja.

U sljedećem radu, »Prinos poznavanju gospodarstva otoka Molata od 18. do početka 20. stoljeća« (261–273), Šime Peričić prikazuje razvoj gospodarstva otoka Molata u razdoblju od 18. do početka 20. stoljeća. Ovdje iznosi samo neke manje poznate ili dosad nepoznate podatke iz gospodarskog života triju otočkih naselja, čime je upotpunio dosadašnja saznanja. Riječ je o dosad nepoznatim brojčanim podacima o pučanstvu, zemljoradnji, pomorstvu i drugim činjenicama vezanim za tu problematiku. Isti autor bavi se sličnom tematikom u članku »Prilog poznavanju gospodarstva Sali od 18. do početka 20. stoljeća« (275–284). Ovim člankom autor nastoji javnosti pružiti nešto podataka o gospodarstvu

mjesta Sali na Dugom otoku. Autor iznosi podatke o broju pučanstva, poljodjelstvu, ribarstvu, obrtima, pomorstvu i trgovini. Time su dopunjena dosadašnja saznanja o pučanstvu i ribarstvu, a upotpunjena ona o drugim zanimanjima tadašnjeg pučanstva.

Analizom austrijskih popisa pučanstva na području političke općine Drniš u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća bave se Ante Bralić i Stipe Ramljak u prilogu »Demografske prilike u drniškom kraju prema austrijskim popisima pučanstva (1857.–1910.)« (285–321). Riječ je o popisima iz 1857., 1869., 1880., 1890., 1900. i 1910. godine, pri čemu su podatci analizirani prema vjerskoj, jezičnoj, nacionalnoj, spolnoj i dobnoj strukturi. Dobiveni rezultati ukazuju da se drniški kraj u promatranom razdoblju nalazio na početku procesa demografske tranzicije. Utvrđeno je da krajem 19. i početkom 20. stoljeća započinje razdoblje velikog iseljavanja, najčešće u prekomorske krajeve.

»'Šusteršičevi pravaši' – geneza trijalističkog savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša« (323–345) naslov je priloga u kojem Andrej Rahten na temelju časopisa i drugih publicističkih izvora analizira stajališta dalmatinskih pravaša prema trijalističkim planovima dr. Ivana Šusteršiča i slovenskih katoličkih narodnjaka uoči Prvoga svjetskog rata. Dosadašnja rasprava u znanstvenim krugovima bila je usredotočena na Šusteršičev odnos prema prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu i njegovim savjetnicima, a manje na to kako bi zapravo trebao izgledati rezultat savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša.

Milivoj Blažević u prilogu »Povijest trgovačke, obrtničke i bankarske djelatnosti u Šibeniku od 1921. do 1941. godine« (347–379) na temelju izvorne građe razmatra kakvu je ulogu Šibenik, kao središte sjeverne Dalmacije nakon što je Zadar 1920. godine pripao Kraljevini Italiji, imao u trgovačkom i prometnom poduzetništvu, te općenito u nacionalnoj hrvatskoj trgovini u tom, za gospodarstvo teškom razdoblju. U razdoblju transformacije grada iz težačkog u trgovačko i industrijsko središte pokrajine Dalmacije, Šibenik je od sredine 19. stoljeća izrastao u najvažniju izvoznu luku Dalmacije i cijele istočne obale Jadrana nakon Trsta i Rijeke.

Zadnji prilog u časopisu nosi naslov »Začeci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine« (381–397). U članku Šime Dunatov daje osvrt na politički scenu Hrvatske do prvih višestranačkih izbora u travnju i lipnju 1990. godine. Do održavanja spomenutih izbora u Hrvatskoj nastaju trideset i tri političke stranke, od kojih su najvažnije Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatski socijalno-liberalni savez i reformirani Savez komunista Hrvatske, koji mijenja ime u Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena.

Na kraju časopisa nalazi se cjelina »Ocjene i prikazi« (399–406) koja sadrži prikaze triju knjiga.

Najnoviji broj *Radova Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* donosi velik broj zanimljivih i poučnih radova koji razjašnjavaju mnoge probleme iz dalmatinske, kao i općenito hrvatske prošlosti. Većina je radova obogaćena slikovnim i drugim priložima koji dodatno približavaju čitateljima pojedinu problematiku.

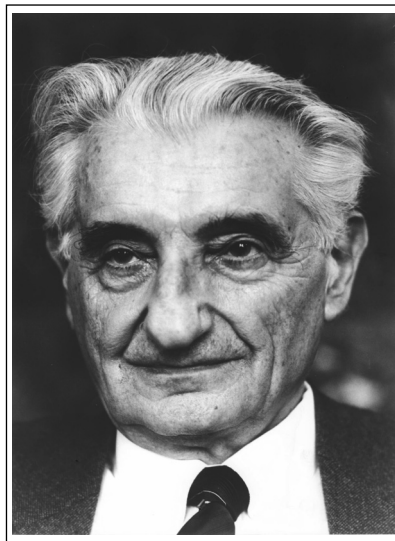
Juraj Balić

In memoriam

LUJO MARGETIĆ

(Donja Stubica, 18. X. 1920. – Rijeka, 17. V. 2010.)

Lujó Margetić, po ocu i majci Primorac, rođen je 18. listopada 1920. u Donjoj Stubici u Hrvatskom zagorju. Srednjoškolsko je obrazovanje stekao u Prvoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, gdje je slovio za jednog od najboljih učenika. Pravni fakultet u Zagrebu upisao je 1939., a diplomirao 1945. godine, nakon dvogodišnjeg sudjelovanja u narodnooslobodilačkom pokretu u Primorju. Doktorirao je na istome fakultetu već u prvoj polovini sljedeće (1946.) godine.

Kao pravnik najprije je jedno kratko vrijeme bio zaposlen u Ministarstvu industrije NR Hrvatske u Zagrebu. Godine 1948. preselio se u Rijeku, gdje je sedam godina radio u gradskoj upravi, a potom, čak dvadeset godina, u Elektroprimorju. Kroz tridesetak godina radnoga staža nakon stjecanja doktorske titule, Margetić je izrastao u vrsnoga, poznatoga i priznatoga gospodarskoga pravnog stručnjaka. No u tome se gospodarstveniku krio izniman znanstveni duh, željan istraživanja i otkrića, usmjeren području pravne povijesti.

Premda ispočetka nije kao takav bio odmah prepoznat u hrvatskoj povijesnoj i pravno-povijesnoj znanstvenoj javnosti, Margetić si je svojim znanstvenoistraživačkim žarom, izvršnim znanstvenim talentom i marnim radom polako probijao put do znanstvenih krugova. Prvi znanstveni rad, pod naslovom *Pravo u Hesiodovu epu Erga hai hemerai*, objavio je 1962. godine u uglednome skopskom časopisu *Živa antika*. Priznanje njegova znanstvenoga rada najprije je stiglo iz drugih dijelova SFRJ i inozemstva, a tek su potom njegovu kvalitetu prepoznali i hrvatski znanstvenici. Do početka sedamdesetih postao je općepriзнати znanstvenik. Ovdje valja napomenuti da je kroz čitavo to vrijeme bio ujedno i zauzeti gospodarstvenik. Ta činjenica svjedoči o njegovoj velikoj ljubavi prema znanosti, za koju je nastojao, unatoč gotovo nemogućim uvjetima, uvijek pronaći vremena. Ona nam također otkriva čovjeka s izuzetnim intelektualnim sposobnostima, intuitivnim istraživačkim darom i sviješću o potrebi samodiscipline.

Sveučilišnu je karijeru Margetić započeo u, prema današnjim mjerilima, poznoj dobi, imajući već pedeset i pet godina. U Pravni fakultet u Rijeci uključio se najprije kao honorarni nastavnik (1975.), ubrzo potom kao docent pa kao izvanredni (1976.) i redoviti profesor (1981.). Od 1976. bio je nositelj kolegija *Rimsko pravo*, a od 1983. i *Opće povijesti prava i države* te *Povijesti hrvatskog prava i države* (u to doba *Povijest države i prava jugoslavenskih naroda*), sve do umirovljenja 1989. godine. Godine 1995. dodijeljen mu je prvi počasni doktorat Sveučilišta u Rijeci (tom je prigodom počasni doktorat primio i akademik Milan Moguš), a 1996. postao je i *professor emeritus* istoga Sveučilišta.

Godine 1985. izabran je za izvanrednog člana Jugoslavenske, a 1991. za redovitog člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u Razredu za društvene znanosti. Iste je, 1991. godine, dobio nagradu za životno djelo grada Rijeke, dok je 1998. primio Državnu nagradu za životno djelo.

Prema bibliografiji načinjenoj 2006. godine, Margetić je objavio 49 knjiga, 5 skripata te 410 rasprava, članaka, ocjena i prikaza na hrvatskome i na stranim jezicima (usp. S. Marčec – M. Polić – P. Strčić, *Lujo Margetić. Život i djelo*, Rijeka, 2006., 89–120). No u posljednjim je godinama svojega plodnoga života objavio još zamjetan broj znanstvenih radova koje valja pridodati spomenutoj bibliografiji.

Osim što je Margetićev znanstveni opus impozantan već samim opsegom, taj pridjev on zaslužuje ponajprije zbog upuštanja u izvorna istraživanja, mnogoput ona kojima se nitko prije njega nije bavio. I u djelima u kojima je obrađivao već djelomice istražena područja i u djelima u kojima je obrađivao kod nas u potpunosti neistražene teme (npr. starogrčko, mletačko i langobardsko pravo), Margetić se očitovao kao onaj koji »utire nove putove i nove vidike, koji nerijetko uzburkaju ustajala shvaćanja i time potiču diskusiju i daljnja istraživanja« (*isto*, 75). I to ne samo u domovini već i u krugu eminentnih europskih znanstvenika, koji su visoko cijenili rezultate Margetićevih istraživanja, utemeljenih na povijesnopравnim vrelima.

Premda je temeljno opredjeljenje Margetićeva znanstvenog interesa hrvatska srednjovjekovna pravna povijest, jednakim se žarom, doduše u nešto manjem opsegu, posvetio i pravnoj povijesti staroga vijeka, tj. grčkom, rimskom i bizantskom pravu.

Ovdje, zbog iznimno velikog opusa akademika Margetića, na žalost ne možemo ulaziti u detaljan prikaz pojedinih njegovih radova. No moramo istaknuti da je, počevši od 1990.

godine, svojim raspravama, člancima, ocjenama i prikazima redovito surađivao s našim časopisom, u kojem je objavio više od 20 priloga. Jedan od njih, »Pitanja iz najstarije povijesti zagrebačke biskupije i Slavonije« (CCP, XVIII, 34, 1–51), zaslužuje osobitu pozornost, na što je 1995. smatralo potrebnim ukazati Povjerenstvo za ocjenu prijedloga o dodjeli počasnog doktorata Sveučilišta u Rijeci akademiku Margetiću: »Od radova na povijesti srednjovjekovlja Zagreba i Slavonije pozornost privlači rad objavljen u *Croatia Christiana Periodica* iz 1994. god. u kojem se vrlo podrobno i akribično analiziraju stajališta mađarske historiografije, koja su u XX. stoljeću dijametralno oprečna hrvatskima, osobito u pitanju, je li zagrebačka biskupija osnovana oko 1089. god. (što je teza hrvatske historiografije). O rješenju toga pitanja ovisi shvaćanje državno-pravnog položaja srednjovjekovne Slavonije (tj. šireg područja oko Zagreba) kroz nekoliko stoljeća. Akademik Margetić dokazao je da je srednjovjekovna Slavonija bila nakon povlačenja Franaka i Bugara samostalna država sve do njezina ujedinjenja s Dalmatinskom Hrvatskom pod Zvonimirom. I ovaj je rad nezaobilazan temelj svih budućih istraživanja ovoga značajnog razdoblja hrvatske povijesti« (S. Marčec – M. Polić – P. Strčić, *Lujo Margetić. Život i djelo*, 78).

Ponosni da je ovaj znanstvenik svjetskoga glasa tijekom dvadeset godina bio našim suradnikom, zahvalni smo mu na svakome znanstvenom, ali i ljudskom doprinosu kojime nas je obogatio.

F. Šanjek

Objavljene knjige i studije:

Od godine 1962. do početka 2010. akad. Lujo Margetić objavio je samostalno ili u koautorstvu 57 knjiga, 5 skripata i 433 rasprave (članci, ocjene, prikazi, intervju), ukupno 495 radova.

Rimsko pravo, Zagreb, 1980., I–XXIV str., 1–309 str., koaut. M. Boras, 1. izd. (2. izd. 1986., 3. dop. izd. 1998., 4. izd. 1998.); *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave*, Rijeka, 1980., 284 str. + 17 fksml.; *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava*, Zagreb, Rijeka, Čakovec, 1983., str. I–XXII+184 str.; *Histrical et Adriatic. Raccolta di saggi storico – giudici e storici*, Trst, Rovinj, Rijeka, 1983., 334 str.; *Vinodolski zakon. 1288–1988. Novi Vinodolski. Bakar. Bribir. Drivenik. Grižane. Grobnik. Hreljin. Ledernice. Trsat. The Statute of Vinodol. La legge del Vinodol. Das Gesetze von Vinodol*, Novi Vinodolski, 1987., 129 str. (2. proš. izd. 1989., 3. izd. 2008.); *Senjski statut iz 1388.*, Senj, 1985.–1987., 100 str., koaut. P. Strčić; *Krčki (vrkanski) statut iz 1388.*, Krk, 1988., 173 str. (2. izd. 2008.); *Hrvatsko srednjovjekovno pravo. Vrela s komentarom*, Zagreb, 1990., str. V–XI + 1–240, koaut. M. Apostolova-Maršavelski (2. dop. izd. 1999.); *Statut koperskega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668.*, Kopar, Rovinj, 1991., 421 str.; *Antika i srednji vijek. Studije*, Rijeka, 1995., 267 str., s fig.; *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb, 1996., 379 str.; *Istra i Kvarner. Izbor studija*, Rijeka, 1996., 463 str.; *Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest*, Rijeka, 1997., 37 str.; *Srednjovjekovno*

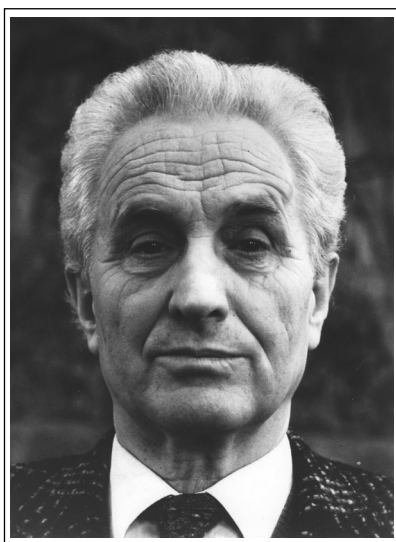
hrvatsko pravo. Obvezno pravo, Zagreb, Rijeka, 1997., 423 str.; *O Bašćanskoj ploči*, Krk, 1997., 102 str., 1. izd. (2. dop. izd. 2000.); *Veprinački sudski zapisnici (Volčičev prijepis)*, Opatija, 1997., 163 str.; *Opća povijest prava i države*, Rijeka, 1998., 190 str.; *Rimsko pravo. Izabrane studije*, Rijeka, 1999., 502 str.; *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku. Pravnopovijesne i povijesne studije*, Rijeka, 2000., 534 str.; *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Rijeka, 2000., 399 str.; *Lo statuto di Arbe*, Trst, Rovinj, 2001., 221 str.; »Dolazak« Hrvata. »Ankunft der Kroaten«, Split, 2001., 337 str.; *Statut rapske komune iz 14. stoljeća / Statut communis Arbae*, Rab, Rijeka, 2004., 317 str., s ftg. i fksml., koaut. P. Strčić; *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, Zagreb, 2005., 104 str., koaut. I. Beuc, D. Čepulo (2. izd. 2006.); *Mošćenički zakoni i statuti. Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru, knj. 1*, Rijeka, 2006., 233 str.; *Veprinac, Kastav, Trsat. Srednjovjekovni statuti i opći akti na Kvarneru, knj. 2*, Rijeka, 2007., 326 str.; *Grobnik, Bakar, Hreljin, Grižane, Bribir, Vinodol. Srednjovjekovni statuti i opći akti na Kvarneru, knj. 3*, Rijeka, 2007., 439 str.; *O etnogenezi Hrvata i Slavena*, Split, 2007., 483 str.

O Margetićevim radovima v. P. STRČIĆ, »Bibliografija prof. dr. Luje Margetića«, *Pazinski memorijal*, 14, Pazin, 1985., str. 197–203; I. KAMPUŠ, »Uz sedamdesetu godišnjicu profesora Luje Margetića. Godišnjice zaslužnih povjesničara«, *Historijski zbornik*, XLIII, Zagreb, 1990., str. 455–463; V. GROZDANIĆ, *Bibliografija akademika Luje Margetića*, Zbornik Pravnoga fakulteta u Rijeci, Supplement, 1, Rijeka, 2001., str. XXI–XXXVI.

M. Polić – P. Strčić

RAFO BOGIŠIĆ

(Dubravka-Konavli, 2. III. 1926. – Zagreb, 6. X. 2010.)

Rafo Bogišić rođen je 2. ožujka 1925. u konavoskom selu Dubravka. U Dubrovniku je pohađao Franjevačku klasičnu gimnaziju, gdje su ga, u zadnjoj godini gimnazijskoga školovanja, zatekla strahotna ratna zbivanja koja će umnogome obilježiti njegov život. Krajem 1944., po ulasku partizana u Dubrovnik, Bogišić je najprije bio tihim svjedokom tragične sudbine svojih gimnazijskih profesora, koje su partizani kao »ratne zločince« i »narodne neprijatelje« mučki poubijali na Daksi. Potom je, početkom 1945., bio mobiliziran u partizansku vojsku, u kojoj je ostao dvije godine.

Vrativši se u Dubrovnik, dovršio je prekinuto gimnazijsko obrazovanje. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu je 1952. godine diplomirao studijsku skupinu narodni jezik i književnost i talijanski jezik. Doktorirao je na istome fakultetu 1965. godine disertacijom *Književno djelo Nikole Nalješkovića*. Ondje je već od 1957. godine bio zaposlen kao asistent na Odsjeku za jugoslavenske jezike i književnost. Docentom je postao 1966.,

izvanrednim profesorom 1972., a redovitim profesorom i predstojnikom Katedre za stariju hrvatsku književnost 1977. godine, koju je službu vršio sve do umirovljenja. Osim na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, predavao je i na Zagrebačkoj slavističkoj školi u Dubrovniku te na poslijediplomskom studiju u Zagrebu i Dubrovniku.

Od 1970. godine član je Društva književnika Hrvatske. Godine 1977. izabran je za izvanrednog člana Jugoslavenske, a 1991. za redovitog člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Razredu za književnost.

Sudjelovao je u osnivanju Dana hvarškoga kazališta. Redovito je surađivao s Maticom hrvatskom te je jedno vrijeme bio i članom njezina Glavnoga odbora.

Godine 1969. dodijeljena mu je Goranova nagrada za književnost, a 2005. Državna nagrada za životno djelo iz područja humanističkih znanosti.

Područje Bogišićeva prvotnoga znanstvenog interesa jest ranonovovjekovna hrvatska književna kultura, osobito dubrovačka renesansna književnost. Kasnije ga je proširio i na svu stariju hrvatsku pisanu kulturu, tako da se, u mnogim obavijestima o njegovoj smrti, često može naići na sljedeću tvrdnju (ili njezinu parafrazu): »Gotovo da ne postoji važniji pisac starijega razdoblja, sa štokavskoga, čakavskoga ili kajkavskoga književnojezičnoga područja o kojemu Rafo Bogišić nije stručno i znanstveno pisao« (Josip Bratulić, »U spomen Rafi Bogišiću [1925–2010]. Život za tisuću života«, *Vijenac*, 21. 10. 2010.). Svojim je znanstvenim knjigama i studijama uvelike pridonio poznavanju pojedinih starijih hrvatskih pisaca te time i popularizaciji starije hrvatske književnosti. Pritom se, kako primjećuje Bratulić, »Bogišićevo istraživanje starije hrvatske književnosti uvijek obazire na europski kontekst, ali je on uvijek upozoravao i na veoma važnu činjenicu: na organsku povezanost pojedinih razdoblja i područja u cjelinu književnih zbivanja na prostoru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, s Dubrovnikom i Bosnom i Hercegovinom, tj. s cjelokupnošću hrvatskoga jezičnog i narodnosnoga prostora. Svako važno književno djelo, naime, Rafo Bogišić interpretira u slijedu sa starim pobudama, ali i s novim poticajima kojima se pojedino djelo ugrađuje u razdoblja koja slijede: svako djelo raste na korijenu tradicije, ali svojim postojanjem zrači u vremenu u kojem nastaje, i za razdoblja koja slijede.«

Upravo na tragu Bratulićeva uvida kreću se riječi samoga Bogišića kojima je, u *Večernjem listu* od 8. kolovoza 1993. – pod naslovom »Jubilej osobita znaka« – popratio trideseti, slavljenički broj časopisa *Croatica christiana periodica*. Tu Bogišić ukazuje na usku povezanost hrvatskoga crkvenog i kulturnog područja, koja je, bilo to priznato ili ne, utjecala na identitet hrvatskoga naroda, tijekom čitave njegove povijesti – od samih početaka pa do današnjih dana. Zahvaljujemo mu da je u našem časopisu prepoznao uspjeti izričaj te povezanosti te da je uočio naše nastojanje da svojim znanstvenim djelovanjem što je moguće više uđemo u tkivo cjelokupne stvarnosti hrvatskoga kulturnog subjekta: »Hrvatski kulturni subjekt upravo je onako složen organizam kao što je složen i kompleks zanimanja i preokupacija koje je iskazivao časopis *Croatica christiana periodica*. Riječ je o ediciji koja se zanima i približava svim kvalitetama od kojih je hrvatski kulturni subjekt oblikovan. Da je to tako, nije nimalo čudnovato. Hrvatska narodna povijest od doseljenja hrvatskog naroda na istočnu jadransku obalu, od pokrštenja i ulaska u zapadnoeuropsku mediteransku kršćansku sferu pa do danas ne može se dijeliti od crkveno-vjerske povijesti istog tog naroda. Hrvatski narodni i kulturni subjekt crkvenu i vjersku razinu ima među

fundamentalnim aspektima svog postojanja i svog trajanja. Nije zato nimalo čudnovato što su prvotne namjere časopisa ubrzo prerasle u široko zasnovanu platformu hrvatske kulture svih umjetničkih grana i svih znanstvenih disciplina koje su u sklopu crkvenog i vjerskog okvira – u njegovoj bližoj ili daljnjoj, stvarnoj ili formalnoj vizuri – djelovale i sudjelovale pri stvaranju hrvatskog kulturnog individualiteta.«

Završavajući taj svoj prilog o našem časopisu, u kojem osobitom vrijednošću smatra otvorenost znanstvenim raspravama o »univerzalnom« i »humanističkom aspektu hrvatske kulture i književnosti«, Bogišić mu je poželio »dug život i nastavak uspješnog trajanja na korist kulture i naroda u čijem krilu djeluje«. Tome je »uspješnom trajanju« i sam mnogo pridonio kao dugogodišnji suradnik i član stručnoga uredništva časopisa *Croatica christiana periodica*, sve do smrti, koja je 6. listopada 2010. prekinula njegov bogat, ispunjen i nadasve plodonosan život.

Bogišićev bogati opus sadrži više od 130 znanstvenih radova i rasprava, te stotinjak stručnih i popularno-stručnih radova.

Najvažnija njegova djela su: *O starim hrvatskim pjesnicima* (1986.), *Na izvorima* (1976.), *Književne rasprave i eseji* (1979.), *Riječ književna stoljećima* (1982.), *Mladi dani Marina Držića* (1987.), *Tragovima starih* (1987.), *Hrvatska pastorala* (1989.), *Tisuću života, jedan put* (1991.), *Dnevnik vladike Deše* (1993.), *Marin Držić sam na putu* (1996.), *Zrcalo duhovno* (1997.), *Dubrovački sažetci* (2007.), *Patnje mladoga Džore* (2007.). Usto je za biblioteku »Pet stoljeća hrvatske književnosti« priredio tri velike hrestomatije u kojima su objavljeni mnogi nepoznati ili pak teško dostupni tekstovi starih hrvatskih pisaca: *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća* (1958.), *Zbornik stihova XVII. stoljeća* (1967.), *Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća* (1973.). Priredio je i nekoliko antologija hrvatske poezije starijega i novijega razdoblja, od kojih osobito valja istaknuti antologiju stare hrvatske lirike *Leut i trublja* (1971.), koja je doživjela nekoliko izdanja.

Suzana Jukić

Dragi naš Rafo!

U ovome tužnom času kad se Tvoja obitelj i rodbina, Tvoji prijatelji, znanci i svi poštovatelji Tvoje plemenitosti i Tvojih brojnih djela opraštamo od Tebe, predajući Tvoje ispaćeno tijelo zemlji na mirogojskom brežuljku podno Zagrebačke gore, ne mogu prepustiti zaboravu Tvoja mladenačka razmišljanja o hrvatskoj zemlji kad si 1944./1945. i sam sudjelovao u oslobađanju Istre, koju si u svome literarnom nadahnuću nazvao »paradigmom povijesti i sudbine Hrvatske u cijelosti«, posebno ushićen slikom radosne i rasvijetljene Raše, okićene hrvatskim zastavama u noći njezina oslobođenja, svjedočanstvo hrabrosti koje si nesebično prenosio mladim generacijama svojih studenata i poklonika.

Hvala Ti na junačkoj odlučnosti kojom si Ti, izdanak višestoljetne slobodarske Republike sv. Vlaha, proučavao i podastirao javnosti, domaćoj i svjetskoj, kulturne i znanstvene dosege svog naroda, koji je spomenute elemente stoljećima nesebično ugrađivao u jedinstveni europski prostor. Prisjetimo se primjera radi godišnjih međunarodnih znanstvenih

skupova u Hvaru, pod zajedničkim naslovom »Hvarski kazališni dani«, koji dočaravaju čitateljima hrvatska dostignuća na polju diplomacije, kulture, znanosti i umjetnosti od srednjega vijeka do modernog vremena. Bio si prvi član stručnog uredništva i dugogodišnji suradnik časopisa *Croatica christiana* u nevrjeme i u vrijeme.

Dragi naš Rafo, hvala Ti za trag koji si nam ostavio, za širinu srca kojom si prihvaćao druge, za uspravnost kojom si hrabro koračao kroz život. Na svemu Ti iskrena hvala i bila Ti laka ova hrvatska zemlja, u čije si dobro ulagao sve svoje umne i fizičke sposobnosti i koju si neizmjerljivo ljubio.

(Oproštaj glavnog urednika CCP-a nad Rafinim grobom)

Andrea Filić

Međunarodni simpozij o bl. Augustinu Kažotiću (Zagreb, 14.-16. listopada 2011.)

Od 14. do 16. listopada 2011. u Zagrebu je, u prostorijama Nadbiskupijskoga pastoralnog instituta, održan Međunarodni znanstveni skup – Augustin Kažotić. Organizatori skupa bili su Katedra za povijest Sveučilišta u Fribourgu (Švicarska), Katedra crkvene povijesti KBF-a Sveučilišta u Zagrebu, Institut sv. Tome u Zagrebu i Institut sv. Tome u Fribourgu, uz potporu Zagrebačke nadbiskupije, Hrvatske dominikanske provincije, Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Fonda za istraživanje Sveučilišta u Fribourgu. Skup je otvorio nadbiskup zagrebački kardinal Josip Bozanić, koji je u nedjelju 16. listopada predvodio i svečanu euharistiju u katedrali. Otvorenju su prisustvovala i istaknute osobe iz političkog, kulturnog, znanstvenog i vjerskog života: predsjednica Vlade RH Jadranka Kosor, izaslanik predsjednika Republike Hrvatske dr. Ive Josipovića Stjepan Bartulica, predsjednik HAZU-a akademik Zvonko Kusić, rektor Hrvatskoga katoličkog sveučilišta Željko Tanjić, biskup Lucere-Troie mons. Domenico Cornacchia, banjalučki biskup mons. Franjo Komarica, provincijal Hrvatske dominikanske provincije dr. Anto Gavrić te drugi provincijali i provincijalke.

U radnom dijelu skupa nastupili su predavači iz Hrvatske, Francuske, Italije, Španjolske i Švicarske: akademik Tomislav Raukar (Hrvatsko društvo u europskom kontekstu u Kažotićevo vrijeme), prof. dr. Slavko Slišković (Braća propovjednici u Hrvatskoj u 13. i 14. stoljeću), prof. dr. Anto Gavrić (Augustin Kažotić i Toma Akvinski), akademik Zvonko Kusić (Arnold iz Bamberg i njegova rasprava *O očuvanju zdravlja*), prof. dr. Slavko Kovačić (Liturgijsko štovanje bl. Augustina Kažotića kroz povijest), akademik Franjo Šanjek (Augustin Kažotić, utemeljitelj i organizator katedralne škole u Zagrebu), asistent Marko Jerković (Biskup Kažotić i reorganizacija materijalnih dobara biskupije zagrebačke), pomoćni biskup zagrebački mons. dr. Ivan Šaško (Kažotićeva liturgijska obnova u katedrali i biskupiji zagrebačkoj), prof. dr. Stanislav Tuksar (Augustin Kažotić, biskup zagrebački, sakralna glazba i hrvatsko liturgijsko pjevanje), prof. dr. Alojz Čubelić (Rasprave o Kristovu siromaštvu), akademik Josip Bratulić (Krčelićev *Sitek Sz. Augustina Gazotti*), prof. dr. Mirjana Matijević Sokol (Augustin Kažotić u hrvatskih srednjovjekovnih kroničara i povjesničara), dominikanka s. Ivana Pavla Novina, diplomirani filozof (Veliki hrvat-

ski poklonici i štovatelji bl. Augustina Kažotića u 20. stoljeću), prof. dr. Jacques Verger (Redovnici i svjetovnjaci na Pariškom sveučilištu krajem 13. stoljeća), prof. dr. Gerardo Cioffari (Dominikanci od *Luceria Sarracenorum* do *Civitas S. Marie*), dr. Massimiliano Monaco (Augustin Kažotić, biskup lucerski), don Donato Amico (Kult bl. Augustina Kažotića), generalni postulator Dominikanskog reda generalni postulator kauze bl. Augustina Kažotića prof. dr. Vito T. Gómez García (Proces beatifikacije i tijekom kanonizacije bl. Augustina Kažotića), dr. Patrizia Conforti (Kažotićeva rasprava *O dobrima Krista i njegovih učenika ili apostola*) i prof. dr. Paul-Bernard Hodel (Životopisi bl. Augustina Kažotića u hagiografskoj tradiciji).

Uredništvo

primljene publikacije

ANALECTA BOLLANDIANA, Revue critique d'hagiographie – A journal of critic hagiography, sv. 129/I (2011.), Société des Bollandistes, Bruxelles, 2011., str. 1–240.

Ova poznata katolička udruga, koja prikuplja građu za kritičko izdanje života svetaca (*Acta Sanctorum*) i druga učena hagiografska djela, u prvome ovogodišnjem broju objavljuje osam hagiografsko-liturgijskih članaka (str. 5–210), bilten hagiografskih publikacija (str. 211–229), popis primljenih publikacija (str. 230–240) i sažetke (str. 55, 79, 102).

BOSNA FRANCISCANA, Časopis Franjevačke teologije u Sarajevu, g. XIX ((2011.), br. 34, str. 1–331.

BF 34/2011. sadrži četrnaest rasprava i članaka iz književnosti, filozofije, teologije i povijesti (str. 5–248). Slijede rubrike *Pogledi* (str. 251–283), *Iz pisane ostavštine* (str. 287–296), *Ocjene i prikazi* deset publikacija (str. 299–326), *Popis autora u ovom broju časopisa* (str. 327–328) i *Kazalo* (str. 329–331).

HISTORIA VARASDIENSIS – ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU POVJESNICU, 1 (2011.), str. 7–332.

HV 1 (2011.), časopis za varaždinsku povjesnicu, koji izdaje *Društvo povjesničara grada Varaždina*, sadrži jedanaest članaka (str. 13–241). Slijede *Prilozi* (str. 245–263), *Građa* (str. 273–281), *Razgovori* (str. 285–298), *Prikazi* četiriju knjiga (str. 301–306), *Znanstveni skupovi, predavanja, obavijesti* (str. 309–327) i *Upute autorima* (str. 329–332).

PARŠIĆ, RANDO, O. P., *Zabranjeno sjećanje*, Korčula, 2011., str 1–195.

Knjiga *Zabranjeno sjećanje* sugerira kako je u njoj riječ o sadržaju kojega je iznošenje u javnost moglo imati neželjene posljedice za slobodu pripovjedača. Riječ je o dvostrukoj kazni: s jedne strane nanesu ti nepravdu i tjelesnu bol, oduzmu slobodu i dostojanstvo, a s druge strane strogo ti zabrane o tome govoriti, odnosno naredbe ti što trebaš misliti. Tako funkcioniraju totalitarni režimi i samo na taj način mogli su se održati na vlasti. Među takve režime spada i onaj komunistički na području socijalističke Jugoslavije. Jedna takva žrtva jugoslavenskoga totalitarnog režima bio je dominikanac Rando Paršić punih 60 godina. Progonstva, višestruka uhićenja, seljakanja po brojnim tamnicama diljem bivše države duboko su se usjekla u njegovo pamćenje, u njegovu dušu. To su rane koje nikada

ne zacijele. O tim i sličnim strahotama može se pročitati na stranicama knjige pod gornjim naslovom. Njezino pažljivo čitanje nikoga ne može ostaviti ravnodušnim i daje vrlo jasnu sliku o groznim postupanjima spomenutoga režima s onima i prema onima koji su drukčije mislili i htjeli drukčije živjeti. Cijeli tekst knjige govori kako u komunističkom režimu ne može biti govora o poštivanju ljudskih prava, koja je Jugoslavija kao i druge socijalističke države u teoriji prihvaćala, a u praksi svestrano kršila. U knjizi se nalazi nekoliko fotopriloga nekoliko poziva o. Paršiću da se javi na preslušanje u policijsku postaju, presude, otpusnice nakon odslužene kazne. Knjiga se sama od sebe preporučuje svima onima koji žele nešto više znati o konkretnim postupcima totalitarističke vlasti u Jugoslaviji.

PODRAVINA, Časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. IX (2011.), br. 19, Koprivnica, 2011., str. 1–173.

Podravina 19/2011. objavljuje osam znanstvenih priloga (str. 5–160), šest prikaza novih knjiga, časopisa i znanstvenih skupova (str. 161–171) i upute suradnicima (str. 172–173).

PRILOZI POVIJESTI UMJETNOSTI U DALMACIJI, 42 (2011.), Konzervatorski odjel – Split, Ministarstva kulture republike Hrvatske i Književni krug Split, Split, 2011., str. 1–445.

Prilozi br. 42./2011. objavljuju osamnaest znanstvenih priloga iz arheologije, povijesti i povijesti umjetnosti s područja Dalmacije (str. 5–441).

Prošlogodišnji brojevi 1–2 (2010.) *Priloga* najprije objavljuju tri priloga + *in memoriam* Wilfriedu Potthoffu, Marijanu Cipra i Maji Hudoletnjak Grgić (str. 5–25), potom slijedi pet znanstvenih priloga (str. 29–168), recenzije, prikazi i osvrti na sedam knjiga 129–197.

RADOVI, Filozofski fakultet u Sarajevu, knj. XVI/1 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Sarajevo, 2010., str. 3–469.

Ova knjiga *Radova* posvećena je prof. dr. Ibrahimu Tepiću (1947.–1997.) povodom šezdesetogodišnjice rođenja i desetogodišnjice smrti.

Prvi dio knjige donosi jedanaest izlaganja s okruglog stola o Ibrahimu Tepiću (str. 13–51) Potom slijedi šesnaest interdisciplinarnih članaka i rasprava (str. 55–328), historijska građa (str. 331–347), biobibliografije (str. 351–395), prikazi, recenzije i osvrti na petnaest knjiga (str. 399–468) i popis autora (str. 469).

REVUE D’HISTOIRE ECCLÉSIASTIQUE, izd. Université catholique de Louvain, vol. 105 (2010), 3–4, str. 573 – 1038 +1* – 222*.

RHE 3–4/2010., objavljuje četiri članka iz područja starije i novije crkvene povijesti (str. 573–1038) Slijede *mélanges* (svaštice, str. 733–791) pedeset i četiri prikaza i recenzija knjiga (str. 792–948), kratke vijesti (str. 949–994), kronika (str. 995–1008), opće predmet-

no kazalo (str. 1009–1038) bibliografija revije (str. 1*-146*), imensko kazalo (str. 147*-161*) i kazalo osoba i stvari (162*-222*).

RIJEČKI TEOLOŠKI ČASOPIS, god. 18 (2010.), br. 2, str. 345–768.

RTČ 2/2010. podijeljen na dva dijele. U prvom (str. 351–541) objavljuje devet izlaganja s međunarodnog simpozija naslovljen *Prisutnost i djelovanje Crkve u javnosti izazovi, mogućnosti i kontroverzije*. Drugi dio (str. 533–740) obuhvaća deset znanstvenih rasprava i članaka. Slijede prikazi i recenzije četiriju knjiga (str. 741–766) i upute autorima.

SCHIFFLER, LJ., *Matthaeus Ferchius Veglensis – Mattheo Ferchio Veglense – Matija Frkić Krčanin 2583 – 1669*, Krk – Rijeka, 2010., str. 1–123.

Autorica knjige pod gornjim naslovom sintetski prikazuje lik i djelo Matije Frkića Krčanina (Krk 23. 1. 1583. – Padova 8. 9. 1669.) franjevca konventualca, mislioca, filozofa, teologa, istaknute ličnosti hrvatske kulturne i duhovne povijesti, pružajući u nekoliko tematskih cjelina uvid u svekoliku osobnu i povijesnu sliku čovjeka i vremena jednoga duhovno-povijesnoga razdoblja. Djelo istaknutoga predstavnika aristotelovske struje mišljenja i njegovih logiko-epistemoloških temelja (padovaski aristotelizam) sadrži neke bitne značajke njegove filozofijsko-teologijske misli u perspektivi obilježenoj europskim »zlatnim dobom« skotizma, i povijesne obnove teologije. Istaknute su i obrađene ključne faze i trenuci životnog djelatnoga vijeka M. Frkića obilježenoga višestrukim njegovim intelektualnim interesima i zanimanjima kao predavača filozofije i teologije na mnogim talijanskim sveučilištima, posebice onomu u Padovi, na kojemu su djelovali mnogi drugi istaknuti hrvatski teolozi.

Autorica je knjigu podijelila na više dijelova. Nakon predgovora (str. 7–12) slijede: Martin Frkić – život i djelo (str. 13–24), proučavanje lika i djela M. Frkića (str. 25–33), kulturna i duhovna sredina. Frkićeva filozofsko-teološka misao. Teme i problemi (str. 34–44), peripatetička istraživanja. Stvaranje, nastajanje, vrijeme i vječnost (str. 45–48), kozmologija, fizičko-astronomska gledišta (str. 49–52), gnoseologija i epistemologija. Duša i tijelo, znanje i spoznaja (str. 53–54), antropologija. Čovjek i volja. Vjera i razum (str. 55–56), Frkićevo tumačenje Tassa. Tasso o hrvatskoj književnoj povijesti (str. 57–65). Slijede pogovor (str. 66–69), dodaci: M. Frkić Krčanin/M. Ferchius Veglensis, Obrane Perpattičkih istraživanja (ulomci) (str. 73–103), djela (str. 104–105). Literatura (str. 106–111), sažetak (str. 112–113), sažetak na engleskom (str. 114–116), zahvale (str. 117), biljška o autorici (str. 118–119), kazalo imena (str. 120–123).

SLOVO, Časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, sv. 60, Zagreb, 2010., str. 1–910.

Slovo sv. 60 (2010.) posvećen je akademkinji Ivanki Petrović o sedamdesetoj obljetnici života. Upravo zbog toga prva tri priloga *Slova* govore o jubilarci: E. HERRCIGONJA, *Ivanka Petrović – proučavateljica hrvatske i europske književnosti srednjega vijeka* (str.

1–24), R. KATIČIĆ, *O hagiografiji i njezinoj istraživačici* (str. 25–27), A. RADOŠEVIĆ, *Bibliografija znanstvenih i stručnih radova akademkinje Ivanke Petrović* (str. 29–40). Potom slijedi dvadeset i devet izvorno-znanstvenih radova (str. 41–910).

Marijan Biškup

AUTORI PRILOGA

BALIĆ, prof. Juraj, Šubićeva 3, Zagreb

BIOČIĆ, prof. Ana, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška 38, Zagreb

BIŠKUP, dr. sc. Marijan, Kontakova 1, Zagreb

BOŽIĆ BOGOVIĆ, dr. sc. Dubravka, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, L. Jägera 9, Osijek

BRATANIĆ, dr. sc. Mateo, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Obala kralja Petra Krešimira IV., br. 2

ČORALIĆ, dr. sc. Lovorka, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, Zagreb

DAMJANOVIĆ, dr. sc. Dragan, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti, Ivana Lučića 3, Zagreb

DUNATOV, prof. Šime, Franje Tuđmana 38, Zadar

GLAVAN, prof. Božena, Horvaćanska 41, Zagreb

KATUŠIĆ, prof. Maja, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, Zagreb

KOVAČIĆ, dr. sc. Slavko, Zrinsko-frankopanska 14, Split

KUDELIĆ, dr. sc. Zlatko, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, Zagreb

MILJAN, prof. Suzana, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Strossmayerov trg 2, Zagreb

MIROŠEVIĆ, dr. sc. Franko, Zagreb

NOVOSEL, prof. Filip, Markuševačka cesta 71, Zagreb

ORESKOVIC, Luc, 156-bis Av. de Suffren, Pariz 15

RIMAN, dr. sc. Kristina, Gimnazija Andrije Mohorovičića, Frana Kurelca 1, Rijeka

ŠABIĆ, dr. sc. Marijan, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Ante Starčevića 8, Slavonski Brod

TEKLIĆ, prof. Ante, Stjepana Radića 29/A, Rovinj

TEKLIĆ, mr. sc. Eugen, Stjepana Radića 29/A, Rovinj

SADRŽAJ

RASPRAVE I PRILOZI

Lovorka ČORALIĆ, Grobnice hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u mletačkoj crkvi malteškoga reda (S. Giovanni Battista del Tempio)	1–14
Luc ORESKOVIC, Une conception française des régions croates au XVII ^e siècle: la réception de l'œuvre de Ivan Lucić dans son contexte	15–34
Ante TEKLIĆ – Eugen TEKLIĆ, Kanonikat Angelini u Rovinju	35–57
Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župe Luč krajem 18. stoljeća	59–68
Dragan DAMJANOVIĆ, Herman Bollé i restauracija župne (ranije pavlinske) crkve u Remetama nakon potresa 1880. godine	69–85
Zlatko KUDELJIĆ, Vjerske konverzije u Bosni i Hercegovini s kraja 19. i početkom 20. stoljeća u svjetlu nepoznatog arhivskoga gradiva	87–111
Kristina RIMAN, Literarizacija iskustva (ili stvarnosti) u Barleovu putopisu <i>Put na Volajsko jezero</i>	113–123
Marijan ŠABIĆ, Češki i slovački obzori Stjepana Karlova Žgurića	125–142
Mateo BRATANIĆ, Vjera i vjerska praksa u hrvatskim zbjegovima u El Shattu (1944. – 1946.)	143–152

PRIKAZI I RECENZIJE

<i>Statut Bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru iz 1463. s alegatima do 1807. godine: Fototipsko izdanje sa prepisima, prevodima i registima</i> , priređivači Miloš Milošević i Jelena Antović, Kotor, 2009. (M. KATUŠIĆ)	153–154
Rudolf Eitelberger von Edelberg, <i>Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije</i> , Beč, 1884., reprint: Zagreb, 2009. (B. GLAVAN)	154–156
Marko Špikić, <i>Francesco Carrara polihistor, antikvar i konzervator (1812.-1854.)</i> , Split, 2010. (S. KOVAČIĆ)	156–160
Don Niko Luković, <i>Prčanj</i> , Kotor, 2010. (L. ČORALIĆ)	160–162
Slaven Bertoša, <i>Osebužno mjesto austrijske Istre: Lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku</i> , Zagreb, 2011. (L. ČORALIĆ)	162–164
<i>Otoci Ist i Škarda</i> (gl. urednik Josip Faričić), Zadar, 2010. (Š. DUNATOV)	164–167
<i>Sveti Ivan Zelina – Povijest i kultura</i> , ur. Ante Gulin, Zagreb – Sv. Ivan Zelina, 2010. (S. MILJAN)	167–170
<i>Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija Žepče 1458. – 2008.</i> , ur. Franjo Marić, Zagreb–Žepče, 2010., (A. BIOČIĆ)	170–173

Fra Andrija Kačić Miošić u Americi: predavanja sa znanstvenih skupova o fra Andriji Kačiću Miošiću održanih u Torontu 27. studenoga i Bostonu 7. prosinca 2004. godine, <i>Kačić: Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja</i> , sv. XXXIX. – XL., Split, 2007. – 2008. (L. ČORALIĆ)	173–175
Ljerka Šimunković – Nataša Bajić-Žarko – Miroslav Rožman, Pisma Ivana Luke Garagnina bratu Dominku 1806.–1814., <i>Građa i prilozi za povijest Dalmacije</i> , br. 22, Split, 2008./2009. (F. NOVOSEL)	175–177
<i>Gjuro Szabo u hrvatskoj kulturi (zbornik radova)</i> , urednik Jozo Marević, Novska, 2010. (F. MIROŠEVIĆ)	177–180
<i>Toponimija otoka Murtera</i> , Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Biblioteka Onomastica Adriatica, knj. 4 (gl. urednik Vladimir Skračić), Zadar, 2010., 357 str. (L. ČORALIĆ)	181–182
Povijesni prilozi, god. 29, br. 39, Zagreb, 2010., (J. BALIĆ)	183–185
<i>Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU</i> , vol. 28, Zagreb, 2010. (J. BALIĆ)	185–187
<i>Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru</i> , sv. 52, Zagreb–Zadar, 2010. (J. BALIĆ)	187–189

IN MEMORIAM

LUJO MARGETIĆ (Donja Stubica, 18. X. 1920. – Rijeka, 17. V. 2010.)	191–194
RAFO BOGIŠIĆ (Dubravka-Konavli, 2. III. 1926. – Zagreb, 6. X. 2010.) . . .	195–198

KRONIKA

Međunarodni simpozij o bl. Augustinu Kažotiću (Zagreb, 14.-16. listopada 2011.)	199–200
---	---------

PRIMLJENE PUBLIKACIJE (M. BIŠKUP)	201–204
--	---------

CONTENTS

ARTICLES AND CONTRIBUTIONS

LOVORKA ČORALIĆ, Graves of the Croatian fraternity of St. George and Triphon in the Venetian church of of the Maltese order (S. Giovanni Battista del Tempio)	1–14
LUC ORESKOVIC, A French understanding of Croatian regions in the seventeenth century: in the context of Ivan Lucic's work	15–34
ANTE TEKLIĆ – EUGEN TEKLIĆ, Canonry Angelini in Rovinj (Rovigno)	35–57
DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ, Personal names in the registers of baptisms of Luč parish at the end of the eighteenth century	59–68
DRAGAN DAMJANOVIĆ, Herman Bollé and restoration of the parish (previously Pauline) church in Remete after the earthquake of 1880	69–85
ZLATKO KUDELIĆ, Religious controversies in Bosnia and Herzegovina at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century in the light of the new and up to now unknown archival sources	87–111
KRISTINA RIMAN, Literalization of experience (or reality) according to the Barle's traveling account »Voyage to Volajsko lake«??	113–123
MARIJAN ŠABIĆ, Czech and Slovak experiences of Stjepan Karlov Žugić	125–142
MATEO BRATINIĆ, Faith and religious practice in the Croatian refuge camps in El Shatt (1944-1946)	143–152

REVIEWS AND EVALUATIONS

Statute of Fraternity of St. Nicholas the sailor in Kotor from 1463 with addenda up to 1807: Phototypic edition with transcriptions, translations and regesta, edited by Miloš Milošević and Jelena Antović, Kotor, 2009 (M. KATUŠIĆ)	153–154
Rudolf Eitelberger von Edelberg, Medieval art monuments of Dalmatia, Vienna, 1884 / reprint: Zagreb, 2009 (B. GLAVAN)	154–156
Marko Špikić, Francesco Carrara polyhistor, antiquarian and conservator (1812-1854), Split, 2010 (S. KOVAČIĆ)	156–160
Don Niko Luković, The town of Prčanj, Kotor, 2010 (L. ČORALIĆ)	160–162
Slaven Bertoša, Distinctive place in the Austrian Istria: Region of Lupoglav in Medieval and Early Modern Times, Zagreb, 2011 (L. ČORALIĆ)	162–164
Islands of Ist and Škarda (chief editor Josip Faričić), Zadar, 2010 (Š. DUNATOV)	164–167

St. John of Zelina – History and culture, edited by Ante Gulin, Sv. Ivan Zelina, 2010 (S. MILJAN)	167–170
Proceedings from the international scientific conference Žepče 1458-2008, edited by Franjo Marić, Zagreb-Žepče, 2010 (A. BIOČIĆ)	170–173
Friar Andrew Kačić Miošić in America: proceedings from the scientific conferences on Friar Andrew Kačić Miošić held in Toronto on 27 th November and in Boston on 7 th December 2004: Proceedings of the Franciscan Province of the Holy Saviour, vol. 39-40, Split, 2007-2008 (L. ČORALIĆ)	173–175
Letters of John Lucas Garagnin to his brother Dominic 1806-1814 // Materials and contributions to the history of Dalmatia, No. 22, Split, 2008/2009 (F. NOVOSEL)	175–177
Gjuro Szabo in the Croatian culture (collection of works), edited by Jozo Marević, Novska, 2010 (F. MIROŠEVIĆ)	177–180
Toponymy of the Murter island, University of Zadar, Center of the Adriatic onomastic research, Onomastica Adriatica Series, vol. 4 (chief editor Vladimir Skračić), Zadar, 2010 (L. ČORALIĆ)	181–182
Historical Contributions, year 29, no. 39, Zagreb, 2010 (J. BALIĆ)	183–185
Papers and Proceedings of the Department of Historical Research of the Institute of Historical and Social Research of Croatian Academy of Sciences and Arts, vol. 28, Zagreb, 2010 (J. BALIĆ)	185–187
Radovi / Institute for Historical Sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar, vol. 52, Zadar-Zagreb, 2010 (J. BALIĆ)	187–189

IN MEMORIAM

LUJO MARGETIĆ (Donja Stubica, 18 October 1920 – Rijeka, 17 May 2010)..	191–194
RAFO BOGIŠIĆ (Dubravka-Konavli, 2 March 1926 – Zagreb, 6 October 2010).	195–198

CHRONICLE

International Symposium on Blessed Augustin Kažotić (Zagreb, 14 to 16 October 2011.)	199–200
---	---------

RECEIVED PUBLICATIONS (M. BIŠKUP)	201–204
--	---------